

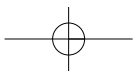
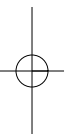
Vajda Barnabás

Egy szabad hang Kelet-Európában

A Szabad Európa Rádió tevékenységéről a hidegháború alatt

Slobodný hlas vo Východnej Európe

*O činnosti rozhlasovej stanice Slobodná Európa vo Východnej Európe
počas studenej vojny*

Vajda Barnabás

Egy szabad hang Kelet-Európában
*A Szabad Európa Rádió tevékenységéről
a hidegháború alatt*

Slobodný hlas vo Východnej Európe
*O činnosti rozhlasovej stanice Slobodná
Európa vo Východnej Európe
počas studenej vojny*

NAP KIADÓ
Dunaszerdahely
2011

Lektorálta

dr. Popély Árpád, dr. Hornyák Árpád

*A könyv megjelenését a Szlovák Köztársaság Kormányhivatala
támogatta.*

*Realizované s finančnou podporou Úradu vlády SR – program
Kultúra národnostných menšín 2011*

ÚRAD VLÁDY
SLOVENSKEJ REPUBLIKY

*A kézirat részben
az MTA Határon Túli Magyar Tudományos Ösztöndíjprogram
támogatásával készült.*

© Vajda Barnabás, 2011

Tartalom

Bevezető

A gyakoribb rövidítések feloldása

01 A SZER megszervezése

02 Csehszlovákia szerepe a SZER létrejöttében

03 Ballonos kampányok Csehszlovákiában

04 Az amerikai menedzsment: hangnemek és irányelvek

05 A SZER mint munkahely

06 A SZER híreinek minőségéről

07 Kik, hogyan és miért hallgatták, ha zavarták?

08 Hírforrások, interjúk, levelek, telefonok

09 A SZER és az enyhülés: Megszűnjön vagy ne?

10 Diplomáciai, titkosszolgálati és fizikai
támadások a SZER ellen

11 Az 1968-as csehszlovákiai magyarok a SZER-ben

12 A nacionalizmus problémája a SZER-ben és
az amerikai külpolitikában

13 Hallgatói telefonok a SZER csehszlovák
szerkesztőségébe 1985–1986-ban

14 Mérlegvonás

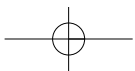
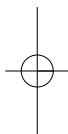
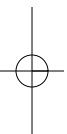
15 A SZER kivonulása Kelet-Európából 1989 után

Summary

Képmelléklet

Források és szakirodalom

Tulajdonnév-mutató

Bevezető

A hidegháborúnak arról a kivételes médiumáról, ami a Szabad Európa Rádió volt, számos könyvet írtak. Az egykori munkatársak közül többtucatnyian megírták emlékirataikat, köztük az amerikai *Robert T. Holt* (1959) és *Arch Puddington* (2000); a cseh *Karel Sedláček* (1993) és *Karel Jankovský-Drážďanský* (1995); a magyar *Borbándi Gyula* (1996), *Cseke László*, *Kasza László* és *Skultéty Csaba* (2006); a lengyel *Jan Nowak-Jezioranski*; a bolgár *Stepane Groueff* (2003). Köztük akadnak olyanok, akik egykori munkatársi mivoltuk mellett idővel a téma kutatói lettek, mint pl. *Glenn Ferguson* és *Sig Mickelson* egykori igazgatók vagy *Kenneth R. M. Short*, *A. Ross Johnson*, *R. Eugene Parta* és *George R. Urban*, a SZER egykori igazgatói, egyben a hidegháborús rádiózás kiváló szakértői.

A SZER a hidegháborúra specializálódó tudóstársadalmat is élénken foglalkoztatja. *Richard H. Cummings* mellett, aki több könyvet és tanulmányt írt a témáról, megemlítendő *Alan A. Michie*, *Herbert A. Friedman* és *Martin J. Medhurs*, akik főleg az Eisenhower-korszak politikai propagandakampányainak történetével foglalkoztak; ide tartozik *Christopher Simpson* is, aki a hidegháborús lélektani hadviselésekről írt könyvet. Az 1970-es évekbeli médiadiplomáciájáról, a Helsinkit utáni időszakról, valamint a legújabb kori rádiózás és televíziózás politikai-társadalmi hatásairól média- és propagandakutatással foglalkozó történészek egész sora írt, mint pl. *Gerhard Wettig*, *Donald R. Browne*, *B. Dante Fascell*, *David M. Abshire*, *Leonard R. Sussman*, *Barry Rubin*, *Sean Kelly*, *Burton Paulu*, *Marsha Siefert*, *Gary D. Rawnsley* és mások. A jóval szerényebb cseh és szlovák szakirodalom, mint pl. a cseh *Prokop Tomek*, a szlovák *Miroslav Michálek* írásai mellett a hidegháborúval foglalkozó magyar történészek, főleg *Békés Csaba*, *Borhi László*, *Frank Tibor*, *Magyarics Tamás*, *Maruzsa Zoltán* és *Révész Béla* idevágó munkái képeznek kiváló szakirodalmat a korszak és a téma ismeretéhez.

Az eddigi munkák nemcsak a SZER történetének részleteibe engednek bepillantást, hanem általuk bizonyos fogalmi tisztázás

is lehetséges. A számunkra legfontosabb fogalom a SZER-t írja le, ill. fogalmazza meg tömören. Az angol *surrogate domestic radio* kifejezés a nyelvünkben ugyan csak esetlenül fordítható le, ennek ellenére azt kell rajta értenünk, amit a SZER mindenkori irányítói mindvégig e fogalomnak szántak: a *hazait helyettesítő rádióadót*. A másik kulcsfogalmat, a *propagandát* ebben a könyvben általában semleges fogalomként kezelem, tudomásul véve, hogy a széles néptömegek megszólítására és/vagy mozgósítására való mediális törekvés a korszak történelmének alapvető és megkérdőjelezhetetlen folyamata. Egyéként a SZER-re vonatkozó régiebb és újabb, döntően angol nyelven publikált szakirodalom és sajtóreakciók ez idáig csak igen kis részben jutottak el a magyar olvasókhoz, ezért is tartottam egyik célomnak, hogy főleg a frissebb kutatások eredményei hozzáférhetővé váljanak. Másrészt viszont a szakirodalom bősége okozza, hogy külön a SZER 1956-os és 1968-as szerepével ebben a könyvben nem foglalkozom.

A SZER iránti érdeklődés a 2000-es évektől új lendületet vett. A SZER kelet-európai sugárzásának végeztével, majd különféle levéltári anyagok feloldása következtében a kutatók figyelme bizonyos állami, intézményi és magánarchívumokra kezdett irányulni, ezen belül főleg a CIA és a kelet-európai titkosszolgálatok SZER-rel kapcsolatos levéltári anyagaina. A kutatásban élen jár az a *Richard H. Cummings*, aki biztonsági tisztként éveket töltött a müncheni rádiók Szovjetuniót kutató intézetében, majd 1980-tól a RFE/RL biztonsági főnökeként szolgált. Kelet-Európában 2000 után kezdtek megjelenni válogatások a SZER-re vonatkozó titkosszolgálati anyagokból. Effélet adott ki Csehországban *Prokop Tomek*, és mind ez idáig ő az egyetlen, aki képes volt regisztrálni a SZER-re vonatkozó cseh-szlovák anyagok 1989 körüli eltűnését, megsemmisülését.

Téved, aki a SZER-forrásokhoz való hozzáférést problémamentesnek vagy gyorsnak képzei. Jellemző a levéltári dokumentumok nyilvánosságra hozatalának tempójára, hogy a bennfentesnek számító R. H. Cummings csak 2009-ben adta ki a könyvét, és még A. R. Johnson egykori SZER-igazgatónak (1988–1991) is csupán 2010 végén sikerült kötetben kiadnia néhány tucat SZER-rel, főleg a SZER alapításával kapcsolatos CIA-iratot. A kelet-európai titkossz-

szolgálati források esetében ugyanakkor egy nagyon lényeges forráskritikai szempontot, az állambiztonsági anyagok bizonytalan értékét kell figyelembe venni. A belüleges források elfogultsága akkor válik nyilvánvalóvá, amikor fölfedezzük, hogy mind az államhatalom, mind annak ügynökei rendíthetetlenül és mindvégig abból az ideológiai prekoncepcióból indultak ki, hogy a SZER-nek a nyugati kapitalista ideológiai diverzió volt a feladata. Így azután az ő megítélésükben a SZER nem csupán egy volt a sok, ún. felforgató szervezet közül (mint pl. az Amnesty International, a Pen Club vagy a CIA), hanem vele kapcsolatban mindvégig egy nagyon erős, sőt helyenként szélsőséges elfogultságot figyelhetünk meg. A tények figyelmen kívül hagyásának számos következménye közül az egyik leglátványosabb, hogy bár 1971 után a CIA rádióra gyakorolt befolyása megszűnt, a kelet-európai titkosszolgálatok munkatársai a jelentéseikben még a nyolcvanas évek közepén is ilyen vagy olyan „CIA-kapcsolatokra” hivatkoztak, éppen úgy, mint manapság Iránban teszik a rádió kapcsán.

A tudományos feltárást nemzetközi konferenciák, szemináriumok és kiadványok sora kíséri (Csehország pl. 2011-ben a legmagasabb szinten ünnepelte meg az első adás évfordulóját), és az állambiztonsági anyagok mellett immár más típusú levéltári anyagok is figyelmet kapnak. Miután véget ért a hidegháború és a SZER kivonult Kelet-Európából, valamint azután, hogy hozzáférhetővé váltak 1989 előtti műsorainak háttéranyagai, lehetségessé vált e jellegzetesen hidegháborús tömegtájékoztatási eszköz kritikus mérlegelése, értékelése. Ehhez kiváló forrásanyagként szolgál a kelet-európai adásait 2004-ig fokozatosan abahagyó SZER archívuma, amelynek egy része az USA-ba, másik része Budapestre került. A RFE/RL belső dokumentumait, köztük a bizalmas belső levelezést és a CIA-kapcsolatot illető anyagokat a Stanford Egyetem mellett működő Hoover Institutionban helyezték el, míg a levél- és könyvtári hagyaték másik részét az Open Society Archives (OSA) Budapest kezeli.

A budapesti SZER-fondból e könyv számára kiemelt jelentőséggel bírtak *a SZER kutatóosztálya által készített elemzések*, amelyek megítélésem szerint jelentős történeti forrásértékkel rendelkeznek. A SZER egyfelől része volt az amerikai politikacsi-

nálásnak, így anyagai mintegy sűrítve tartalmazzák a hidegháborús kelet-nyugati kapcsolatok folyamatát, hullámvázait, változásait stb. Másfelől a rádió képes volt alternatívát nyújtani a kontrollált kommunista sajtó ellenében. A SZER-ben gyakorolt nyugati színvonalú sajtóminőségre törekedő hírválogatásnak, -elemzésnek és -szerkesztésnek az lett az eredménye, hogy az anyagok nagyon érzékletesen tükrözik a rádió mindennapi percepcióját, a rádiónak a kommunista országokra, főleg azok társadalmaira gyakorolt hatását. Ebből következően a SZER kutatóosztályának anyagai nemcsak az elemző-értékelő politikai újságírás fénykorának dokumentumai, hanem a hidegháborúra, benne a kommunista pártok uralta Kelet-Európa történetére vonatkozó ismeretek gazdag tárháza is. Ezen belül a figyelmem főként az egykori Csehszlovákiára, kisebb részben Magyarországra és a csehszlovákiai magyarokra irányul.

Azt, hogy a SZER kifinomult adatgyűjtő és -feldolgozó rendszerrel rendelkezett, még a riválisai is elismerték. Mi több, a kelet-európai titkosszolgálatok az adó egyetlen tevékenységének a hírek beszerzését és feldolgozását mint a „CIA számára történő kémkedést” állították be. De még így is jogosnak látszik a kérdés: Mennyire voltak megbízhatók a saját korukban, és történelmi szempontból mennyire tekinthetők megbízhatónak ma egy olyan rádióadó belső elemzései, amely rádió politikai befolyásoltsága, időnkénti tendenciózussága közismert? Nos, lehet mondani, hogy a SZER amerikai propagandarádió volt, és lehet vitatkozni arról, vajon tehető-e különbség a rádió propagandatevékenysége és a közé, amit az érintett A. Ross Johnson „communication with purpose to unfree societies”-nek nevez. Nyilvánvaló, hogy a SZER korabeli megítélése politikai pozícióktól és érdekektől függött. De az a kutató számára egy pillantra sem kétséges, hogy a SZER kutatóosztályának anyagaiból kitapinthatók a korabeli kelet-európai térség általános kínjai, politikai deficitjei, szabadsághiánya stb.

Végezetül érdemes tudatosítani, hogy a hidegháború mediális konfliktusai egy globális méretű kontextusban zajlottak; egy olyan „nagyhatalmi vetekedésben, amelyet jelentős részben a két világhatalom eltérő katonai doktrínái határoztak meg”, ahogy

Fischer Ferenc fogalmaz. A SZER-nek helyet és szerepet *adtak* abban a stratégiai játékban, amelynek tétje az USA nemzetbiztonsága volt. A SZER ebből a szempontból olcsó, de gyakorlatilag feltartóztathatatlan eszköz volt a maga heti 1060 órányi műsorával, amelyet 1989-ig huszonegy nyelven szórt. (A sugárzott nyelvek száma azóta 28-ra nőtt.) Rögtön hozzá kell tenni, hogy a SZER úgy volt a hidegháborús politikacsinálás hatékony taktikai eleme, hogy közben nem egyszerűen a korabeli kelet-európai sajtóhírek *ellenolvasatát* adta, hanem műsorai és elemzései mindig is sokkal kiegyensúlyozottabbak voltak, mint a kommunista sajtó bármikor.

Szeretnék e helyütt köszönetet mondani az OSA budapesti munkatásainak mindig készséges segítségükért, amelyet az anyaggyűjtés során nyújtottak. Hálás köszönettel tartozom kollégáimnak, Popély Árpádnak és Hornyák Árpádnak, hogy konstruktív tanácsaikkal segítették a munkámat!

A GYAKORIBB RÖVIDÍTÉSEK FELOLDÁSA

ACLPR vagy Amcomlib = American Committee for Freedom of the Peoples of the USSR, később American Committee for Liberation from Bolshevism

AFCR = American Fund for Czechoslovak Refugees/Relief

ARD = Audience Research Department

BAD = Broadcast Analysis Department/Division

BBC = British Broadcasting Corporation

BIB = Board for International Broadcasting (Nemzetközi Műsor-sugárzási Testület)

CBS = Columbia Broadcasting System

CFE/FEC/NCFE = Committee for Free Europe/National Committee for Free Europe, ill. National Committee for a Free Europe, vagy egyszerűen Free Europe Committee

CFF = Crusade for Freedom (Hadjárat a szabadságért vagy Szabadság-hadjárat)

CIS New York = Czechoslovak Information Service New York

CNR = Central Newsroom (SZER központi hírosztály)

ČSAD = Československá automobilová doprava (Csehszlovák Autóbuszközlekedési Vállalat)

ČTK = Cseh Távirati Iroda

EEF = Eastern European Fund Alapítvány

EERA = SZER Kelet-európai Kutatóosztály

ENSZ BT= Egyesült Nemzetek Szervezete Biztonsági Tanácsa

FEF = Free Europe Fund Alapítvány

FEP = Free Europe Press (Szabad Európa Sajtószolgálat)

GATT = General Agreement on Tariffs and Trade

IOD = International Organization Division

JPJ = John Price Jones Company

KB = központi bizottság, azaz valamely kelet-európai kommunista párt legfelső testületi vezetése

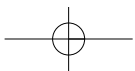
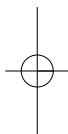
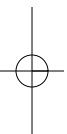
KGB = a szovjet kommunista titkosszolgálat

KSČ vagy CSKP = Komunistická strana Československa, Csehszlovákia Kommunista Pártja

MN = Magyar Nemzet

MTI = Magyar Távirati Iroda

NDK = Német Demokratikus [*kommunista*] Köztársaság
NIS = News and Information Services
NOB = Nemzetközi Olimpiai Bizottság
NSC = USA Nemzetbiztonsági Tanács
ONV = okresný národný výbor (járásí nemzeti bizottság)
OPC = Office of Policy Coordination (Politikakoordinációs Hivatal)
OSS = Office of Strategic Services; az USA titkosszolgálat a második világháború alatt
OWI = ld. US OWI
PFSZ = Palesztin Felszabadítási Szervezet
POQ = Public Opinion Quarterly című magazin
RCI = Radio Canada International
RES = Research and Evaluation Section (SZER kutató és értékelő osztály)
RFE, ill. SZER = Radio Free Europe; Szabad Európa Rádió; Rádió slobodná Európa
RIAS = Radio in the American Sector Berlin
RL = Radio Liberation, később Radio Liberty (Szabadság Rádió)
SPD = (Nyugat)Német Szociáldemokrata Párt
State Department = USA Külügyminisztériuma, Külügyminisztérium
ŠtB = Štátna bezpečnosť (Csehszlovák Állambiztonság, tkp. titkosszolgálat)
SZCST = Szabad Csehszlovákia Tanácsa (Rada svobodného Československa, Council of Free Czechoslovakia)
SZKP KB = Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottsága
SZNT = Szlovák Nemzeti Tanács
USIA = United States Information Agency
US OWI = United States Office of War Information
VoA = Voice of America (Amerika Hangja rádió)

A SZER megszervezése

„A kongresszusi képviselők, akárcsak az amerikai közemberek, nagyon gyanakvóak mindennel szemben, amit propagandának mondanak. Viszont ha ugyanezt háborúnak tüntetjük föl, akkor nagyon könnyű pénzt szerezni rá.” *Edward Barrett*

A Szabad Európa Rádió megalakítását a második világháborút követő nemzetközi politikai viszonyok indokolták. Miután egyre kiélezettebbé váltak a nagyhatalmi viszonyok, az USA kormánya a szovjet terjeszkedés feltartóztatása érdekében – több más kezdeményezés mellett – 1948-ban egy olyan magánszervezet létrehozását kezdeményezte, amely a szovjet befolyás alá került kelet-európai lakosság számára a polgári demokrácia értékeit sugározza.

Nem egyedülálló és nem is előzmények nélküli kezdeményezésről volt szó. Az ideológiai hadviselés jegyében – tehát nem egyszerűen csak az információáramlás végett – a második világháború alatt nem egy rádióadó sugárzott Európa német hadsereg által megszállt vagy honi diktatúra alatt szenvedő országai felé. Ezek a leginkább Londonból sugárzott műsorok több szempontból a SZER előfutárainak tekinthetők. Ezek is ellenséges területre sugározták többnyelvű és propagandától sem mentes adásaikat, és munkatársi körük is igen gyakran ugyanúgy politikai emigránsokból állt, mint később a SZER-é. A SZER korai munkatársai közül nem egy a világháború alatt szerezte rádiós tapasztalatait, mint pl. a cseh Pavel Tigrid, aki a BBC csehszlovákiai szerkesztője-bemondója volt a háború alatt, majd részese lett a müncheni csehszlovák SZER megszervezésének is.

A világháborús rádióadások a célideológia tekintetében is sok azonosságot mutatnak a későbbi SZER-rel, elsősorban abban, hogy a katonai megszállás és a politikai diktatúra ellen léptek fel. Az ellenség 1945-ig a németek voltak, majd a korai hidegháborúban a médiák fokozatosan áthangolódtak a sztálini Szovjetunió, a „vörösök” ellen. A hasonlóságok mellett legalább egy lényeges különbség is rá kell mutatni, mégpedig arra, hogy a SZER műso-

rainak minősége a hidegháború nagyobb részében összehasonlíthatatlanul jobb volt, mint ami a második világháború alatt valaha is elképzelhető lett volna. Más szavakkal: a technikai fejlődés, a rádiós tapasztalatok és nem kis részben a műsorirányítók önreflexióinak köszönhetően a SZER ha nem is a függetlenség, de legalábbis a kiegyensúlyozott sajtó irányába mozgott folyamatosan.

A SZER-re nem lehet mint egyedi vagy magányos kezdeményezésre tekinteni, mert az USA 1947–1950 között több nagyszabású antikommunista projektet indított. A Kelet-Európa irányába való rádiózás ezeknek a kezdeményezéseknek a sorában, pl. a Marshall-segélyprogram vagy a CoCom-lista mellett kapott teret és szerepet. De az antikommunista kezdeményezések sora könnyen folytatható: CIA, American Committee for Liberation, Committee for Free Europe, Crusade for Freedom, Citizens Foreign Relations Committee, Mutual Security Act stb., vagyis fokozatosan kiépült a politikai, lélektani és gazdasági hadviselés eszközeinek egész arzenálja. Ugyanúgy, ahogy 1945–1950 között az USA gazdasági segélyprogramjai egyre átfogóbbakká és céltudatosabbakká váltak, ugyanúgy az ad hoc ideológiai reakciókat is egyre tudatosabb és átgondoltabb stratégiák váltották fel, amire az utal, hogy a megnevezett projektek egymással is hálószerűen összekapcsolódtak.¹

Az USA mindkét világháborúban, de különösen 1942 után alkalmazta (főleg az Amerika Hangja rádió és az OWI révén) a külföldre irányuló propaganda eszközeit. A háború után azonban nem volt egyszerű e tevékenység fenntartása, mert az amerikai közvélemény békeidőben rendkívül kritikusan viszonyult az efféle kezdeményezésekhez. Az Amerika Hangját pl. rögtön 1945-ben elkezdték leépíteni. A *külföldre irányuló* rádiópropaganda jogi alapját egy 1945-ben kezdeményezett, de végül csak 1948-tól hatályos törvény, az ún. Smith–Mundt Act jelentette.² H. Alexan-

¹ A CIA és a Marshall-segély összefonódásairól ld. Weiner, Tim: *A CIA története*. Gabo, 2009, főleg p. 46.

² US Information and Educational Exchange Act of 1948; Public Law 80-402.

der Smith szenátor és Karl Mundt képviselő egy tanulságos európai körút után – azt látva, hogy a Szovjetunió és az általa támogatott nemzeti kommunista pártok rendkívüli mértékben kezdik befolyásolni az európai térséget – kezdeményezték a később róluk elnevezett törvényt. Ez egyfelől rendezte az 1942-től működő Amerika Hangja sorsát (valójában megmentette a 11 000 embert foglalkoztató rádiót³), másfelől felhatalmazta az USA Külügyminisztériumát, hogy az az USA *határain túl* élő hallgatók számára rádióműsorokat sugározzon. A törvény előkészítésébe nem kis részben beleszólt a hidegháború beállta, és végül ez lett a döntő érv, hogy többévnyi huzavona után a kongresszus elfogadta, Truman elnök pedig 1948. január 27-én aláírta. Mire kész lett, addigra nyilvánvalóvá vált, hogy a Smith–Mundt-törvény egy hidegháborús jogszabály, amelynek szerepe lesz „az emberek értelméért és akaratáért folyó globális közdelemben” – ahogy Truman, majd utána Eisenhower is előszeretettel fogalmazott.

Jogi értelemben a Smith–Mundt-törvény egy kormány szerv, a külügyminisztérium külföldi rádióaktivitásait szabályozta, ezért látszólag és a nyilvánosság előtt nem vonatkozott a SZER-re, hiszen ez utóbbit a Szabad Európa Bizottság (Committee for Free Europe, CFE) nevű magánszervezet hozta létre. Az CFE-t 1949 márciusában alapították, bejegyzési kérelmét pedig 1949. április 29-én nyújtották be New York állam hatóságaihoz.⁴ 1949. június 2-án a nonprofit magántársaság neve Nemzeti Bizottság a Szabad Európáért-ra változott (NCFE).⁵ A szervezet (amelyet egyszerűen csak Free Europe Committee-nek neveztek) alapítói között olyan befolyásos amerikaiak szerepeltek, mint Joseph CÍMŰ Grew karrierdiplomata és többszörös nagykövet; Allen Dulles későbbi CIA-elnök; DeWitt Wallace, a Reader's Digest magazin

³ Hixson, Walter L.: *Parting the Curtain. Propaganda, culture and the Cold War 1945/1961*. St. Martin's Press, New York, 1997, p. 5.

⁴ Herbert Friedman szerint a CFE-et 1949. május 17-én alapították. Friedman, Herbert A.: *Free Europe Press Cold War Leaflets*. p. 5. <http://www.psywarrior.com/RadioFreeEurope.html> [2010. 12. 14.]

⁵ Cummings, Richard H.: *An Urgent Whisper: Radio Free Europe Begins Broadcasting*. <http://coldwarradios.blogspot.com/2010/11/urgent-whisper-radio-free-europe-begins.html> [2010. 12. 29.]

tulajdonosa; DeWitt Clinton Poole korábbi diplomata és a Public Opinion Quarterly magazin társalapítója; Frank Altschul New York-i befektetési bankár; G. Rodney Smith tábornok és mások.⁶ Az NCFE első elnöke DeWitt CÍMŰ Poole, az igazgatótanács elnöke J. CÍMŰ Grew lett, a vezetőség tagjai között pedig szerepelt D. D. Eisenhower, L. D. Clay, Cecil B. DeMille hollywoodi producer, Henry Luce, Charles Taft, CÍMŰ D. Jackson, William J. Donovan, Mark Ethridge és Daryl Zanuck.⁷

Az alapítók három csoportra oszthatók. Az első csoport katonai-hírszerzői tapasztalatokkal rendelkezett, mint pl. W. J. Donovan, a második világháború alatti amerikai kémfőnök, vagy Robert Lang, aki OSS- veteránként volt a SZER első igazgatója. A második csoportba a bankár-üzletember tanácsstagok tartoztak, akik a pénzt hozták a projektbe. A harmadik csoport tagjai a propagandatermészetű felforgató kampányok terén mutattak jártasságot, mint pl. CÍMŰ D. Jackson, aki a világháború alatt a pszichológiai hadviselés szakértőjeként működött.⁸ Az övéhez hasonló tapasztalatokkal rendelkező emberek bevonását könnyen ki lehetett védeni azzal, hogy az NCFE alakuláskor, 1949-ben még nagyon sokan emlékeztek a második világháború propagandafofására és kampányaira.

A New York-i székhelyű NCFE szervezeti értelemben három testületből állt: az igazgatótanácsból, az ügyvivőkből és a támogató tagságból. A stratégiai irányítás a tizenegy fős igazgatótanács dolga volt J. CÍMŰ Grew mint igazgatótanácsi elnök vezetése alatt, A. A. Berle Jr., Frederic R. Dolbeare, Julius Fleischmann, Paul Kesten, H. B. Miller, Arthur W. Page, Spencer Phoenix, Whitney H. Shepardson, Charles M. Spofford és H. Gregory Thomas tagságával. Az ügyvitelt a vezérkar ügyvivői biztosították. Bár az NCFE-nek volt egy elnöke (1954-ben pl. Whitney H. Shepardson)

⁶ Puddington, Arch: *Broadcasting Freedom*. The University Press of Kentucky, 2000, p. 129.

⁷ The Pittsburg Press, July 28, 1951.

⁸ CÍMŰ D. Jackson később D. D. Eisenhower elnök nemzetbiztonsági tanácsadója lett. Borhi, László: *Containment, Rollback, Liberation or Inaction? The US and Hungary in the 1950s*. Journal of Cold War Studies, Volume 1, Issue 3, 1999, p. 98.

és két vagy több alelnöke (1954-ben pl. Frederic R. Dolbeare és Spencer Phoenix, utóbbi a pénzügyi titkár szerepében), a valóságban ezt a testületet is J. CÍMŰ Grew irányította Arthur W. Page-dzel együtt. Mellettük az ügyvivői testületbe tartozott még titkári és helyettes pénztárnoki funkcióban Theodore CÍMŰ Auguste, valamint az ő helyettese, J. Clayton Miller. Az ügyvivők testületének a pénzhez való közvetlen hozzáférés biztosította az operatív reakciókészséget, az elnök feladata pedig az volt, hogy a külvilág felé képviselje a szervezetet. Az NCFE harmadik testülete a támogatók reprezentatív holdudvara volt. 1954 -ben mintegy 49 tagot tartottak nyilván, köztük Frank Altschul, Lucius D. Clay, William L. Clayton, Clark M. Clifford, Cecil B. DeMille, Henry Ford II., Webb Maddox neve is szerepelt.⁹ Az NCFE második elnöke CÍMŰ D. Jackson, a Fortune magazin kiadója volt 1951-1952 között. Whitney H. Shepardson (1954-1955) elnöksége után Archibald S. Alexander következett,¹⁰ akit 1961-ben Allen Dulles kezdeményezésére John Richardson Jr. New York-i bankár váltott az NCFE elnöki székében.¹¹

Az NCFE vezetői úgy érzékelték, hogy azok az események, amelyek 1947-1949 között Európában lezajlottak (a kommunizták előretörésével fenyegető olaszországi választások 1948 áprilisában, a valóságos háború érzetét keltő berlini légihíd 1948. június 25-e és 1949. május 4-e között, az első szovjet atombomba felrobbantása 1949 augusztusában stb.), be fogják indítani az amerikai emberek félelmeit. Emiatt a tervezett kampányfogásokat eleve az elemi ösztönökre építették. Ezért és ebben a szellemenben írta J. CÍMŰ Grew az NCFE jövőbeli elnökségi tagjainak, hogy „a vállalkozás olyan erősen érinti a túlélési ösztönt, hogy nem lesz gond a támogatásokkal”. A lélektani motívum tudatos megítéléséről árulkodik DeWitt Poole Allen Dulles CIA elnöknek 1949. november 16-án írt levele is, amelyben Poole több pénz-

⁹ HU-OSA-300-8-24 News from behind the Iron Curtain, 1957 February, container no. 2.

¹⁰ Borbándi Gyula: *Magyarok az Angol Kertben*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1996, p. 311.

¹¹ Puddington, Arch: *Broadcasting Freedom*. The University Press of Kentucky, 2000, p. 130.

szerzési lehetőséget vázolt föl, kiemelve közülük azt, „amelyik nemcsak pénzhez jutatt minket, hanem a nyilvánosság egyre élénkebb és szélesebb aggodalmát is kiváltja a kommunista fenyegetettség miatt. Így egyúttal széles demokratikus támogatottságot szereznenk ahhoz az igényes védekező és ellentámadó munkához (*sic!*), amelyet az NCFE vállalt magára. [...] Ez az az elképzelés, amely nagy valószínűséggel képes lesz megmozgatni Clay tábornokot és bárki hozzá hasonlót, hogy a nevét és a támogatását adja nekünk. Ha úgy tárjuk elé a tervet mint tipikus demokratikus amerikai mozgalmat, akkor úgy gondolom, hogy azt alkalmasnak, felemelőnek és támogathatónak fogja tartani.”¹²

Amikor az NCFE megalakult, még csak az volt biztos, hogy bármi lesz is a cél, azt amerikai típusú kampányokkal és munkamódszerekkel fogják megvalósítani. Az „igényes védekező és ellentámadó munka” kezdeti kampányait egy New York-i reklámcég, a John Price Jones Company (JPJ), személyesen Erwin Tuthill, a JPJ alelnöke intézte az NCFE megbízásából.¹³ A nagyon konkrét és roppant érthető célokra lebontott kampány a „cselekedj most, mielőtt késő lesz” technikára épült, és a „sok kicsi sokra megy” elvet sugallta:

„Minden dollárral, amivel hozzájárulsz a Szabadság hadjáratához, egy percnyi igazságot támogatsz a Szabad Európa Rádiónál. Küldj egy dollárt most!”¹⁴

A hivatásos reklámszakemberek mellett jó szolgálatot tettek a sajtókapcsolatok. DeWitt Poole a Public Opinion Quarterly

¹² Idézi Cummings, Richard H.: *Origins of Crusade for Freedom Advertising Campaigns of the 1950s*. <http://www.historytimes.com> [2010. 4. 19.]

¹³ Tuthill egy 1949. augusztus 26-án kelt levélben ajánlotta fel cége szolgálatait Charles Taft-nak, az NCFE/FEC egyik igazgatójának, amire 1949. augusztus végén az NCFE/FEC vezetői megbízták DeWitt Poole-t, hogy tárgyaljon a John Price Jonesszal, ami után Tuthill az NCFE/FEC külső tanácsadójává vált. Cummings, Richard H.: *Origins of Crusade for Freedom Advertising Campaigns of the 1950s*. <http://www.historytimes.com> [2010. 4. 19.]

¹⁴ Cummings, Richard: *Origins of Crusade for Freedom Advertising Campaigns of the 1950s*. <http://www.historytimes.com> [2010. 4. 19.]

(POQ) nevű magazin alapítójaként s egyben az NCFE elnökeként sokat tett azért, hogy a POQ a lélektani hadviselés témáit, azok fontosságát napirenden tartsa. Tette mindezt azért, hogy a lapban gyakorta közöltek kedvező színben feltüntetett esettanulmányokat, riportokat és vitákat nyílt vagy rejtett külpolitikai akciókról. Innen már csak egy lépés volt, hogy maguk a magazin munkatársai is aktívan bekapcsolódjanak olyan tevékenységekbe, amelyeket a CIA, a hadügy- vagy a külügyminisztérium kezdeményezett.¹⁵ A POQ másik vezető szerkesztője, Frank Stanton által biztosítva volt az akkortájt még gyerekcipőben járó televíziós lefedettség is. A Columbia Broadcasting System (CBS) egyik vezetőjeként¹⁶ Statonnak nagy szerepe volt abban, hogy a CBS „eladja” az amerikai tévénezőknek a kiemelt propagandaértékkel bíró aktuális ügyeket, amilyen pl. az 1951-es „nagy cseh vonatrablás” sztorija volt, amelyről a CBS 1951. október 23-án este harmincperces dokumentumdrámát vetített *The Train from Czechoslovakia* (A vonat Csehszlovákiából) címmel.

Politikai értelemben a SZER-t abban a hitben alapították, hogy a hidegháborút az USA inkább politikai és gazdasági, mint katonai eszközökkel fogja vívni. Ez a gondolat George F. Kennantól származott, aki szerint bár a Szovjetunió agresszív szándékaival kapcsolatban az USA-nak nem lehettek illúziói, azért a hidegháborúnak alapvetően az eszmék háborújának kellett lennie és maradnia.

Kennan eredeti gondolatmenetét elfogadva, és különösen az 1948. februári csehszlovákiai kommunista puccs után egyáltalán nem volt meglepő azt a célt kitűzni, hogy egy nagy hatású rádióadóval kell megtörni a szovjet dominanciájú kommunista hírközlési monopóliumot. A terv akkor kezdett tisztább formát öltetni, amikor Kennannak befolyása lett előbb George CÍMŰ Marshall, majd Dean Acheson külügyminiszterek mellett az

¹⁵ Simpson, Christopher: *Science of Coercion: Communication Research and Psychological Warfare, 1945-1960*. New York-Oxford University Press, 1996, pp. 48-51.

¹⁶ New York Times, March 15, 1967.

USA külpolitikai irányának meghatározására, főleg amikor Marshall idejében a Politikai Tervezőcsoport főnöke lett a külügyminisztériumban.¹⁷ R. Cummings szerint a SZER ötletgazdája egy második világháborús titkosszolgálati ember, Frank Wiesner (Office of Strategic Services, OSS) volt. Azonban Fehér Zoltánnal egyetértve mégis Kennant kell a SZER ötletgazdájának tekinteni¹⁸, mert ő volt, aki Wiesnernek – aki 1947-től a külügyminisztériumban a Szovjetunióból és más kelet-európai országokból menekültek ügyeivel foglalkozott – teret és feladatot adott. Wiesnert 1948. szeptember 1-jével nevezték ki a Politikaköordinációs Hivatal (Office of Policy Coordination, OPC) élére a különleges és titkos politikai projektek felügyelőjévé, és egyben a pszichológiai hadviselés irányításával is megbízták.¹⁹ A rádió alapjait ekként három szervezet vetette meg: egy magántársaság (FEC/NCFE), az USA Külügyminisztériuma és a CIA, azzal a megszorítással, hogy bár az OPC a titkosszolgálat kereteibe tagozódott be, a vezetője két miniszternek, a védelmi- és a külügyminiszternek tartozott felelősséggel.

A kezdeti rögtönzésekre, a kormányzat által bőszen tervezett propagandaháború homályos körvonalaira utal, hogy az NCFE kezdetben több, sőt sok irányban kezdett tevékenykedni. Alapító okiratában az NCFE öt tevékenységi kört jelölt meg.

¹⁷ Lukacs, John (szerk.): *A történelem eleven valósága. George F. Kennan és John Lukacs levelezése*. Ford. M. Nagy Miklós. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2010, p. 328., 222.

¹⁸ Fehér Zoltán: George F. Kennan: realista diplomata a hidegháborús amerikai stratégia alakításában. In: Frank Tibor (szerk.): *Gyarmatokból impérium. Magyar kutatók tanulmányai az amerikai történelemről*. Budapest, 2007, Gondolat Kiadó, p. 211. Gene Sosin Kennan hatását és terveit a *The Surces of Soviet Conduct* című írásra vezeti vissza. Sosin, Gene: *Sparks of Liberty*. Penn State Press, 1999, pp. 1–2.

¹⁹ Weiner, Tim: *A CIA története*. Gabo, 2009, p. 47.; valamint Cummings, Richard H.: *An Urgent Whisper: Radio Free Europe Begins Broadcasting*. <http://coldwarradios.blogspot.com/2010/11/urgent-whisper-radio-free-europe-begins.html> [2010. 12. 29.]; valamint Borhi, László: *Containment, Rollback, Liberation or Inaction? The US and Hungary in the 1950s*. Journal of Cold War Studies, Volume 1, Issue 3, 1999, p. 72.

Első és leghangsúlyosabb irányát az USA-ban tartózkodó kelet-európai exulánsok támogatása és felkarolása jelentette,²⁰ ami ismét G. F. Kennanhoz vezet vissza, mivel a jelek szerint a fel-tartóztatási politika atyja volt az egyik, aki J. CÍMŰ Grew-nál sürgette az NCFE életre hívását avégett, hogy a kelet-európai exulánsok hangját és véleményét vissza tudják sugározni egy-kori hazájukba.

Kennan más vonalakon is szorgoskodott. 1948. február 5-én előbb egy belső tervezetben vetette föl, hogy a kelet-európai exulánsokkal „be lehetne tölteni a hivatalos hírszerzésünkben [...] és a politikai-lélektani operációinkban jelenleg tátongó űrt”,²¹ 1948. május 4-én pedig már egy kiérlelt helyzetjelentést tett le a külügyminisztérium és a Nemzetbiztonsági Tanács asz-talára, amely *A szervezett politikai hadviselés bevezetése* címet viselte.²² Látható, hogy nemcsak a kelet-európai exulánsok fel-használásának ötlete, hanem a titkosság is mint módszer nagy-részt Kennantól eredt, aki ezekben az iratokban az USA kormányának gyakorlatilag ugyanazt szorgalmazta, mint Grew-nak.

Nem volt véletlenszerű tehát, ha a „bolgár, csehszlovák, ma-gyar és román nemzeti bizottságokkal való kapcsolat” rövid idő alatt egy egész sor NCFE által alapított intézménnyel bővült: a Sajtó és Rádió Bizottsággal; a Szabad Európa Kollé-giummal Strasbourgban; egy Münchenben alapított szovjet in-

²⁰ A cseh és szlovák történetírás terminológiájához igazodva az *exulánst* az emigráns fogalmába tartozó szűkebb kategóriának fogom fel: exuláns = politikailag aktív emigráns. Az exil és emigráció fogalmáról ld. Tomek, Prokop: *Československé bezpečnostní složky proti Rádiu Svobodná Evropa – „Objekt ALFA”*. Úrad dokumentace a vyšetřování zločinu komunismu, Sešity 14., 2006, p. 8.

²¹ „To be mobilized to fill the gaps in our current official intelligence [...] and in our politic-psychological operations.” Idézi Grose, Peter: *America's Secret War Behind the Iron Curtain*. Mariner Books, New York, 2000, p. 7.

²² Cummings, Richard H.: *Cold War Radio – the dangerous history of American broadcasting in Europe, 1950–1989*. McFarland&Company, Incímű, Jefferson, North Caroline, 2009, p. 6.

tézettel 1950 júliusában; végül a Szabad Európa Sajtószolgálat (Free Europe Press, FEP) felállításával 1951 nyarán.²³ Kennannak köze volt 1951 márciusában ahhoz is, hogy a Ford Alapítvány segítségével létrejöjjön az Eastern European Fund (EEF), amelyben F. Altschulon kívül ő játszotta a meghatározó szerepet. Az EEF, amelyet később átneveztek Free Europe Funddá (FEF), 1960 után csöndben átvette a lendületét veszítő CFF szerepét: a Radio Free Europe Fund egyfelől politikai reklámkampányokat bonyolított le az USA-n belül, másfelől rajta keresztül mosódtak tisztára azok a pénzek, amelyeket titokban a CIA a DeWitt Pool-féle NCFE-nek szánt.²⁴

A különféle alapítványok közül a legsikeresebb pályát az 1949 júniusában alapított Sajtó és Rádió Bizottság futotta be, amely közvetlenül a SZER és a Radio Liberty rádióadók alapítójává vált azáltal, hogy a Fred Altschul vezette bizottság kicsivel később New Yorkban kinevezte az akkor még csak elvben létező SZER első igazgatóját, Robert Langot; ilyen értelemben tehát a Szabad Európa Rádió 1949 decemberében alakult meg.²⁵

Az újtárra indított amerikai propagandaháború, illetve a rádiók alapítása szempontjából nem elhanyagolható, hogy időközben az USA-ban belpolitikailag is egyre szükségesebbé vált, hogy a was-

²³ Tisk Svobodné Evropy. Tomek, Prokop: *Československé bezpečnostní složky proti Rádiu Svobodná Evropa – „Objekt ALFA”*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinu komunismu, Sešity 14., 2006, p. 9. Herbert Friedman szerint a FEP-et 1951 augusztusában alapították. Friedman, Herbert A.: *Free Europe Press Cold War Leaflets*. p. 5. <http://www.psych-warrior.com/RadioFreeEurope.html> [2010. 12. 14.]

²⁴ Simpson, Christopher: *Science of Coercion: Communication Research and Psychological Warfare, 1945–1960*. New York-Oxford University Press, 1996, pp. 48–51.

²⁵ Kasza László: *A SZER a rendszerváltás idején*. Referátum a Történelemtanárok Egylete konferenciáján. Elhangzott 2009. október 10-én Budapesten a Kossuth Klubban. „Az első igazgató, Robert E. Lang.” Puddington, Arch: *Broadcasting Freedom*. The University Press of Kentucky, 2000, p. 42. R. Lang OSS veterán volt. Cummings, Richard H.: *An Urgent Whisper: Radio Free Europe Begins Broadcasting*. <http://coldwarradios.blogspot.com/2010/11/urgent-whisper-radio-free-europe-begins.html> [2010. 12. 29.]

hingtoni establishment megindokolja a permanenssé váló bipoláris konfliktust a saját közvéleményének. A rádióalapítás értelemszerűen élvezte egyes kormánytisztviselők támogatását (Dean Acheson külügyminiszter, G. F. Kennan, CÍMŰ D. Jackson, Allen Dulles), de immár szükségesnek tűnt egy érthető cél, egy széles körű kampány, amely az ötvenes évek legelején – nyilvánvalóan a kommunizmus ellen irányulva – az amerikai emberek szemében támogathatónak tűnt, és amely a SZER-t is nyilvánosan megtámogatta. Ez az 1950 második felében indult kampány a Crusade for Freedom (CFF), azaz Hadjárat a szabadságért vagy Szabadság hadjárat nevet kapta.

A hidegháború politikai retorikájának keményebbé válása a szónoki alakzatokon is megfigyelhető. Truman elnök 1950. április 20-án egy befolyásos sajtószervezet előtt még a „Campaign of Truth” (igazsághadjárat) fordulatot használta.²⁶ Pár hónappal később viszont az NCFE igazgatótanácsa tagjaként Dwight D. Eisenhower már egy „keresztes hadjáratról” beszélt, sőt azt a katonai pályája után kezdődő politikai karrierjének középpontjába állította.

Eisenhower 1950. szeptember 4-én a coloradói Denverben egy terjedelmes beszédet mondott Crusade for Freedom címmel, s lényegében ezzel a beszéddel indult a Szabadság hadjárat a SZER megalapítására. Bár a beszédet – amit több rádió is közvetített²⁷ – Eisenhower a Koreában életüket áldozó amerikai katonákra való emlékezéssel kezdte, mondanivalójának túlnyomó része a kommunizmus uralta világ kritikája volt. A második világháború ünnepelt tábornoka egy stilsztikailag kidolgozott és határozott beszédben bírálta a kommunista kormányokat, miközben kitért a Szabadság hadjáratra és a SZER megalapítására is:

„Ma este nem a hadsereg tisztjeként, hanem magánszemélyként szólok önökhöz. [...] Ezt a hadjáratot amerikai magánemberek támogatják azért, hogy a nagy hazugságot a nagy

²⁶ Hixson, Walter L.: *Parting the Curtain. Propaganda, culture and the Cold War 1945/1961*. St. Martin's Press, New York, 1997, p. 14.

²⁷ Köztük az NBC, CBS, ABC, MBS. The News and Courier, September 5, 1950, p. 3.

igazsággal győzzék le. Ez egy olyan program, amelyet Truman elnök is üdvözölt.”

Eisenhower elmondta: az Amerika Hangja rádió, amely az USA hivatalos álláspontját közvetíti, nem elég hatékony, „ezért egy erős külföldi rádióadóra van szükségünk, amely a [kommunista] kormányok ellenőrzése nélkül tud működni, s amely élő és meggyőző formában tudja elmondani a demokrácia alapvető tisztességességét és méltányosságát. [...] Csak így tudunk ellenszegülni a kommunista csalárdságoknak, amelyeket minden időjárási, termelési és hírműsorban elhítenek. A SZER ilyen magán-rádióadó, amely Nyugat-Németországban működik. [...] Az adó naponta viszi a remény és a buzdítás üzenetét az európai népek egy kis részéhez. A Crusade for Freedom segítséget fog nyújtani abban, hogy a SZER adóállomások hálózatát tudja kiépíteni. [...] Amíg nem győzünk, addig spártai igénytelenségre kell szorítkoznunk minden olyan ügyben, ami nem vág az életünkbe, hogy a lehető legnagyobb hozzájárulást tudjuk tenni életmódunk védelméhez.”

Mivel Eisenhower a munka ünnepén beszélt Denverben, érvelésének bizonyos részeit mintegy 150 milliónyi amerikai munkáshoz címezte, és arra figyelmeztetett, hogy „a kommunizmus jóval többet tesz, mint hogy kizsákmányolja a munkásokat, [...] a kommunista rendszer istentelen romlottsága, számító és átgondolt hazugságai, felforgató, korrupt és militáns propagandája megfosztja a munkásokat a szabad sajtótól és a szabad vallásyakorlás lehetőségétől”.

Eisenhower aznap este „egyszerű amerikai állampolgárnak” nevezte magát (a beszéd idején a Columbia Egyetem elnöke volt), pár hónappal később, 1950 decemberében viszont a NATO főparancsnoka, három év múlva pedig az USA elnöke lett. Abban pedig, hogy a Harry S. Truman alatt kezdődött NCFE és Szabadság hadjárat projekteket ő is felkarolta és folytatta, nemcsak a világpolitikai környezet változásának, az elhidegülő szovjet-amerikai kapcsolatoknak s ezzel egyidejűleg az amerikai külpolitika agresszívabbá válásának volt szerepe, hanem Eisenhower személyes elkötelezettségének is. A „kereszties hadjárat” kifejezés annyira megtetszett neki, hogy 1952-ben megjelent háborús emlékiratainak is a *Crusade in Europe* címet adta; a könyvből egy-millió példány kelt el, és tizenegy hétig a bestsellerlista élén állt.

A Truman–Eisenhower-korszak végéig tartó bő évtizedben az NCFE/CFF aktivitásai két nagyon fontos szerepet töltek be. Egyfelől jól eltakarták a CIA-nak a rádiókban betöltött szerepét, másfelől a szervezet és a kampány olyan nyilvános kommunista-ellenes felhívásként működött, amely nemcsak morális és politikai támogatást gyűjtött az amerikai kormányzat számára, hanem anyagi segítséget is, előbb a SZER, később a Radio Free Asia működéséhez. A Hadjárat a szabadságért és az 1950-től egyre nagyobb teret szerző SZER sikeres kombinációnak bizonyult abban, hogy a korai hidegháború időszakában megnyerjék a közvélemény szimpátiáját. Az amerikai tévénézők többek között egy népszerű rádiós sportriportertől, az ifjú Ronald Reagantól tudhatták meg, hogy a Szabadság hadjárat számára szánt pénzbeli adományokat Clay tábornok („one of our great Americans” – ahogy Eisenhower nevezte Clayt) nevére lehetett küldeni az Empire State Buildingbe New York City-be.

A Szabadság hadjárat lendülete egy évtizedig eltartott, és rengeteg önkéntes csatlakozott hozzá.²⁸ A Ford Motor Company pl. teherautókat adományozott a CFF-nek, ami természetesen jó önkéklámnak is beillett. 1951. október 1-jén Nevadában Ida Lupino és Clark Gable filmsztárok légballonokat indítottak Amerikaszerte (ekkoriban zajlott az ún. cseh szabadságvonat és az azt kísérő ballonos akció), arra buzdítva a megtalálókat, hogy ők is vásároljanak virtuális ballonokat:

„A SZER adása percenként 12 dollár, a gumiballon darabja 2 dollár 50 cent, a párnaballoné 5 dollár.”²⁹

Az 1960-as évek végéig tartó közel két évtizedben az NCFE-hez befolyó adományok, a különféle jótékonyági estek, vacsorák, felvonulások stb. által amerikaiak milliói járultak hozzá, hogy a kommunizmus elleni keresztes háború („crusade”) eredménye-

²⁸ Részleteket ld. Puddington, Arch: *Broadcasting Freedom*. The University Press of Kentucky, 2000, főleg a 23. oldaltól; továbbá Cummings, Richard H.: *Origins of Crusade for Freedom Advertising Campaigns of the 1950s*. <http://www.historytimes.com> [2010. 4. 19.]

²⁹ Friedman, Herbert A.: *Free Europe Press Cold War Leaflets*. p. 11. <http://www.psywarrior.com/RadioFreeEurope.html> [2010.12.14.]

sen folyjon a távoli Európában. Az adakozók azt hitték, egy morális, igaz és kormányfüggetlen ügyet támogatnak. Bizonyos értelemben azonban mindez szemfényvesztés volt. Valójában ugyanis a SZER költségvetése 1971-ig túlnyomó részt a CIA-tól származott, és a Szabadság hadjárat fennállása alatt soha nem tudta betakarni a SZER tényleges működési költségeit.³⁰

Az összegyűjtött pénzből plusz a CIA titkos támogatásából épültek a SZER első adótornyai, és ebből készült a Szabadságharang, amely a SZER hidegháború alatti logójává vált. A Szabadságharangról, amelynek hangja az amerikai függetlenség kikiáltását kísérette 1776. július 4-én a philadelphiai városháza tornyából, Londonban a Gillet & Johnston műhelyben 10 tonnás másolat készült, ami azután beutazta az USA-t, hogy pénzügyi támogatást szerezzen a rádióknak. A harang eljutott az USA mintegy 21 államába, és útja során alá lehetett írni az ún. Szabadságtekerccset, amelyen az aláírók hitet tehetek „az Istentől eredő emberi szabadság és emberi méltóság mellett”. A harang, melynek képe később logóként rákerült a SZER iratainak fejlécére, többszörös szimbolikával bírt. Nemcsak az 1776-os amerikai függetlenségre utalt, hanem szervesen kapcsolódott hozzá egy Abraham Lincoln-idézet is:

That this world under God shall have a new birth of freedom –
Hogy e világban Isten hatalma alatt újjászülessen a szabadság.³¹

A SZER-rel az alapítók a kommunizmus elleni harc eszközt hozták létre, viszont az NCFE tevékenységeinek kezdeti szétfor-

³⁰ A korabeli sajtó szerint 1950/1951 során mintegy 16 millió amerikai adakozott a Szabadság hadjárat kampányára mintegy másfél millió dollárt (<http://www.hoover.org/publications/hoover-digest/article/6270> [2010. 9. 18.]), más adat szerint 1 millió 317 000 dollárt. The Pittsburg Press, July 28, 1951.

³¹ „Aby se tento svět – s pomocí Boží – znovuzrodil ke svobodě.” A logó kísértetiesen hasonlít egy korábbról ismert jelmondathoz: That Liberty Shall Not perish from the Earth – amelyet Woodrow Wilson idejében, az általa létrehozott Committee for Public Information (CPI) nevű propagandaügynökségben alkotott poszterre Joseph Pennel. A SZER logója 1989 után megváltozott; mai alakja egy fáklya, amelyhez a Free Media in Unfree Societies mottó járul. Később a harang visszautazott Európába: a nyugat-berlini schönebergi városházára került; 1963-ban J. F. Kennedy ez előtt a városháza előtt mondta el híres *Ich bin ein Berliner* beszédét.

gácsolása azt jelzi, hogy az éterben való ideológiai harc csak fokozatosan került a szervezet működésének homlokterébe. Vagyis a SZER csak fokozatosan, több más külpolitikai projekttel együtt és több más rádióadó, főleg az Amerika Hangja, a RIAS, a Radio Free Asia és a Radio Swan mellett vált a kennani feltartóztatási politika szerves részévé, a békés „eszmék harca” eszközévé. Abban, hogy az USA korai antikommunista projektjei közül a SZER bizonyult a legéletképesebbnek, több tényező is közrejátszott. Kezdetben döntő volt, hogy mind az NCFE, mind a Szabadság hadjárat támogatói a legmagasabb politikai és gazdasági körökből származtak. A professzionális kampány ezután elérte, hogy a széles amerikai publikum a SZER által folytatandó „rádiós keresztes hadjáratot” is becsületbeli ügynek tekintse és támogassa. A kezdeti sikerekhez azonban szükség volt arra is, hogy az új rádiót „fölfedezze magának” a CIA.³²

Kezdetben mind a SZER, mind a Radio Liberation/Liberty az USA kormánya által támogatott és a CIA által pénzelt szervezetek voltak. Kapcsolatuk alapját egy nemzetbiztonsági irányelv, az 1948 júniusára datált NSC 10/2 dokumentum vetette meg, amely széles értelemben fölhatalmazta a CIA-t bármiféle titkos cselekményre, benne a mediális és lélektani hadviselésre is.³³ A kampányokba a CIA két oldalról szervezte be a SZER-t. Egyfelől úgy, hogy a rádió a politikai kampány célja, értelme és kedvezményezettje lett; ez történt az USA-ban folytatott CFF-kampányok során, vagy pl. a müncheni rádiókomplexum gyors felépítése és fejlett technológiával való berendezése sem lett volna lehetséges a támogatása nélkül. Másfelől viszont a rádiót fel lehetett használni, hogy az „rádolgozzon” a CIA külföldön folytatott propaganda- vagy diverzánstevékenységére. Ez utóbbi történt a ballonos akciók alatt, amikor a megrendelő titokban a CIA volt,

³² A CIA-kapcsolatról ld. Puddington, Arch: *Broadcasting Freedom*. The University Press of Kentucky, 2000, főleg 30.; valamint Borbándi Gyula: *Magyarok az Angol Kertben*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1996, főleg 357–361.

³³ Hixson, Walter L.: *Parting the Curtain. Propaganda, culture and the Cold War 1945/1961*. St. Martin's Press, New York, 1997, p. 13.

de a kivitelezésben, különösen a ballonkampányokhoz szervesen hozzákapcsolt rádiós propagandában kulcsszerepet játszottak a SZER munkatársai. Egy Richard Cummings által feltárt 1969-es CIA-jelentés szerint „a SZER a legrégebbi, a legnagyobb, a legköltségszerűbb és valószínűleg a legsikeresebb fedőakció” volt, amely a Szovjetunió és Kelet-Európa felé valaha irányult. (Ez a jelentés egyben persze a CIA tevékenységének erős kritikájaként is értelmezhető.)

Amikor CÍMŰ D. Jackson, az NCFE elnöke 1951. május 1-jén Münchenben felavatta a vadonatúj rádiót, ötperces ünnepi beszédében csupán egyetlen sejtelmes utalást tett a rádió titkos támogatására:

„Ebben a rádióban és e mögött a rádió mögött egy nagy adag Amerika rejlik.”

A részben nyilvános, részben titkos támogatásoknak köszönhetően az NCFE viszonylag rövid idő alatt, 1950 januárjára működésbe hozta első adóállomását Nyugat-Németországban, a Frankfurt melletti Lampertheimben. A lampertheimi 7,5 kilowattos mobil adót már a világháború alatt is használták, és ez az öt kocsiból álló mozgódó lett³⁴ az, amely 1950. július 4-én (az amerikai függetlenség ünnepnapján) elsőként 30 perces adást sugárzott Csehszlovákiába.³⁵

Az 1950. július 4-i születésnap volt az áttörés, amely megalapozta a reményteljes jövőt. Tíz nappal később, 1950. július 14-én Lampertheimből másodikként megszólalt a román adás,³⁶ 1950.

³⁴ A Barbara egy öt kocsiból álló fogat volt: stúdió-, adó-, generátor-, üzemanyag- és antennakocsi. Cummings, Richard H.: *An Urgent Whisper: Radio Free Europe Begins Broadcasting*. <http://coldwarradios.blogspot.com/2010/11/urgent-whisper-radio-free-europe-begins.html> [2010. 12. 29.], ill. Cummings, Richard H.: *Cold War Radio – the dangerous history of American broadcasting in Europe, 1950–1989*. McFarland&Company, Incímű, Jefferson, North Caroline, 2009, p. 10.

³⁵ Puddington, Arch: *Broadcasting Freedom*. The University Press of Kentucky, 2000, p. 1.

³⁶ Ratesh, Nestor: *Radio Free Europe's Impact in Romania During the Cold War*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, p. 206.

augusztus 4-én kísérleti jelleggel beindult az adás magyar és lengyel nyelven, majd 1950. augusztus 11-én bolgáruul is.³⁷ Tervben volt az adás Jugoszlávia és Albánia felé (sőt az utóbbiba sugároztak is 1950 vége és 1953. szeptember 30-a között³⁸), azonban az 1951-es szovjet–jugoszláv politikai szakítás, pontosabban a balkáni ország nyugati közeledése megváltoztatta a helyzetet.³⁹

Bár ezek a korai adások nagyon korlátozott teljesítményt nyújtottak (pl. a magyar adás csak naponta kétszer jelentkezett hírekkel), a siker hatására 1950 második felétől fokozatosan alakulni kezdett, és összeállt egy állandóbb SZER-személyzet. A szervezéséből New York és Nyugat-Németország mellett nem hagyható ki Párizs szerepe, mert az 1945–1948 közti kelet-európai hatalomváltások és politikai turbulenciák eredményeként Párizs volt a különféle emigráns szervezetek megalakulásának elsődleges helyszíne. Skultéty Csaba (alias Ambrus Márton) szerint a SZER magyar osztálya megalakulásáról 1951 nyarán „kezdték keringeni a hírek” Párizsban (amihez képest az 1951. október eleji első állandó magyar műsor dátuma nem is tűnik rossznak), és szerinte a magyar osztályt nem az USA-ban, hanem Párizsban

³⁷ Cummings, Richard H.: *An Urgent Whisper: Radio Free Europe Begins Broadcasting*. <http://coldwarradios.blogspot.com/2010/11/urgent-whisper-radio-free-europe-begins.html> [2010. 12. 29.] Machcewicz, Pawel: *Polish Regime Countermeasures against Radio Free Europe*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, p. 169; továbbá Cummings, Richard H.: *Cold War Radio – the dangerous history of American broadcasting in Europe, 1950–1989*. McFarland&Company, Incimű, Jefferson, North Caroline, 2009, p. 10.

³⁸ Christian Science Monitor, June 1, 1951; valamint Cummings, Richard H.: *Cold War Radio – the dangerous history of American broadcasting in Europe, 1950–1989*. McFarland&Company, Incimű, Jefferson, North Caroline, 2009, p. 10.

³⁹ Henze, Paul B.: *RFE's Early Years: Evolution of Broadcast Policy and Evidence of Broadcast Impact*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, p. 12.; valamint Cummings, Richard H.: *Cold War Radio – the dangerous history of American broadcasting in Europe, 1950–1989*. McFarland&Company, Incimű, Jefferson, North Caroline, 2009, p. 10.

kezdte szervezni „egy Wiggin nevű amerikai úr” együtt a magyar osztály későbbi vezetőjével, Dessewffy Gyulával és az első magyar hírszerkesztőség főnökével, László Istvánnal, az MTI egykori vezető munkatársával. Skultéty szerint a magyar SZER-ről terjedő párizsi hírek hallatára „mindenki, aki csak élt és mozgott, igyekezett bejutni oda”.⁴⁰

A „Wiggin nevű amerikai úr” John Wiggin volt, egyike azoknak az amerikaiaknak, akik Bill Rafaellel, Creighton Scott-tal és William (Bill) Griffith-szel megalapozták a SZER európai személyzetét. A munkáját vesztett magyar követségi sajtótitkárt, Mikes Imrét is pár éves létbizonytalanság után Párizsban találta meg a SZER, és Mikes még szerkesztői álnevében is jelezte a francia kötődését: Gallicus.⁴¹ A 22-23 éves Ekecs Géza (alias Cseke László) is Párizsba igyekezett 1949-ben (Rozsnyón, Pozsonyon, Csehországon és az NSZK-n keresztül), sőt egy ideig a francia rádió magyar adásában is dolgozott, amíg Dessewffy Gyula Párizsból át nem csábította őt Münchenbe, ahol azután 1952-től nyolc évig dolgozott a SZER-nek.⁴² Az első bolgár munkatársakat is Párizsban találták meg: Stepane Groueffet mint a Paris Match munkatársát Bill Rafael 1951 nyarán azzal kereste meg, hogy rögtön felkínálta neki a bolgár szerkesztőség vezetését.⁴³ A párizsi szervezés sikere természetesen arányban állt az adott nemzet nyugati emigrációjának kiterjedtségével és személyi összetételével, illetve korábbi aktivitásaival. Ez magyarázza a csehszlovák rádiós állománynak az előző két példától eltérő voltát. Noha jelentősnek nevezhető cseh és szlovák emigrációs szervezetek működtek Párizsban,⁴⁴ az ő esetükben mégis az USA területén működő bizottságok szereztek nagyobb befolyást, közülük is főleg a Szabad Csehszlovákia Tanácsa és a Ján Papánek-féle American Fund for Czechoslovak Refugees/Relief nevű szervezet.

⁴⁰ Skultéty Csaba: *Vasfüggönyön át. A Szabad Európa mikrofonjánál...* Madách-Posonium, 2006, p. 90.

⁴¹ Murányi Gábor: *A múlt szövedéke. Históriaik a megbicsaklott 20. századból.* Noran Kiadó 2004. Egy szittyá gall, pp. 320–322.

⁴² A Metro Klubtól a Szigetig: Cseke László és a SZER. Elhangzott: MR1 Kosuth Rádió, 2010. 8. 7.

⁴³ Groueff, Stepane: *My Odyssey.* iUniverse, 2003, p. 247.

Az 1950–1951 közti események számos bizonytalanságot és átmenetiséget mutatnak (egy visszaemlékező szerint a rádió egy ideig Washington D. CÍMŰ-ben is állomásozott),⁴⁵ ráadásul az USA északkeleti partvidéke több okból is tarthatatlan helyszínnek bizonyult. Politikai és részben technikai értelemben a SZERT az USA nagy emigránscentrumában, New York-ban kezdték megszervezni, az első műsorfelvételek is itt készültek, de nem innen sugározták őket. Az 1950 nyarán sorra beinduló műsorok felvételei New Yorkban készültek, de a hangszalagokat repülőgépen Athénba szállították, és Lampertheimen kívül egy hajón lévő rádióállomásról is sugározták őket a célországokba.⁴⁶ Amikor az európai emigránsok között elkezdtek toborozni a munkatársakat, az amerikai menedzsment már akkor arra készült, hogy különféle hatások eredményeként az új rádiós helyszín nem New York és nem Párizs, hanem München lesz.

1951. május 1-jére ugyanis elkészült, és ezen a napon sugározni kezdett a SZER második adója, a München melletti, immár 35 kilowatt teljesítményű, Holzkirchenben található adótorony. Az 1951 nyarán toborzott munkatársakat már egyenesen Münchenbe küldték, s így vált lehetővé, hogy az első állandó csehszlovák adás 1951. május 1-je után, a második állandó adás, a magyar, 1951. október 6-án beinduljon immár egész napos műsorral.⁴⁷ A

⁴⁴ Itt működött a párizsi csehszlovák nagykövet, Formanek által létrehozott Comité d'Aide Sociale aux Réfugiés Tchécoslovaques és a szintén párizsi illetőségű Federation of Free Czechoslovak Students is, amelyet Jan Renner és Václav Hynár vezetett; ugyancsak Párizsban jelent meg francia kormánytámogatással egy cseh nyelvű újság is Josef Schrabal szerkesztésében.

⁴⁵ Puddington, Arch: *Broadcasting Freedom*. The University Press of Kentucky, 2000, p. 45.

⁴⁶ Puddington, Arch: *Broadcasting Freedom*. The University Press of Kentucky, 2000, p. 36., 45.

⁴⁷ Révész Béla: *A felszabadítási stratégia csődje – Szabad Európa Rádió*. Rubicon, 1996/8–9., p. 23. A magyar szerkesztőség megalakulásáról ld. Borbándi Gyula: *Magyarok az Angol Kertben*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1996; valamint Skultéty Csaba: *Vasfüggönyön át. A Szabad Európa mikrofonjánál – előtte és utána*. Madách-Posonium, 2006, főleg 84–100. o.

bolgár adás is megkezdődött 1951 októberében, az egész napos lengyel adás viszont a csehszlovákhhoz képest csak egy évvel később, 1952. május 3-án indulhatott be.⁴⁸ 1951 végére tehát kész volt és működött a kelet-európai rövidhullámú SZER-infrastruktúra gerince: a Hessen tartománybeli Lampertheim- (1950 januárjától), a München melletti Holzkirchen- (1951 májusától), végül a portugáliai Lisszabontól északkeletre fekvő Gloria-adótorony (1951 decemberétől). Összefogásukra 1952 májusában Portugáliában létrejött a Raret Incímű nevű vállalkozás mint a SZER adótoronyainak tulajdonosa és üzemeltetője.

A SZER irányításának szellemi központja 1961-ig New Yorkban maradt, a napi operatív tevékenység zöme viszont már 1951-ben átkerült Európába, leginkább Münchenbe.⁴⁹ A földrajzi-stratégiai helyszínváltás szükségességét, „az adó európaizálását”⁵⁰ számos tényező indokolta. Elsősorban az a fizikai tény, hogy közvetlenül Európából sokkal gyorsabb és jobb hírszolgáltatást lehetett nyújtani a célországoknak. Másrészt München a kelet-európai emigránsok gyűjtőhelyének számított, s ez lényeges szempont volt mind a munkatárstoborzás, mind az információgyűjtés szempontjából. Harmadrészt Nyugat-Németországban, s konkrétan Münchenben (ahonnan a cseh határ mindössze 150 kilométerre van) jól hallhatók-foghatók voltak a kommunista rádióadók: Prága, Pozsony, Varsó, Budapest, Belgrád, Bukarest, Szófia, Tirana és Moszkva. A Németország nyugati felén felütött rádiós főhadiszállítás mellett szóltak a politika érvek is, nevezetesen hogy 1949

⁴⁸ Henze, Paul B.: *RFE's Early Years: Evolution of Broadcast Policy and Evidence of Broadcast Impact*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, p. 5.

⁴⁹ Short, Kenneth R. M. (ed.): *Western Broadcasting over the Iron Curtain*. Croom Helm, London & Sydney, 1986, p. 69. Ugyanezt állítja A. Ross Johnson is: *Swiatlo Story „The Inside Story of the Secret Police and the Party”*; *Origins of the Swiatlo Broadcast on RFE*. Expanded text of remarks presented at the conference 'Radio Wolna Europa w walce z komunizmem', Warsaw, November 6–7, 2009.

⁵⁰ Borbándi Gyula: *Magyarok az Angol Kertben*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1996, p. 304.

után a washingtoni stratégiák egyre indokoltabbnak látták a tartós hidegháborúra való berendezkedést, aminek az egyik lépése az volt, hogy az USA nemcsak katonailag, hanem ideológiailag is, mintegy a szimbolikus térfoglalást jelezve, elkezdett tartósan berendezkedni az NSZK területén. Az Európa javára történő súlyponteltolódás CÍMŰ D. Jackson NCFE-elnök beszédében is kifejeződött, amelyet a SZER 1951. május 1-jei ünnepélyes avatóján mondott Münchenben: „Ez egy igazi európai adó.”

A kezdeti korszak, tehát az infrastrukturális kiépülés záróakordját a SZER új müncheni épületének üzembe helyezése jelentette. A német nagyváros – amely ekkor nem egy független állam, hanem az amerikai megszállási zóna részét képezte – városi parkjában elterülő hatalmas épületkomplexum rekordgyorsasággal épült fel. Az Englischer Garten 1. (ez lett a rádió müncheni postacíme) golfütő alakú emeletes épületét⁵¹ a hozzá kapcsolódó nyolc mellékszárnyal (benne 22 stúdióval) 1952 novemberében helyezték üzembe. A nemzetközi összetételű SZER-munkatársak pár hónap alatti gyors összetoborzása, a németországi és a portugáliai adók felállítására, ezek tekintélyes összeget felemészítő működtetése, de főleg a müncheni építkezés gyorsasága és maga az épület óriási és lukratív volta bizonyították, hogy bár kezdetben az NCFE lefontosabb célja a kelet-európai exulánsok felkarolása volt, immár Washingtonban is a SZER-t kezdték a legreményteljesebb politikai projektnek tekinteni.⁵² A Németországi Szövetségi Köztársaság, azon belül Bajorország és München városa a sok-sok kritika dacára (amelyeknek jelentős része a német baloldaltól jött) a hidegháború végéig kitartott az amerikaiak mellett. A város nemcsak a jól fizető munkahelyek miatt profitált a SZER jelenlétéből, hanem azért is, mert részesült a sugárzási licenccijből.⁵³ A sugárzási jogot egyébként 1955 után az NSZK külügyminisztéri-

⁵¹ Spokane Daily Chronicle, February 22, 1952, p. 47.

⁵² Henze, Paul B.: *RFE's Early Years: Evolution of Broadcast Policy and Evidence of Broadcast Impact*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, p. 7.

⁵³ Jankovský-Drážďanský, Karel: *Svobodná Evropa... a nyní se už hlásí o slovo Karel Jankovský-Drážďanský*. Papyrus, 1995, p. 13.

uma adta ki, a technikai működési engedélyt pedig a szövetségi posta.⁵⁴

A bolgár Stepane Groueff szerint Münchent és New Yorkot kezdetben egyfajta „politikai póráz” kötötte össze, amennyiben a korai politikai kommentárok és ideológiai töltetű műsorok New Yorkban készültek, és csak a helyi illetőségű és politikailag kevésbé érdekeny programokat csináltak Münchenben.⁵⁵ Groueff szavain kívül több más dolog is igazolja, hogy a New York-i SZER kezdetben szervezetileg München felett állt. Tudjuk, hogy pl. a müncheni csehszlovák szerkesztőség munkatársai, Michal Múdry és Ján Stránský által összeállított műsorokat Ferdinand Peroutka hagyta jóvá New Yorkban.⁵⁶ Az ötvenes évek első felében a New York-i lengyel szerkesztőség bizonyosan nem állt Jan Nowak-Jezioranski teljes ellenőrzése alatt, mert a New York-i lengyel munkatársak közvetlenül a New York-i igazgatónak, Robert Langnak jelentettek; Nowak-Jezioranski felettése viszont a SZER európai igazgatója, Richard Condon volt.⁵⁷ New York kontrollját jelzi az is, hogy a politikailag legkiemeltebb szovjet adások végig itt készültek.⁵⁸

A New York-i irodában egyébként minden célországának volt egy-két képviselője, mint pl. a lengyel Jacek Kalabinski és Stefan Gacki⁵⁹ vagy a magyar Tom Keri, akikhez idővel a balti államok

⁵⁴ Document No. 4: 1970. Stasi Report on West German Government's Attitude to RFE and RL. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, p. 367.

⁵⁵ Groueff, Stepane: *My Odyssey*. iUniverse, 2003, p. 247.

⁵⁶ Sedláček, Karel: *Volá Svobodná Evropa*. Praha, 1993, pp. 14–16.

⁵⁷ Johnson, A. Ross: *Swiatlo Story „The Inside Story of the Secret Police and the Party”*; *Origins of the Swiatlo Broadcast on RFE*. Expanded text of remarks presented at the conference ‘Radio Wolna Europa w walce z komunizmem’, Warsaw, November 6–7, 2009.

⁵⁸ Puddington, Arch: *Broadcasting Freedom*. The University Press of Kentucky, 2000, p. xi., xi–xv.

⁵⁹ Johnson, A. Ross: *Swiatlo Story „The Inside Story of the Secret Police and the Party”*; *Origins of the Swiatlo Broadcast on RFE*. Expanded text of remarks presented at the conference ‘Radio Wolna Europa w walce z komunizmem’, Warsaw, November 6–7, 2009.

egy-két képviselője is csatlakozott.⁶⁰ A csehszlovákok New York-i szerkesztősége egészen 1993-ig fennállt, többek között Ferdinand Peroutka, Ludovít Šebesta (alias Ludo Dvorský), Karl Reyman, Karel Jezdinský és Miroslav Neoveský vezetése alatt.⁶¹ Közülük egyiküknek-másikuknak meglehetősen nagy befolyása volt nemcsak a csehszlovák adás, hanem a SZER szélesebb politikai irányára is. Egy időben például, amikor 1985–1993 között a New York-i iroda igazgatója és helyettese William Kratch és Arch Puddington voltak, kiemelt politikai irányadó szerep jutott annak a Karl Reymannak, aki cseh szociáldemokrataként 1948 után hagyta el hazáját.⁶²

New York legalább egy évtizedig megtartotta a fő döntési kompetenciákat, ám fokozatosan egyre több operatív, szervezetiirányítási és politikai döntésről mondott le München javára. A végső döntés akkor született meg a Münchenbe való költözésről, amikor 1960-ban egy csehszlovák szerkesztőségen belüli súlyos incidens következményeként (1960-ban Julius Firt nyugdíjba ment, és utódját, Oswald Kostrba-Skalickýt a szerkesztőség nem fogadta el, fellázadtak ellene)⁶³ G. Rodney Smith lett a SZER főnöke. Nagyrészt Smith-nek köszönhető, hogy New Yorkból Münchenbe költözött a SZER legfőbb vezetése: az igazgató és helyettesei, valamint a nyelvi szolgálatok főszerkesztői.⁶⁴ Legkésőbb 1961 elején a rádió és annak legfőbb irányítása végleg Európa-közpon-túvá vált.

⁶⁰ A kezdetiek összetételéről ld. Puddington, Arch: *Broadcasting Freedom*. The University Press of Kentucky, 2000, p. xi., xi–xii., xiv–xv.

⁶¹ Jankovský-Drážďanský, Karel: *Svobodná Evropa... a nyní se už hlásí o slovo Karel Jankovský-Drážďanský*. Papyrus, 1995, p. 12.

⁶² Puddington, Arch: *Broadcasting Freedom*. The University Press of Kentucky, 2000, p. xiv., 13., 250.

⁶³ Puddington, Arch: *Broadcasting Freedom*. The University Press of Kentucky, 2000, p. 128.

⁶⁴ Puddington, Arch: *Broadcasting Freedom*. The University Press of Kentucky, 2000, p. 128.; valamint Johnson, A. Ross: *Swiatlo Story „The Inside Story of the Secret Police and the Party”*; *Origins of the Swiatlo Broadcast on RFE*. Expanded text of remarks presented at the conference ‘Radio Wolna Europa w walce z komunizmem’, Warsaw, November 6–7, 2009.

Csehszlovákia szerepe a SZER létrejöttében

Az 1949-ben New Yorkban bejegyzett Nemzeti Bizottság a Szabad Európáért (NCFE) azt a célt is szolgálta, hogy összefogja a sorra-másra alakuló és különböző kelet-európai emigráns érdekeket megtestesítő nemzeti bizottságok tevékenységét. Több jel mutat arra, hogy kezdetben senki nem látta a rádióban az átfogó hidegháborús médium lehetőségét, és hogy a SZER-t kezdetben pusztán a háború előtti kelet-európai politikai emigránsok, exulánsok számára találták ki, akik a szovjet hatalomátvételek miatt az USA-ban rekedtek. Paul Henze szerint ezek az emberek „kínossá váltak a kormány és a külügyminisztérium számára”, ezért „valami konstruktívot kellett nekik kitalálni”.⁶⁵ Ez a kényszer volt a kezdete annak, amit később hivatalosan „az USA és az exulánsok közti partnerségnek” neveztek.

A különféle emigráns nemzeti csoportok, osztályok és bizottságok – amelyek részben az USA-ban, részben Európában szerveződtek – személyi kapcsolatai jobbra a második világháború előttre nyúltak vissza. A csehszlovák SZER alapítóinak legtöbb tagja nemhogy az 1948. februári kommunista fordulat előtt, hanem már 1938 előtt is a politikai felső vezetés képviselője volt, mint pl. Petr Zenkl, Ján Papánek vagy Jozef Lettrich. Ők mindhárman a Washingtonban 1949. február 25-én megalakult Szabad Csehszlovákia Tanácsának (SZCST, Council of Free Czechoslovakia, Rada svobodného Československa) a tagjai voltak: Zenkl az elnök, Papánek az elnökség tagja, Lettrich az alelnök, és nem meglepő, hogy a SZER megalakításában felkínált sajtólehetőség kapóra jött számukra.

⁶⁵ Henze, Paul B.: RFE's Early Years: *Evolution of Broadcast Policy and Evidence of Broadcast Impact*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, p. 4.

Petr Zenkl (1884–1975) nagyon aktív politikai működés után (prágai főpolgármester, majd a kommunista fordulatig miniszterelnök-helyettes Klement Gottwald kormányában)⁶⁶ 1948 augusztusában az NSZK-n és Londonon keresztül emigrált az USA-ba. Haláláig elnöke volt a Szabad Csehszlovákia Tanácsának (Executive Committee of Free Czechoslovakia), és társalapítója a Szabad Csehszlovákia Rádióinak (Radio of Free Czechoslovakia).

A szlovák Jozef Lettrich (1905–1969) a szlovákiai Demokrata Párt elnöke, egyúttal a háború utáni Szlovák Nemzeti Tanács elnöke volt 1948-as emigrálásáig. A London érintésével Washingtonba érkező Lettrich nemcsak a SZCST alelnökeként töltött be jelentős szerepet az emigrációban, hanem a Leigázott Népek Mozgalomban is; 1968-ban ez utóbbi elnökévé avansált.⁶⁷

A szintén szlovák Ján Papánek (1896–1991) volt a SZCST másik társalapítója, aki már 1939-től New Yorkban képviselte Edvard Beneš megbízásából a csehszlovák exulánsokat. A SZER megalapításakor nagy előny volt számára, hogy munkáját a Csehszlovák Tájékoztató Szolgálat (Czechoslovak Information Service, CIS New York) igazgatójaként végezte. New Yorkban a CIS környezetébe tartozott még Andrej Valuška, a Slovak Newyorksky Deník szerkesztője, Miloš Rehor bíró és az 1948-as emigráns Rudolf Šturm, akik később mindnyájan segédkeztek a SZER megalapításában. Papánek nagy elismertséget vívott ki az ENSZ-ben játszott szerepe által: nemcsak azzal, hogy a háború alatt egyik

⁶⁶ Zenkl Prága főpolgármestere volt (1945–1946), aki polgármesterként éles németellenes intézkedéseket hajtott végre. Másfelől ő volt, aki sürgette és el is érte, hogy a szovjet hadsereg 1945 végéig elhagyja a cseh fővárost. Egyik utolsó polgármesteri tetteként ő nyitotta meg 1946. május 11-én az első Prágai Tavasz zenei fesztiválsorozatot. A politikai élet megélénkülésével Zenkl figyelme pártja, a Československá strana národně socialistická (ČSNSS, Csehszlovák Nemzeti Szocialista Párt) felé fordult, s ennek elnöke volt egészen az 1948. februári kommunista hatalomátvételig. Pártja az 1946. május 26-i választásokon a második helyen végzett (a kommunista párt mögött), így Zenkl Klement Gottwald kormányában miniszterelnök-helyettesi posztot kapott. Egyike volt azoknak a minisztereknek, akik lemondásukkal hozzájárultak a februári kormányváltáshoz.

kezdeményezője volt a világszervezetnek, hanem főleg a miatt a bátor kiállás miatt, ahogy országa ENSZ-képviselőjeként a nagy nyilvánosság előtt elítélte a kommunista puccsot, sőt ENSZ-képviselői mandátumáról nem is mondott le egészen 1950-ig.⁶⁸ Az 1948. februári puccs után Ján Papánek egy menekülteket támogató szervezetet alapított American Fund for Czechoslovak Refugees/Relief (AFCR) néven. A SZER számos munkatársa, pl. František Meloun később szintén részt vett az AFCR munkájában.⁶⁹ A korabeli viszonyokra jellemző, hogy egyes emigránsok, mint pl. Josef Schrabal szerint Papáneket, ill. az AFCR-t az amerikai külügyminisztérium pénzelte.⁷⁰

Azt, hogy az amerikai csehszlovák emigráció jelentős szerepet játszhatott a SZER korai történetében, a cseh és a szlovák politikusok helyzeti előnye alapozta meg, hiszen exulánsi tevékenységüket ők már a háború alatt megkezdték. Segítette őket az is, hogy a világháború végével az irántuk mint szövetséges-győztes kelet-európai nemzet iránt nagyfokú nemzetközi szimpátia volt tapasztalható. 1945 után a győztes nyugati országok politikai vezetésében a csehszlovák ügy kiemelt szerepet kapott, amihez nagyban hozzájárult egyfajta kimondatlan lelkiismeret-furdalás is. Az 1938-as müncheni „árulás”, de főleg az azt követő német megszállás – amelyet a Nyugat karba tett kézzel nézett végig – joggal szolgáltatott rossz érzéseket a segítség nélkül hagyott Csehszlovákiával kapcsolatban.⁷¹ Így az 1945 után újjáalakuló

⁶⁷ Captive Nations Week, Týždeň ujarmených národov, amelyet az USA-ban 1953-tól évente megrendeztek, majd 1959-ben az USA kongresszusa törvénné emelte, Public Law 86–90.

⁶⁸ Michálek, Slavomír: *Ján Papánek, politik, diplomat, humanista*. Bratislava, Veda, 1996.

⁶⁹ Jankovský-Drážďanský, Karel: *Svobodná Evropa... a nyní se už hlásí o slovo Karel Jankovský-Drážďanský*. Papyrus, 1995, p. 11., 13., 14., 24.

⁷⁰ <http://newyorkelisty.com/nyl/afcr/afcr-eng.html> [2010. 10. 11.]

⁷¹ „1938-ban Münchenben a nyugati hatalmak hozzájárultak Csehszlovákia határainak megváltoztatásához, a Szudéta-vidék Németországhoz való csatolásához” – írta 1981-ben Kemény István. Ld. *Kemény István jegyzetei a Szabad Európa Rádióban 1980–1990*. Osiris Kiadó, 2010, p. 48.

Csehszlovákia nemcsak saját ügyes politikai exulánsainak és az általuk folytatott propagandatevékenységnek köszönhetette, hogy pl. a fasiszta múltú Szlovákiával kibővített ország egyértelműen mint győztes fejezte be a háborút. Csehszlovákia 1945-től alapító tagja volt az ENSZ-nek, s az ország kiemelten kapott az UNRRA-segélyekből is.⁷² Az ország nimbusza még Winston Churchill 1946. március 5-i fultoni beszédébe is beszűrődött, amikor Truman jelenlétében Churchill úgy fogalmazott, hogy „a kelet-európai államokban [...] majdnem minden esetben rendőrkormányok uralkodnak, és mostanáig, Csehszlovákiát kivéve, sehol sincs igazi demokrácia”.

Az USA és Nyugat-Európa felfogásában az 1948. februári prágai kommunista fordulat az összes kelet-európai politikai hatalomváltásnál nagyobb vihart kavart. A külpolitikai okok mellett szerepe volt ebben az Amerika-barát Csehszlovákia iránt az 1938-as árulás miatt érzett lelkiismeret-furdalásnak éppúgy, mint annak a naiv reménynek is, hogy a Moszkvával is kokettáló Edvard Beneš majd visszavírozhatja országát a korábbi demokratikus körülmények közé. A nyugati közvélemény számára sokáig nem volt világos, hogy az ország letért a demokrácia útjáról. Azt akkoriban kevesen tudhatták, hogy a szovjet vezetés Csehszlovákiának már 1944 elején kiemelt szerepet szánt hatalmi terveiben. A „jövendő világ kívánatos alapelveiről” felvázolt Majszkij-memorandum szerint a háború után „Csehszlovákiát lehetőség szerint meg kell erősíteni területileg, politikailag, gazdaságilag. Úgy kell rá tekinteni, mint befolyásunk közép- és délkelet-európai előretolt hadállására”.⁷³

Az egykori szövetséges-győztes iránti szimpátia az 1948. februári kommunista puccs után elpárolgott. Hiába tartották az országot a két világháború közti időszakról közép-európai mint a demokráciának, s hiába élvezte az ország a világháború alatt a ki-

⁷² Ld. pl. Majer, V.: *UNRRA a Československo*. Praha, Orbis, 1946.; továbbá Michálek, Slavomír: *Nádeje a vytriezvenia, československo-americké hospodárske vzťahy v rokoch 1945–1951*. Bratislava, Veda, 1995.

⁷³ Németh István: *Európa 1945–2000. A megosztástól az egységig*. Aula Kiadó, 2004, p. 45.

emelt nyugati szövetséges státusát, az USA 1948 februárja után radikálisan megváltoztatta viszonyát a sztálinista Csehszlovákiával szemben. A gottwaldi kommunista diktatúra egyesek szerint olyan mély csalódást okozott, hogy az kihatott az USA komplex kelet-európai stratégiájára.⁷⁴ A Klement Gottwald által levezényelt eseményeket 1948 februárjában annyira nem várta senki, hogy J. L. Gaddis szerint az „Washingtonban kisebbfajta háborús pánikot keltett”.⁷⁵ Csehszlovákia sorsa olyan mértékben igazolni látszott G. F. Kennan teóriáját arról, hogy a Szovjetunió már rég nem az a békés szövetséges, aki a második világháború győzelmi szakaszában volt, hogy amikor útjára indult a SZER, akkor az működésének kezdetétől megkülönböztetett figyelemmel követte az országot: az adó legelső sugárzása is 1950. július 4-én Csehszlovákiába irányult.

A nyugati közvélemény 1948. február utáni megdöbbenése és sajnálata, majd az egyre hidegebb nemzetközi helyzet tovább szilárdították a csehszlovák politikai emigráció nimbuszát. Nem véletlen, hogy a cseh és a szlovák exulánsok lehettek az elsők, akik kísérleti SZER-adást készítettek egy provizórikus New York-i stúdióban. A visszaemlékező cseh Karel Sedláček szerint igen nagy büszkeségre adott okot, hogy a csehszlovák szerkesztőség a román, a magyar és a lengyel előtt tudott rendszeres napi műsort készíteni.⁷⁶ Petr Zenkl, Ján Papánek és Jozef Lettrich pályája alapján úgy vélhető, a csehszlovák SZER megalakulása a világháború utáni USA-beli csehszlovák exulánsok tevékenységének egyik igen jelentős előrelépése és politika sikere volt, mivel a SZCST-tagok amerikai politikai kapcsolatai nagyban befolyásolták azt a döntés, hogy 1949 májusában létrejöjjön a Nemzeti Bizottság a Szabad Európáért (NCFE).⁷⁷

⁷⁴ Így az USA-nak az a döntése, hogy 1951-ben felfüggesztette a legnagyobb kereskedelmi kedvezmény elvét Csehszlovákia vonatkozásában, nem nagyon lepett meg senkit. Michálek, Slavomír: *Rok 1968 a Československo – postoj USA, Západu a OSN*. Historicky ústav SAV, Bratislav 2008, p. 29.

⁷⁵ Gaddis, John Lewis: *Most már tudjuk*. Európa, 2001, p. 96.

⁷⁶ Sedláček, Karel: *Volá Svobodná Evropa*. Praha, 1993, p. 15.

⁷⁷ Sedláček, Karel: *Volá Svobodná Evropa*. Praha, 1993, p. 12.

Bár az USA-ban számos exuláns csoport működött, ezek nem feltétlenül feleltek meg az NCFE alapítói céljainak. 1950. szeptember végén DeWill Poole egy Allen Dullesnek írt levelében a különböző nemzeti tanácsok alacsony hatásfokára panaszkodott:

„Előttünk áll az a folyamatosan előtolakodó probléma, hogy milyen legyen a kapcsolatunk az exuláns csoportokkal. A nemzeti tanácsokkal kapcsolatos elképezelés, amit örököltünk és amit eddig tényleg tisztességesen kezeltünk, nem vált be. A helyzet nem jó. A Román Nemzeti Tanács lényegében feloszlott. Marad a bolgár, a csehszlovák és a magyar tanács. Az első egy egyszemélyes show-műsor. Csak a magyar tanács áll közel a kielégítőhöz. A lengyel és a jugoszláv nemzeti tanács a látóhatáron sincsen.”⁷⁸

A visszaemlékezők szerint a rendszeres csehszlovák adás megszervezése kb. egy évet vett igénybe. Az alapozást Ferdinand Peroutka (1895–1978) New Yorkban végezte mint az első New York-i csehszlovák főszerkesztő, Pavel Tigrid (alias Petr Zvon) (1917–2003) pedig Münchenben irányította a szervezést.⁷⁹ A csehszlovákok 1950. július 4-én sugároztak először adást Csehszlovákiának – s egyúttal ez volt a SZER legelső műsora is. Ezeket a szalagra rögzített első műsorokat nemcsak a lampertheimi toronyból sugározták, hanem egy teherautóról is, amely az NSZK területén a csehszlovák határ közelében mozgott az amerikai függetlenség ünnepnapján. A későbbiekben a csehszlovák adást Holzkirchenből (Münchentől 25 km-re délkeletre) sugározták, a többi nyelvű adást pedig a Frankfurt melletti adótoronyból.⁸⁰

Karel Jankovský-Drážďanský szerint elsősorban Pavel Tigrid érdeme volt, hogy 1950-ben az adások lehetőségessé váltak.⁸¹ A korai

⁷⁸ DeWitt CÍMŰ Pole to Allen W. Dulles, September 28, 1950. CIA FOIA Document page Viewer at http://www.foia.cia.gov/browse_docs.asp [2010. 7. 10]

⁷⁹ Sedláček, Karel: *Volá Svobodná Evropa*. Praha, 1993, 14. Tigridről ld. Puddington, Arch: *Broadcasting Freedom*. The University Press of Kentucky, 2000, pp. 4–5.

⁸⁰ The Deseret News, May 30, 1951, p. 7.

⁸¹ Jankovský-Drážďanský, Karel: *Svobodná Evropa... a nyní se už hlásí o slovo Karel Jankovský-Drážďanský*. Papyrus, 1995, p. 10.

New York-i csehszlovák szerkesztőség tagja, Julius Firt szerint a csehszlovák SZER-osztály alapozása és szervezése kezdettől két helyszínhez és két vezető személyiséghez kötődött: Peroutka volt 1951–1961 között az „ideológiai főnök”, a komolyabb rádiós tapasztalatokat viszont Tigrid hozta, aki a háború alatt a BBC csehszlovák szerkesztőségének bemondója és szerkesztője volt. Tigridnek a magyar SZER-munkatársak között is tekintélye volt; a SZER-ben rendszeresen szociológiai jegyzetekkel jelentkező Kemény István még az 1980-as években is kiemelt tisztelettel hivatkozott a cseh emigráns gondolkodók között Tigridre, a SZER-alapítók egyikére.⁸² Az induló csehszlovák SZER-szerkesztőség tagja volt kezdettől a szlovák Ludovít Šebesta⁸³, a stúdió berendezése, az állandó adó kitalálása és a jövőendő munkatársak felkutatása pedig Josef Kodlička rendező érdeme volt, aki Ján Stránskyval európai menekülttáborokban keresték az alkalmas embereket. A műsorkínálat színésítése végett ők hívták el Párizsból Jára Kohoutot, a közkedvelt komikust.⁸⁴

Az ideiglenes viszonyok ellenére az 1950. július 4-i első kísérleti adás után kevesebb mint egy évvel, 1951. május 1-től a csehszlovák adás kapacitása napi 11 és fél órára nőtt.⁸⁵ Ugyanekkorra elkészült és sugározni kezdett a SZER második adója, a München melletti 35 kilowatt teljesítményű holzkircheni adótorony. A legelső műsor 1951. május 1-jén, a munka ünnepén, pontosan 11 órakor szólalt meg a 417 méteres középhullámon és néhány rövidhullámon is:

„Volá hlas svobodného Československa, rozhlasová stanice Svobodná Evropa” – Itt a szabad Csehszlovákia hangja, a Szabad Európa rádióállomás.

Az adást természetesen szándékosan időzítették május 1-jére, a Kelet-Európában nagy propagandaértékkel bíró munka ünne-

⁸² Kemény István *Jegyzetei a Szabad Európa Rádióban 1980–1990*. Osiris Kiadó, 2010, p. 66.

⁸³ Sedláček, Karel: *Volá Svobodná Evropa*. Praha, 1993, p. 14.

⁸⁴ Sedláček, Karel: *Volá Svobodná Evropa*. Praha, 1993, p. 16.

⁸⁵ Henze, Paul B.: *RFE's Early Years: Evolution of Broadcast Policy and Evidence of Broadcast Impact*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, p. 5.

pére. Az adás után ünnepi fogadás volt a müncheni Bayerischer Hof Hotelben, ahol CÍMŰ D. Jackson, az NCFE elnöke szólt az egybegyűltekhez. A Szabadság hadjárat nevében is szóló Jackson a „politikai hadviselés fegyverének”, „a szabadság kiváló eszközének” nevezte az új rádiót, egyben előrevetítette a SZER hosszú távú működésének elvi alapját, a rugalmas reagálást:

„A SZER hangja egy dinamikus, és nem statikus politikai hadviselést fog képviselni.”

Jackson pár nappal a beszéd előtt érkezett Münchenbe, és miután végigellenőrizte az összes építményt, a fogadáson megdicsérte a munkatársak erőfeszítését, külön kiemelve a németek és az amerikaiak mellett „a cseh és a szlovák munkatársakat”:

„Egy alapvető küzdelem részesei vagyunk – mondta az NCFE elnöke, majd beszédét a felavatás ünnepélyes mozzanatával zárta: – Ezennel átadom küldetésének ezt az új rádióállomást, hogy vigye győzelemre az emberiséget az embertelenség fölött.”⁸⁶

Ezután Ferdinand Peroutka olvasott fel egy beszédet, amelyet később a rádió műsorában is hallani lehetett. Peroutka többek között ezt mondta:

„Igyekezni fogunk, hogy a fogalmaknak és a szavaknak viszadjuk eredeti tartalmukat, amelyet az emberiség mindig is szánt nekik. [...] Egyetlen folyóirat nagyon keveset jelentene egy szabad országban. De egyetlen szabad folyóirat, egyetlen szabad rádióadó egy diktatori országban – az forradalom. Mert az ilyen [*diktatori*] rendszer azon alapszik és általa tartja fenn magát, hogy csak a kormány beszélhet, és senki nem válaszolhat, s hogy mindenkit el lehet ítélni, de senki nem védekezhet. [...] És most hozzátok fordulok és neketek beszélek, otthoni testvéreim: Sztálin és Gottwald képei között jártok, és nem vesztek róluk tudomást, és magatokban Masaryk képét hordozzátok.”

Figyelemre méltó Peroutka óvatos intése a SZER várható csehszlovákiai hatását illetően:

„Mi itt eddig égő betűkkel írtunk híreket a sorsotokról a világ falára. De nem mi itt, hanem ti magatok otthon döntötök arról, ho-

⁸⁶ A beszéd meghallgatható: <http://www.hoover.org/library-and-archives/collections/east-europe/czech-and-slovak/peroutka> [2010. 10. 3.]

gyan alakuljanak a dolgok a hazánkban, amikor majd csak egy rossz álom lesz minden, ami ma történik. Nem tőlünk függ, hogy megmondjuk, mit kell tennetek. A tiétek a kockázat, ezért csak nektek van jogotok dönteni a tetteitekről.”

Beszéde végén Peroutka a jövő generációk nevében beszélt:

„Tudjuk, hogyan próbálják a kommunisták megváltoztatni a lelketeket [...] De mentsétek meg a gyerekeket. Ti jobban tudjátok, hogyan, de mentsétek meg őket.”⁸⁷

A két háború közti demokratikus hagyományok miatt Csehszlovákiát a SZER alapítói a propagandaháború „tökéletes játéktérnek vélték”.⁸⁸ A politikaiak mellett azonban egy sor más: földrajzi és szociológiai okai is voltak, hogy Csehszlovákia volt a SZER legkorábbi és első számú célterülete. 1955-ig, amíg a szovjet hadsereg Ausztria keleti területein állomásozott, ez volt az egyetlen ország (a sajátos státusú NDK-t leszámítva), amelynek könnyen elérhető közvetlen határa volt a Nyugattal. Ez a körülmény tette lehetővé pl. 1953 nyarán, hogy egy nyolc főből álló csehszlovák csoport megerősített autóval áttörjön az NSZK-ba, hogy a „hős autót” a SZER megvegye, és az USA-ban kiállítási körútra vigye.⁸⁹ A földrajzi megközelíthetőség különösen jól érvényesült a ballonos akciók során, amikor kihasználva a magasabb légrétegek állandóan nyugat felé irányuló légáramlatait, küldeményeket küldtek Csehország fölött (később Ausztria fölött is) Lengyelország, Szlovákia és Magyarország fölé.

A csehszlovákiai lakosság rádiókészülékekkel való ellátottsága sem került el az elemzők figyelmét. Az NCFE 1959-es éves jelentése rámutatott, hogy míg Csehszlovákiában minden negyedik embernek, addig Magyarországon ötből egynek, Romániában pedig csak 18-ból egy embernek van rádiókészüléke.⁹⁰ Ezeknek

⁸⁷ A beszéd meghallgatható: <http://www.hoover.org/library-and-archives/collections/east-europe/czech-and-slovak/peroutka> [2010. 10. 3.]

⁸⁸ The Deseret News, May 30, 1951, p. 7.

⁸⁹ The Montreal Gazette, August 10, 1953, p. 4.

⁹⁰ Ratesh, Nestor: *Radio Free Europe's Impact in Romania During the Cold War*. In: Johnson, A. Ross - Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings - Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, p. 208.

az adatoknak megfelelően emelkedett a célországokra előirányzott adásidő. A csehszlovák kísérleti adások napi fél órája egy éven belül, 1951. május 1-jére napi 11 és fél órára nőtt, 1961 után pedig már napi 18 órát tett ki a lengyel és a magyar adással megegyezően, miközben ugyanekkor a román és a bolgár adás naponta csak ötórányi műsort sugárzott.⁹¹

Az már minőségi kérdés volt, hogy sok korai műsort károsan átitatott a kritikátlan antikommunista lelkesedés, mint pl. ezt az 1951. májusi felhívást:

„Halló, Pozsony! Pillanatokon belül hallani fogják a csehszlovák kommunista rendőrség veszélyes bolsevik informátorainak és ügynökeinek nevét. A Szabad Európa Rádió szólítja Pozsony lakóit. [...] A lehető legnyomatékosabban óvunk mindenkit Absolonová elvtársnőtől, aki a kommunista rendőrség veszélyes ügynöke, és akinek az a feladata, hogy az állambiztonság számára új ügynököket és informátorokat kerítsen a fiatalok közül. Absolonová elvtársnő kb. 170 cm magas, szőke, és figyelmét főleg a fiatal férfiakra irányítja.”⁹²

⁹¹ Warshaw Times-Union, September 2, 1961, p. 5.

⁹² The Milwaukee Journal, May 27, 1951, p. 48.

Ballonos kampányok Csehszlovákiában

„Križiacke ťaženie kanibalov proti našim ľudom” – Kannibálok kereszties hadjárata népünk ellen. *Pravda*, 1956. január 21.

Az 1951–1956-os időszakot a CIA által kezdeményezett és a SZER műsoraiban „megtámogatott” légballonos akciók jellemzik. Az ötlet állítólag Frank Wiesnertől eredt, aki a CIA-nél katonai készleteket is felhalmozott,⁹³ köztük egy adag második világháborúból megmaradt meteorológiai ballont. A propagandának már a második világháború alatt is létezett efféle formája, és abban az egyik kiemelkedő szakember Robert Millikan volt, aki szintén támogatta az ötletet.⁹⁴ Miután Wiesner és Millikan meggyőzték elképzelésükről a kormány illetékeseit, elsősorban a lélektani hadműveletek összehangolásáért felelős kormánybizottságot (Psychological Operations Coordinating Committee),⁹⁵ 1950. június 30-án a CIA bizalmas feljegyzést készített Truman elnök számára a propagandaballonok használatáról.⁹⁶

1951 és 1956 nyara között összesen legalább öt nagy és több kisebb ballonos-szórólapos kampány indult Csehszlovákia, Magyarország, Lengyelország és az NDK felé. Az első „A szabadság légballonjai” (Winds/Balloons of Freedom; Balóny svobody) nevű volt, amely kísérleti jelleggel zajlott 1951. augusztus 13-tól, és amelynek két hete alatt 3000 ballon 4 millió szórólapot vitt át Csehszlovákiába. Az indítás Nyugat-Németországból történt, ami nem ütközött különösebb akadályba, hiszen az ország háromhatalmi megszállás, az érintett Bajorország pedig amerikai katonai fennha-

⁹³ Weiner, Tim: *A CIA története*. Gabo, 2009, p. 52.

⁹⁴ Puddington, Arch: *Broadcasting Freedom*. The University Press of Kentucky, 2000, p. 62.

⁹⁵ U.S. Government’s Psychological Operations Coordinating Committee. Friedman, Herbert A.: *Free Europe Press Cold War Leaflets*. p. 4. <http://www.psywarrior.com/RadioFreeEurope.html> [2010. 12. 14.]

⁹⁶ Bizalmas CIA memorandum, 298. sz., 1950. június 30-ról. Közli Friedman, Herbert A.: *Free Europe Press Cold War Leaflets*. p. 4. <http://www.psywarrior.com/RadioFreeEurope.html> [2010. 12. 14.]

tóság alatt állt. Az eseményt egyébként sem lehetett volna eltitkolni. Már a sok ezer hidrogénpalack összegyűjtése is Németország-szerte nagy kihívást jelentett, az indításhoz pedig sok ember és egy egész járműkonvoj szükségeltetett. A legelső akcióban, amely a cseh határtól 13 km-re található Tirschenreuthból történt, tizenegy teherautó, két busz és tucatnyi személyautó vett részt. A 71 fős személyzet többsége helyi német volt, akikhez pár kelet-európai SZER-munkatárs (pl. a lengyel Boleslaw Wierzbianski és a román George Ionesco), valamint néhány fegyveres őr csatlakozott.⁹⁷

„A szabadság légballonját” másfél hónap múlva kiegészítette a cseh szabadságvonathoz (Freedom Train) kötődő ballonos szórólapkampány 1951. szeptember 26-tól. Ezután azonban némi szünet következett. A CIA-nak valószínűleg eltartott egy ideig, amíg kiértékelte az akciót, másrészt a Csehszlovákiában nagy feltűnést keltő eseményt politikailag is kezelni kellett. Mindenesetre a külügyminisztérium egyik helyettes államtitkára, James E. Webb 1951. november 8-i keltezéssel már egy titkos jelentést küldött a Nemzetbiztonsági Tanács titkárságának, amely a „külföldi információs program és pszichológiai hadviselés” további megtervezéséről szólt. Ebben Webb a ballonokról ezt írta:

„Egy idő óta vizsgáljuk a ballonok felhasználásának lehetőségét, hogy propagandaanyagokat vigyenek Oroszország és szatellitjeinek lakossága felé. A bizottság [értsd: a Psychological Operations Coordinating Committee] jóváhagyása után az illetékes kormányügynökség [CIA] magánszervezetekkel együttműködve, beleértve a New York-i Crusade for Freedomot, kísérleti ballonindítást kezdeményezett Nyugat- Németországból Csehszlovákia mint célország felé. [...] A részletek azóta megjelentek a sajtóban. A projekt hatásainak elemzése jelenleg is folyamatban van.”⁹⁸

A jó egyéves szünetben megtörtént a ballonkampány összehan-

⁹⁷ Friedman, Herbert A.: *Free Europe Press Cold War Leaflets*. p. 6–9. <http://www.psywarrior.com/RadioFreeEurope.html> [2010. 12. 14.]; továbbá Prescott Evening Courier, August 17, 1951, p. 3., written by Drew Pearson.

⁹⁸ Idézi Friedman, Herbert A.: *Free Europe Press Cold War Leaflets*. p. 9. <http://www.psywarrior.com/RadioFreeEurope.html> [2010. 12. 14.]

golása a SZER-műsoraival, másfelől tökéletesítették a technikát és kibővítették a helyszíneket. Tirschenreuth mellett a továbbiakban Hohenhard (Münchentől 350 km-re északkeletre), Freyung és Fronau is indítási helyszínül szolgált. A ballonok töltése a teherautók platóján, máskor a teherautókban történt, indításuk pedig legtöbbször valamilyen hegycsúcshoz, de ha kellett, bűzamezőről is. Magyarország irányába az NSZK délkeleti csücskéből, az osztrák határ közeléből küldték a ballonokat, így azok egy semleges állam fölött átrepülve értek célba.⁹⁹

A második nagy kampány Prospero néven zajlott ismét Csehszlovákia irányába 1953. július 13-a és 17-e között; az öt nap alatt 6500 ballon szállt fel 12 millió szórólappal Tirschenreuthból. A Prospero a többi kampánnyal összehasonlítva kevés, csak három különböző küldeményt vitt, viszont ez volt az első olyan, amelyet rádióadások kísérték. A harmadik kampány ismét Csehszlovákia felé irányult: a Veto nagyon sok, 80 különböző szórólapot vitt 1954. április és 1954. szeptember között.¹⁰⁰ A későbbi Nyugaton készült interjúk alapján a Veto szórólapjait közel 60 településről igazolták vissza, azok Csehország teljes területét lefedték, Szlovákiából viszont csupán három helyről érkezett igazolt visszajelzés, Zólyomból, Nyitráról és Nagymegyerről.¹⁰¹ A negyedik nagy kampány, a Spotlight (reflektorfény) célországa Lengyelország volt 1955. február 12-től. Ez tizenöt különféle küldeményt vitt, köztük Jozef Swiatlo nyugatra szökött lengyel titkosszolgálati főnök történetét. Az ötödik ballonkampány Magyarországra ment 1954. október 1-je és 1955 februárja között; a Focus akció 37 különféle küldeményt, összesen mintegy 16 millió darab propagandaanyagot juttatott be az országba.¹⁰² Herbert Friedman szerint 1951. augusztus és 1956. november között össze-

⁹⁹Friedman, Herbert A.: *Free Europe Press Cold War Leaflets*. p. 34. <http://www.psywarrior.com/RadioFreeEurope.html> [2010. 12. 14.]

¹⁰⁰ The Pittsburg Press, January 10, 1956, p. 15.

¹⁰¹ HU-OSA-300-8-24 News from behind the Iron Curtain, 1954 October, pp. 16–22, container no.2.

¹⁰² A korabeli sajtó és a későbbi szakirodalom mind az indított ballonok, mind a ledobott szórólapok számára vonatkozóan nagy eltérést mutat. Pl. „Some 250 million leaflets in 400 000 balloons” (The Vancouver Sun, February 21, 1956, p. 4.); Arch Puddington a Prospero kapcsán: „sixty

sen 590 415 ballont indítottak Kelet-Európa felé, amelyek összesen 301 636 883 darab szóróanyagot szállítottak.¹⁰³

A szervezők a nyilvánosságot olyan értelemben tájékoztatták, hogy a ballonos akciókat az NCFE kezdeményezi, a küldendő anyagokat pedig a Szabad Európa Sajtószolgálat készíti és juttatja célba – a valóságban azonban a SZER munkatársait is bevonták, s az egész folyamatot a CIA felügyelte. Mindazonáltal a cél, hogy nemzeti nyelveken minél több nyomtatott sajtóanyagot juttassanak Kelet-Európába, nem öncélú provokáció volt. Bár ezt sugallta a kampányokra reagáló kommunista sajtó, a ballonok alapvető feladata az volt, hogy megtörjék az egyoldalú kommunista tömegtájékoztatást. Mint az NCFE „leányvállalatának”, a FEP-nek kezdettől azt a feladatot szánták, hogy sajtótermékeket juttasson el a vasfüggöny mögé. Ezt azonban a ballonokig csak nagyon korlátozottan tudta megtenni, s tevékenysége kimerült az angol nyelvű News from behind the Iron Curtain (Hírek a vasfüggöny mögül) című havilap terjesztésében.¹⁰⁴

A szervezők kezdettől együttműködtek a célnemzetek szakembereivel. A csehszlovák részlegnél Zdeněk L. Suda¹⁰⁵ volt a szövegek összeállítója, aki az NCFE által alapított strasbourgi Szabad Európa Kollégiumban tanult, s onnan csatlakozott a SZER-hez.¹⁰⁶

thousand in for days” (Puddington, Arch: *Broadcasting Freedom*. The University Press of Kentucky, 2000, p. 63.); Prokop Tomek cseh kutató a Prospero kapcsán: 6500 ballon és 12 millió szórólap (Tomek, Prokop: *Československé bezpečnostní složky proti Rádiu Svobodná Evropa – „Objekt ALFA”. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinu komunismu*. Sešity 14., 2006, p. 204.

¹⁰³ Friedman, Herbert A.: *Free Europe Press Cold War Leaflets*. p. 3–4. <http://www.psywarrior.com/RadioFreeEurope.html> [2010. 12. 14.]

¹⁰⁴ Henze, Paul B.: *RFE's Early Years: Evolution of Broadcast Policy and Evidence of Broadcast Impact*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, p. 5., 14.

¹⁰⁵ Tomek, Prokop: *Československé bezpečnostní složky proti Rádiu Svobodná Evropa – „Objekt ALFA”. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinu komunismu*, Sešity 14., 2006, p. 204.

¹⁰⁶ Jankovský-Drážďanský, Karel: *Svobodná Evropa... a nyní se už hlásí o slovo Karel Jankovský-Drážďanský*. Papyrus, 1995, p. 17.

A szórólapok tartalmát München előbb egyeztette New Yorkkal, majd Münchenben kinyomtatták őket. Egyes visszaemlékezők szerint egy-egy megrendelés nem volt kisebb egymillió példánynál,¹⁰⁷ ami nyilvánvalóan jó üzlet volt a nyomda számára.

A kampányok során háromféle ballont indítottak. Az első a kerek, gömb alakú, kb. 135 cm átmérőjű gumiballon volt piros vagy fekete színben. Hidrogéntöltetük indításkor nagy erővel fel-emelte őket, és amikor a nagy magasságban szétrobbantak, a beljük rakott szórólapok szétszóródtak.¹⁰⁸ A második ballontípus a párna alakú, kb. kétszer két méteres, átlátszó polietilén fóliaballon volt, amelyet hidrogénnel töltöttek meg. Indításkor leforrasztották őket, a küldeményes dobozkat pedig az egyik sarkukhoz rögzítették; miután a hidrogén elszivárgott belőlük, leereszkedtek. A legnagyobb kampány, amelyben a párnaballonok részt vettek, az első kísérleti Svoboda (szabadság) volt. Mind gömb, mind párna alakú ballonokat használtak már az első kísérleti indításkor, és 1954-ben is ilyenek szállították az ún. 10 követelést Csehszlovákiába. A harmadik típusú, nagyobb, kb. 10 méter magas, csepp alakú átlátszó fóliaballonokkal messzebbre és több terhet tudtak célba juttatni. Az aljára kartondoboz volt rögzítve, az alatt pedig borítékban szárazjég mint teher; amikor a szárazjég elpárolgott, a doboz félrebillent, és kiszórta a tartalmát. Ilyen ballonok vettek részt a Prospero (1953) és főleg a Focus (1954) kampányokban, az utóbbi Magyarország felé, amikor nagyobb távolságra küldték a küldeményeket. A ballonok röplapokat, tapadós matricákat, újságokat, fényképeket, a Szabadságharangot ábrázoló alumíniumkítűzőket,¹⁰⁹ később miniatűr könyveket szállítottak. Az első Csehszlovákiába tartó szórólapokon egyebek között ezt lehetett olvasni:

„Szabad férfiak és nők milliói fogtak össze és küldik nektek ezt a baráti üdvözetet a szabad szél szárnyán, kihasználva, hogy a magasban mindig nyugatról keletre fúj a szél. Nem lehet elég

¹⁰⁷ Friedman, Herbert A.: *Free Europe Press Cold War Leaflets*. p. 9. <http://www.psywarrior.com/RadioFreeEurope.html> [2010. 12. 14.]

¹⁰⁸ Prescott Evening Courier, Aug 17, 1951, p. 3. Written by Drew Pearson.

¹⁰⁹ Weiner, Tim: *A CIA története*. Gabo, 2009, p. 149.

mély pince, ahol az igazságot el lehetne rejtteni, és nem lehet elég magas fal, amely a szabadságnak ezt az üdvözetét föl tudná tartóztatni. A zsarnokság nem tudja uralni a szelet, és nem tudja leigázni a szíveteket. A szabadság újra el fog jönni.”

A szóróanyagok tartalma elsősorban a célországok belpolitikai eseményeihez kötődött, mint pl. a gazdasági rendszer kritikája, választás, pénzcseré, pártkongresszus stb. Kimondottan választási jellegű kampány volt a Focus, amely az 1954. november 28-i magyarországi tanácsválasztásokra készült, és választási kampány volt a Veto keretében Csehszlovákia felé küldött ún. 10 pontos követelés is (10 požadavků/10 požiadaviek); ez utóbbiban egyebek mellett a következőt lehetett olvasni csehül és szlovákul:

„A kommunista rezsim a szlovák és a cseh emberektől azt kéri, hogy ebben a hónapban [1954. május] szépen és elvtársiasan állítsák ki a meghatalmazást a saját további elnyomásukhoz és kizsákmányolásukhoz. A [kommunista] pártbeli elképzelések szerint a szlovák és a cseh dolgozóknak május 16-án kellene önként és nemzeti frontbeli lelkesedéssel új porkolábokat [szl. nových drábov; tkp. gazembereket] választaniuk a nemzeti tanácsokba. A kommunis­ták mindent szépen elterveztek, elkészítettek és kiszámítottak.”¹¹⁰

A küldemények efféle tartalma és hangneme – különösen azoké, amelyek a disszidens mozgalmakról, az emberjogi ügyekről és a SZER hullámhosszairól tájékoztattak – nyilvánvalóan nyílt anti-kommunista propagandának számított a célországokban. A mai értékelés során figyelembe kell venni, hogy a FEP propaganda anyagai korabeli mércével mérve is meglehetősen lágy hangúak voltak. Ez érvényes mind a 10 pontos követelésre, amely a csehszlovákiai közélet hiányosságára mutatott rá, mind a Vetóra, amely a választások kapcsán agitált. A „szabad szakszervezetek”, a „jobb fizetés”, a „bürokrácia helyett üzemi autonómia”, a „jobb lakhatási körülmények” stb. igénylésével mindkettő úgy kérte a lakosság tiltakozását, hogy nem lépett ki a kommunista állam lehetőségei közül.

¹¹⁰ Friedman, Herbert A.: *Free Europe Press Cold War Leaflets*, p. 6., 19., 21., 27., 30. <http://www.psywarrior.com/RadioFreeEurope.html> [2010. 12. 14.]

A szervezők ügyeltek, hogy a szórólapok tartalmát a célországokra szabják. Pontokba szedett követeléseket Csehszlovákián kívül Magyarországra is küldtek, de itt az anyag nem 10, hanem 12 pontból állt, és a csehszlovákokhoz képest ebben a „szólásszabadság”, a „termőföld kérdése” és a „nagyobb jólét igénylése” hangsúlyosabban jelent meg. Ezenkívül a szórólapoknak igen nagy része egyáltalán nem politikai, hanem civil természetű küldemény volt: rendszerint a munkásokat („tanácsok szakszervezetiseknek”), parasztokat („aratási szórólap farmereknek”) és a hétköznapi közönséget szólították meg. Sokszor a nemzeti történelemre apelláltak, mint pl. a hazafias feliratú kalendárium vagy a T. G. Masaryk képével és a Pravda vífazi (Győz az igazság) felirattal ellátott boríték. Ritkán tettek célponttá katonákat vagy rendőröket, mert számukra a szórólapok birtoklása különösen veszélyes lett volna. Nagy hangsúlyt kapott viszont a szórólapokon a baráti üdvözlés, pl. csehszlovák–amerikai zászlócskák formájában, vagy egyszerűen az amerikai emberek szolidaritása, erkölcsi támogatása a kommunista elnyomás alatt élő kelet-európaiak iránt. Rengeteg húsvéti és karácsonyi képeslapot is küldtek, szövegszerűen is apellálva a vallásszabadság fontosságára:

„A szabad nemzetek Krisztus parancsolataira épülnek. A zsarnokságok – Dzsingisz kántól Hitleren át Sztálinig – megpróbálták eltörölni az egyenlőség, a türelem és az igazság parancsát.”

De a politikai anyagok sem tekinthetők uszító természetűnek, sokkal inkább olyannak, amelyeneket bármely szabad országban szabadon lehetett volna terjeszteni. A „légből kapott” üzenetek sokszor szatirikus képes üzeneteket tartalmaztak, amelyek a kommunizmuson és annak vezetőin élcelődtek. Ilyen volt pl. a „bébis” szórólap, amelyen pici babák szájába adott humoros megjegyzések kommentálták, mit szólnak a bébik Csehszlovákia Kommunista Pártja X. kongresszusának határozataihoz.¹¹¹

A ballonkampányok lényegében az állandó SZER-műsorokkal egy időben indultak. Az elsöre 1951. augusztus 13-ától került sor,

¹¹¹ Friedman, Herbert A.: *Free Europe Press Cold War Leaflets*. pp. 16–17., 22–23., 30–32. <http://www.psywarrior.com/RadioFreeEurope.html> [2010. 12. 14.]

tehát pár hónappal az *után*, hogy 1951 májusában megkezdődött a SZER állandó csehszlovák adásának sugárzása Münchenből, és pár hónappal az *előtt*, hogy 1951 őszén három további célországba is megkezdődött volna a rendes műsorsugárzás. A rádió adásai kezdetben csak érintőlegesen voltak részesei a kampányoknak. Jellemző, hogy az 1951. szeptember 11-i nagy „vonatrablás” történetét – melynek során egy Prágából nyugatra tartó csehszlovák személyvonat a német határon áttörve átszökött az amerikai megszállási zónába¹¹² – sem a SZER-ben, hanem főleg az USA-beli médiákban használták ki.

A Jaroslav Konvalinka és Karel Truxa mozdonyvezetők nevéhez fűződő incidensben senki nem sérült meg; a fedélzetén tartózkodó 108 utas egy része politikai menedékjogot kért (egyések szerint 31, mások szerint 18 fő), a többiek visszautaztak hazájukba, és a hatóságok a vonatot is visszaszolgáltatták. A vonatrablást – amelyet az amerikai sajtó szabadságvonatnak becézett – 1951. szeptember 26-tól intenzív ballonos propagandahadjárat követte. Több éjszakán át mintegy 10 000 ballon szállt fel kb. 8 millió üzenettel Csehszlovákia felé.¹¹³ Az üzenetek között megtalálható volt egy személyes üzenet, amelyben a főhősök szóltak az otthon maradottakhoz:

„Kedves Otthoniak! Kérünk benneteket, ne higgyetek azoknak, akik el akarják hitetni veletek, hogy szökésünk háttérében amerikai ügynökök állnak. Ez is csak egyike azoknak a hazugságoknak, amiket a kommunisták terjesztenek. Truxa és én magunk terveztük a szökést, mivel az otthoni körülmények elviselhetlenné váltak.”

A FEP mindehhez az alábbi, már-már tanácsjellelű szöveget fűzte hozzá:

„Az égből jövünk hozzátok, hogy elmondjuk az igazságot a cseh szabadságvonat megmeneküléséről. [...] Mr. Konvalinka, Mr. Truxa és dr. Svec hónapokig tervezték a szökést. Körültekintő ter-

¹¹² Puddington, Arch: *Broadcasting Freedom*. The University Press of Kentucky, 2000, p. 50.

¹¹³ Friedman, Herbert A.: *Free Europe Press Cold War Leaflets*. p. 9. <http://www.psywarrior.com/RadioFreeEurope.html> [2010. 12. 14.]

vet készítettek, amelyben nagy adag veszély is volt. Óvatosan cselekedtek, és kivárták a megfelelő pillanatot.”

A „cseh szabadságvonat” történetét kiválóan föl lehetett használni az USA-ban a Crusade for Freedom népszerűsítésére. A hírverésben élen jártak az NCFE elöljárói (Clay tábornok, DeWitt Wallace), akik a rendelkezésükre álló amerikai újság-, rádiós és tévéhirdetésekből, s kisebb részben a SZER műsoraiban, teret adtak a kalandos szökésnek. Konvalinkák menekülését közölte a Reader's Digest 1952. májusi száma, a CBS pedig 1951. október 23-án este harmincperces dokumentumdrámát készített „The Train from Czechoslovakia” címmel. A film reklámszünetében a berlini légi blokádnak hőse, Lucius Clay tábornok jelent meg a képernyőn, mintegy a sztorit folytatva:

„Nos, a Crusade for Freedom éppen tavaly építette fel az erős müncheni rádióállomást, a Szabad Európa Rádiót. Ez az, amit a CFF most csinál: mi vagyunk a hang, amely minden nap mélyebben hatol át a vasfüggönyön.”¹¹⁴

A FEP akciói első szakaszában (1951–1952-ben) csak ballong-kampányokban gondolkodott, 1953-tól azután, minden bizonyítással a CIA nyomására, felerősödött a kombinált módszer. Ettől kezdve a SZER műsorai is kiegészítették, sulykolták, nyomtatékosították a kampányokat hírek, kísérőműsorok, dalok, felhívások stb. formájában. A csehszlovák 10 pontos követelést pl. egy speciális Veto-dal kísérte a rádióban.¹¹⁵

Nem ez volt az első eset, hogy egy amerikai kormány által szervezett szórólapos kampányt rádióbeli kampány kísért. Az 1942. július 13-tól működő Amerika Hangja 1943-ban Olaszország felszabadításakor már alkalmazott ilyen összehangolt kampányt,

¹¹⁴ Mind Clay tábornok, mind a Reader's Digest tulajdonosa, DeWitt Wallace az NCFE igazgatótanácsának tagjai voltak. Az 1951-es csehszlovákiai vonatrablás részleteit ld. Richard Cummings: <http://www.historytimes.com/fresh-perspectives-in-history/20th-century-history/cold-war/603-1951-crusade-for-freedom-and-the-freedom-train> [2010. 9. 25.]

¹¹⁵ Friedman, Herbert A.: *Free Europe Press Cold War Leaflets*. p. 17. <http://www.psywarrior.com/RadioFreeEurope.html> [2010. 12. 14.]

amelynek során mintegy 35 millió szórólapot szórtak szét főleg Dél-Itáliában.¹¹⁶ A SZER esetében az első kiterjedt kombinált kampány Arch Puddington szerint az 1953-as munkástüntetésekkor zajlott Prospero kódnév alatt.¹¹⁷ 1953. május-június fordulóján pénzcserére került sor Csehszlovákiában,¹¹⁸ s erre reagálva a Prospero-ballonok egyebek mellett propagandabankjegyeket is vittek. Az „1 koronás álbankjegyes akció” azt is jelzi, hogy a ballonkampányok szervezői milyen gyorsan tudtak reagálni. A Csehszlovák Nemzetgyűlés 1953. május 30-án hozott törvényt a pénzreformról, s ezután 1953. június 1-jén az országban már be is vezették az új pénzt. Az álpénzzel és a szórólapokkal gyorsan kellett reagálni ahhoz, hogy a pár nap alatt lezavart pénzreform és az azt követő, rövid ideig tartó prágai, pilseni és ostravai munkáselegetlenségeket meg lehessen támogatni. A kb. egy hónap alatt elkészült álbankjegyeket az USA-ban készítették, és egyébként egy jól látható felirattal: „Éhségkorona – a Szovjetunió ajándéka” használatra alkalmatlanná tették őket, hogy eléggé fölkeltsek a figyelmet, de ne okozzanak zűrzavart.

A Veto kampány során kezdték Csehszlovákiába küldeni 1954. május 1-jétől a Svobodná Evropa (Szabad Európa) című folyóiratot; ennek első számából mintegy 1 millió példány készült, összesen pedig 57 (mások szerint 55)¹¹⁹ különböző száma jelent meg és jutott át a határon. Körültekintő tervezésre és kivitelezésre

¹¹⁶ Hixson, Walter L.: *Parting the Curtain. Propaganda, culture and the Cold War 1945/1961*. St. Martin's Press, New York, 1997, pp. 3-4.

¹¹⁷ Puddington, Arch: *Broadcasting Freedom*. The University Press of Kentucky, 2000, pp. 62-63.

¹¹⁸ A Csehszlovák Nemzetgyűlés 1953. május 30-án hozott törvényt (41/1953) a pénzreformról, melynek során 1953. június 1-jén – egyetlen nap alatt – új pénzt vezettek be. A limitált régi készpénzt 5:1 arányban váltották át, a banki megtakarításokat azonban 50:1 arányban. Marcel Pecník szerint a „pénzreform betöltötte kítűzött célját, amennyiben a lakossági megtakarítások a teljes minimumra olvadtak”, miközben a fogyasztás jelentősen visszaesett. Pecník, Marcel: *Menová reforma z 1. júna 1953*. In: Šmigel, Michal a kol.: *Radikálny socializmus a komunizmus na Slovensku 1918-1989*. Banská Bystrica, 2007, p. 195.

¹¹⁹ Friedman, Herbert A.: *Free Europe Press Cold War Leaflets*. p. 11., 21. <http://www.psywarrior.com/RadioFreeEurope.html> [2010. 12. 14.]

utal, hogy az újság betűtípusát a megszűnt Lidové noviny betűtípusa alapján mintázták.¹²⁰ A Svobodná Evropához hasonló újságszerű kiadvány volt lengyelül a Wolna Europa Biuletyn informacyjny.

1955 és részben 1956 a kombinált: ballonos, szórólapos és a SZER-ben rádióműsorokkal is kísért propagandakampányok nagy évei voltak. 1955. február 12-től a Jozef Swiatloval készült rádióműsorok írott összefoglalóját szállították a ballonok, 1955. február és május között pedig G. Orwell Állatfarm című tündérmeséjének lengyel nyelvű teljes szövege utazott 260 000 példányban Lengyelországba. Ezt követte 1956 júliusában a Hruscsov-beszéd szintén könyvecske formájában, Lengyelország mellett Magyarországra is.¹²¹

A ballonok öt év alatt sokat változtak, és a mögöttük álló mérnökök teljesítménye mai mércével mérve is figyelemre méltó. Miután elfogytak a világháborúból maradt ballonok, több amerikai cég kapott megbízást a gyártásukra; közülük az egyik a minneapolis General Mills Incímű Mechanical Division volt, amely a párna alakú ballonokat gyártotta. David L. Hollyer szerint, aki a ballonakciókért felelős technikai igazgató volt, egy egész sor műszaki kihívással kellett szembenézni.¹²² Ilyen volt a röppálya kiszámítása, megbecslése, s ide tartozott a könnyű, de vízhatlan papír kikísérletezése is.¹²³ Orwell kisregényét pl. 48 oldalas miniatűr kiadványba kellett sűríteni, hogy ballononként 30 darabos kiszerelésben lehessen küldeni. A pontos célba juttatás: a kis dobozok, zacskók, zsákok stb. földet érése is bonyolult operáció-

¹²⁰ Tomek, Prokop: *Československé bezpečnostní složky proti Rádiu Svobodná Evropa – „Objekt ALFA”*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinu komunismu, Sešity 14., 2006, pp. 204–205.

¹²¹ Friedman, Herbert A.: *Free Europe Press Cold War Leaflets*. p. 41. <http://www.psywarrior.com/RadioFreeEurope.html> [2010. 12. 14.]

¹²² Friedman, Herbert A.: *Free Europe Press Cold War Leaflets*. p. 43. <http://www.psywarrior.com/RadioFreeEurope.html> [2010. 12. 14.]

¹²³ Henze, Paul B.: RFE's Early Years: Evolution of Broadcast Policy and Evidence of Broadcast Impact. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, p. 14.

nak számított. A töltés, terhelés, indítás, célba juttatás minden fázisa tervezést és odafigyelést igényelt, és bár folyamatosan tökéletesítették őket, a vállalkozás sokszor kudarcba fulladt. A szél, a hőmérséklet és a műszaki hibák kényének-kedvének kitett ballonok az NSZK keleti határától eljutottak Ukrajnáig, de nem ritkán az ellenkező irányban, pl. a Brit-szigeteken landoltak. 1956 januárjában Berlin fölött jelentek meg ballonok, 1956. február 3-án pedig magyar nyelvű szórólapot szállító ballonok landoltak az egyik londoni repülőtéren, valamint a Jersey szigetnél, a francia partoktól nyugatra.¹²⁴

A helyi kommunista vezetés mindenütt ellenlépésekkel válaszolt, de a leginkább érintett Csehszlovákia kitűnt agresszív magatartásával. Itt a ballonok megsemmisítésére és a szóróanyagok összegyűjtésére óriási erőket mozgattak meg, és akárcsak Magyarországon,¹²⁵ bevonták a légierő gépeit, a légelhárítást, a határőrség mobil állományát, sőt a titkosszolgálat és a rendőrség révén hagszórókkal tettek preventív és megfélemlítő intézkedéseket azok ellen, akik a szórólapok összegyűjtésére és elolvasására gondoltak volna. A csehszlovák hatóságok válasza nagyon hasonló volt ahhoz, mint ahogy az 1943-as olaszországbeli Amerika Hangja-kampány alatt a nácik reagáltak, azaz súlyos büntetést róttak ki a szórólapok felszedőire, a rádióadás technikai zavarását pedig fokozták.¹²⁶ A SZER a szórólapok megtalálóinak azt tanácsolta, hogy egy bizonyos részt szolgáltatassanak be, a többi pedig olvassák és terjesszék – de Csehszlovákiában még ez is igen nagy veszéllyel járt.¹²⁷ Az ellenkampányból jöcskán kivette részét a csehszlovák sajtó. A Rudé Právo pl. így írt 1955. június 1-jei címlapján a „provokáló és életveszélyes” ballonokról:

¹²⁴ Pravda, 1956. 1. 28., p. 4.; valamint Pravda, 1956. 2. 5., p. 2.

¹²⁵ A ballonokra lőttek Magyarországon is. Borhi, László: *Containment, Rollback, Liberation or Inaction? The US and Hungary in the 1950s*. Journal of Cold War Studies, Volume 1, Issue 3, 1999, p. 95.

¹²⁶ Hixson, Walter L.: *Parting the Curtain. Propaganda, culture and the Cold War 1945/1961*. St. Martin's Press, New York, 1997, pp. 3-4.

¹²⁷ Tomek, Prokop: *Československé bezpečnostní složky proti Rádiu Svobodná Evropa – „Objekt ALFA”*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinu komunismu, Sešity 14., 2006, p. 14.

„Az amerikai imperialisták arcátlan csehszlovákellenes provokációja – ballonokat küldenek hozzánk életveszélyes mechanizmussal a fedélzetükön.”

A sikeres belhoni ellenpropagandának remek táptalajt adtak a ballonok által okozott balesetek és károk, amelyekből a sajtó gondosan kiemelte a valóban tragikus mozzanatok: az égési sérüléseket, az épületekben és elektromos vezetékekben esett kárt, a civil légiforgalom veszélyeztetettségét stb. A ballonok hidrogéntöltete leszállás közben időnként valóban felrobbant. 1954 és 1956 között Csehország és Szlovákia területén legalább hét esetet dokumentáltak, amikor – jellemzően az őszi-téli időszakban – a ballonok forró kéménynek ütközve robbanást okoztak. Az első kettőt Csehországban: 1954 októberében Prága Jinonice nevű külvárosában és Bohuslavicében. 1955. január 3-án a mai Losonc járásbeli Lehôtka (magyarul Gácsliget) nevű kisközségben okozott a ballon balesetet; ebben a Losoncról kb. 10 km-re nyugatra található faluban a kéménnyel való ütközés után személyi sérülés és anyagi kár történt, miközben a ballon magyar nyelvű szórólapokat vitt.¹²⁸ 1955 őszén Késmárkon, 1955. november 6-án pedig a Poprád környéki Mengusovcében sérült meg ballontól több ember.¹²⁹ 1956. január 15-én Drienovban (Kassa és Eperjes között félúton) tette tönkre egy ballon Ladislav Jurčík ötgyermekes vasúti munkás házát, akinek a felesége és a 14 éves fia is égési sérüléseket szenvedett.¹³⁰ 1956. január 26-án Zólyomtól délre, a Dobrá Niva nevű kisközségben hét fő sérült meg, köztük egy Ivan Hakel nevű fiú, aki hazavitt egy utcán talált ballont, majd az fölrobbant, és a ház megsérült.¹³¹

1955 végére a csehszlovák sajtóban szinte napi témává váltak az „ellenséges ballonos provokációk”. A nyugati és a keleti sajtó-

¹²⁸ Tomek, Prokop: *Československé bezpečnostní složky proti Rádiu Svobodná Evropa – „Objekt ALFA”*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinu komunismu, Sešity 14., 2006, pp. 205–206. A korabeli újságok Dobrošská vagy Dobročská Lehotának nevezték a települést, ilyen falu azonban jelenleg nem található.

¹²⁹ Pravda, 1956. 2. 9., p. 6.

¹³⁰ Pravda, 1956. 1. 26., p. 2.

¹³¹ Pravda, 1956. 1. 28., p. 2.

ban számháború indult a látott-megfigyelt ballonok számáról, méretéről, és leginkább a terheléséről, súlyáról. A SZER nyilatkozatai és a hatóságok által begyűjtött, lefényképezett adatok valóban eltértek egymástól. A SZER több nyilatkozatot is közzétett, de néha még önmagával is ellentmondásba keveredett:

„A SZER tagadja, hogy a ballonok veszélyeztetnék a csehszlovák légi forgalmat. [...] A szórólapok jóval az USA polgári repülési hatóságai által megállapított biztonsági határértékeken belül vannak, és nem veszélyesek a repülőgépekre [...] Két fontot [kb. 1 kg-ot] nyomnak, 200 és 700 db közti mennyiségű szórólapot visznek, és legfeljebb a standard repülési magasság felét érik el.”¹³²

Közelebb volt azonban a valósághoz, hogy a ballonok rendszerint egyenként kb. 3000 db szórólappal indultak, és néhány kilótól kb. 10-15 kilóig terjedt a terhelésük. A csehszlovák hatóságok viszont fölfelé kerekítettek:

„Alkalmanként 60-100 ballon is megfigyelhető [...], amelyekre egy átlagos szekrény méretének megfelelő nagyságú csomag van erősítve. [...] A ballonok átlagban 8-10 métereseek, és robbanógázzal vannak megtöltve. [...] Mivel átlátszóak, a légtérben nehezen lehet őket észrevenni, arról nem is beszélve, milyen veszélyeket rejteget a szórólapok szétszórásához használatos időzítő szerkezet.”¹³³

A jelek szerint idővel a küldemények nagyobbá és nehezebbé váltak, és voltak köztük olyan önkioldós szerkezetek, amelyek egy nagyméretű forgódobról szórták le a propagandaanyagokat. Ezeknek a lezuhanása kétségtelenül nagy bajt okozhatott.

Csehszlovákia kormánya számos alkalommal protestált, küldött tiltakozó jegyzéket az USA-nak és az NSZK-nak, így a ballonok problémája 1955 második felére széles nemzetközi diplomáciai ügygé dagadt. Az ország ekkorra minden síkon erőteljesen tiltakozott, és segílyt kért a „terroristaakciók” ellen, amelyeket „a dollárokért hidrogénballonok kibocsátásával megbízott amerikai Szabad Európa rádiótársaság”, valamint a

¹³² The Victoria Advocate, January 22, 1956, p. 3.

¹³³ Pravda, 1956. 1. 22., 2.; valamint Pravda, 1956. 1. 25., 2.

„hitelvesztett, farizeus nyelvű ágensek és árulók” hajtanak végre az ország ellen.¹³⁴

A ballonos kampányok 1956 novemberében értek véget. Újragondolásukhoz, majd leállításukhoz több tényező járult hozzá. Az egyik Magyarország felé irányuló ballonos-szórólapos akció Nagy Imre első miniszterelnöki időszakában (1953–1955) zajlott, és ez a Focus nevű kampány az utólagos értékelések szerint nagyban hozzájárult, hogy a forradalmi napokban semleges vagy egyenesen ellenséges érzület támadt a nyugati diplomátákban Nagy Imre iránt. Másrészt 1956. január 18-án Szlovákia területe fölött lezuhat egy csehszlovák utasszállító repülőgép, amiért a kommunista propaganda a ballonokat okolta. A Douglas DC-3 típusú csehszlovák polgári repülő Lőcse mellett, az attól 12 km-re északkeletre lévő Torysky nevű falucska határában, a Tátra keleti nyúlványai fölött zuhant le. A járat Pozsonyból Kassára tartott, de eltért eredeti útirányától, lezuhan, és mind a 26 utasa meghalt.¹³⁵ Az eset után Csehszlovákiában egy időre felfüggesztették az éjszakai repülőjáratokat, és több nyugati repülőtársaság is követte a példát.

A DC-3-as ügye eljutott a legmagasabb politikai körökig, és beszűrődött Václav David külügyminiszternek abba a beszédébe is, amelyet a Varsói Szerződés (VSZ) tagállamainak képviselői előtt mondott a VSZ politikai tanácsadó testülete 1956. januári prágai értekezletén.¹³⁶ Érdekes, hogy a külügyminiszter másfél héttel a baleset után még korrektül úgy fogalmazott, hogy „az eset kivizsgálás alatt áll”, szavainak kontextusával azonban kapcsolatot teremtett a ballonok és a repülőgép-szerencsétlenség között. Egy hónappal az eset után¹³⁷ viszont a csehszlovák hatóságok már azt kezdték állítani, hogy a DC-3-as szerencsétlenségét a SZER-ballonok okozták.

Miután a csehszlovák külügyminiszter szerint a ballonok „1955 végére, 1956 elejére hallatlan méreteket öltöttek”, ezért országa

¹³⁴ Pravda, 1956. 1. 22., 2.; valamint Pravda, 1956. 2. 26., 2.

¹³⁵ Pravda, 1956. 1. 20., p. 6.

¹³⁶ Pravda, 1956. 1. 29., p. 2.

¹³⁷ 1956. február 20-án álltak elő ezzel a váddal. The Bonham Daily Favourite, February 21, 1956, p. 1.

nevében 1956. február 7-én az ENSZ főtitkárához fordult. A Dag Hammarskjöldhöz s rajta keresztül az ENSZ összes tagállamához megküldött David-táviratnak több érdekessége is van. David első sorban a ballonok túl nagy méretét, másodsorban azok veszélyes „robbanóberendezését” tette szóvá, amelyek három balesetet okoztak (ő Mengusovcét, Drienovot és Dobrá Nivát említette). Ekkor már „16 méteres és több mint 600 kg-os” ballonokról beszélt, amelyeknek a fedélzetén „két olyan automatikus fényképezőgép van, amelyek a földrajzi koordináták megállapítását teszik lehetővé”.¹³⁸ Mint korábban mindig, David most is az NSZK-t nevezte meg a felszállások helyéül, a küldemények feladójának pedig „bizonyos amerikai szervezeteket”.

A DC-3-as esetét Csehszlovákia két hónapon belül, 1956. március 10-én az ENSZ nemzetközi bírósága elé vitte¹³⁹, ám sem a baleset dokumentációját nem adta át az amerikai félnek, sem az eset kivizsgálásába nem engedte bevonni őket. Végül egyévnnyi huzavona után, 1957. február 20-án a csehszlovák külügyminisztérium egy tiltakozó jegyzékkel zárta le az ügyet, amelyben máig sok a kétség. Valószínű, hogy a gép a rossz időjárási körülmények, a rossz műszaki állapot és a jelentős túlsúlyú rakomány miatt zuhant le.¹⁴⁰

Utólag a SZER amerikai munkatársai a rádió és a ballonos-szórólapos kampányok összekötését „multimediális akcióknak” nevezték. Az igen nagy feltűnést keltő ballonok által a SZER neve nemcsak Kelet-Európa köztudatába került be, de az amerikaiba is. Az az amerikai sajtó, amely 1950 nyarán még „titkos rádióadó-

¹³⁸ Pravda, 1956. 2. 9., p. 6.

¹³⁹ Matters before the International Court of Justice during 1956, cases before the court: „Aerial Incident of 10 March 1953, USA vs. Czechoslovakia. United Nations Yearbook 1956. Department of Public Information of the UN, New York, p. 524.

¹⁴⁰ Tomek, Prokop: *Československé bezpečnostní složky proti Rádiu Svobodná Evropa-- „Objekt ALFA”*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinu komunismu, Sešity 14., 2006, 205–208. A baleset történetét ld. még Puddington, Arch: *Broadcasting Freedom*. The University Press of Kentucky, 2000, 70. A baleset repülős részleteiről: <http://aviation-safety.net/database/record.php?id=19560118-0> [2011. 1. 13.]

nak” nevezte a SZER-t,¹⁴¹ két évvel később már nagy hatású propagandaadóként beszélt róla. De 1951-ben a SZER-t mint rádiót Keleten sem nagyon regisztrálták sem a hallgatók, sem a hatóságok. Egy 1951. szeptember 15-én (négy nappal a „nagy vonatrablás” után) keltezett szigorúan titkos jelentésben arról tájékoztatták a hírközlésért felelős szovjet minisztert, N. D. Pszurctcevet, hogy van ugyan egy „magát Szabad Európának nevező rádióadó”, ám annak nem tulajdonítanak különösebb jelentőséget a „lengyel-ellenes nyugati adók” veszélyességi listáján, amelyen az Amerika Hangja, a BBC, a Rádió Róma, a Rádió Vatikán, Belgrád, Párizs, Madrid és Ankara után a SZER csak a kilencedik helyen állt.¹⁴²

1953-ra a helyzet drámaian megváltozott, és bizonyosan állítható, hogy a ballonos kampányok jelentős részben elérték a céljukat. Pl. a csehszlovák 10 pontos követelések kapcsán a szavazók kb. 5%-a fogadta meg a szórólapok üzenetét: ők voltak azok, akik tiltakozásul egy 10-es számot írtak a választólapra. Magyarországról a Focus-kampány előtt csak kevés sajtótámadás érkezett a SZER ellen; a Focus kezdete utáni egy hét alatt viszont már 20 támadást regisztráltak. Az 1956-os menekültek 86%-a „a külföldi rádiókra”, 21%-a pedig a „ballonokra és szórólapokra” emlékezett, amikor arról kérdezték őket, honnan, miből szereztek híreket a kinti világról.¹⁴³ A ballonos SZER- akciók tehát hírverésnek sem voltak utolsók.

A jelek szerint azonban az Eisenhower–Dulles-féle amerikai vezetés vérszemet kapott, és a szórólapos kampányokkal párhuzamosan katonai felderítésbe kezdett, amihez meteorológiai ballonoknak álcázott felderítőegységeket használtak. Ezek jóval nagyobbak voltak a szórólapokat szállító ballonoknál, de könnyen össze lehetett őket téveszteni, és főként az ellenpropagan-

¹⁴¹ Middlesboro Daily News, July 10, 1950, p. 3.

¹⁴² Document No. 43: 1951. Report on Western Broadcast to Poland and Council of Ministers Decree on Jamming the Broadcast. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, p. 521.

¹⁴³ Friedman, Herbert A.: *Free Europe Press Cold War Leaflets*. pp. 16–17, 34. <http://www.psywarrior.com/RadioFreeEurope.html> [2010. 12. 14.]

dában könnyű volt összemosni a kártékonyságukat a korábbi, többségében emberi életre ártalmatlan előzőekkel. Herbert Friedman szerint a Focus volt (1955 elején) az utolsó nagy ballonos projekt, s ez egybevág a korabeli sajtóbeszámolókkal, amelyek szerint 1955 végén és 1956 elején indították az első „felderítő repülőket a cseh-osztrák határ mentén”.¹⁴⁴ Nagy valószínűséggel 1956 folyamán a ballonkampány új jelleget öltött, ami nemcsak azt eredményezte, hogy a ballonokat leállították, hanem azt is, hogy Kelet-Európa helyett a Szovjetunió, s főleg annak az atomfegyverkezés szempontjából kulcsfontosságú területei váltak a katonai felderítés célpontjává. 1955 ebből a szempontból kulcsév volt, mivel az év nyarán Genfben Hruscsov elutasította a nyitott égbolt ötletét, vagyis azt, hogy bizalomerősítő lépésként a két nagyhatalom kölcsönösen légi felderítést folytathasson a másik területe fölött.¹⁴⁵ Az események a csehszlovák ellenpropagandában ugyanekkor kezdenek megváltozni. Miközben fokozatosan megszűntek a ballonkárokról szóló hírek, aközben egyre nagyobb teret nyert a sajtóban az a diplomáciai acsarkodás, amelyre a Szovjetunió kényszerült a területe fölött fokozódó légi kémkedés miatt. A szovjet kormány először 1955. szeptember 28-án tiltakozott, majd 1956. február 4-én a szovjet külügyminiszter első helyetteseként A. A. Gromiko tiltakozó jegyzéket adott át Charles E. Bohlen nagykövetnek. Ebben a szovjet kormány azt állította, hogy a nagyméretű „ballonok” már nemcsak az NSZK területéről szállnak fel, hanem „olyan amerikai katonai légi támaszpontokról is, amelyek a Szovjetunióval határos államok területén találhatóak”.¹⁴⁶ Ugyanezen a napon Kemal N. Kavur moszkvai török követnek is hasonló jegyzéket kellett átvennie:

„A szovjet-török határon, Nahicseván és Jereván térségében 300 kg-os ballonok sértették meg a Szovjetunió légerét, amelyek légi fényképek készítésére alkalmas készüléket, valamint rádió adó- és vevőkészüléket szállítottak.”¹⁴⁷

¹⁴⁴ Pravda, 1956. 1. 21., p. 2.

¹⁴⁵ Gaddis, John Lewis: *Studená vojna*. Slovart, 2006, p. 56.

¹⁴⁶ Pravda, 1956. 2. 7., p. 4.

¹⁴⁷ Pravda, 1956. 2. 7., p. 4.

1956. február 5-én az NSZK irányában folytatódott a szovjet diplomáciai deffenzíva. V. A. Zorin nagykövet fölkereste Walter Hallstein külügyi államtitkárt, és a szovjet kormány nevében egy, az előző napiakhoz hasonló tiltakozást adott át. Az eltérés abban állt, hogy az NSZK-nak szánt jegyzék még konkrétabb utalásokat tartalmazott a légi kémkedés természetére:

„Más esetekben a ballonokhoz olyan apparátus van csatolva, amely automatikus rádió adó-vevő készülékként működik, valamint olyan fényképezőgépek és filmkészletek, amelyek repülés közben fényképeket tudnak készíteni felderítés céljából [...] és amelyeket az NSZK területéről amerikai katonai szervezetek indítanak.”¹⁴⁸

Néhány nappal később az NSZK-ban, a Würzburgtól délre fekvő Giebelstadtban megmutatták a sajtónak azt a repülőteret, ahonnan ezeket az újabb típusú, meteorológiai ballonnak álcázott felderítő légi járműveket indították. A ČTK jelenlévő berlini tudósítója egy „70 m hosszú, óriási szivarról vagy kisebbfajta zeppelinről” írt, amelynek aljára egy „gondolában” műszereket erősítettek, amiket azonban a sajtó képviselői nem nézhettek meg. A ČTK munkatársa „darioszondá”-nak nevezte tudósításában a műszert, helyette azonban „rádioszondát” kellett volna írnia, mert a műszerre hivatalosan ezt a meteorológiai kifejezést használták.¹⁴⁹ A szovjet, majd nyomában a többi kommunista ország sajtója ettől kezdve időről időre hírt adott a kémballonokról a világ legkülönbözőbb helyeiről (mint pl. 1956 februárjában a pakisztáni Pesavar fölött, közel az afgán határhoz¹⁵⁰), a szovjet külügyminisztérium pedig nemsokára nemzetközi sajtótájékoztatón ismertette az újabb elemzések eredményeit. A lezuhant vagy elfogott ballonok alapján a szovjet szakértők megállapították:

„A kémkészletek finom, átlátszó fóliából készültek. Kb. 1600 köbméter hidrogén befogadására képesek, össztömegük 650-700 kg. [...] Rakományukhoz tartozik egy kétobjektív fényké-

¹⁴⁸ Pravda, 1956. 2. 8., p. 5.

¹⁴⁹ Pravda, 1956. 2. 10., p. 2.

¹⁵⁰ Pravda, 1956. 2. 11., p. 2.

pezógép nagy filmtartalékkal, egy rádiótechnikai apparátus, valamint egy technikai berendezés, amely a megfigyelt terület földrajzi fekvésének meghatározására szolgál. [...] A műszer 7-10 napig képes repülni.”¹⁵¹

Nem kétséges, hogy 1955 végén, 1956 elején az USA katonai felderítése intenzív légi kémkedésbe kezdett, amit azonban legálább két okból nemsokára le is állított: egyfelől mert nyomást jelentett a nemzetközi tiltakozás, másfelől mert az U2-es kémrepülőgép kifejlesztésével hamarosan megszűnt a kémballonok használatának igénye. Ma már tudjuk, hogy épp ekkoriban kezdődött az igen nagy, kb. 20 km-es magasságban repülő

U2-es kémrepülő karrierje. Az U2 legelső repülései, amelyek során részletes fényképsorozat készült, épp 1955-ben történtek a Szovjetunió, majd Közép-Ázsia fölött, és 1956 nyarára-őszére kiterjedtek olyan hadi-taktikai szituációkra, mint amilyen a szuezi válság volt. Feltűnő, hogy a korabeli sajtóban megjelenő helyszínek, Törökország, Pakisztán stb. egybevágóan az U2 által használt indítási helyszínekkel és kutatási irányokkal.¹⁵²

A „meteorológiai ballonos” projektet tehát hamarosan le kellett állítani. Az USA-ban megpróbálkoztak ugyan a kommunikációs kármentéssel, ez azonban rendkívül bugyutára sikeredett:

„A ballonokban valóban van rádiókészülék. De ezek egyedüli célja, hogy időjárásra és kozmikus sugárzásra (!) vonatkozó adatokat rögzítsenek és továbbítsanak a földi állomásokra. A ballonokon nincs kamera. De még ha volna is, akkor sem lenne mód rá, hogy a képeket kézbe vehessük, mivel a ballonok nagy magasságban megsemmisülnek, és berendezésük kis ejtőernyő segítségével Szibériától az Északi-sarkon át a Csendes-óceán közepéig (!) bárhol földet érhet.”

Arra viszont helyesen mutatott rá az amerikai sajtó, hogy Moszkva szándékosan összemossa a szórólapos-ballonos és a kémballonos akciókat:

¹⁵¹ Pravda, 1956. 2. 11., p. 6.

¹⁵² Woodrow Wilson International Center for Scholars, video conference on 2010. April 26. Col. Charles B. Wilson, Chris Pocock and Dino Brugioni; valamint Chris Pocock: *50 Years of the U-2 Spyplane*. 2005.

„Minden jel szerint a legújabb szovjet nyafogás [bleat: bégetés] pusztán egy újabb drámai bemutató, hogy a Kreml kifejezze komoly aggodalmait egy másik, teljesen más irányú ballonkampánnyal kapcsolatban; azaz a szovjet szatellitek felé irányuló rendes, megszokott (!), szórólapokkal megrakott propaganda-ballonokkal kapcsolatban.”¹⁵³

A szovjet oldal abból indult ki, hogy a Kersten-féle alkotmány-módosítás égisze alatt az USA az ötvenes évek elején katonákat verbuvált és különféle határincidenseket provokált a térségben.¹⁵⁴ Ezek azonban fokozatosan abbamaradtak, és 1956 nyarán–őszén a kelet-európai szórólapos ballonkampányok is lezárultak, legalábbis a SZER célországai felé, mert a nyugatnémet Bundeswehr ezután is küldött propagandaanyagokat az NDK-ba. A kelet-európai propaganda viszont, amíg csak tudta, összemosta a dolgokat. Ezt azért tudta megtenni, mert sikereik ellenére a ballonos kampányok nagy diplomáciai bonyodalmat okoztak. A Kelet-Európában akkreditált amerikai nagykövetek például gyűlölték őket, mert folyamatosan kezelniük kellett a követségekre érkező vehemens tiltakozásokat. (Az amerikai diplomaták egyébként is általában lenézték saját országuk propagandáját mint valamit, ami nem összeegyeztethető a magas, elit diplomácia eszközeivel.) A Szovjetunió 1956. december 11-én (valószínűleg a magyar eseményektől nem függetlenül) nyújtotta be az ENSZ-nél azt a kérelmét, hogy az tűzze 11. ülészakánának napirendjére az „USA beavatkozása a népi demokráciák belügyeibe” témát.¹⁵⁵ Ennek alapján 1957. február 28-án részletes vita zajlott az ENSZ-közgyűlésben, amely lényegében összefoglalta a két nagyhatalom, valamint Csehszlovákia álláspontját az ezt megelőző öt-hat év mediális propagandaeseményeiről.¹⁵⁶

¹⁵³ The Telegraph, February 16, 1956, p. 20.

¹⁵⁴ Borhi, László: *Containment, Rollback, Liberation or Inaction? The US and Hungary in the 1950s*. Journal of Cold War Studies, Volume 1, Issue 3, 1999, p. 97.

¹⁵⁵ *United Nations Yearbook 1956. Department of Public Information of the UN, New York*, p. 145.

¹⁵⁶ *United Nations General Assembly, Eleventh Session, Official Records. Plenary meeting 663rd, Thursday, 28 February 1957, p. 1242.*

Támadó beszédében V. V. Kuznyecov többek között néven nevezte az USA „ideológiai felforgató központjait”: American Committee for Liberation, Committee for Free Europe, Crusade for Freedom, Citizens Foreign Relations Committee, amelyek „végső a célja a szovjet rezsim megdöntése Kelet-Európában”.¹⁵⁷ Josef Ullrich csehszlovák ENSZ-képviselő bőségesen kitért az országa ellen irányuló propagandaakciókra, feltűnő viszont, hogy ezen a nagy nyilvánosságot biztosító nemzetközi fórumon egyetlen szóval sem említette a DC-3-as egy évvel korábbi incidensét:

„A csehszlovák hatóságok bőséges mennyiségű adattal és bizonyítékkal rendelkeznek az Amerikai Egyesült Államok felderítésének Csehszlovákia-ellenes tevékenységeiről. [...] A szocialista berendezkedésű országok elleni tevékenység végrehajtásában fontos szerepet játszanak egyes amerikai ún. magánszervezetek, mint a Committee for Free Europe vagy az ún. Crusade for Freedom, vagy a Free Europe Committee rádióállomása, az ún. Radio Free Europe. [...] Az USA Csehszlovákia ellen végrehajtott ellenséges akcióit továbbá [...] ballonok indításával hajtja végre. [...] Ezek a ballonok olyan szórólapokat dobnak le Csehszlovákia területe fölé, amelyek felforgató anyagokat tartalmaznak a Csehszlovákiában fennálló társadalmi rend és a legitím csehszlovák kormány ellen.”¹⁵⁸

A vita Henry Cabot Lodge amerikai ENSZ-követnek is lehetőséget adott, hogy megismételje az USA akkor már csaknem egy évtizede képviselt álláspontját Kelet-Európát illetően:

„A kommunista rendszereknek az emberi test és elme fölötti totális ellenőrzési igénye [...] vezetett el a gondolat- és információs szabadságnak ahhoz a korlátozásához, amit a Szovjetunió teremtett Kelet-Európában. A sajtócenzúra, a rádióadások zavarása,

¹⁵⁷ *United Nations General Assembly, Eleventh Session, Official Records. Plenary meeting 663rd, Thursday, 28 February 1957, p. 1242. United Nations Yearbook 1956. Department of Public Information of the UN, New York, p. 526.*

¹⁵⁸ *United Nations General Assembly, Eleventh Session, Official Records. Plenary meeting 663rd, Thursday, 28 February 1957, p. 1244. United Nations Yearbook 1956. Department of Public Information of the UN, New York, p. 525.*

az utazási korlátozások, a határórség, a történelem újraírása és a hírek meghamisítása – ez az a sajnálatos helyzet, amely Kelet-Európában jelenleg fennáll.¹⁵⁹

A Szovjetunió USA-t elítélő határozattervezetét végül leszavazták, de ennél is érdekesebb, hogy erre az ENSZ-vitára akkor került sor, amikor lényegét tekintve már mindennek vége volt.

Mindazonáltal a ballonkampányok nem a nemzetközi diplomáciai csörték vagy a „leleplezések” miatt fejeződtek be.¹⁶⁰ Már csak azért sem, mert a ballonos akciók nemcsak a célszágokban szolgáltak külpolitikai célokat, hanem a korai hidegháborút vívó amerikai politikusok belföldi céljainak is kiválóan megfeleleltek. Ennek bizonyítékául szolgál, hogy a New York Herald Tribune az első ballonok indításával egyidejűleg, 1951. augusztus 14-én megírta – lényegében nyilvánosan bejelentette – a ballonos akciók kezdetét,¹⁶¹ Harold E. Stassen személyében pedig a Republikánus Párt egyik prominense személyesen is jelen volt a legelső ballonok indításkor a németországi Regensburg melletti mezőn.¹⁶² Az NCFE és a CIA részéről logikus lépés volt, hogy az akcióba bevonták a korai SZER-t, mivel ezzel látványosan igazolni lehetett a SZER mint antikommunista rádióállomás létjogosultságát.

A ballonok az USA-ban is hatékony propagandahordozónak számítottak (CFF, Ford-autók, Clark Gable, Harold Stassen, CBS stb.), a rádió és a ballonos akciók összekapcsolásának azonban kedvezőtlen következményei is lettek. Egyrészt azért, mert az ag-

¹⁵⁹ *United Nations General Assembly, Eleventh Session, Official Records. Plenary meeting 663rd, Thursday, 28 February 1957, p. 1245.*

¹⁶⁰ Puddington, Arch: *Broadcasting Freedom*. The University Press of Kentucky, 2000, pp. 61–63. Jankovský-Drážďanský, Karel: *Svobodná Evropa... a nyní se už hlásí o slovo Karel Jankovský-Drážďanský*. Papyrus, 1995, p. 17.

¹⁶¹ Tomék, Prokop: *Československé bezpečnostní složky proti Rádiu Svobodná Evropa – „Objekt ALFA”*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinu komunismu, Sešity 14., 2006, p. 203.

¹⁶² Puddington, Arch: *Broadcasting Freedom*. The University Press of Kentucky, 2000, p. 62.; Prescott Evening Courier, Aug 17, 1951, p. 3. Written by Drew Pearson; The Rock Hill Herald, Sept 6, 1951, p. 6.

resszív antikommunista propaganda túllőtt a célon. Például a csehszlovák vonatrablás történetét taglaló szórólapokon nemcsak az eset részleteit lehetett olvasni, hanem ilyesmiket is:

„Az egyedüli terroristák a kommunisták. Az egyetlen külföldiek az oroszok.”¹⁶³

„A Szovjetunió egyre gyengébb. Csak azok fognak túlélni, aki időben elszakítják magukat a kommunista uszálytól. A szabad világban a barátaitok mindenütt veletek vannak. Minden hatalmat a népnek!”¹⁶⁴

Az ilyen és hasonló frázisok sem a mérsékelt oroszbarát cseh és szlovák lakosságra, sem a mindennapi propagandát eleve megszűrő kelet-európai médiafogyasztókra nem hatottak. Ráadásul Csehszlovákián belül a ballonokkal remekül fel lehetett mutatni, hogy az „imperialista ellenség beavatkozik a belügyeinkbe”. Mindez sokat ártott a rádió szavahihetőségének. A csehszlovák propagandisták nem is hagyták ki a kínálkozó visszavágási lehetőségeket. A korabeli mediális világ viszonyaihoz képest meglepő ötletességgel és gyorsasággal 1956. január végén a prágai ČTK épületében bizarr ballonkiállítást rendeztek bel- és külföldi újságírók számára (később a nagyobb nyilvánosságnak is), ahol megmutatták a 120-150-180 kg-os „égi küldeményeket”.¹⁶⁵ Az „elencsapást” egy képes-verses ellenpropaganda is kísérte a központi napilapban, amely feltűnően kipécézett egy meg nem nevezett rádiót, miközben a nyugodt, becsületes szocialista életet összevetette a nyomorgó és „dollár-rabszolga” nyugati étellel.¹⁶⁶

A ballonkampányok szervezőinek tudomásul kellett venniük, hogy jelentősen megváltozott és 1956 ősze után kiváltképp elcsendesedett a belső hangulat a célországokban. Amikor Ferdinand Peroutkát a rádió politikai irányítói 1957-ben arról kérdezték, szerinte milyen legyen a SZER új irányvonala, Pero-

¹⁶³ Puddington, Arch: *Broadcasting Freedom*. The University Press of Kentucky, 2000, p. 62.

¹⁶⁴ Friedman, Herbert A.: *Free Europe Press Cold War Leaflets*. p. 13., <http://www.psywarrior.com/RadioFreeEurope.html> [2010. 12. 14.]

¹⁶⁵ Pravda, 1956. 1. 29., p. 6.; valamint Pravda, 1956. 2. 23., p. 3.

¹⁶⁶ Pravda, 1956. 2. 4., p. 7.; slovák: Ján Turis, kresba: Alexander Richter.

utka visszakérdezett: Mit akarnak az amerikaiak? Akarnak vagy nem akarnak lázadást szítani a célországokban? Sokan meglehetősen szkeptikusak voltak abban a tekintetben, hogy a kelet-európai hallgatóság – 1953 és 1956 keserű tapasztalatai után – hajlandó volna bármiféle nyílt szembeszegülésre.¹⁶⁷

¹⁶⁷ Puddington, Arch: *Broadcasting Freedom*. The University Press of Kentucky, 2000, p. 115.

Az amerikai menedzsment: hangnemek és irányelvek

A kérdés, hogy milyen legyen a SZER hangneme, a hidegháború teljes ideje alatt fennállt. Bár a műsorpolitikát és a hangnemet a rádió mindenkori irányítóinak kellett meghatározniuk, sokszor és sok formában láthatóvá vált, milyen nagy törésvonalak tántogtak főleg kritikus helyzetekben a menedzsment egyes komponensei között. Óriási belső feszültséget okozó esemény volt pl. a SZER történetének egyik legnagyobb hatást kiváltó műsora, a nyugatra szökött lengyel titkosszolgálati főnök, Jozef Swiatlo körüli huzavona. Bár Swiatlónak a SZER-ben folytatásokban közzölt leleplező történetei hihetetlen méretű hatást váltottak ki Lengyelországban, a személye körüli hercehurca rengeteg belső problémát okozott: egyfelől a CIA és az NCFE között, másfelől az NCFE és a SZER New York-i irodája között, harmadsorban a New York-iak és a müncheniek között, de még magán a lengyel szerkesztőségen belül is.¹⁶⁸ A SZER 1954–55-ben nem volt felkészülve ilyen nagy volumenű propagandaügy kezelésére – persze kérdéses, melyik rádióadó lett volna.

A későbbiekben a rádió hangneme körüli vita két főbb álláspont köré csoportosult. Egyesek a finomabban, megengedőbben fogalmazó műsorok mellett tették le a voksukat. Ők alapvetően az újságírói professzionalitást hangsúlyozták, a diplomatikus, kiegyensúlyozott műsorszolgáltatás híveinek tartották magukat, és a hallgatókra hagyták volna a döntést, mennyire tartják hitelesnek ők a SZER műsorait. Velük szemben a kemény hangúak a SZER adásait egyértelműen politikai eszköznek, a kelet-európai társadalmi változások elérése eszközének tekintették. Szerintük

¹⁶⁸ Johnson, A. Ross: *Swiatlo Story, The Inside Story of the Secret Police and the Party*; *Origins of the Swiatlo Broadcast on RFE*. Expanded text of remarks presented at the conference 'Radio Wolna Europa w walce z komunizmem', Warsaw, November 6–7, 2009.

a hallgatók elé kell tárni az igazságot, mégpedig úgy, hogy a rádió kiegészíti és/vagy kijavítja a marxista frazeológiába csomagolt kommunista hírközlés termékeit.

E két álláspont jelei kezdettől felfedezhetők a SZER műsorai-
ban. A maga módján mindkét csoport legitim irányt képviselt, és
álláspontjaik egymásnak feszülése a szabad médiavilágban ter-
mészetesnek tekinthető. A lágú hangúak úgy hitték, a kelet-európai
hallgatók tökéletesen tisztában vannak annak az államrendszernek
a romlottságával, amelynek uralma alatt élnek, ezért felesleges-
nek tartották a tendenciózus „kiokosítást”. A keményvonalasok
ezzel szemben úgy gondolták, a kommunista indoktrináció fo-
kozatosan beivódik a kelet-európai hallgatókba, ezért határozot-
tan szembe kell szállni vele kívülről. A lágú hangúak a másik
tábort propagandistának, önkényesnek, sovínisztának, uszító-
nak tartották. A kemény hangúak viszont az előbbi csoportot
tartották naivnak, détantistának, erkölcstelenül semlegesnek és
veszélyesen alulinformálnak, akik nem képesek felfogni a szov-
jet rendszer agresszív manipulációit.¹⁶⁹ A lágú szavúak csoportja
mintha elfelejtette volna, milyen külső és belső politikai és sze-
mélyzeti körülmények között keletkezett a SZER (USA- kor-
mányszándékok, CIA, exulánsok stb.), a kemény hangúak pedig
hajlandóak lettek volna lemondani akár a nyugati világ teljes
kritikájáról is azért, hogy a nyugati életforma pozitív hangsúlyo-
zása által elérjék az adó deklarált céljait. Ezek a rádióon belüli
konceptcionális szembenállások bizonyos értelemben az ame-
rikai törvényhozásban hagyományosan jelen lévő „hégák és ga-
lambok” politikai dichotómiájának leképeződései voltak, bár
Kenneth R. M Short és William A. Buell szerint hiba volna auto-
matikus párhuzamot vonni közöttük,¹⁷⁰ már csak azért is, mivel ak-
koriban nehéz lett volna olyan kelet-európai kommunista vezetőt
találni, aki létezésének bármely periódusában „galambnak” tartotta
volna a SZER-t.

¹⁶⁹ Short, Kenneth R. M. (ed.): *Western Broadcasting over the Iron Curtain*.
Croom Helm, London & Sydney, 1986, p. 79.

¹⁷⁰ Short, Kenneth R. M. (ed.): *Western Broadcasting over the Iron Curtain*.
Croom Helm, London & Sydney, 1986, p. 79.

A SZER működésével kapcsolatban alapvető kérdés, hogyan érvényesült benne az amerikai menedzsment akarata. Alkalmazták-e a SZER-ben belső cenzúrát? Ha igen, hogyan, s ha nem, akkor mi módon tudott az amerikai menedzsment úgy irányítani, hogy a rádió ne váljon cenzúrázott médiává, de azért egységes irányítás alatt maradjon?

Több visszaemlékező, mint pl. Skultéty Csaba vagy Stepane Groueff szerint a SZER-t Európában egy maréknyi amerikai szervezte meg. Közéjük tartozott Bill Rafael, John Wiggin, Creighton Scott és William E. Griffith. Groueff találóan „praktikus idealistáknak” nevezi ezt a csoportot,¹⁷¹ utalva egyfelől a pragmatikus döntésekre, amelyeket hoztak, másfelől arra az idealista, már-már naiv látásmódra, amely ezeket a kelet-európai ügyekben nem nagyon járatos amerikaiakat jellemezte. Ráadásul, ahogy Paul Henze állítja, ennek a maréknyi pragmatikus amerikaiak kezdetben nem volt semmiféle koherens terve.¹⁷²

Az alapozók kétségkívül politikai küldetést teljesítettek, és az amerikaiak „politikai tanácsadása” a későbbiekben is napi szinten működött. A korai SZER-ben William E. Griffith, a SZER müncheni politikai tanácsadója és helyettese, Paul B. Henze emelkedtek ki mint politikailag meghatározó emberek.¹⁷³ Skultéty Csaba, aki 1951–1983 között volt szerkesztő, majd politikai kommentátor a müncheni magyar szerkesztőségben, úgy emlékszik a „harcias szakaszra”, hogy „az első években [...] az amerikai vezetés tagjaként Mr. Griffith irányító személye lett a műsorpolitikának”.¹⁷⁴ W. E. Griffith fontosságát többek közt az jelezte, hogy ő elnökölt a minden

¹⁷¹ Groueff, Stepane: *My Odyssey*. iUniverse, 2003, pp. 247–250.

¹⁷² Henze, Paul B.: *RFE's Early Years: Evolution of Broadcast Policy and Evidence of Broadcast Impact*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, p. 5.

¹⁷³ Johnson, A. Ross: *Swiatlo Story, The Inside Story of the Secret Police and the Party; Origins of the Swiatlo Broadcast on RFE*. Expanded text of remarks presented at the conference 'Radio Wolna Europa w walce z komunizmem', Warsaw, November 6–7, 2009.

¹⁷⁴ Skultéty Csaba: *Vasfüggönyön át. A Szabad Európa mikrofonjánál...* Mádách-Posonium, 2006, p. 95.

munkanapon tíz órakor kezdődő szerkesztőségi politikai eligazításon, a Policy Board Meetingen.¹⁷⁵ Ezen a rádió vezetése, élükön Griffith-szel, a politikai osztály főnökével, közvetlenül találkozott az összes nemzeti szerkesztőség vezetőjével. Egyfelől meghallgatták a csehszlovák, magyar, lengyel, bolgár és román főszerkesztők beszámolóit, másfelől ekkor került sor a vezető munkatársak napi politikai koordinálására. Az eligazításon kiemelt hangsúlyt kapott a kölcsönös híregyeztetés, ami azért volt fontos, hogy az egyik vagy másik ország kulshírei eljussanak a többi célországba is. A kölcsönös híregyeztetés a hírek tartalmi ellenőrzését is szolgálta, és végső soron a SZER hitelességét építette. A politikai eligazítás végső célja a rádió mint szervezet egységes(ebb) politikai irányának megteremtése volt, ezért nem operatív utasítások hangzottak el rajta – bár sokatmondó, hogy ezeket a meetingeket a belső zsargonban egyszerűen „amerikai értekezletnek” nevezték.¹⁷⁶

A cseh és szlovák munkatársak általában pozitívan emlékeztek az amerikaiakra. Jankovský-Drážďanský szerint „teljesen érthető volt, hogy a rádióban, amelyet az USA pénzelt, a kulshelyeken amerikaiak uralkodtak”, és nézete szerint mind közül a legjobb amerikai vezető G. Rodney Smith tábornok volt 1961 elejétől. Jankovský-Drážďanský szerint kezdetben mindenki a New York-iak alárendeltje volt, később pedig a Münchenbe átköltözött amerikai vezetése, akik „időről időre ún. guidance-okat, azaz a politikai műsorokra vonatkozó irányelveket” adtak ki.¹⁷⁷

A SZER-t igen nagy részben a második világháborús propagandatapasztalatok alapján szervezték meg, s működését a Berlinben 1946. február 7-e óta működő Radio in the American Sector (RIAS) alapján modellezték.¹⁷⁸ Bár a két rádió közvetlen

¹⁷⁵ Ludington Daily News, Sep 4, 1965, p. 23.

¹⁷⁶ Skultéty Csaba: *Vasfüggönyön át. A Szabad Európa mikrofonjánál...* Madách-Posonium, 2006, p. 97.

¹⁷⁷ Jankovský-Drážďanský, Karel: *Svobodná Evropa... a nyní se už hlásí o slovo Karel Jankovský-Drážďanský.* Papyrus, 1995, pp. 9–11.

¹⁷⁸ Rundfunk im amerikanischen Sektor, elődje a DIAS, Drahtfunk in the American Sector. Nelson, Michael: *War of the Black Heavens: The Battles of Western Broadcasting in the Cold War.* Syracuse University Press, 1997, pp. 112–113.

célja az 1950-es évekre eltért egymástól, a RIAS és a SZER nagyban hasonlítottak mind a hírek megbízhatóságát tekintve (a RIAS Berlinnek is kitűnő információgyűjtő rendszere volt), mind abban, hogy felső vezetésük amerikai menedzsmentből állt. Csupán a példa kedvéért: miután az első New York-i SZER-igazgató, Robert Lang 1955 tavaszán lemondott, 1956-ban a szintén amerikai W. J. Convery Eagan lett a SZER igazgatója; rajta kívül 1956-ban a SZER-nek mind a politikai tanácsadói (köztük Ralph Walter), mind a vezető hírszerkesztője, annak helyettesei, valamint négy főszerkesztője is mind-mind amerikai állampolgárok voltak.¹⁷⁹

Tekintettel alapításának körülményeire (NCFE, Kennan, CIA, kelet-európai exulánsok), nem meglepő, hogy a SZER-t folyamatosan politikai hatások és támadások érték. A rádió speciális helyzetében – tehát tudatosítva, hogy egy politikai értelemben tendenciózus propagandarádió volt – a végletesen leegyszerűsített szempont az volt, főként az USA-ban, hogy az adó mennyire határozott pozíciót foglal el a kommunizmussal szemben. Ennek jegyében időről időre Nyugaton megvádolták egyes újságíróit azzal, hogy nem elég határozottak a kommunizmussal szemben. Az ötvenes években ezt a nézetet képviselte pl. Fulton Lewis amerikai kommentátor, aki a SZER egyik legnagyobb kritikusaként főleg Ferdinand Peroutkának, a csehszlovák adás igazgatójának tett éles politikai szemrehányásokat.

A SZER egykori munkatársai azt írják, hogy a „lágyszó hang – kemény hang” dinamikusan hullámzott, az egyik vagy a másik időről időre felülkerekedett, illetve hogy végső soron a konkrét műsorok általában a két nézet fluktuációjának eredményei voltak, amibe beleszólhattak a nemzeti szerkesztőségek is. Induláskor és az 1950-es évek nagyobb felében a SZER (és a RL is) inkább keményvonalas hajlamokat mutatott, bár bizonyos műsorminőségi felügyelet már ekkor is létezett. A rádió vezetése rögtön a kezdetekkor megkísérelt egységes(ebb) működési irányt szabni a SZER-nek, mégpedig egy 1951

¹⁷⁹ Holt, Robert T.: *Radio Free Europe*. University of Minnesota Press, 1958, p. 107.

novemberére datált *Működési szabályzat* formájában.¹⁸⁰ Az 1960-as évek elejétől a lágyabb hang kerekedett felül, mégpedig párhuzamosan a rádió professzionalizálódásával. Ez a tendencia tovább erősödött az 1970-es évek közepén, amikor – a dé-tente hatására – a kiegyensúlyozottság elve és igénye bekerült a rádió küldetésnyilatkozatába és műsorpolitikai irányvonalába.¹⁸¹

A hangnem ellenőrzése okán 1956 után felmerült, hogy a politikai műsorokat előzetesen ellenőrizzék. Borbándi Gyula szerint „a második felfadingi konferencia után pár nappal [...] az igazgatóság bejelentette, hogy a kéziratok előzetes ellenőrzését tervezi”,¹⁸² sőt felvetődött, hogy a rádió egységes központi hírszórásra, ún. master scriptre álljon rá. Végül mérsékelt megoldásként felállították a műsorelemző osztályt (BAD), amely utólag ellenőrzött és javasolt korrekciókat.¹⁸³ Az amerikai menedzsment ezután következetesen a műsorok *utólagos* tartalmi elemzését és értékelését alkalmazta és részesítette előnyben az előzetes központi utasításos hírszórással szemben, mivel szerintük az utóbbi unalmas és egyhangú rádiót eredményezett volna.¹⁸⁴

A SZER-ben nyíltan működő politikai tanácsadók szerepét (pl. 1959. januártól Richard V. Burks) ahhoz kell mérni, hogy a hallgatók ideológiai befolyásolása mint cél már a SZER-t alapító szervezet, az NCFE terveiben is nyilvánvaló volt. Utóvégre is Amerikának egy kibontakozó nagy nemzetközi konfliktusra, a kommunistákkal való összecsapásra kellett készülnie, ahogy a korabeli amerikai politikusok fogalmaztak:

¹⁸⁰ Puddington, Arch: *Broadcasting Freedom*. The University Press of Kentucky, 2000, pp. 38–46.

¹⁸¹ Az 1975-ös helsinki záróokmány után a SZER-nél új irányelvek léptek életbe. Murányi Gábor: *A múlt szövedéke. Históriak a megbicsaklott 20. századból*. Noran Kiadó, 2004. *Egy szittyá gall*, p. 321.

¹⁸² Borbándi Gyula: *Magyarok az Angol Kertben*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1996, p. 306.

¹⁸³ Puddington, Arch: *Broadcasting Freedom*. The University Press of Kentucky, 2000, p. 117.

¹⁸⁴ Short, Kenneth R. M. (ed.): *Western Broadcasting over the Iron Curtain*. Croom Helm, London & Sydney, 1986, p. 81.

„Fel kell készülni minden eshetőségre! – A kongresszus egyik bizottsága óva inti a világot, hogy mindenki készüljön Oroszország fegyveres agressziójára, amely bármikor eljöhethet, ha az oroszok elérkezettnek látják az időt.”¹⁸⁵

Politikai értelemben a SZER kezdettől nem számított sem független, sem elfogulatlan rádiónak, hiszen politikai cézzalatt létesítették. Az adó ezt nyilvánosan vallotta is magáról, miként az alábbi, 1956-ban megfogalmazott irányelvben is olvasható volt:

„A SZER egy propagandaadó, nem pedig nyilvános vitakör. Célünk az, hogy segítsünk a kelet-európai rab nemzeteknek szabadságuk visszaszerzésében, hogy vissza tudjanak térni a szabad népek közösségébe.”¹⁸⁶

A SZER belső jelentéseinek fejlécén olvasható logó: „Hogy e világban Isten hatalma alatt újjászülessen a szabadság”, amely az 1776-os amerikai függetlenségre és Abraham Lincolnra utalt, szintén kifejezte, hogy a SZER hírei és elemzéseik célzott közönségnek és célzatos ideológiával készültek. A korai SZER nem törekedett kiegyensúlyozottságra, hisz nem ezt várták tőle, s mert épp a „kormányfüggetlen” és nyersebb hang különböztette meg őt idősebb testvérétől, az Amerika Hangjától:

„Mivel mi magánvállalkozás vagyunk, üthetünk övön alul, és ezt időnként meg is tesszük. Lehetőségünk van rá, hogy szavakkal üssünk, anélkül hogy törődnünk kellene a hangnemmel. [...] Az Amerika Hangja diszkrét. Ők főleg az amerikai életet dicsőítik. A SZER viszont néven nevezi a dolgokat”¹⁸⁷ – mondták a nyilvánosság előtt a rádió szóvivői.

A SZER tényleges alapítói, az USA kormánya és a CIA ugyan egy magánszervezet mögé bújtak avégett, hogy külpolitikai mozgásterük ne szűküljön le, azt azonban nyilvánosan vállalták, hogy a rádiót a szabad világ szabad hangjának szánják a vasfüggöny mögött. A tanácsadókon keresztül az ő befolyásuk érvényesült, ami egy független és kiegyensúlyozott rádióban természetesen elképzelhetetlen lett volna. A hidegháború azonban az ideológia

¹⁸⁵ Times Daily, June 3, 1955, p. 11.

¹⁸⁶ The Vancouver Sun, February 21, 1956, p. 4.

¹⁸⁷ Spokane Daily Chronicle, Feb 22, 1952, p. 47.; The Deseret News, May 30, 1951, p. 7.

és a mediális hadviselés fénykora volt, és a korabeli sajtóra mindkét oldalon erősen hatottak a politikai-ideológiai elvárások.

De mennyire fért össze a politikai célzatossággal, azzal, hogy a CIA közvetlen befolyást gyakorolt a rádióra? Az amerikai közvélemény huszonkét évig¹⁸⁸ úgy tudta, a SZER-t egy független magánszervezet, a Nemzeti Bizottság a Szabad Európáért (NCFE) alapította és tartja fenn. Aki adakozott nekik, azt hihette, egy igaz ügyet támogat – miközben a tényleges alapítók és fenntartók, az USA kormánya és a CIA, az NCFE álcája mögé bújtak.

A rádió és a CIA intenzív kapcsolata két évtizedig, tehát a hidegháború teljes időszakának feléig tartott, és lényegében kezdetől nem egy irányban működött. A rádió létrehozásától létezett egy operatív kapcsolat a rádió felé (NCFE, DeWitt Poole, Allan Dulles stb.), így elképzelhetetlen, hogy ne érkeztek volna direkt utasítások a CIA-tól.¹⁸⁹ A kapcsolat egy idő múlva visszafele is elkezdett működni, és a rádiótól a CIA felé való információáramlással a jelek szerint legkésőbb 1956-ban már számoltak. Charles Gati azt állítja – miközben az USA 1956-ban mutatott habozásának okait elemzi –, hogy a CIA nevetséges módon maga is a SZER-ből szerezte a híreket. „Hogy jutott a CIA információhoz Magyarországon? – kérdezi Gati. – A jelek szerint túlnyomórészt a Szabad Európa Rádió forrásain keresztül.”¹⁹⁰ Gati példaként említi, hogy a SZER 1956-ban hallgatta és értékelte a felkelők kezén lévő rádióállomások adásait, s az „általá gyűjtött információk alapján a CIA aránylag pontosan ismerte a magyar-szovjet határtérségben folyó katonai aktivitást”.

Paul Henze szerint a kezdetekkor a CIA ígért háttérinformációkat az adásokhoz, „ami azonban soha nem valósult meg”. Vi-

¹⁸⁸ „CIA funded and oversaw these radios for 22 years.” Radio Free Europe and Radio Liberty: The CIA Years and Beyond. Book launch by A. Ross Johnson. Woodrow Wilson International Centre for Scholars, Washington D. CÍMŰ, January 20, 2011.

¹⁸⁹ Document No. 9: 1967. Foreign Intelligence Report on RFE. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings...* CEU Press, 2010, pp. 396–397.

¹⁹⁰ Gati, Charles: *Mit tett (és mit nem tett) Amerika 1956-ban?* História, 2006/4., IV. sz. melléklet, p. 3.

szont 1953-ra szerinte a SZER már olyan jó információkkal rendelkezett a célországokról, elemzései pedig olyan jók voltak, „hogy a CIA felderítési igazgatósága [Intelligence Directorate] ügynököket helyezett ki Münchenbe, akik itt közvetlenül tudtak információkhoz jutni”.¹⁹¹

Ezek az állítások egyfelől árnyékot vetnek a CIA-ra, mert az megbízott egy általa ugyan befolyásolt, de mégsem professzionális hírszerzésre kiképzett rádió jelentéseiben. Másfelől azt is jelentik, hogy a SZER a CIA-tól függetlenül, mintegy önmagát felépítő adóként gyorsan képes volt információforrássá válni az öt célországra, majd az egész kommunista rendszerre vonatkozólag. Annak dacára, hogy a rádióra kirótt politikai tendenciózusságot időnként roppant brutális módon fogalmazták meg. Egy Eisenhower elnöknek benyújtott 1954-es jelentés például úgy fogalmaz:

„A SZER-t alapító NCFE politikai hadi eszköz abban a küzdelemben, amelyet a vasfüggöny mögötti szovjet-orosz gyarmatosítás ellen és a vasfüggöny itteni oldalán (sic!) a kommunista befolyás ellen folytatunk.”¹⁹²

A határozott hang annyiban érthető, hogy utóvégre is a SZER alapítóinak egy részét a második világháború idején a hadi rádiózásra, pontosabban a rádiózásra mint a pszichológiai hadviselés speciális tevékenységére képezték ki, s a kommunista ideológiáért az egykori kelet-európai SZER-alkalmazottak sem rajongtak. Mind a pszichológiai hadviselés, mind az „átállítás” roppantmód beillett a hidegháború ideológiai viszonyai közé, és természetesen sem az egyik, sem a másik nem az elfogulatlanság irányába vitte a rádiót.

Azzal a móddal, ahogy 1956-ban a magyar forradalmat a rádióban prezentálták, nem az volt a baj, hogy a SZER csatornáin ki-

¹⁹¹ Henze, Paul B.: *RFE's Early Years: Evolution of Broadcast Policy and Evidence of Broadcast Impact*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, p. 10.

¹⁹² Idézi Holt, Robert T.: *Radio Free Europe*. University of Minnesota Press, 1958, p. 18.

áramló hírek uszítottak vagy lázítottak volna. Hanem az, hogy a hallgatók a rádiók révén (!) megtapasztalták a különbséget Washington deklarált külpolitikája és a valóság között. A „médiában folytatott politika” és a „reálpolitika” közt épp ekkoriban kialakuló látványos eltérés előbb-utóbb amúgy is kiderült volna, 1956 véres fájdalma után azonban mindez még drámaibbnak hatott. „A reálpolitika és a retorika közti rést be kellett tömnünk” – foglalta össze 1956 rádióbeli tanulságát egy korabeli munkatárs.¹⁹³

Az 1956-os események kritikai nyomása hozta meg az első igényt a SZER-ben, hogy az amerikai menedzsment változtatásokat hajtson végre a hírszerkesztés menetében,¹⁹⁴ aminek a következményeként a SZER minden tekintetben, szakmailag is, politikailag is kiegyensúlyozottabbá vált. 1956 után az egyik leglényegesebb menedzsmenti döntés az volt, hogy G. R. Smith Gene Matert nevezte ki a hírosztály igazgatójának. Mater nemcsak a hírforrások helyén változtatott – a menekülttáborok helyett immár Bonn, London, Róma és Brüsszel lettek a kinti irodák fő helyszínei –, hanem bevezette a hírek kettős ellenőrzésének rendszerét is.¹⁹⁵ A műsorok utólagos és több szempontú elemzésével (műsorminőség, hallgatottsági szint stb.) egy külön műsorlemez osztály, a Broadcast Analysis Department/Division (BAD) kezdett foglalkozni. A BAD-ot 1956 után azért hívták létre, hogy a rádió úgy tudjon korrektebb tájékoztatást adni, hogy közben ne csorbuljon a műsorkészítők autonómiája sem. A minőségbiztosítás további eleme lett a hallgatókra irányuló kutatóosztály, az Audience Research Department (ARD) felállítása, amelynek az volt a feladata, hogy a SZER hallgatóitól és hallgatóiról kapjon vissza-

¹⁹³ „The gap between realpolitic and rhetoric would be closed.” Puddington, Arch: *Broadcasting Freedom*. The University Press of Kentucky, 2000, p. 116.

¹⁹⁴ Holt, Robert T.: *Radio Free Europe*. University of Minnesota Press, 1958, p. 121.; valamint Browne, Donald R.: *International Radio Broadcasting. The Limits of the Limitless medium*. Praeger Special Studies-Praeger Scientific, é. n., pp. 137–139.

¹⁹⁵ Puddington, Arch: *Broadcasting Freedom*. The University Press of Kentucky, 2000, p. 129.

jelzéseket, pl. hogy kik, mit, miért, mikor és milyen körülmények között hallgatják a SZER-t. Az ezután következő időszakra már érvényes, hogy a SZER megszabadult a lélektani hadviselés korábban rátestált feladataitól,¹⁹⁶ és valódi sajtóorgánummá vált. Nem véletlen, hogy sem 1968, sem pl. a későbbi lengyel válságok kapcsán a szerkesztőséget már nem érte olyan kritika, mint 1956-ban.

A SZER titkos pénzelésére az 1960-as években költötték a legnagyobb összegeket. A támogatások 1971-ig több CIA alapította fantomszervezeten, többek közt a Radio Free Europe Fund (FEF) és az International Organization Division (IOD) nevű fedőszervezeteken keresztül érkeztek a SZER-hez és a Radio Liberty-hez.¹⁹⁷ A kapcsolatról a nyilvánosság vajmi keveset tudott, köztük azok az amerikai turisták sem, akiket a SZER kommunikációs osztálya utaztatott évente Európába cserébe azért, hogy pénzzel támogatták a Vermontban bejegyzett FEF-et. Annak ellenére, hogy 1956 után a CIA még jobban vigyázott, hogy a rádiót kapcsolatba hozzák vele, itt-ott már az ötvenes évek másik felében nyilvánosan megkérdőjelezték a SZER fenntartóit:

„A SZER egy propaganda rádióhálózat, amelyet amerikai pénzek tartanak fent. Mind a SZER, mind a kormány kitartóan állítják, hogy az összes pénz magánadományokból származik.”¹⁹⁸

Állítólag már 1961-től szóba került R. Helms, F. Wiesner és Dean Rusk külügyminiszter között, hogy a titkos pénzelés túlzott veszélyeket rejt,¹⁹⁹ azonban az ügylet 1971-ig töretlenül folytatódott. A rádió és a CIA konszolidált kapcsolatának eredményeként jelentősen javult a rádió anyagi helyzete. Igaz, egyes korabeli felelős vezetők, pl. W. A. Buell szerint a pénz nem feltétlenül olvadt bele a műsorokba, mivel annak jelentős részét karbantartásra kellett felhasználni.

¹⁹⁶ Borhi László: *Az USA és Kelet-Európa*. História, 2006/6–7., p. 67.

¹⁹⁷ James M. Murphy az IOD ötletgazdájául egy korábbi Komintern-ügynököt, egy bizonyos Willi Münzenberget jelöli meg. Ld. J. M. Murphy recenzióját Wilford Hugh könyvéről: *Fair play for the CIA*. The Times Literary Supplement, July 2, 2008, p. 37.

¹⁹⁸ The Calgary Herald, February 18, 1957, p. 8.

¹⁹⁹ Weiner, Tim: *A CIA története*. Gabo, 2009, p. 304.

A pénzelés titkos formája azonban csak egy tényező volt – ennél nehezebben lehetett értelmezni a CIA és a rádió közti operatív kapcsolatokat.²⁰⁰ Az amerikai közvélemény elfogadta, hogy időről időre a cég teremtette meg a feltételeket egy-egy politikai értelemben exkluzív műsor elkészítéséhez, mint pl. a Swiatlo-interjúkhoz.²⁰¹ Azt is el lehetett velük fogadtatni, hogy a müncheni épületet a CIA emberei őrzik, pontosabban hogy az alkalmazottak biztonsági átvilágítását a cég intézi;²⁰² ez utóbbi tény a korabeli sajtó számára is világos volt, amely meg is írta, hogy „a személyzet átvilágítását az USA hadseregének kémelhárítása végzi”.²⁰³ Azonban levéltári anyagok bizonyítják, hogy a SZER müncheni biztonsági szolgálata korántsem csak az épület fizikai védelmét látta el. Nem egy olyan belső dokumentum létezik, amikor a biztonsági tiszt személyről vagy intézményről kér és kap szigorúan bizalmas jelölésű információt vagy a kutatóosztály, vagy a nemzeti szerkesztőségek vezetőitől. Például 1966. november 15-én Matthew J. Molling biztonsági tiszt egy bizonyos F. Lednárról kért tájékoztatást, amire a kelet-európai kutatóosztály főnöke, a cseh Hanus Hajek másnap válaszolt:

„Nagyon valószínű, hogy a kérdéses személy azonos František Lednárral, aki 1960-ban a Szlovák Tudományos Akadémia po-

²⁰⁰ Egyes belső munkatársak a CIA emberei voltak, mint pl. P. B. Henze, aki 1956 után vissza is ment a szolgálathoz. Puddington, Arch: *Broadcasting Freedom*. The University Press of Kentucky, 2000, p. 116.

²⁰¹ Johnson, A. Ross: *Swiatlo Story „The Inside Story of the Secret Police and the Party”*; *Origins of the Swiatlo Broadcast on RFE*. Expanded text of remarks presented at the conference ‘Radio Wolna Europa w walce z komunizmem’, Warsaw, November 6–7, 2009. Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, p. 11.

²⁰² Henze, Paul B.: *RFE’s Early Years: Evolution of Broadcast Policy and Evidence of Broadcast Impact*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, p. 7.; továbbá Document No. 39: 1983. *RFE Linked to CIA at Trial in Absentia of Zdzislaw Najder*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, p. 510.

²⁰³ Spokane Daily Chronicle, February 22, 1952, p. 47.

zsonyivánkai [Ivánka pri Dunaji] mezőgazdasági kutatóintézetének volt a főnöke.”²⁰⁴

A bizalmas politikai információk gyűjtését a SZER nem kötötte a nyilvánosság orrára. 1967. február 6-án R. Cook, az EERA politikai igazgatóhelyettese olyan figyelmeztetést küldött az elemzőosztály nemzeti vezetőinek és a politikai tanácsadóknak, amelyben a helyzet- és háttérjelentések kapcsán nagy elővigyázatosságra és diszkrécióra figyelmeztette őket:

„Azokban a kiadványokban – írta Cook –, amelyek a nyilvánosság számára készülnek, nem az a probléma, hogy a bizalmas forrásainkat felfednénk [...], hanem az, hogy el kell kerülnünk, hogy mi magunk fedjük föl azt a tényt, hogy információgyűjtő munkát végzünk.”²⁰⁵

Az EERA-tól kimenő dokumentumokat készítő kutatóknak és szerkesztőknek egyeztetniük kellett a felső vezetőkkel, szükség esetén magával Cookkal vagy H. E Reeddel, az EERA általános igazgatóhelyettesével. Ennek megfelelően a Kelet-Európából érkező leveleket szigorúan bizalmasan kezelték (páncélszekrényben őrizték!), és biztonsági okokból a jelentésekben még az információk forrásául szolgáló településeket sem nevezték néven, csak úgy, hogy pl. „egy ügyvéd egy cseh nagyvárosból”.²⁰⁶ A kutatóosztály ezutáni publikus anyagai kerültek a „bizalmas információk szerint” vagy az „egy Nyugatra látogató szerint” stb. formulákat. Helyettük az „azt jelentették” vagy „jelentések szerint” fordulatokat alkalmazták, vagy ha más megoldás nem volt, akkor kimondottan a homályos fogalmazásra utasították a szerkesztőket.²⁰⁷

²⁰⁴ HU-OSA-300-30-30 Miscellaneous Records, Correspondence 1966 Sept-Dec, container no. 8.

²⁰⁵ HU-OSA-300-30-30 Miscellaneous Records, Correspondence 1967 Jan-March, container no. 8.

²⁰⁶ HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Audience Research, Sept 1964, container no. 1. The audience of western broadcasters in Czechoslovakia feliratú irat, pp. 21–22.

²⁰⁷ HU-OSA-300-30-30 Miscellaneous Records, Correspondence 1967 January-March, container no 8.

Az a tény, hogy a CIA rendszeresen magas szintű megbeszéléseket tartott az Amerika Hangja és a SZER vezetőivel,²⁰⁸ mind politikailag, mind újságíró-szakmailag védhetetlen tények voltak, amelyeket titokban kellett tartani. Ilyen operatív találkozó történt pl. 1956. október 28-án Párizsban, amikor F. Wiesner Párizsban találkozott Bill Griffith-szel a kelet-európai, benne kitüntetetten a magyar helyzetet illetően.²⁰⁹ Paul Henze sok évvel később is azt állította, hogy a CIA befolyása kezdettől nem a műsorpolitikára, hanem a biztonságra összpontosult, s hogy az alapítók nem is engedtek volna másfajta leosztást.²¹⁰ Ezt egészen másként látta a SZER-nél dolgozó Arch Puddington, aki szerint a CIA-nak meghatározó hatása volt a korai SZER életében.²¹¹ A CIA általános meghatározó hatása 1971-ig nem hagyható ki a SZER történetéből. Még a hivatalos (de természetesen nem nyilvános) megfogalmazás szerint is a SZER-t a külügyminisztérium irányelvei irányították, működését viszont a CIA ellenőrizte, és a CIA-nál volt egy tiszt, aki a SZER műsoraiért felelt. 1954–1971 között a CIA pszichológiai operációkért és a rádióért felelős munkatársa Cord Meyer volt.²¹² A CIA közvetlen befolyását azért sem lehetett kikapcsolni, mert 1971-ig tőlük jött a rádió költségvetésének minimum 60-70%-a.²¹³

²⁰⁸ Johnson, A. Ross: *Swiatlo Story, The Inside Story of the Secret Police and the Party*; *Origins of the Swiatlo Broadcast on RFE*. Expanded text of remarks presented at the conference 'Radio Wolna Europa w walce z komunizmem', Warsaw, November 6–7, 2009.

²⁰⁹ Weiner, Tim: *A CIA története*. Gabo, 2009, p. 153.

²¹⁰ Henze, Paul B.: *RFE's Early Years: Evolution of Broadcast Policy and Evidence of Broadcast Impact*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, p. 7.

²¹¹ „During the days when the CIA had the ultimate authority over the radios' policy...” Puddington, Arch: *Broadcasting Freedom*. The University Press of Kentucky, 2000, p. 258.

²¹² Borhi László: *Containment, Rollback, Liberation or Inaction? The US and Hungary in the 1950s*. *Journal of Cold War Studies*, Volume 1, Issue 3, 1999, p. 107.

²¹³ Cummings, Richard H.: *An Urgent Whisper: Radio Free Europe Begins Broadcasting*. <http://coldwarradios.blogspot.com/2010/11/urgent-whisper-radio-free-europe-begins.html> [2010. 12. 29.]

A CIA SZER-beli szerepéről könyvet író Arch Puddington és A. Ross Johnson határozottan kiállnak a CIA pozitív szerepe mellett, amit mindketten abban látnak, hogy a cég volt „a rádió ügyvédje a kormányzatnál: huszonekét évig hatékonyan képviselte annak ideológiai, pénzügyi és technikai érdekeit, egyben megvédte a két intézményt a külföldi hírszerzői behatolásoktól”. „Miért kellett a CIA? – kérdezi a vonatkozó CIA-iratokba eddig a legteljesebb betekintést nyerő A. R. Johnson. – A történet egyszerűen így kezdődött, mert máshogy talán nem is kezdődhetett, sőt a CIA nélkül a rádió egyáltalán el sem kezdődhetett volna.”²¹⁴

A Szabad Európa Rádió – intézményként és vezető munkatársai által is – de facto az USA külpolitikai irányvonalába tartozott. Mivel azonban az irányok folyamatosan változtak, a rádió projektjét is sok esetlegesség kísérte. A washingtoni külpolitika 1946–1953 közti bizonytalanságait jelentős részben az okozta, hogy a G. F. Kennan által megfogalmazott containment-et, azaz a Szovjetunió, illetve a szovjet típusú kommunizmus feltartóztatását sok politikus és stratégia katonai feltartóztatásnak értelmezte, noha Kennan békés eszközökkel elérendő célokról beszélt.²¹⁵ Ahogy változott a külügyminisztérium álláspontja eseményről eseményre, elnöktől elnökig, és főként a szovjet reakciók hatására – szó sem lehetett róla, hogy a rádió egyetlen külpolitikai irányt kövessen. Emiatt a hidegháború négy évtizede alatt nehéz eldönteni, hogy a változatos külpolitikai elképzelések közül, ame-

²¹⁴ *Radio Free Europe and Radio Liberty: The CIA Years and Beyond*. Book launch by A. Ross Johnson. Woodrow Wilson International Centre for Scholars, Washington D. C. ÍMÚ, January 20, 2011; valamint Puddington, Arch: *Broadcasting Freedom*. The University Press of Kentucky, 2000, p. 258.

²¹⁵ A magam részéről úgy gondolom, hogy a containment békés formáját Kennan a híres táviratában nem hangsúlyozta eléggé; a gondolatot inkább csak utólag, későbbi interjúiban és magánleveleiben fogalmazta meg teljesen egyértelműen. Hasonlóan érvel Peter Grose, aki szerint táviratában „Kennan nem volt teljesen világos a praktikus szempontokat illetően”. Grose, Peter: *America's Secret War Behind the Iron Curtain*. Mariner Books, New York, 2000, p. 3.

lyek az USA-ban egyébként sem egy műhelyben születnek, mikor melyik volt a domináns a rádió életében.

A korai SZER-veterán, Paul Henze visszaemlékezése szerint az európai propagandarádió megalapításának szándékát a koreai háború okozta sokk váltotta ki Truman elnökből.²¹⁶ Ha így volt is, a SZER korai időszakában a Thomas Jefferson-féle idealista határozottságot sugallta, főleg a politikustól átvett idézet által: „Isten oltárára esküdtem meg, hogy örök ellensége leszek az emberi értelem feletti zsarnokság minden fomájának.” Az ötvenes évek végén a Hans Morgenthau-féle durva realizmus politikai vonulatát a G. F. Kennan-i kifinomultabb realizmus követte. M. J. Medhurst szerint mind a CFF, mind a SZER a valóságos eisenhoweri nemzetbiztonsági doktrína kifejeződései voltak, mégpedig a szóbeli keménykedéssel szemben, amit az elnök és köre a médiának szánt.²¹⁷ Carter és Reagan elnökök alatt a Henry Kissinger által megfogalmazott „keményvonal” hatalmasodott el, melynek szellemében „fontos előremozdítani Amerika érdekeit egy olyan világban, ahol a végső döntőbíró az erő”.²¹⁸

A rádió politikai irányítói mindvégig tudatosították, hogy a SZER a szavak háborúját képviseli, azaz a rádió a véres háború alternatívája. Fred A. Seaton, az USA belügyminisztériumának egykori államtitkára, Eisenhower tanácsadója úgy fogalmazott, hogy „a SZER a leghatásosabb fegyverünk a kelet-európai emberekért vívott vértelen háborúban”.²¹⁹ Ugyanez a gondolat teret nyert az amerikai sajtóban is, amikor a rádió tevékenységét összevetették „az amerikai fegyveres érdekcsoportokkal, amelyek az USA jelenlegi külpolitikáját uralják”. Arról bárkit meg lehetett győzni, hogy Sztálin Achilles-sarkát a birodalmában esetleg kirobbanó

²¹⁶ Henze, Paul B.: *RFE's Early Years: Evolution of Broadcast Policy and Evidence of Broadcast Impact*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, p. 5.

²¹⁷ Medhurst, Martin J.: *Eisenhower and the Crusade for Freedom: the rhetorical origins of a Cold War campaign*. <http://www.questia.com/googleScholars.qst?docId=5000546266> [2010. 7. 12.]

²¹⁸ Isaacson, Walter: *Kissinger-életrajz*. Panem-Grafo, 2001, p. 635., 636., 6

²¹⁹ St. Petersburg Times, February 3, 1967, p. 25.

nyugtalanságok jelentik; a valóságos háború azonban egészen más megítélés alá esett volna.²²⁰

Ha a változó külpolitikai irányok pontos hatását nem is, azt egyértelműen meg lehet állapítani, milyen külpolitikai tényezők és mikor járultak hozzá a SZER-műsorokban fokozatosan beálló kiegyensúlyozottsági állapothoz. A SZER hírminőségének javulása és 1956 utáni szerkezeti átalakítása ugyanis nemcsak belső menedzsmenti okokra vezethetők vissza, hanem a nemzetközi helyzet is indokolta, sőt kikövetelte azokat. 1945, illetve a kelet-európai kommunista hatalomátvételek után egy ideig Európa-centrikus külpolitikai doktrínák (containment, liberation, keeping the pot boiling stb.) domináltak az USA-ban. A fókuszba azonban fokozatosan más földrajzi területek kerültek. Ahogy Fischer Ferenc fogalmaz, 1953–1956 között előbb megmerevedett a kéthatalmi helyzet, majd 1956 után egyértelműen a Közel-Kelet felé irányult a világpolitika hangsúlya, benne a nagyhatalmak figyelme.²²¹ További tényező volt ugyanebben a tekintetben, hogy 1970 körül az amerikai külpolitikában megszűnt, véget ért egy addig fontos összetartó erő. Borhi László szavai szerint:

Az USA külpolitikájára vonatkozó „paradicsomi állapot a vietnami háborúig tartott, [mert] míg korábban a politikai elit egyetértett a célban és eszközben egyaránt, s ehhez megnyerte az amerikai társadalom művelt, külpolitikai kérdések iránt érzékenységet mutató nagyobb tömegeit is, [addig] a hatvanas években a jobb és bal oldalon is ellen-elitek alakultak ki, amelyek [...] szétrobbantották a külügyekre vonatkozó nemzeti konszenzust”.²²²

A SZER kezdetben kifejezője volt az „egységes” amerikai külpolitikának, egy idő után azonban óvatosságra kényszerült. A po-

²²⁰ Prescott Evening Courier, August 17, 1951, p. 3. Written by Drew Pearson.

²²¹ Fischer Ferenc: *Eurázsia a szuperhatalmak geopolitikai sakktábláján az 1950-es évek közepén*. In: Fischer Ferenc – Hegedűs Katalin – Rab Virág (szerk.): *A történelem szálai*. Pécs, 2010, p. 140.

²²² Borhi László: *Az amerikai külpolitika belső forrásai*. Rubicon, 2002/9–10., p. 24.

litikai irányvonalára addig döntő hatással bíró NCFE-nek 1956 után befellegzett. A külügyminisztérium előbb csak felülbírált az alapító magánszervezet döntéseit, majd nemsokára maga kezdte meghatározni az irányvonalakat és hozta meg a döntéseket.²²³ Az egységesített irányítást és hangot, valamint az exulánssok immár csökkenő befolyását fejezte ki ugyanekkortól a műsorok új megnevezése: a Szabad Csehszlovákia/Magyarország/Lengyelország Hangja helyett a SZER Csehszlovák/Magyar/Lengyel Szolgálata lett az új megnevezés.

A külügyminisztérium rádióbeli térnyerése (az NCFE rovására) finomodást hozott az általános hangnem tekintetében. 1953 és 1956 eltiport német és magyar lázadásai megmutatták, hogy a Nyugatnak nincs más választása, mint tudomásul venni a kommunista blokk létezését. Ahogy Ralph Walter, a SZER egyik részlegigazgatója fogalmazott: „Ma úgy próbálunk lelkesíteni, hogy valahogy enyhítsünk a kelet-európaiak helyzetén.” Eközben a SZER kiadványai arról a feladatról írtak, hogy „közvetett módon kell előmozdítanunk, hogy a kelet-európai emberek békés úton visszaszerezhessék nemzeti és személyi identitásukat”.²²⁴

Az új hangnem jeleként 1956 után országokra lebontott politikai irányok megszabására került sor. Csehszlovákia tekintetében pl. az új cél az lett, hogy „az adó olyan fokozatos fejlődés előmenetelét erősítse, amely a szovjet ellenőrzés meggyengüléséhez vezet”.²²⁵ A rádiós forrásokban felbukkanó „enyhítés”, „indirekt befolyásolás”, „fokozatos fejlődés előmozdítása” stb. kifejezések az 1956 utáni óvatosabb időket jelzik, és ez a vonal jobban illeszkedett a külügyminisztérium általános kelet-európai irányvonalába is. Az új idők beköszöntét egy Foreign Affairs-beli feltűnő publikáció is jelezte 1961 februárjában. Ebben a SZER első politikai igazgatója, a rádiónál 1958 végéig működő William E. Grif-

²²³ Az amerikai irányítás radikális megváltozását 1956 után a visszaemlékezők is alátámasztják. Pl. Puddington, Arch: *Broadcasting Freedom*. The University Press of Kentucky, 2000, p. 116.

²²⁴ The Milwaukee Journal, July 10, 1970, p. 24.

²²⁵ Puddington, Arch: *Broadcasting Freedom*. The University Press of Kentucky, 2000, p. 118.

fith²²⁶ egy Zbigniew Brzezinskivel közös cikkben „az európai kommunizmussal való békés kapcsolat/elkötelezettség” (peaceful engagement) reményét és feladatát fejtette ki.²²⁷ Ennek megfelelően a hatvanas évek a politikai irányelvek területén is nagy változást hoztak: „Addig a hosszabb időre szóló és a napi irányelvek a New York-i politikai tanácsadótól a müncheni politikai osztályra és a programmenedzseri irodába érkeztek. [...] Az új rend szerint [Erik Hazelhoff európai igazgatóságától] a kezdeményezés a müncheni igazgatótól indult, aki megvitatta a végső ajánlásokat [...] New Yorkkal és a nemzetiségi osztályok vezetőivel” – írja Borbándi Gyula.²²⁸ A célok és a nyelvezet enyhülését a kommunista országbeli elemzők is észrevették, akik 1960 után sokkal ritkábban fogalmaztak úgy, hogy a SZER célja „forradalom kirobantása” volna.²²⁹

Némi cinizmussal az mondható, hogy a SZER-nek nemcsak azért volt könnyebb 1970 után kiegyensúlyozottabbnak lennie, mert Európa, s benne a SZER célterülete, Kelet-Európa elsúlytalanodott, hanem azért is, mivel az alapító-fenntartóknak is immár más területek lettek a prioritásai – mind politikai, mind földrajzi értelemben. A SZER-nek folyamatosan reagálnia kellett az alapító-irányítók elvárásaira, vagyis állandóan alkalmazodnia kellett az USA önmagában is folyamatosan változó külpolitikai irányaira, másfelől alkalmazkodnia kellett a kelet-európai hallgatók igényeihez is. Mindemellett reagálnia kellett a nyugati és keleti médiapiacra jelen lévő rádiós konkurenciára, és idomulnia kellett ahhoz, hogy a hidegháború enyhülő-elhidegülő viszonyai között az USA fokozott érzékenységgel kezdett viseltetni nagyhatalmi riválisa iránt a propaganda szintjén is. Ha mindezeket mérlegre

²²⁶ William Griffith 1958. december 31-én „megvált a rádiótól. [...] Az új politikai tanácsadó 1959. januártól Richard V. Burks lett. [...] A politikai tanácsadói elnevezés később politikai igazgatóvá módosult.” Borbándi Gyula: *Magyarok az Angol Kertben*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1996, p. 311.

²²⁷ Puddington, Arch: *Broadcasting Freedom*. The University Press of Kentucky, 2000, p. 130.

²²⁸ Borbándi Gyula: *Magyarok az Angol Kertben*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1996, p. 304.

tesszük, szinte csoda, hogy SZER fönn tudott maradni a kommunizmus négy évtizede alatt.

A hetvenes évek első harmadában egy újabb drámai esemény, a CIA-kapcsolat nyilvánosságra kerülése miatt kényszerült a SZER tovább javítani műsorai minőségén. A Clifford szenátor által „leplezett” CIA-kapcsolat (1971), majd Fulbright szenátor ez alapján indított totális támadása a SZER ellen (1972) nagyban hozzájárult, hogy az adó újságírói szempontból még professzionálisabb, objektívabb és minden tekintetben kritikusabb legyen. A Clifford–Fulbright hatás paradox módon rendezte a SZER 1972-ig rendezetlen jogi helyzetét. A Smith–Mundt-törvény látszólag nem vonatkozott a SZER/RL-re, hiszen hivatalosan két magánadóóról volt szó. De facto azonban a SZER kezdettől – amikor még magánadónak hitték – eleget tett azoknak a megszorításoknak, amelyeket a Smith–Mundt-törvény szabott ki a külföldre sugárzó állami rádiókra. Ezek szerint bármely külföldre sugárzó állami rádiónak az alábbi igényeknek kellett megfelelnie: az igazat kell mondania; világosan el kell magyaráznia az USA kormánya cselekvéseit; az erkölcsöt és a reményt kell támogatnia; az USA-beli életmódról, eszmékről stb. pozitív képet kell sugároznia; fel kell vennie a küzdelmet a hamis magyarázatokkal és a szándékos ferdtésekkel; támogatnia kell az USA külpolitikáját. A SZER 1972-ben hivatalosan is a BIB, illetve a kongresszus által megvalósult állami ellenőrzés alá került, vagyis ettől kezdve lényegében állami adó lett, ugyanakkor a fent megszabott szabályokat már kezdettől magára vonatkoztatta. Az utóhatások következményeként 1982 után az általános politikai irányvonalat már nem egy-egy politikai igazgató, hanem a BIB mint felügyeleti testület határozta meg.

Miután a SZER titkos pénzelése nyilvánosságra került, a CIA 1972-ben abbahagyta a SZER és az RL finanszírozását.²³⁰ 1973 már

²²⁹ Rév István: *Just Noise? Impact of Radio Free Europe in Hungary*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the SU and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, p. 251.

²³⁰ Henze, Paul B.: *RFE's Early Years: Evolution of Broadcast Policy and Evidence of Broadcast Impact*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, p. 9.

ciusában Richard M. Nixon elnöksége alatt s az ő kinevezésében jött létre az a bizottság, amelynek ajánlásokat kellett tennie a rádiók jövőjére. A Milton S. Eisenhower (Eisenhower elnök öccse) vezetésével működő testület egy kormány szerv létrehozását javasolta – ez lett a Nemzetközi Műsorsugárzási Testület, Board for International Broadcasting, azaz BIB.

A kongresszus 1973. október 19-én hagyta jóvá a BIB-et létrehozó törvényt,²³¹ melynek alkalmazására 1974 áprilisától került sor. Funkcionálisan a BIB a célból létesült, hogy összeköttetést teremtsen a rádióadó és a hivatalos Washington között, illetve hogy felügyeletet gyakoroljon a SZER fölött. Még pontosabban a BIB-et arra tervezték, hogy a kongresszustól kapott költségvetési összegeket továbbítsa a rádió menedzmentjének, és egyúttal ellenőrizze a pénz felhasználását. A BIB működését szabályozó törvény kimondta:

„Az RFE és az RL munkájukat mint független rádióállomások folytatják olyan módon, hogy működésük ne legyen összeegyeztethetetlen az USA tágabban értelmezett külpolitikai érdekeivel, illetve összhangban legyen a magas professzionális követelményekkel.”²³²

Strukturálisan a BIB kilenc tagból állt; tagjait, benne a SZER és az RL elnökeit, a mindenkori amerikai elnök jelölte ki. A BIB adta a költségvetést, ellenőrizte a működést és a rádió hatékonyságát, azaz felügyelte a költségvetéssel való jó és célszerű gazdálkodást. Az összehangolt ellenőrzés azt jelentette, hogy a SZER éves jelentései és költségvetése a korábbinál jóval nagyobb nyilvánosságot kaptak.²³³

Ugyanekkor történt meg az addig két rádió, a SZER és a Radio Liberty összeolvadása egységes RFE/RL Incímű-vé. A Radio Liberation/Radio Liberty (RL) a SZER-rel párhuzamosan keletkezett. Ezt is egy, az NCFE-hez hasonló American Committee for the Li-

²³¹ Public Law 93–129.

²³² Short, Kenneth R. M. (ed.): *Western Broadcasting over the Iron Curtain*. Croom Helm, London & Sydney, 1986, p. 76.

²³³ Tomek, Prokop: *Československé bezpečnostní složky proti Rádiu Svobodná Evropa – „Objekt ALFA”*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinu komunismu, Sešity 14., 2006, pp. 295–296.

beration of the Peoples of Russia (Amcomlib vagy ACLPR²³⁴) nevű magánszervezet hozta létre, és ezt is New Yorkban jegyezték be 1950 januárjában; első elnöke Eugene Lyons lett. A RL – amely 1953-ban Radio Liberation néven indult, majd átnevezték Radio Libertynek – 1953. március elején kezdte meg a sugárzást, a SZER-rel összehangolva Lampertheimből. A RL alapvetően abban különbözött a SZER-től, hogy célterülete speciálisan a Szovjetunió volt. Indulása egy történelmi véletlen egybeesésnek köszönhetően szerencsésre sikeredett: az 1953. március 1-jén indult adó ugrásszerűen hallgatottabbá vált, amikor pár nappal indulása után közvetítette és értelmezte a Sztálin halálát kísérő eseményeket. Az RL energikus fejlődéssel egy évvel a keletkezése után már naponta 6-7 órát volt képes közvetíteni a Szovjetunió területén beszélt 11 különböző nyelven. Tartalmi értelemben a két rádiót kezdettől egymás kölcsönös kiegészítőjének tartották, és ez 1976 után sem változott, mert az összeolvadás csupán szervezeti, de nem tartalmi volt.²³⁵ A SZER és az RL közös igazgatótanácsa 1972 után egy ideig még fennmaradt, majd 1973 és 1976 között az RL fokozatosan beolvadt a SZER-be. A fúziót nemcsak az ellenőrzési mechanizmus megváltozása siettette, hanem a racionalizáció is. Kenneth R. M. Short szerint: „A két állomás, a maguk erősen különböző hagyományaikkal, filozófiai meggyőződésükkel, személyzetükkel, kedvezményeikkel és eltérő fizetéseikkel – egybeolvadt. Valójában azonban az RL lett beolvasztva.”²³⁶ Némi elégtételt jelentett, hogy ugyanekkor a szerkesztőségek kibővültek a három balti országgal, valamint hogy a kisebbik adó az „RFE/RL” névben és logóban a mai napig létezik.

²³⁴ Előbb American Committee for Freedom of the Peoples of the USSR, majd 1953. március 16-tól lett Amcomlib: American Committee for Liberation from Bolshevism. Nelson, Michael: *War of the Black Heavens: The Battles of Western Broadcasting in the Cold War*. Syracuse University Press, 1997, p. 126.

²³⁵ *Radio Free Europe and Radio Liberty: The CIA Years and Beyond*. Book launch by A. Ross Johnson. Woodrow Wilson International Centre for Scholars, Washington D. CÍMŰ, January 20, 2011.

²³⁶ Short, Kenneth R. M. (ed.): *Western Broadcasting over the Iron Curtain*. Croom Helm, London & Sydney, 1986, p. 69.

1972 után a SZER költségvetése hivatalos költségvetési tétel lett, amely a kongresszustól (egész pontosan az Office of Management and Budgettől, a Government Accounting Office-tól és az Inspector Generaltól) a BIB-en keresztül érkezett a rádióhoz. Fokozatosan a BIB lett illetékes a személyi ügyekben, beleértve a menedzseri pozíciók betöltését és a nyelvi szolgálatok vezetőinek kiválasztását is,²³⁷ a BIB éves jelentéseit pedig megküldték az USA elnökének. Általános értelemben a rádió és a washingtoni vezetés között hasonló viszony alakult ki, mint ahogy a brit külügyminisztérium viszonyult a BBC-hez. 1973 után az újságíróktól nem várták el, hogy az amerikai külügy épp aktuális irányát kövessék; egyes visszaemlékező munkatársak szerint ezt egyenesen kerülni kellett,²³⁸ bár a BIB felügyelete alatt azzal ellentétes álláspontot sem volt szabad fölvenni.

A BIB létrejöttével és a két rádió összevonásával nem szűntek meg a SZER és a Washington közti konfliktusok, sőt lényegében tíz évnek kellett eltelnie, amíg a törvényileg 1973-ban létrejött BIB maga alá gyűrte a SZER menedzsmantjét; az utóbbi 1982-ig fennállt, és csak ekkor vette át a BIB a SZER felett a teljes irányítást. A rádió(k) helyzete ennek ellenére 1973 után konszolidálódott.

Ahhoz képest, hogy a rádió első lépéseit a CIA mozgatta (1950 februárjában pl. effektíve a CIA adta az NCFE-nek a Barbara nevű veterán mobil adót²³⁹), s hogy a kezdet kezdetén az USA külügyminisztériuma és a CIA (Frank Wiesner és Allan Dulles²⁴⁰)

²³⁷ Document No. 39: 1983. *RFE Linked to CIA at Trial in Absentia of Zdzisław Najder*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, p. 510.

²³⁸ Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War International Broadcastings and the Road to Democracy*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, p. 350.

²³⁹ Cummings, Richard H.: *An Urgent Whisper: Radio Free Europe Begins Broadcasting*. <http://coldwarradios.blogspot.com/2010/11/urgent-whisper-radio-free-europe-begins.html> [2010.12.29.]

²⁴⁰ Puddington, Arch: *Broadcasting Freedom*. The University Press of Kentucky, 2000, p. 26.

közvetlenül beavatkoztak a SZER életébe, ahhoz képest az a tény, hogy idővel az ő befolyásuk megszűnt, óriási előrelépésnek számított a rádió életében. Ha leszámoljuk a külső körülményeket, mindezt az amerikai menedzsment sikerének lehet tulajdonítani, amely különleges képességet mutatott, hogy (főleg 1956 után) rugalmasan reagáljon a hidegháború politikai és mediális viszonyainak változásaira. A menedzsment tudatosította, hogy időről időre „igazodnia kell”. Pl. a vietnami háború alatt a SZER úgy hangolta át az önreklámjait, hogy az Vietnam szempontjából legyen érdekes és fontos az amerikaiaknak:

„Az öt kelet-európai ország, ahova a SZER sugároz, több hadianyagot gyárt, mint a vörös Kína. Nem mindegy az amerikai emberek számára [...], hogy a nagy mennyiségű román olaj, a csehszlovák fegyverek, a magyarországi teherautók vagy a lengyel textil a kommunista agressziót támogatják Vietnamban.”²⁴¹

A CIA-botrányt és a szervezeti átalakításokat összegző W. A. Buell egykori SZER/RL-alelnök szerint a BIB felállítása végül is megmentette a rádiókat arra való tekintettel, hogy a botrány, valamint a szenátus külügyi bizottságából (J. William Fulbright vezetésével) irányított támadás minden idők legveszélyesebb támadásai voltak a SZER ellen, amelyek reálisan az adó(k) megszűnésével fenyegettek.²⁴²

²⁴¹ The Milwaukee Sentinel, March 16, 1966, p. 5.

²⁴² Short, Kenneth R. M. (ed.): *Western Broadcasting over the Iron Curtain*. Croom Helm, London & Sydney, 1986, p. 69.

A SZER mint munkahely

„A SZER nem Amerika hangja, hanem öt európai hang, amelyeket Amerika menedzsel.” *R. T. Holt*

A SZER részletes munkahelyi szervezeti felépítése pontosan nem ismert. Az egyik korai munkatárs, Robert T. Holt azt írta 1958-ban megjelent könyvében, hogy a rádiónak azért nincs hivatalos szervezeti felépítése, mert egyfelől az RFE New York és az RFE München közti viszonyt, másfelől az amerikai menedzsmen és az „öt független állomás” közti viszonyt „szinte lehetetlen leírni”, vagy ha lehetne is, a „szervezeti séma nem tükrözné a valós belső viszonyokat”.

A SZER kezdettől két fő egységből állt: az RFE New Yorkból és az FRE Europe/Münchenből. A New York-i főigazgató mellett kulcsbeosztások voltak a politikai tervező, az irányelvek kidolgozó, valamint a műsorellenőrző – ez volt az az amerikai döntéshozói kör, amely és akik nagyjából az ötvenes évek végéig meghatározták a SZER tevékenységét.

A főigazgató alatt állt az európai/müncheni igazgató, akinek közvetlen környezetében négy helyettese volt: a sajtó- és PR-felelős, a technikai-működtetési felelős, a politikai tanácsadó és a hallgató-elemzői helyettes. A négy igazgatóhelyettesen kívül (akik csak az igazgatóval álltak szervezeti kapcsolatban) az igazgatóhoz közvetlenül kapcsolódott még három pozíció: a műsorigazgató (aki az egész programosztályt ezen keresztül az öt nemzeti szerkesztőséget felügyelte), a technikai igazgató, valamint a New York-i kutatóosztály vezetője. Jellemző, hogy abban a szervezeti sémában, amelyet könyvében R. T. Holt közölt, a szerző „megfelelkezett” a biztonságiakról; Holt csupán egyetlen utalást tett, hogy a monitoring feladata az, „hogy a szerkesztőket, a politikai tanácsadókat és *más érdekelt osztályokat*” ellássa hírekkel.²⁴³ Nagyon valószínű, hogy a fedettségben dolgozó embereket a tech-

²⁴³ Holt, Robert T.: *Radio Free Europe*. University of Minnesota Press, Minneapolis, 1958, pp. 30–31., 100.

nikai-működtetési osztály, ill. a New York-i kutatóosztály munkatársai közé sorolták – azaz mind a müncheni épület biztonsági őreit, mind a CIA fehérgalléros munkatársait közvetlenül az igazgató felügyelte. Erre utal az is, hogy a New York-i kutatóosztályt szerkezetiileg Európához sorolták, de nem a többi európai kutatóosztály közé, hanem azoktól függetlenül az európai igazgató *mellé*.

A SZER szervezeti felépítése az idők során sokszor változott. 1960 után pl. jelentősen csökkent New York szerepe, és idővel a nemzeti osztályok főszerkesztői is feljebb kerültek a hatalmi rétegekben, nagyjából a középszintig. A jelenleg ismert részinformációkból arra lehet következtetni, hogy az ötvenes évek végéig a SZER legfelső vezetése kb. harminc főből állhatott, ebbe nem számolva bele a bármely szintű adminisztratív személyzetet, technikai állományt, a nemzeti osztályok vezetőit, munkatársait és a biztonságiakat stb.

A SZER-ben érvényesülő politikai elvárások egyik része a műsorpolitikára vonatkozott, másik része munkahelyi-személyzeti jellegű volt. Ebben a tekintetben a SZER soha nem volt egységes, homogén intézmény. Mindennapi működésének gerince az emigráns személyzet volt: írók, szerkesztők, bemondók, producerek stb. Ezek a munkatársak több mint húsz különböző kelet-európai országból, ill. nemzetből érkeztek, beleértve a SZER öt célországát: Csehszlovákia, Magyarország, Lengyelország, Románia, Bulgária mellett a Szovjetuniót is. Többségük nyilvánvalóan nem szerette azt a rendszert, ahonnan jött; sokan szöktek, egyikük-másikuk börtönben is volt vagy lett volna politikai okokból. A cseh Jaromír Netíket pl. 1955-ben távollétében életfogytiglani börtönre ítélték illegális politikai csoportozhoz való tartozás miatt.²⁴⁴ Az 1968-as menekült Jiří Dostáľt, aki a csehszlovák rádió bemondója volt Hradec Královéban, majd 1969 májusában elhagyta az országot, 1970-ben ítélték szabadságvesztésre.²⁴⁵ A len-

²⁴⁴ Jankovský-Drážďanský, Karel: *Svobodná Evropa... a nyní se už hlásí o slovo Karel Jankovský-Drážďanský*. Papyrus, 1995, p. 33.

²⁴⁵ Tomek, Prokop: *Československé bezpečnostní složky proti Rádiu Svobodná Evropa – „Objekt ALFA”*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinu komunismu, Sešity 14., 2006, p. 149.

gyel szerkesztőség igazgatóját, Zdzislaw Najdert az 1981-es szükségállapot bevezetése után távollétében ítélték halálra,²⁴⁶ és bűntetés járt Georgi Markovnak is, akit Bulgáriában ítélték hat és fél év börtönre in absentia.²⁴⁷

Az amerikai menedzsment a nyíltan ellenzékiek mellett minden legitim politikai irány képviselőjét megtúrta a SZER munkatársai között.²⁴⁸ Lehettek, és voltak is köztük, politikailag aktív emberek, pl. egykori kommunista párttagok, akikről feltételezték, hogy jól ismerik az állampártok belső világát. Viszont nem lehetek munkatársak egykori fasiszták vagy más szélsőségesek; az amerikai menedzsment pl. az utóbbinak tartotta a „szlovák szeparatistákat”.²⁴⁹ Ahogy az egykori SZER-alelnök, W. A. Buell írja:

„A Csehszlovák Szerkesztőségen belül súrlódások voltak csehek és szlovákok között, 1948-asok és 1968-asok között, sőt még [...] szlovákok és szlovákok között is. Az RL-nél dolgozó oroszok között ellenséges érzület volt megfigyelhető az erős orosz nacionalisták és az újabban alkalmazott zsidó származásúak között.”²⁵⁰

A kelet-európai munkatársak átlátták, hogy politikai irányok jönnek-mennek, de Kelet-Európa a helyén marad, ezért általában nagyfokú lojalitással tekintettek az amerikai menedzsmentre. Újságírói pártatlanságot vagy szerkesztői elfogulatlanságot azonban botorság lett volna tőlük várni, hiszen ahogy az emigránsok újabb és újabb hullámai érkeztek New Yorkba, ill. Münchenbe,

²⁴⁶ Document No. 39: *1983. RFE Linked to CIA at Trial in Absentia of Zdzislaw Najder*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, pp. 509–511.

²⁴⁷ Edmonton Journal, September 14–15, 1978, p. 11., 41.

²⁴⁸ Henze, Paul B.: *RFE's Early Years: Evolution of Broadcast Policy and Evidence of Broadcast Impact*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, p. 8.

²⁴⁹ Puddington, Arch: *Broadcasting Freedom*. The University Press of Kentucky, 2000, p. 37.

²⁵⁰ Short, Kenneth R. M. (ed.): *Western Broadcasting over the Iron Curtain*. Croom Helm, London & Sydney, 1986, p. 71.

úgy vált egyre nyilvánvalóbbá, hogy a különböző generációk mennyire különböző értékrend alapján gondolkodnak.

A rádió mint munkahely szempontjából kezdetben a legnagyobb problémát az jelentette, hogy az 1950–1952-ben toborzott munkatársak igen különböző menekültstátussal rendelkeztek. Egyeseknek időről időre el kellett utazniuk abba az országba, ahol eredetileg befogadták őket, ráadásul eltérő vízumelbírálásban részesültek, hiszen Bajorország az USA által megszállt övezet volt, s benne az egykori szövetséges lengyeleket és csehszlovákokat kedvezőbb elbírálásban részesítették, mint az egykori ellenség magyarokat, románokat vagy bolgárokat.²⁵¹

A menedzsment számára külön problémát jelentett a kezdeti évtizedben a szerkesztők kapcsolata saját nemzetük emigráns politikai elitjével. Arch Puddington úgy emlékszik vissza, hogy a csehszlovákok és a magyarok esetében az első SZER-munkatársak felvételét a befolyásos exuláns személyiségek határozták meg, ami nem kívánt következményeket vont maga után. A Szabad Csehszlovákia Tanácsa pl. egyáltalán nem tudta biztosítani az exulánsok egységét, sőt maga is tükrözte a külhoni politikai megosztottságot.²⁵² A korai bolgár szerkesztőségben az okozott gondot, hogy a SZER amerikai alapítói hozzájárultak a bolgár politikai emigráció status quójának jelentős megváltozásához. Az egyik első és elismert bolgár exilcsoportot Georgi Mohov Dimitrov (1903–1972) hozta létre Bolgár Nemzeti Tanács néven. 1950-ban azonban Párizsban létrejött a Szabad Bulgária (The Free Bulgarian), melynek alapítói között Jordan Peyer, Dianko Sztotirov és Botcho Dimitrov mellett az a Stepane Groueff is szerepelt, aki 1951-ben a SZER első bolgár belső munkatársa lett Münchenben, miközben ő volt a The Free Bulgarian titkára is.

²⁵¹ Henze, Paul B.: *RFE's Early Years: Evolution of Broadcast Policy and Evidence of Broadcast Impact*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, p. 9.

²⁵² Tomek, Prokop: *Československé bezpečnostní složky proti Rádiu Svobodná Evropa – „Objekt ALFA”*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinu komunismu, Sešity 14., 2006, p. 9.

Emlékirataiban Groueff homályban hagyja, hogy az amerikaiak (B. Rafael, J. Wiggin és CÍMŰ Scott) kizárólag újságírói tapasztalatai vagy politikai elkötelezettsége miatt keresték-e meg, esetleg mindkettőnek szerepe volt benne. Mindenesetre saját bevallása szerint Groueff tett egy kísérletet a két csoport, a korábbi és az újabb emigráció egyesítésére, kezdeményezése azonban elutasításra talált. Joggal feltételezhető, hogy a SZER-szerkesztő Groueff és az ő új politikai szervezete előtt a későbbiekben épp a SZER-től kapott háttértámogatásnak köszönhetően nyílt meg a politikai tér. Groueff ugyanis maga számol be róla, hogy mivel a New York-i bolgár rádiós szekciót a G. M. Dimitrov körébe tartozó D. Matzankiev vezette, ő csak azzal a feltétellel fogadta el a müncheni posztot, hogy megígérték neki, független lehet a New York-i bolgár szerkesztőségtől.²⁵³

A SZER-en belül maguk az amerikaiak sem voltak egységesek politikai nézeteiket tekintve. Arch Puddington különbséget tett azon amerikai szerkesztők között, akik az USA-ban szocializálódtak, és azok között, akik tartósan Európában élve az előzőektől jelentősen eltérő, inkább szociáldemokrata irányú politikai rendszerek hívei voltak. Ez a különbség főleg Ronald Reagan elnöksége alatt mutatkozott meg, akinek harcos antikommunista irányvonalával – Puddington szerint – „még az USA-ból származó szerkesztők sem értettek egyet”, holott – tegyük hozzá – Reagan jelentősen megemelte a rádió költségvetését. Hasonló konfliktusok adódtak a jobboldali orientáltságú vezetők és az eurokommunizmusban vagy emberarcú kommunizmusban hívő szerkesztők között. Ez utóbbira volt példa George R. Urban igazgató és a „kádárista magyar szerkesztők” között, amiért az egyébként magyar származású Urban kivívta a „kiscserkész antikommunista” jelzőt Ekecs Gézától. A visszaemlékező Puddington a professzionális felülemelkedés jegyében azonban arra is rámutat, hogy bár Urban rengeteg politikai emlékeztetőt küldött különféle ügyekben (pl. figyelmeztetve a szerkesztőket, hogy hallgassák el a CIA Nicaraguában betöltött szerepét), a

²⁵³ Bulgarian National Committee. Groueff, Stepane: *My Odyssey*. iUniverse, 2003, pp. 247–252.

szerkesztői szabadság alapvetően mindvégig biztosított maradt.²⁵⁴

Az amerikaiak fokozatosan belátták, hiba hagyni, hogy az USA-ban élő kelet-európai exulánsok befolyásolják a SZER-t. Ezért az újabb szerkesztőségek megszervezésekor szabad kezet adtak az általuk kiválasztott főszerkesztőknek. A lengyel Jan Nowak-Jezioranski pl. már szakmai alapon válogathatta meg a munkatársait (pl. Zbigniew Blazynskit), és nem a jelölt politikai kapcsolatai szerint. Az amerikai menedzsment fokozatosan rászorította a szerkesztőségeket annak a szem előtt tartására, hogy az adónak nem az exulánsokat, hanem egyfelől a kelet-európai célközönségeket, másfelől az amerikai külpolitikai célokat kell szolgálnia. Mindez azt jelenti, hogy az amerikaiak időnként kijátszhatták az egyes nemzetek exuláns táborait egymás ellen – a rádió és az amerikai külpolitika éppen aktuális irányának megfelelően. Ez volt az egyik szempont akkor is, amikor Münchent választották az európai főhadiszállásnak: itt ugyanis kevésbé tudott érvényesülni az exulánsok politikai befolyásolási szándéka, mint a hagyományos emigráns központnak számító Párizsban, Londonban vagy New Yorkban.²⁵⁵

W. A. Buell egykori alelnök szerint nem volt könnyű a SZER-t mint intézményt irányítani. A munkatársak száma hullámzó, de folyamatosan emelkedő tendenciát mutatott: 1952-ben 700, 1957-ben 1300, 1959-ben 1400, 1964-ben 1300, 1970-ben 975, 1970-ben 1642, 1972-ben 1600 (más forrás szerint 2600, mégpedig a SZER-nél 1600, a RL-nél további 1000), 1980-ban 1700, 1981-ben 1400, 1987-ben 1825 munkatársról adnak hírt a külső és a belső források.²⁵⁶ Létének első két évtizedében munkatársainak pontos lét-

²⁵⁴ Puddington, Arch: *Broadcasting Freedom...* 2000, p. 258., 264–267., 299.

²⁵⁵ Puddington, Arch: *Broadcasting Freedom*. The University Press of Kentucky, 2000, p. 37., 73.

²⁵⁶ Az adatok forrásai sorrendben: Spokane Daily Chronicle, Feb 22, 1952, p. 47.; Baev, Jordan: *Bulgarian Regime Countermeasures against Radio Free Europe*. In: Johnson, A. Ross - Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, p. 263., 270., 273.; Borbándi Gyula: *Magyarok az Angol Kert-*

számát a SZER nem hozta nyilvánosságra. A felkutatott számokból mindenestre látható, hogy a SZER által befogott földrajzi tér és az adóállomások számának bővülésével²⁵⁷ folyamatosan növekvő munkatársi létszámot csak egy-egy költségvetési visszavágás volt képes megakasztani, mint pl. 1970-ben és 1980-ban. Ráadásul érzékelhető, hogy a menedzsment „taktikázott” az adatokkal, ami annyit jelent, hogy kedvező időszakokban fölfelé kerekítették a munkatársak létszámát (ezzel együtt a költségvetési igényeket), amikor viszont költségvetési megszorítások fenyegettek, akkor lefelé. Becslés alapján csúcskorszakában (1980 körül) a SZER-nek összesen kb. 1750 munkatársa lehetett. Közülük nagyjából 100 munkás az USA-ban, 1000 Münchenben, a többi 650 pedig az adóállomásoknál (Nyugat-Németországban, Portugáliában, Spanyolországban) és a hírirodákban dolgozott kb. még féltucatnyi további helyen. A müncheni Englischer Garten-beli épületben 1964 és 1980 között kb. 1000 fő dolgozhatott. E számnak mintegy a felét tették ki a kelet-európai emigránsok, a másik felét pedig a technikai személyzet: mérnökök, technikusok, karbantartók, archívumok munkatársai, postai alkalmazottak stb., akik túlnyomó-

ben. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1996, p. 311.; Reading Eagle, December 27, 1964, p. 35.; The Milwaukee Journal, July 10, 1970, p. 24.; The Rock Hill Herald, Dec 9, 1970, p. 18.; Observer Reporter, March 25, 1972.; The Calgary Herald, February 23, 1972, p. 82.; Baev, Jordan: *Bulgarian Regime Countermeasures against Radio Free Europe*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, p. 263., 270., 273.; The Weekend Herald, February 23, 1981, p. 4.; Baev, Jordan: *Bulgarian Regime Countermeasures against Radio Free Europe*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, p. 263., 270., 273.

²⁵⁷ Az átjátszó állomások száma az évek során így alakult: a SZER-nek 1952-ben 7 (Spokane Daily Chronicle, February 22, 1952, p. 47.), 1961-ben 28 (Warsaw Times-Union, September 2, 1961, p. 5.), 1967-ben 31 (The Pittsburgh Press, January 26, 1967, p. x.), 1970-ben 32 (The Milwaukee Journal, July 10, 1970, p. 24.), a nyolcvanas években pedig összesen 46 adóállomása volt. Ld. még Baev, Jordan: *Bulgarian Regime Countermeasures against Radio Free Europe*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, p. 263., 270., 273.

részt németek voltak.²⁵⁸ Épp a nagyszámú német anyanyelvű munkatársra való tekintettel a szerkesztőségek belső kommunikációjában a hirdetésmények két nyelven, angolul és németül kerültek, miközben egyesek szerint „igény volt rá, hogy a cégnél az angol legyen a lingua franca”.²⁵⁹

A munkatársak létszámát a SZER nemzeti szerkesztőségeiben sem lehet pontosan megállapítani, mert a visszaemlékezők teljesen eltérő számokra emlékeznek. A cseh Karel Jankovský-Drážďanský pl. „kb. 30 főről”²⁶⁰ ír. Időről időre a kelet-európai titkosszolgálatok is megpróbálták meghatározni a munkatársi állományok nagyságát, de az ő adataik is kétségbe vonhatók,²⁶¹ többek között azért, mert számításaikba nem voltak képesek bekomponálni a SZER-nél zajló nagymértékű munkatársi fluktuációt.

1951-től végigtekintve a Csehszlovák Szerkesztőség munkatársi állományán, itt is folyamatos és nagyarányú változás tapasztalható. Ferdinand Peroutka New York-i és Pavel Tigríd müncheni igazgatósága után dr. Miloslav Kohák igazgatósága következett; Karel Jankovský-Drážďanský szerint a Csehszlovák Szerkesztőségben ő volt a legkellemesebb főnök. 1960-ban Julius Firt lett a Csehszlovák Szerkesztőség vezetője, és Karel Jankovský-Drážďanský szerint Firt volt az a főnök, aki a legkevésbé tűrte az amerikaiak utasításait.²⁶² A belső iratokban hivatalosan RFE's Czechoslovak Broadcasting Department-nek, azaz a SZER csehszlovák adásosztályának nevezett

²⁵⁸ Henze, Paul B.: *RFE's Early Years: Evolution of Broadcast Policy and Evidence of Broadcast Impact*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, p. 9.

²⁵⁹ Short, Kenneth R. M. (ed.): *Western Broadcasting over the Iron Curtain*. Croom Helm, London & Sydney, 1986, p. 70.

²⁶⁰ Jankovský-Drážďanský, Karel: *Svobodná Evropa... a nyní se už hlásí o slovo Karel Jankovský-Drážďanský*. Papyrus, 1995, p. 11.

²⁶¹ Baev, Jordan: *Bulgarian Regime Countermeasures against Radio Free Europe*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, p. 263., 270., 273.

²⁶² Jankovský-Drážďanský, Karel: *Svobodná Evropa... a nyní se už hlásí o slovo Karel Jankovský-Drážďanský*. Papyrus, 1995, p. 10., 24.

szerkesztőségben²⁶³ 1975-ig dr. Jaroslav Pecháček volt az igazgató²⁶⁴ (asszisztense Olga Kopecká), majd 1975-től Samuel Beluš előbb mint igazgatóhelyettes, azután 1975–1982 között mint a Csehszlovák Szerkesztőség első szlovák igazgatója. Még később dr. Otto Pick volt az igazgató, majd 1985-től Zdeněk Šedivý és Josef Schneider.²⁶⁵ A nyolcvanas évek igazgatói, a cseh–szlovák részleg magasabb-alacsonyabb szintű vezetői között találjuk még Karol Belák-Bergert, Dennis Žižkát, Karel Kašpáreket, dr. Lev Grubert, Kamil Beňát, dr. Luboš Stoličkát, dr. Ivan Ciklt, valamint dr. Ján Stránskyt,²⁶⁶ dr. Michal Múdry és dr. Martin Kvetko igazgatóhelyetteseket.

A disszidensek folyamatos érkezése csak az egyik oka volt a munkatársi fluktuációnak, amit emellett a folyamatos pozícióváltások, professzionális és magánéleti változások, valamint az át-helyezések is előmozdítottak. Osvald Kostrba-Skalický pl. 1960-ban átkerült Münchenből a bécsi szerkesztőségbe. A SZER csehszlovák levéltári anyagai között mindenestre az alábbi munkatársak nevei lelhetők fel: Jan Cep, aki 1948 után hagyta el Csehszlovákiát; dr. Peter Demetz kultúrszerkesztő, aki később a Yale-re ment tanítani; Jaroslav Dreler kultúrszerkesztő 1953-tól, élesen kommunistaellenes ember, aki még a mérsékelt, emberarcú kommunizmust sem nagyon tűrte; Zdeněk Eliáš; Jaroslav Endrsta, aki a SZER Csehszlovák Szerkesztőségének az ENSZ-nél akkreditált munkatársa volt New Yorkban; a szlovák dr. Ján Frank, akinek a felesége, Jozefinka titkárnő volt a szerkesztőségben; Vlado Granec, akit 1960-ban elküldtek a szerkesztőségtől; dr. Alexander Heider; Egon Hostovský író és kultúrszerkesztő New Yorkban; a szlovák dr. Juraj Kovács; a nagy utazó, JUDr. Vladimír Kulhána, alias Tomáš Roček; Jaroslav Kusý, aki a hírosztályon dol-

²⁶³ HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Audience Research, container no. 1. The audience of western broadcasters in Czechoslovakia feliratú irat, p. 12.

²⁶⁴ The Robesonian, December 20, 1970, p. 9.

²⁶⁵ Jankovský-Drážďanský, Karel: *Svobodná Evropa... a nyní se už hlásí o slovo Karel Jankovský-Drážďanský*. Papyrus, 1995, p. 9.

²⁶⁶ HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Audience Research, container no. 1. The audience of western broadcasters in Czechoslovakia feliratú irat, p. 13.

gozott és Münchenben kiadott egy havilapot *Demokracie v exilu* címen, amely a Lidová strana szócsöve volt; a szlovák Egon Lánský; a szlovák dr. Ludek Linczenyi, aki a munkásműsorok mellett szerkesztette a *Česi a Slováci vo svobodnom svete* (Csehek és szlovákok a szabad világban) című rovatot is, és akinek felesége, Ema tikárnő volt a szerkesztőségben; a szlovák Michal Lonský; František Meloun; Petr Pribík, alias Petr Langer politikai kommentátor és nagy utazó; Josef Pejskar; prof. Vladimír Peška kultúrszerkesztő, aki 1955-től a Sorbonne-ra és Nancyba ment tanítani; Miroslav Podovinský; a szlovák Ján Šalgovič, aki a nyolcvanas években érkezett a SZER-hez; Vladimír Štedrý, az egykori tobruki katona, aki 1951–1956 között íróként dolgozott a szerkesztőségben, majd feleségével együtt panziót nyitott Garmisch-Partenkirchenben; Jozef Sevečka szerkesztő, aki Karel Jankovský-Drážďanský gyanúja szerint besűgő volt; a szlovák dr. Jozef Srámek, aki az adások előtti megbeszéléseket vezette; dr. Jan Tumlír kultúrszerkesztő, aki később, 1985-ös haláláig a GATT-nál helyezkedett el; Miloš Vanek, alias Pravdomil bašta, aki ifjúkorában kommunista párttag volt, ügködött a Komintern bölcsőjénél, és Lenint is személyesen ismerte, majd a SZER-nél nemzetgazdasági szakértő lett. A Csehszlovák Monitoringnál, amely lehallgatta és leírta a csehszlovák rádiók adásait, dolgozott Leopold Hajíček, aki a SZER-től átment a bajor tv-be; Alois Aleš; Zdeněk Škarecký; Ing. Koukola; Stanislav Smejkal; Karel Kozodej; Jan Hájek; Alois Lonovič; Jozef Maixner; Oldrich Čerych, aki később átment a FAO-hoz Rómába; Emil Belay, a párizsi csehszlovák nagykövetség egykori munkatársa; F. X. Hesik, alias F. X. Havlicek; Ivan Binar író; Nadežda Malasáková; Alena Kirvnová és mások.²⁶⁷

A munkatársak a legváltozatosabb módokon kerültek a SZER látóterébe. Noha a belső direktívák értelmében a Szabad Európánál „szigorúan tilos volt bárkit arra felbérelni, hogy a vasfűg-

²⁶⁷ Jankovský-Drážďanský, Karel: *Svobodná Evropa... a nyní se už hlásí o slovo Karel Jankovský-Drážďanský*. Papyrus, 1995, pp. 34–35. Könyvében Karel Jankovský-Drážďanský besűgással vádolja Čerychet és Zdeněk Gubát.

gönyön túl speciális információkat szerezzen be”,²⁶⁸ ez nem jelentette, hogy így is történt volna. Már a disszidensekkel készített interjúk is nemcsak hallgatói visszacsatolást jelentettek,²⁶⁹ hanem rengeteg friss információt is. A vasfüggöny mögül mindegyik országból sokan maguktól ajánlkoztak hírek közvetítésére, így pl. az 1980-as évek közepén a csehszlovák szolgálathoz betelefonálók közül is sokan ajánlkoztak tudósítónak. A célországokban mindig akadt valaki, aki „visszacsatolt” a müncheni szerkesztőségbe. Pl. 1985 januárjában az egyház felügyeletével megbízott lengyel minisztérium az Ankieta fedőnevű akció keretében egy bizalmas kérdőívet küldött a vajdaságokba az egyház kulturális tevékenységéről, de annak tartalma napokon belül kiszivárgott.²⁷⁰ Egy-egy munkatársat maga a SZER próbált meg behálózni. Egy 1967 márciusára keltezett, szigorúan bizalmas kutatóosztálybeli feljegyzés szerint a rádió menedzsmentje ejtette („we have dropped her”) egy Vera Valentova nevű csehszlovák disszidens („defector”) alkalmazásának az ötletét, aki korábban a prágai rádió munkatársa volt. A skandináviai iroda azt jelentette Münchenbe, hogy bár Stockholmban „vadásztak” Valentovára, a nő elutasította a SZER ajánlatát. Ellenben jelentkezett egy másik ember, egy bizonyos Jan Bohuslav, aki maga kínálkozott munkatásnak.²⁷¹

* * *

Kezdetben a SZER költségvetése két fő forrásból származott: egyrészt a CFF kampányok során befolyt összegekből, amiket ma-

²⁶⁸ Holt, Robert T.: *Radio Free Europe*. University of Minnesota Press, 1958, p. 104.

²⁶⁹ Browne, Donald R.: *International Radio Broadcasting. The Limits of the Limitless Medium*. Praeger Special Studies-Praeger Scientific, 1982, p. 141.

²⁷⁰ Document No. 42: *1985. Interior Ministry Report on Information Leaked to RFE on Catholic Church*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, p. 518.

²⁷¹ HU-OSA-300-30-30 Miscellaneous Records, Correspondence 1967 January-March, container no. 8.

gánemberek és a szponzorok adtak, másrészt a CIA-tól, azaz az amerikai kormánytól származó közpénzből. Tim Weiner adata szerint a CIA az első húsz évben mintegy 400 millió dollárt költött a két rádióra,²⁷² ami évi 20 milliónak felel meg. 1950–1972 között bizonyos következtetési alapot kínál, mennyi pénzt irányzott elő éves gyűjtőkampányaira a SZER finanszírozását nyilvánosan támogató NCFE, illetve CFF. Ezek alapján 1958-ban 7 millió, a hatvanas évek első felében 9-11 millió, 1967-ben 13 millió,²⁷³ 1970-ben 14 millió,²⁷⁴ 1971-ben 21 millió,²⁷⁵ 1972-ben pedig 36 millió²⁷⁶ dollár éves költségvetést feltételezhetünk.

Ezek az összegek azonban csak a rádiók számára szóló nyilvános gyűjtés mértékére utalnak, és kívülük a CIA-tól érkezett pénzek nehezen követhetők. A CIA ugyanis a rádió alapításától kezdve egészítette a CFF által gyűjtött adományok összegét, majd amikor 1961-ben a CFF szerepét átvette a Frank Stanton által igazgatott Radio Free Europe Fund,²⁷⁷ akkor ezen a fedőszervezeten át juttatta a pénzt.²⁷⁸ Könyvelési tekintetben a pénzelés az ötvenes-hatvanas években úgy zajlott, hogy miután „az RFE és az RL elkészítette és felterjesztette a CIA-hoz a költségvetési javaslatát, ott először Cord Meyer osztálya végzett rajta módosítást”, majd ugyanő mint a rádiókat felügyelő CIA-illetékes meg is kellett hogy védje a számokat az ügynökség többi fiókjának igényeivel szemben. Borbándi Gyula szerint épp e miatt a CIA-n belüli pénzügyi rivalizáció miatt vetődött föl már az 1960-as években, hogy a rádiók költségvetését adják át a

²⁷² Weiner, Tim: *A CIA története*. Gabo, 2009, p. 332.

²⁷³ The Pittsburgh Press, Jan 26, 1967, p. 9.; The Robesonian, Dec 20, 1970, p. 9.

²⁷⁴ The Rock Hill Herald, Dec 9, 1970, p. 18.

²⁷⁵ Observer Reporter, March 25, 1972, p. 12.

²⁷⁶ Reading Eagle, February 21, 1972, p. 6.

²⁷⁷ A Radio Free Europe Fund egyfelől politikai reklámkampányokat bonyolított le az USA-n belül, másfelől rajta keresztül mosódtak tisztára azok a pénzek, amelyeket titokban a CIA a DeWitt Pool-féle NCFE-nek szánt. Simpson, Christopher: *Science of Coercion: Communication Research and Psychological Warfare, 1945–1960*. New York-Oxford University Press, 1996, pp. 48–51.

²⁷⁸ Reading Eagle, Dec 27, 1964, p. 35.

kongresszusnak.²⁷⁹ Nem valószínű azonban, hogy ezt bárki komolyan gondolta volna. A rádió és a politika titkos szimbiózisa ugyanis olyan hatékonyra sikeredett és olyannyira megfelelt mindenkinek, hogy ha belpolitikai játszmák nem kényszerítették volna ki, a SZER valószínűleg mindvégig titkos CIA-háttérű maradt volna.

A CIA-hoz fűződő titkos kapcsolat és pénzelés miatt érthető módon a SZER pénzügyi támogatóinak köre is sokáig titkos volt. Érdekes azonban, hogy burkoltan a sajtó már egy évtizeddel az 1971-es szenátusbeli botrányok előtt meg-megszellőztette a támogatók kilétét.²⁸⁰ Hírt adtak pl. arról, hogy James M. Roche, a General Motors igazgatótanácsának tagja a SZER adományozójává vált,²⁸¹ hogy Michael L. Haidert, a Standard Oil igazgatótanácsának elnökét, majd Charles H. Kellstadtot, a Sears, Roebuck and Co. igazgatóját választották az RFE Funds országos elnökévé.²⁸² Az amerikai sajtóban riportok jelentek meg, hogy a First Wisconsin National Bank alelnöke, Joseph W. Simpson Jr. 1960. október 2-án Európába repült megszemlézni a SZER létesítményeit.²⁸³ A SZER azért fedte föl efféle burkolt módon a pénzügyi támogatóit, hogy bizonyítsa és fokozza saját kampánya erejét – amivel viszont azt a hamis illúziót közvetítette a külvilágnak, hogy a SZER olyan magánadó, amely a jószívű magánemberek és a nagyvonalú cégek kb. évi 11 millió dolláros támogatása nélkül egyszerűen megszűnne.²⁸⁴

1972 után a BIB nyílt költségvetésre állította rá mindkét rádiót.²⁸⁵ Ettől kezdve nyilvános lett, hogy 1972/73-ra a SZER 38 520 000, 1973-tól kezdődően pedig 50 175 000 dollárt kapott az állami költ-

²⁷⁹ Borbándi Gyula: *Magyarok az Angol Kertben*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1996, p. 312.

²⁸⁰ The Milwaukee Journal, October 2, 1960, p. 18.

²⁸¹ The Rock Hill Herald, December 9, 1970, p. 18.

²⁸² Warshaw Times-Union, September 2, 1961, p. 5.

²⁸³ The Milwaukee Journal, October 2, 1960, p. 18.

²⁸⁴ The Milwaukee Sentinel, March 30, 1962, p. 20.

²⁸⁵ Baev, Jordan: Bulgarian Regime Countermeasures against Radio Free Europe. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, p. 267. 1961 májusában a CFF helyébe a RFE Fund [SZER Alap] lépett. Borbándi Gyula: *Magyarok az Angol Kertben*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1996, p. 323.

ségvetésből. Az összeg a hetvenes évek pénzromlása miatt 1980-ban 82 millióra, 1981-ben pedig 87 millió dollárra emelkedett, majd az 1980-as évek végére elérte a 100 millió dollárt. A csehszlovák titkosszolgálat müncheni belső értesülések alapján követte az amerikai menedzsment lépéseit, pl. a Carter-adminisztráció ténykedésével kapcsolatban azt, hogy a BIB a SZER fenntartására 1980-ban 82 millió dollárt, 1981-ben pedig 87 milliót juttatott, ami az egyéb juttatásokkal együtt kb. 100 millió dollárra rúgott.²⁸⁶

A nyilvános költségvetéssel párhuzamosan 1973-ban egy szenátusi vizsgálóbizottságban 1952-ig visszamenőleg nyilvánosságra hozták a SZER addigi legnagyobb pénzügyi támogatóinak névsorát.²⁸⁷ Kiderült, hogy az USA számos nagyvállalata, elsősorban nehézipari gyárak támogatták a rádiót, köztük a US Steel (1 235 000 dollárral) és a National Steel (228 500) acélgyárak, az Exxon (2 348 000), az Alcoa (106 000) és a Gulf Oil (522 274) olajcégek, az autópárból a Ford Motor Company (1 855 000) és a General Motors (1 540 000), továbbá bankok (pl. a Westinghouse) és élelmiszeripari nagyvállalatok (pl. a H. J. Heinz Co. 22 000 dollárral).

* * *

A müncheni SZER az ott dolgozóknak folyamatosan javuló munkakörülményeket biztosított. Mivel a csehszlovák szerkesztőség már az Englischer Garten-beli SZER-főhadiszállás felépülte előtt létezett, a csehszlovákoknak Münchenben a Possartstarsse 9.-ben voltak a szerkesztőségi helyiségeik. Bár a SZER-nek a kezdetektől volt rá kerete, hogy a munkatársakat szolgálati autó vigye a szállásukul szolgáló hotelből a szerkesztőségbe, a korai szerkesztőségi életet ők meglehetősen feszítettnek, monotonnak, már-már aszketikusnak írják le. Például a kezdeti bolgár szerkesztőségnek mindössze négy munkatársa volt: Stepane Groueff mellett Evdo-

²⁸⁶ Tomek, Prokop: Československé bezpečnostní složky proti Rádiu Svobodná Evropa - „Objekt ALFA”. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinu komunismu, Sešity 14., 2006, pp. 298-299.

²⁸⁷ Pittsburg Post-Gazette, September 8, 1973, p. 8.

kim Evdokimov, valamint két hölgy, a szófiai (félíg magyar) Gilda Koevesh és egy titkárnő. „Ebédre hideg hamburgert ettem és Coca-colát ittam, amit az asztalomnál fogyasztottam el, miközben folyamatosan híreket szerkesztettem. [...] Szórakozásnak ott volt Garmisch-Partenkirchen”²⁸⁸ – emlékszik e „hősi” évekre Stepane Groueff, a magyar Dessewffy Gyula, a cseh Pavel Tigrid, a lengyel Jan Nowak-Jezioranski és a román Noel Bernard bolgár sorstársa.

A SZER-ben viszonylag széles körű munkavállalói érdekérvényesítés is folyt, amit négy szakszervezet és egy munkástanács testesített meg.²⁸⁹ A munkástanács működésének jellegét jól jelzi az a Borbándi Gyula által megírt 1960-as incidens, melynek során „1960 őszén súlyos személyi ellentétek robbantak ki a csehszlovák osztályon. [...] A csehszlovák válság megoldásában jelentős szerepet játszott Borsányi Julián üzemi tanácsi elnök, akinek ezért tizennyolc cseh és szlovák szerkesztő aláírásával táviratban mondtak köszönetet”. A szakszervezetek és a munkástanács aktivitásának eredménye volt az is, hogy 1958. november 7-én 240 taggal megalakult a SZER sportközössége, s hogy a munkatársak kedvezményesen használhatták nemcsak az épület előtti teniszpályákat, hanem a garmisch-partenkircheni síparadicsom egyes létesítményeit is. A mindennapi lazításánál azonban jóval fontosabb vívmány volt, hogy miután 1959. március 1-jétől a Szabad Európa Bizottságnak Archibald S. Alexander lett az elnöke, a szakszervezetek kikényszerítették, hogy az új elnök első intézkedéseinek egyike a nyugdíjazási szabályzat feltételeinek és összegének kidolgozása és egyeztetése legyen.²⁹⁰

²⁸⁸ Groueff, Stepane: *My Odyssey*. iUniverse, 2003, 250., pp. 252–253.

²⁸⁹ Short, Kenneth R. M. (ed.): *Western Broadcasting over the Iron Curtain*. Croom Helm, London & Sydney, 1986, p. 71. Ismert szakszervezeti vezető volt Irwing Brown. Jankovský-Drážďanský, Karel: *Svobodná Evropa... a nyní se už hlásí o slovo Karel Jankovský-Drážďanský*. Papyrus, 1995, p. 12.

²⁹⁰ Borbándi Gyula: *Magyarok az Angol Kertben*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1996, p. 311., 320–323.; valamint Short, Kenneth R. M. (ed.): *Western Broadcasting over the Iron Curtain*. Croom Helm, London & Sydney, 1986, p. 73. Az 1980-as évek végére mintegy 200 emigráns munkatárs ment nyugdíjba.

Az általános munkahelyi helyzetet jól jelzi, milyen körülmények között készültek a munkahelyi jelentések. A belső iratokban nagyon sokszor utalnak rá, mennyire fontos a szigorú leadási rend, a pontosság, a gyorsaság, a fegyelem, azaz általában a szakmai fegyelem, amelynek mértékére időnként mint „munkahelyi terrorra” utalnak. Ugyanakkor a vezető munkatársak maguk is érzékelték az efféle elvárások miatt keletkező feszültséget: „Nagyon sürgős munka”; „Nem várok befejezett és letisztázott jelentést”; „Ez meglehetősen rövid határidős PR-kérés” – ilyen és hasonló feljegyzésekkel kommentálva küldték az utasításokat a menedzsment tagjai a kutatóosztályra.²⁹¹

Az 1960-as évek végén a kelet-európai kutatóosztály helyettes igazgatója, Herbert E. Reed egy igen precíz és feszített munkatempójú rendszert követelt meg nemcsak a csehszlovák, de az összes többi kutató- és értékelőosztály munkatársaitól.²⁹² Ennek értelmében a kutatóosztály nemzeti főnökei szigorú feladatult kapták a helyzet- és háttérjelentések pontos leadási menetrendjét. A nemzeti kutatóosztályok vezetőinek vagy a helyettesüknek minden nap 15.30-ig kellett leadniuk a jelentéseket a felelős szerkesztőknek. A felelős szerkesztőknek egy órájuk volt, hogy a jelentéseket nyelvileg megszerkesszék és politikailag jóváhagyassák, majd legkésőbb 16.30-ig továbbadják. A nemzeti osztályoknál készült legépelet jelentések ezután a nyelvyszerkesztő-osztályra kerültek, ahonnan legkésőbb 17.30-ig átkerültek a központi hírosztályra.²⁹³ Mindez azt jelentette, hogy az egyes nemzeti kutatóosztályokon elkészült nyers háttér- és helyzetjelentéseket 120 percen belül olyan angol nyelvű ellenőrzött, letisztázott és fontosságilag kiválogatott hírré formálták, amelyeket a SZER bármely nemzeti szerkesztősége fel tudott használni.

²⁹¹ HU-OSA-300-30-30 Miscellaneous Records, Correspondence 1966 Sept-Dec, container no. 8; valamint HU-OSA-300-30-30 Miscellaneous Records, Correspondence 1967 January-March, container no. 8.

²⁹² HU-OSA-300-30-30 Miscellaneous Records, Correspondence 1966 Sept-December, container no. 8.

²⁹³ HU-OSA-300-30-30 Miscellaneous Records, Correspondence 1967 January-March, container no. 8.

A SZER híreinek minőségéről

A SZER jellegét a külvilág számára híreinek minősége, pontosabban a rádió hírbeszerzési, műsorelemzési és -értékelési módszerei határozták meg – mindez azonban a hallgatók számára láthatatlan folyamat volt. Ebben a tekintetben 1956 vízválasztónak bizonyult, mivel az amerikai menedzsment – amelynek egyébként is szándékában állt a minőség ellenőrzése és javítása – tanult a hibákból, amelyeket a magyar forradalom során különösen a magyar szerkesztőségben, de az egész vezetésben is elkövettek. A belső szándékokhoz lényeges külső tényezőként hozzáadódott, hogy 1956 után jelentősen megváltoztak, kiegyenlítőbbé váltak a két nagyhatalom közti katonai erőviszonyok, ezért a nagyhatalmi együttműködés előremozdulásával a rádió első korszakának propagandajellegű időszakát egy kiegyensúlyozottabb és kifinomultabb szerkesztőségi megközelítés váltotta föl.

A SZER-beli hírgyártás központja a hír- és információs részleg, a News and Information Services Division (NIS) volt, amely az igazgatóhelyettes hatáskörébe tartozott. A NIS tovább osztdott négy alosztályra: a lehallgatásra (monitoring), helyi irodákra, központi hírosztályra (Central Newsroom, CNR), valamint kutató- és értékelőosztályra (Research and Evaluation, RES).

A SZER-beli hírek több forrásból származtak. Nagy részük a sajtóügynökségektől átvett hír volt. Köztük a nyugati hírforrások mellett jelentős arányban szerepeltek a keleti hírügynökségek, mint a szovjet TASSZ, a jugoszláv Tanjug, a román Agerpress, a lengyel PAP, a csehszlovák ČTK (benne a Prague CTK International Service in English), a magyar MTI, a bolgár BTA és az albán ATA.

A hírbeszerzés másik módja a különféle keleti és nyugati rádiók és telephírek lehallgatása volt. Ez a Münchentől északra fekvő Schleissheimben, egy monitorozó vevőállomáson, a SZER ún. technikai figyelőszolgálatánál történt.²⁹⁴ Schleissheim mint a SZER „füle” gya-

²⁹⁴ Puddington, Arch: *Broadcasting Freedom*. The University Press of Kentucky, 2000, p. 38.

korlatilag az összes kommunista állami rádiót és telexgépet monitorozta, vagyis lehallgatta²⁹⁵ napi huszonegy órában, hajnali 4-től másnap hajnali 1 óráig megállás nélkül. A célszágok rádióin kívül lehallgatták az ún. nem célszágok, pl. Albánia, Jugoszlávia és az NDK adóit, plusz monitoroztak egyes kiemelt nyugati adókat is, mint a Vatikáni Rádiót és a BBC-t.²⁹⁶ Egy amerikai napilapban közölt 1965-ös SZER-önreklám büszkén adott hírt arról, hogy Münchenben

„175 munkatárs közül 50 annak a monitorozását végzi, hogy mit mondanak a kommunista rádiók. További alkalmazottak a Nyugaton keresztül jövő sajtókiadványokat fésülik át, de vannak más módszerek is az információgyűjtésre [...] és arra, hogy a hírszerzés hitelességét ellenőrizték.”²⁹⁷

Az ötvenes években a lengyelek, a csehszlovákok és a magyarok monitoringja Münchenben volt található, míg a másik két kisebb szerkesztőségé közvetlenül Schleissheimben. A felfogott telexeket azonnal továbbították a központi hírosztályra, a lehallgatott rádióadásokat pedig két szalagra rögzítették, majd legépelték eredeti nyelven. A SZER már az ötvenes években technikailag felkészült arra, hogy a Schleissheimben felfogott adásokat továbbkapcsolja egy müncheni konferenciaszobába, ahol a szerkesztők pl. kerekasztal-beszélgetés keretében rögtön megvitathatták a hallottakat. A monitoring teljes szövegű leiratokat adott ki az eredeti nyelven, másfelől ún. Monitoring Highlights formájában angol összefoglalókat küldött naponta Münchenbe és New Yorkba.

A monitorozást a korabeli kommunista propaganda „médiakálózásnak” nevezte, ami azonban csak akkor lett volna igaz, ha a SZER ezeket a lehallgatott híreket továbbadta volna. A menedzsment tagjai, vagy még gyakrabban a kutatók valóban időről időre kértek és kaptak szó szerinti idézeteket a keleti rádiók lehallgatott műsoraiból,²⁹⁸ ezeknek a tovább- vagy pláne visszasugárzása azon-

²⁹⁵ Borbándi Gyula „kutatási és lehallgató osztály”-ról ír. Borbándi Gyula: *Magyarok az Angol Kertben*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1996, p. 320.

²⁹⁶ Short, Kenneth R. M. (ed.): *Western Broadcasting over the Iron Curtain*. Croom Helm, London & Sydney, 1986, p. 74.

²⁹⁷ Ludington Daily News, September 4, 1965, p. 23.

²⁹⁸ HU-OSA-300-30-30 Miscellaneous Records, Correspondence 1966 Sept-Dec, container no. 8.

ban esze ágában sem volt a SZER-nek. A lehallgatott hírek összehasonlítási alapul szolgáltak, és csakis ellenőrzött, korrigált és több szempontúan kiegészített formában kerültek vissza a vasfüggöny mögé.

A hírek harmadik, nagyobb részét a belső politikai értesülések alkották. Köztük kiemelten számítottak az Egyesült Államok legfelső politikai köreiből származó bizalmas információk, amelyek vagy a mindenkori amerikai elnök és a külügyminisztérium, vagy a kongresszus különféle bizottságai köreiből származó állásfoglalások, meghallgatási jegyzőkönyvek, összefoglaló jelentések, belső értesülések stb. voltak, amelyek sokszor nem kaptak nyilvánosságot a nyugati sajtóban sem. A SZER számíthatott ezekre az értesülésekre, és nemcsak azért, mivel rejtve maga is kormány szerv volt, hanem ezért is, mert ugyanez a kör (tehát a külügyesek, kongresszusi képviselők, politológusok stb.) időről időre maguk is felhasználták a rádió Münchenben kiépített adatbázisait.

Ilyen belső értesülés volt pl. George F. Kennannak a Szenátus Külügyi Bizottságában való meghallgatása. 1965. február 26-án Kennant többek között Fulbright szenátor kérdezte arról, mit jelent Kelet-Európában a „revizionizmus”. Kennan szerint a jugoszlávok kapcsán azt, hogy az ország szakított a szovjet praktikákkal. – Hogyan hatott a jugoszláv példa a többi kommunista országra? – kérdezte Fulbright. – Tényleges hatása a románokra, magyarokra és a lengyelekre volt – hangzott a válasz. – Hogyan kezeljük ezentúl a kelet-európaiakat? – Meg kell előtűk csillantani a jobb kezelés lehetőségét – válaszolta Kennan. Stuart Symington bizottsági tag tágabb összefüggéseket vetett fel: Ha és amennyiben az USA-nak Vietnámban „elkerülhetetlen lenne eszkalálnia a problémát egészen a fegyverhasználatig, a szovjet válasz teoretikus vagy praktikus lenne-e”? Kennan szerint „az oroszok ösztökélve volnának, hogy katonai segítséget nyújtsanak Vietnámnak, és noha nem valószínű az atomfegyverek bevetése, a Vietnam elleni fegyveres fellépés súlyosan megterhelné a szovjet-amerikai kapcsolatokat”²⁹⁹.

²⁹⁹ George Kennan meghallgatása a Szenátus Külügyi Bizottságában 1965. február 26-án: HU-OSA-300-7 US Office, 1945-1973, container no 21.

A negyedik hírforrást a SZER-irodák jelentették. Ezeket eredetileg a menekültek kikérdezésére („meginterjúvolására”) hozták létre,³⁰⁰ azonban idővel sokat változott a szerepük. A SZER célközönségének túlnyomó része (az emigránsok kivételével) Kelet-Európában élt, ott azonban a rádióknak nem lehettek irodái, hanem csak egyes nyugat-európai centrumokban. 1964-re legalább kilenc nagyvárosban volt SZER-iroda, úgymint Bécsben, Londonban, Párizsban („Champs Elysées No 33.”), Nyugat-Berlinben, Rómában, Stockholmban („Scandinavian Bureau”), Isztambulban, Athénban, valamint New Yorkban, ami 1960-ig az „anyairoda” szerepét töltötte be.³⁰¹ A hír-irodák információinak egy része a hivatalos hírforrásokból és a sajtóból származott, az irodák ugyanis a nyugati sajtótermékek mellett előfizettek a kommunista országok napilapjaira és egyéb időszakos kiadványaira. Az információk egy másik része viszont atipikus módon jutott a szerkesztőségbe. Nagyszámú és célzottan gyűjtött információ eredt a régi hazájukban kapcsolatokkal rendelkező emigránsoktól, továbbá a disszidensekkel és az utazókkal készített beszélgetésekből (akár Keletről Nyugatra, akár Nyugatról Keletre utaztak). A Csehszlovákiából, Magyarországról, Romániából stb. Nyugatra érkező emigránsokkal készült beszélgetések főleg a grazi, a linzi és a salzburgi menekülttáborokban készültek, és főként a kezdeti időszakot, az 1950-es éveket jellemezték,³⁰² bár az interjúk nem álltak le később sem, amikor 1960 után nőni kezdett a Nyugatra kiengedett, illetve a Keletre

³⁰⁰ Holt, Robert T.: *Radio Free Europe*. University of Minnesota Press, Minneapolis, 1958, p. 105.

³⁰¹ HU-OSA-300-30-30 Miscellaneous Records, Correspondence 1966 Sept-Dec, container no 8.

³⁰² Interjúk: Az 1951–1952-ben több száz menekülttel készült interjúk megjelentek: Kracauer, Sigfrid – Berkman, Paul L.: *Satellite Mentality: Political Attitudes and propaganda Susceptibilities of Non-Communists in Hungary, Poland, and Czechoslovakia*. New York, F. A. Praeger, 1956. Ld. Rév István: *Just Noise? Impact of Radio Free Europe in Hungary*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, p. 241. Az egyik általam ismert interjúkészítő Tibor Flórián volt, aki New Yorkban készített interjúkat.

beengeett tudósok, művészek, turisták stb. száma.³⁰³ Annak dacára, hogy a SZER szabályai tiltották, hogy a rádió fizetett hírszerzőket *küldjön* a vasfüggöny mögé, e sajátos hírszerzési eljárásból következett, hogy az efféle hírgyűjtést a vasfüggöny keleti oldalán egyszerűen kémkedésnek minősítették. Nemcsak a korabeli viszonyok szerint, de a mából visszatekintve is minimálisan azt mondhatjuk, hogy az ilyen hírgyűjtés nem volt standard hírszerkesztői eljárás egy rádióadó esetében.

A kinti SZER-irodák szervezetileg nem a nemzeti szerkesztőségek, hanem a központi hírosztály alá tartoztak. Mivel helyben ők képviselték a SZER-t, a mindennapi munka során sok munkatárs kapcsolatba került velük pl. úgy, hogy a müncheniek időről időre közvetlenül a hírirodák vezetőihez fordultak a kéréseikkel. Ebből viszont különféle konfliktusok származtak. 1966 novemberében Chester W. Ott igazgató írásban figyelmeztette beosztottjait, hogy a hírirodákkal való kapcsolattartásnak szigorúan a hírigazgatón keresztül kell zajlania. A kommunikáció ésszerűbbé és gazdaságosabbá tétele végett a SZER menedzsmentje arra figyelmeztetett nagy nyomatékkal, hogy a nemzeti szerkesztőségeknek limitálniuk kell kapcsolataikat a hírirodák vezetőivel:

„Ennek megfelelően – írta Ott – az irodáknak csak a SZER igazgatója és hírigazgatója adhat feladatot, esetleg bármely nekik szánt feladat csak a hírigazgató engedélyével történhet. [...] Ezenkívül a SZER munkatársainak, ha az adott térségben tartózkodnak, előzetesen be kell jelentkezniük és munkájukról jelentést kell küldeniük az iroda főnökének, vagy ha a szerkesztők használni akarják a híriroda stúdióját, azt csak engedéllyel tehetik.”³⁰⁴

Az instrukciók szellemében pl. Hanus Hajek 1966 végén a hírigazgató közvetítésével jelezte a bécsi SZER-irodának, hogy tudomása szerint megjelent a prágai telefonkönyv két kötete

³⁰³ Az information itemek Rév István szerint a menekülttábori interjúk maradványai. Rév István: *Just Noise? Impact of Radio Free Europe in Hungary*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, p. 241.

³⁰⁴ HU-OSA-300-30-30 Miscellaneous Records, Correspondence 1966 Sept-Dec, container no. 8.

1967-re vonatkozólag, és arra kéri a bécsi irodát, sürgősen szerezzen belőle példányt, mert „a telefonkönyv fontos referenciaanyag az elemzők számára”. A hírigazgató válasza szerint azonban „a bécsi iroda nem volt képes beszerezni a telefonkönyveket”.³⁰⁵

A közel tucatnyi SZER-híriroda között jelentős különbségek voltak. Az isztambuli kétfős szerkesztőséghez képest Athénban 9-12 fő is dolgozott, és a nagyobbak közül is kiemelkedett a londoni és a bécsi. Az előbbi azért, mert a SZER és a BBC közti kapcsolattartásért felelős összekötő szerepét töltötte be, az utóbbi pedig a kelet-európai emigránsok nagy gyűjtőhelyének számított. A csehszlovák titkosszolgálat számára a SZER bécsi irodája bírt különleges jelentőséggel. Jelentéseikből tudható például, milyen nagy csapást jelentett az ügynökségre, amikor a bécsi emberük, bizonyos Ivo Šafář (alias Dior) 1980-ban meghalt, és túl hosszú ideig tartott a pótlása.³⁰⁶ Bécs esetében nemcsak a földrajzi közelség és a könnyű megközelíthetőség volt csábító, hanem az is, hogy a kommunista Csehszlovákia jogi alapot, ill. ürügyet látott Ausztria semleges politikai státusában, amely az 1955-ös osztrák államszerződésből következett. Csehszlovákia a bécsi irodát többször megpróbálta leállíttatni diplomácia úton: legelőször 1956-ban (már akkor is a semlegességre hivatkozva), és részben ez a nyomás kényszerítette ki, hogy 1957 áprilisában a rádió becsukta salzburgi irodáját, és a munkatársat, L. Nížňanskýt Münchenbe helyezte át.

A SZER különféle híreit a központi hírosztály, a Central Newsroom (CNR) gyűjtötte, ahol egyes visszaemlékezők szerint az ötvenes évek derekán mintegy 250 000 szónyi, azaz kb. 550-650 gépelt oldalnyi információt kezeltek naponta.³⁰⁷ A CNR-be ére-

³⁰⁵ HU-OSA-300-30-30 Miscellaneous Records, Correspondence 1966 Sept-Dec, container no 8.

³⁰⁶ Tomek, Prokop: *Československé bezpečnostní složky proti Rádiu Svobodná Evropa – „Objekt ALFA”*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinu komunismu, Sešity 14., 2006, p. 147.

³⁰⁷ Holt, Robert T.: *Radio Free Europe*. University of Minnesota Press, 1958, p. 107. Mások ennek a mennyiségnek csak a felét állítják, azaz hogy a Central Newsroomba 24 óránként kb. 100.000 szónyi hír érkezett. Ld. Puddington, Arch: *Broadcasting Freedom*. The University Press of Kentucky, 2000, p. 260.

kezett híreket sokszorosították, akár 50-100 példányban is, és innen látták el a SZER különböző osztályait. A CNR tehát egyrészt a híreket továbbította a nemzeti szerkesztőségek számára, másrészt tematikus blokkokat készített belőlük. Pl. 1966–1967 során a CNR legalább egytucatnyi tematikus blokkot állított össze, többek között a kelet-európai sorkatonai szolgálatról, a dzsessz helyzetéről, év végi összeállítást a legjelentősebb politikai és gazdasági fejleményekről, a tévé elterjedtségéről és nézettségéről, a nők társadalmi, gazdasági és szociális helyzetéről³⁰⁸ és így tovább. A SZER „célország”-koncepciójából fakadt, hogy a CNR a nemzeti kutatóosztályokról érkező információkból megbízható és igen széles látókörrel rendelkező tematikus blokkokat tudott összeállítani, akár az öt országra külön-külön, akár azok együttesére vonatkozólag. Pl. a nőkre vonatkozó tematikus blokk a kelet-európai nők átlagos napi időbeosztásából indult ki, majd ennek fényében vizsgálta a nők helyzetét Csehszlovákiában. (A News from behind the Iron Curtain című SZER-folyóirat ugyanezen az elven alapult.) Innen tudható, hogy 1965-ben Csehszlovákiában a nők fizetése a férfiak fizetésének csak a 60–80%-át érte el; hogy „Mrs. Božena Macháčová-Dostálová a csehszlovák kormány egyetlen női minisztere”; s hogy bár a nők a 78%-át adták az egészségügyi és szociális szolgáltatásokat végző összes munkavállalónak, az ugyanezen ágazatokban dolgozó professzoroknak, felsőoktatási előadóknak és kulcsállásoknak a nők csak a 9%-át tették ki.

A SZER-be érkező nagy hír- és információmennyiséget – amely tehát a nyugati és a keleti hírügynökségektől, a saját fiókirodákból, valamint a SZER figyelőszolgálatának lehallgatásaiból származott – érdemben és tartalmilag a kutató- és értékelőosztály, a RES kezelte. A RES-nek alapvetően három feladata volt. A tároláson és az archiváláson túl az ő dolguk volt ellenőrizni az információk pontosságát és megbízhatóságát, majd a kategorizált híreket bizonyos biztonsági ellenőrzés után ők továbbították a

³⁰⁸ HU-OSA-300-30-30 Miscellaneous Records, Correspondence 1966 Sept–Dec, container no 8.; valamint HU-OSA-300-30-30 Miscellaneous Records, Correspondence 1967 January–March, container no. 8.

szerkesztőségekbe. A kutatás legfőbb haszna az volt, hogy rendszerezett háttérinformációkat és irányadó elemzéseket biztosítottak a politikai menedzsment és a vezető szerkesztők számára.

Az értékelés a különféle forrásokból beérkező hírek értékelését, tartalmi ellenőrzését és mérlegelését jelentette. A hírminőség tekintetében kulcsfontosságú mozzanat volt ez, mivel a sokfelől begyűjtött hírek és információk mélységi elemzésére csak a kutatóosztály volt jogosult és képes. Az értékelés első mozzanataként a beérkező adatokat összehasonlították más, korábbi vagy egyéb forrásból ismert adatokkal, és megbecsülték a hírforrás (sajtótermék vagy személy) szavahihetőségének mértékét. A hírértékelés szempontjából igen lényeges volt az az operatív megszorítás, hogy a helyi irodáknak tilos volt válogatniuk a hírek között: „Mindent pontosan úgy kellett Münchenbe továbbítaniuk, ahogy azt olvasták vagy hallották.”³⁰⁹ Ez az utasítás abból a felismerésből fakadt, hogy a helyi irodák munkatársai egyszerűen nem voltak abban a helyzetben, hogy eligazodjanak a kommunista területekről érkező valódi, fél- vagy álhírek között, még kevésbé tudtak volna rendet vágni a kommunista propagandára jellemző dezinformációk, sejtetések és elhallgatások között. Az elemzés során a nemzeti hírelemzők lényeges mozzanatként gondosan megvizsgálták a bárhonnán (fiókirodákból, sajtóból, interjúkból, levelekből, telefonon stb.) érkező és immár kontextusba helyezett hírek belső logikáját, koherenciáját, beleértve az értelmi következetlenségeket, nyelvbtlásokat, a sorok közé rejtett értelemet és elfogultságokat is. A beérkező információkból az elemzők-értékelők nemcsak azt akarták tudni, amit a keleti hírforrások mondtak, hanem azt is, amit elhallgattak. Ezért tartozott a hírek értékelése a lokális szerkesztőkénél sokkal szélesebb látókörrrel rendelkező elemző-értékelő munkatársakra.

Ezt a körütekintő eljárást indokolta a kommunista hírforrásoknak az a sajátossága is, hogy a szovjet „központi” hírügynökség célzottan „szórta” a híreket. Skultéty Csaba szerint a moszkvai rádióknak volt egy speciális hajnali adása a birodalom valamennyi

³⁰⁹ Holt, Robert T.: *Radio Free Europe*. University of Minnesota Press, 1958, p. 108.

újságja számára egy külön hullámhosszon,³¹⁰ amely hírek azonban más és más értelmet (!) nyertek, amikor a különböző kommunista országok számára konkrét formába öltöztették őket. A kisebb-nagyobb eltéréseket és csúsztatásokat a helyi lakosság nyelvtudás vagy hozzáférés híján egyszerűen nem érzékelte. Ezt tudván próbálták a vasfüggöny mögül több csatornán érkező információkat Münchenben újra „összerakni”, különös tekintettel a hírekben fellelt azonosságokra, eltérésekre vagy hiányokra, aminek a megvalósítása a reggeli politikai eligazításokon kezdődött a szerkesztőségek közötti híregyeztetéssel.

Az elemzők-értékelők a már megtörtént eseményekből indultak ki, egyúttal előre is vetítették az események várható lefolyását. Az efféle hírelemzés és -értékelés eredményeként – amely jóval túlhaladta a nyugati sajtóorgánumoknál szokásos kettős ellenőrzést – a szerzett adatokat végül kétféle aktarendszerbe rendezték: cédulás aktákba (card files) és tárgyi/tematikus aktákba (subject files). Kártyákra kerültek a csehszlovák sajtóból ismert nevek, kezdve Csehszlovákia Kommunista Pártja fő funkcionáriusaitól az alig ismert apparátcsikokig. Feljegyzésre kerültek a menekültekkel, turistákkal, Nyugatra utazókkal folytatott interjúkból ismert politikai, kulturális és sportszemélyiségek. Mindenről készült cédula: a vasfüggöny mögött élő ismert kormánytagokról, diplomatakról és gazdasági vezetőkről éppúgy, mint katonákról vagy ellenzékiekről. 1960 körül Csehszlovákiát illetően mintegy 48 000 cédulás aktát tartottak nyilván csehszlovákiai illetőségű emberekről, valamint további 26 000-et különféle gyárakról, szövetkezetekről, bányákról stb. tematikus akták formájában. Az értékelés alapjául szolgáló információk értékét jól jelzi, milyen nagy jelentőséget tulajdonítottak fizikai intaktságának: az evaluation file-okat a szerkesztők helyben megnézhatték, de azokat a kutatóosztály meghatározott helyiségeiből nem volt szabad kivinni.³¹¹ Az adatokat mikrofilmre tették, indexelték őket, és meghatározták a titkosítási fokukat. Az így feldolgozott információk ettől a

³¹⁰ Skultéty Csaba: *Vasfüggönyön át. A Szabad Európa mikrofonjánál...* Madách-Posonium, 2006, p. 94.

³¹¹ Holt, Robert T.: *Radio Free Europe*. University of Minnesota Press, 1958, p. 110.

momentumtól kapták az információ helyett a „kész egység” (item) megjelölést, és lettek alkalmasak háttérjelentések és/vagy politikai elemzések készítésére.

Miután a kutató és értékelő osztály főnöke megítélte az adott kiértékelte információ biztonsági kockázatait, az információt továbbadta praktikus felhasználásra. A feldolgozott információk egy részét továbbították a célországok lakosságához, kisebb részben a nyugati hallgatókhoz. „A hézagokat kipótoljuk, a ferdtéseket kijavítjuk”³¹² – így hangzott a szerkesztői elv, amelynek szellemében a vasfüggöny mögül származó híreket értékelték, majd értékelés után kommentálták, mintegy „kijavították”. A csehszlovák szerkesztőség jellemző műsora volt a „Rub a líc” (tkp. az érem két oldala), amelyben a közkedvelt Josef Pejskar (művésznevén Jožko Pero) minden nap 22 óra után kommentálta a hivatalos csehszlovák híreket. Pejskar és műsora népszerűségét jól jelzi, milyen játékot játszott vele a csehszlovák titkosszolgálat. Mivel Pejskar a České slovo című emigráns havilap főszerkesztője is volt, egy kirádulás közben betörték a szállására, és ellopták azt a címgyűjteményt, ahova a lapot küldeni szokta. 1958 júniusában azután a csehszlovák titkosszolgálat egy kalózlapot küldött az előfizetőknek, amelyben elhitették, hogy a kiadvány megszűnt.³¹³

A kielemezett és -értékelte információk alapján a SZER kutatási részlege saját elemzéseket is készített. Ezek három nagyobb csoportra oszthatók: sajtószemleanyagok, helyzetjelentések és háttérjelentések.

A sajtószemleanyagok az írott sajtóban megjelent cikkek kiálló zott, néha kommentárral ellátott és gyakran angolra is lefordított kivonata.³¹⁴ Az ötvenes évek végétől egyre több kelet-európai

³¹² „Gaps can be filled and distortions corrected.” Short, Kenneth R. M. (ed.): *Western Broadcasting over the Iron Curtain*. Croom Helm, London & Sydney, 1986, p. 74.

³¹³ Jankovský-Drážďanský, Karel: *Svobodná Evropa... a nyní se už hlásí o slovo Karel Jankovský-Drážďanský*. Papyrus, 1995, p. 15.

³¹⁴ A müncheni SZER belső életéről, menetéről, benne a sajtószemle-készítés részleteiről értékes emlékeket oszt meg Skultéty Csaba, alias Amburús Márton: *Vasfüggönyön át. A Szabad Európa mikrofonjánál – előtte és utána*. Madách-Posonium, 2006.

újságra lehetett szert tenni, s ezután figyelemre méltó lett a SZER-ben szemlézett sajtótermékek merítése: a hatvanas években a SZER 700 nyugati és 550 keleti sajtótermékre fizetett elő.³¹⁵ Csehszlovákiát illetően 1968 körül mintegy tucatnyi napilapból és egyéb kiadványból készültek a Czechoslovak Press Survey anyagai. Egy 1967 elejéről származó belső összesítés szerint az elemzők a következő cseh és szlovák sajtóterméket használták: Československý šport, Divadelné noviny, Ekonomická revue, Filmové a televizne noviny, Hlas ľudu, Impuls, Jihočeská pravda, Lidová demokrace, Listy, Literární listy, Lud, Medzinárodné vzťahy, Mladá fronta, Nová svoboda, Novinár, Obrana lidu, Orientace, Pochodeň, Práce és Práca, Pravda, Pravda - Plzeň, Průboj, Reportér, Revue svetovej literatúry, Roľnícke noviny, Rovnost, Rudé právo, Študent, Sešity, Signal, Slobodné slovo, Smena, Sociologický časopis, Svoboda, Svobodné slovo, Új Szó, Večerník, Večerní Praha, Východoslovenské noviny, Zahraniční obchod, Zemědělské noviny, Zítřek.³¹⁶ Az elemzésekben az országos napi- és hetilapokból éppúgy találunk összefoglalókat, mint az időszaki, a regionális vagy szakmai (katonai, művészeti stb.) sajtótermékekből, a tudományos akadémia kiadványaiig bezárólag.

A kezdeti öt célszág, azaz Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország, Románia és Bulgária közül a SZER létezésének első évtizedében az első három ország sajtóját figyelték a legszorosabban. Erre nemcsak az őket érintő hírek mennyisége, hanem a szemlékezés frekvenciája is utal: a lengyel, a cseh, a szlovák és a magyar sajtóból a SZER bécsi irodája naponta készített és küldött sajtószemlét Münchenbe.

A SZER-ben szemlézett kelet-európai sajtóforrások a hatvanas évek másik felére kritikus mennyiséget értek el, pontosabban az elemzők száma nem tartott lépést a sajtó megnövekedett mennyiségével. 1967. január 30-án az EERA kutatóosztály főnöke, Hanus Hajek a

³¹⁵ Holt, Robert T.: *Radio Free Europe*. University of Minnesota Press, 1958, p. 110.

³¹⁶ January 30, 1967: Hajek Cooknak küldött összesítése a sajtóról. HU-OSA-300-30-30 Miscellaneous Records, Correspondence 1967 January-March, container no. 8.

megnőtt munkaterhelésről panaszkodott Cook politikai igazgatóhelyettesnek:

„A sajtó a fő információforrásunk. A sajtóanyagok azonban mostanában olyan mennyiségben érkeznek, hogy a Csehszlovák EERA osztályon nem vagyunk képesek őket kezelni, lagalábbis nem a mi standardjaink szerinti minőségben és odafigyeléssel.”³¹⁷

Hajek hamarosan egy segéderő felvételét kérte, amit a menedzsment (Cook és Fischer igazgató) néhány nap múlva megalapozottnak értékelt és jóváhagyott.

A kutatási osztály által készített iratok nagy részét a helyzet- és háttérjelentések alkotják, amelyek az akkori viszonyok között rendelkezésre álló szinte összes hírforrás felhasználásával készültek a SZER szerkesztői és ideológiai stábjá számára.

„A Szabad Európa Rádió helyzetjelentései a kelet-európai régió kurrens eseményeinek összefoglalói, amelyeket a rádió elemzői állítottak össze, eleinte naponta, később általában hetente egyszer vagy kétszer, majd 1979-től kéthetente egyszer. A jelentések alkalmanként egy-hat témát, eseményt dolgoztak fel, eleinte csak leírászerűen, a nyolcvanas években viszont egyre inkább az eseményekre reflektálva, elemző módon. A magyar osztály helyzetjelentéseinek túlnyomó részét Pataki Judit, Márkos (Oltay) Edit, Reisch Alfréd, Okolicsányi Károly és Bárány Zoltán írták.”³¹⁸

Az osztály időről időre tematikus helyzetjelentéseket is kiadott, amelyek áttekintően több országot érintettek. Ezeknek a szerzői más osztályok elemzői vagy olyan rádiószerte alkalmazott munkatársak voltak, akik egy-egy szakterület, pl. biztonságpolitika vagy külkapcsolatok kelet-európai szakértői voltak.

„A háttérjelentések a kommunizmus aktuális eseményeivel és irányzataival foglalkozó tanulmányok voltak, amelyeket a munkatársak rendszeresen vagy különleges események (pl. kormányzati személycserék, kommunista vezetők előre be nem

³¹⁷ January 30, 1967: Hajek Cooknak a megnőtt munkáról. HU-OSA-300-30-30 Miscellaneous Records, Correspondence 1967 January–March, container no. 8.

³¹⁸ http://www.osaarchivum.org/index.php?option=com_content&view=article&id=93&Itemid=197&lang=en [2009. 5. 11.]

jelentett, ad hoc találkozási) alkalmából készítettek a rádió vezetése számára. Három fő kategóriájuk volt: az események szabatos értelmezését és értékelését tartalmazó jelentések, amelyeket igen gyorsan állítottak össze, hogy a SZER időben reagálhasson azokra; tartalmasabb, átmeneti tanulmányok, amelyek hosszú távon elemzik és megjósolják a kommunista táborban várható trendeket; és külön kérésre készült kutatási beszámolók, amelyek a kelet-európai térség egy adott jelenségéről vagy eseményéről gyűjtöttek egybe minden fellelhető adatot.³¹⁹

Ha az értékelés a beérkezett információk mérlegelését jelentette, a kutatás alapvetően arra volt hivatott, hogy kérésre konkrét adatokat és háttérinformációkat kutasson fel, keressen meg a szerkesztők számára. E folyamatban minden itemet és elemzést dátumozott regisztrációs jelzettel láttak el; nemcsak a könnyebb keresés és későbbi visszatalálás végett, hanem azért is, hogy megkönnyítsék a kommunikációt a kutatók, a szerkesztők és a menedzsment között. Típusukat tekintve az osztályról kikerülő dokumentumok lehettek politikai irányelvek (policy documents, guidances), gyors- (vagy előzetes) jelentések, emlékeztetők, vagy irodák és osztályok közti emlékeztetők. Minősítésük szerint felosztották őket bizalmas, szigorúan bizalmas és titkos iratokra, esetleg ellátták őket a „Kizárólag a SZER és a Szabad Európa Bizottság számára” megjelöléssel. A kutatók munkájuk eredményének túlnyomó részét angolul tették közzé, hogy az a menedzsment és a többi nemzeti szerkesztőség számára is elérhető és felhasználható legyen. A kutatás-értékelés lehetőségeit tovább finomította a müncheni SZER hang- és zenetára mellett működő könyvtár-részleg, amely lényegében a kezdetektől, 1951-től tudatos könyvbeszerzési tevékenységet folytatott a vasfüggönyön túlról is.

A nyelvi értelemben is igényes kutatómunkához sok fordítóra és elemzőre volt szükség. A SZER napi működésében eleve legalább nyolc különböző nyelv keveredett: a lengyel, magyar, cseh, szlovák, román és bolgár nyelven kívül a közös összekötő nyelv az angol és a német volt. Az utóbbi nyelv, ill. munkatárs alapve-

³¹⁹ http://www.osaarchivum.org/index.php?option=com_content&view=article&id=93&Itemid=197&lang=en [2009. 5. 11.]

tően meghatározta a SZER napi működését: a technikai személyzet mellett, akik szinte teljes egészében németek voltak, a fordítók, a hírszerkesztők, a titkárok, a többnyelvű gépírók és egyéb irodai alkalmazottak igen jelentős része német anyanyelvűek közül került ki.³²⁰ A menedzsment mindvégig nagyon jól kezelte ezt a nyelvi sokszínűséget azáltal, hogy nagyra értékelte a többnyelvű munkatársakat, ill. hogy a monitorozókat nyelvileg is továbbképezték. Ilyen viszonyok között nem meglepő, hogy számos, ma már történelmi értékű dokumentumot a SZER tett közzé elsőként angol fordításban.

A jelenleg hozzáférhető források alapján a kutatóosztály(ok) munkatásainak csak a hozzávetőleges létszámát lehet megállapítani. Az amerikai Toledo Blade-ben egy 1970. november 26-i datálású PR-cikk szerint a „Research and Analysis Department Münchenben mintegy 80 főt foglalkoztat a vasfüggöny mögötti események monitorozása és tanulmányozása végett, és az angol James F. Brown vezetése alatt”.³²¹ Ezt a számot belső iratok is alátámasztják, és így állítható, hogy a kutatóosztály(ok) munkatársai az összes müncheni SZER-munkatársnak kb. 10-15%-át tették ki, ami nagyjából száz munkatársat jelentett 1970 körül.

A müncheni kutató- és értékelőosztálynak számos neve és szervezési helye volt a SZER-struktúrájában az idők során: Research and Evaluation Section; Research and Analysis Department (1970); Research Departments of Radio Free Europe, a division of Free Europe; RFE Research East Europe stb. A későbbiekben a kutatás önállósodott, és a SZER Kutatóintézet (RFE/RL Research Institute) öt részlege közé került a Central News Division és az Information Resources Division is. Pl. a csehszlovák kutatóosztályt számos alkalommal átszervezték és -nevezték: Czechoslovak Unit of the Evaluation and Research Section (1960–1961); Czechoslovak Section of the RFE Evaluation and Analysis Department (1961–1962); Czechoslovak Unit, part of RFE Target Area Research and Analysis Department (1962–1965); végül Czechos-

³²⁰ Holt, Robert T.: *Radio Free Europe*. University of Minnesota Press, Minneapolis, 1958, p. 107.

³²¹ Toledo Blade, November 26, 1970, p. 5.

lovak Unit, part of RFE East European Research and Analysis Department (1965–1992).

Az egyik „ős-alapító”, Paul Henze azt állítja, hogy a kutatás mint speciális részleg, amely a hírgyűjtést a Szovjetunióra és a többi kommunista államra és pártra kezdte koncentrálni, két évvel a rádió megalakulása után, 1953-ben jött létre a politikai igazgató irodájának részlegeként.³²² Ez azonban némileg ellentmond azoknak az információknak, melyek szerint az első öt évben, tehát 1956-ig, a kutatás csak New Yorkban zajlott, és a kutató-részleg csak 1956. június 15-től került át Münchenbe. Mindenesetre tény, hogy irányítási értelemben a kutatórészleg független volt a nemzeti szerkesztőségek főnökeitől, azaz munkatársai egyenesen a rádió amerikai vezetésének tartoztak beszámolási kötelezettséggel.³²³ Mindazonáltal nem kétséges, hogy a kutató-részleg nagyjából öt éven belül, de legkésőbb az 1950-es évek végére szisztematikus gyűjtő-elemző egységgé alakult, amely mind a keleti sajtót, mind a menekültekkel készült interjúkat alaposan elemezte, és amely egyre több és egyre pontosabb információkkal rendelkezett Kelet-Európa egészéről. A kutatórészleg tevékenységét az egykori munkatársak a második legfontosabb tényezőnek tartják,³²⁴ amely minőségileg megkülönböztette a SZER-t a vetélytársaitól. Mert bár a kutatás kezdetben nem volt sem cél, sem feladat, a kiépülő kutatórészleg – amit tehát a rádió maga alakított ki szükségből – a specializált elemzők munkája nyomán igen széles bázison nyugvó információforrássá nőtte ki magát a kommunizmus uralma alatt élő társadalmakra vonatkozóan.

³²² Henze, Paul B.: *RFE's Early Years: Evolution of Broadcast Policy and Evidence of Broadcast Impact*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, p. 11.

³²³ Machcewicz, Pawel: *Polish Regime Countermeasures against Radio Free Europe*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings...* CEU Press, 2010, p. 189.

³²⁴ Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War International Broadcastings and the Road to Democracy*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, p. 347.

A SZER elemzői korabeli mércével mérve is rendkívül sok dimenzióban voltak képesek megjeleníteni a politikai eseményeket. Noha az egész világra vonatkozóan beszerezték a híreket, azokat tartalmilag elsősorban a Portugáliától Moszkváig, a Stockholmtól Isztambulig és a Washingtontól Kazahsztánig terjedő geográfiai térségre koncentrálták. A hírfigyelés politológiai is rendkívül szerteágazónak számított. A SZER monitorozta a szélsőbalos sajtótól kezdve a centrista, konzervatív, keresztényszocialista stb. orgánumokon át a legliberálisabb szócsövekig a teljes korabeli nyugati és keleti sajtópalettát, beleértve a vidéki újságokat is, aminek eredményeként egy-egy elemzés esetenként öt ország 25-30 különböző újságjából-folyóiratából állt össze.

A szerkesztőségi belső hírbázisok és elemzések tehát egy mai mércével mérve is igen hatékony gyűjtési, elemzési és értékelési folyamat eredményeként készültek. Nem csoda, ha a SZER minősített belső jelentései különösen érdekelték a kommunista titkosszolgálatokat. Ennélfogva az egyes nemzeti szerkesztőségek kutató-elemző osztályainak munkatársai külön célcsoportot: megfigyelendő vagy lehetőség szerint beszervezendő munkatársakat jelentettek. Pl. a csehszlovák kutató-elemző osztályt V. Buršík és Karel Kasal alapozták meg, majd 1955-től Jaromír Netík fejlesztette tovább. Netík 1953-ban kezdett a SZER-nél dolgozni bemondóként. 1955-től a kutatóosztály vezetője, majd 1960-tól a Csehszlovák Szerkesztőség igazgatóhelyettese volt, egyben a csehszlovák szerkesztőség belpolitikai osztályát és a gyártást is vezette 1974-ig, amikor elköltözött az USA-ba. Netík személyében a cseh és szlovák belpolitikai élet jó ismerőjét, egyúttal az USA-beli cseh politikai emigráció egyik legjobban informált személyiségét ismerték, olyannyira, hogy mint csehszlovák szakértő Zdeněk Eliášsal együtt rendszeresen publikált William E. Griffith *Communism in Europe* című folyóiratában.³²⁵ További név szerint ismert cseh és szlovák SZER-analitikusok voltak V. Kusin, Hanus Hajek, S. Winter, A. Kratochvíl, Jiří Dostál és L. Nižňanský; az utóbbi kettő doku-

³²⁵ Jankovský-Drážďanský, Karel: *Svobodná Evropa... a nyní se už hlásí o slovo Karel Jankovský-Drážďanský*. Papyrus, 1995, p. 33.

mentáltan a csehszlovák titkosszolgálat által megfigyelt kutató volt.³²⁶

Minden kelet-európai titkosszolgálat igyekezett „mókust” (Kasza László kifejezése) juttatni a kutatók közé, mivel ezt az osztályt tartották a „kém munka legfőbb sejtjének”. Pl. 1968 augusztusában Mieczyslaw Lach épült be a lengyel Audience and Opinion Research Departmentbe, azzal a megbízással, hogy azonosítsa a SZER lengyelországon belüli hírforrásait,³²⁷ egy másik lengyel kém, Kazimierz Zamorski pedig egyenesen a Polish Section of the Research and Analysis Department vezetője lett. A müncheni Research and Analysis Departmentben dolgozott 1965 áprilisától Andrzej Czechowicz, a leghíresebb lengyel SZER-kém is, akinek az egyik feladatterülete az volt, hogy hozzáférjen a Nyugatra utazó lengyelekkel készült interjúkhoz, s ezeket visszajuttassa Varsóba.³²⁸ A kutatóosztály jelentőségét Lengyelországba való visszatérése után Czechowicz így írta le:

„A rádió által gyűjtött információk 80%-a a CIA dossziéiba vándorol. A maradék 20% megy műsorba.”³²⁹

Az amerikai irányításnak való direkt alávetettség, a kutatóosztályhoz kapcsolódó CIA-munkatársak, a kutatóktól kikerülő iratok titkosítása, valamint a nehezen tisztázható belső szervezeti kapcsolatok mind-mind a kutatóosztály titkos vagy legalábbis igen bizalmas voltára utalnak. A kutatóosztály jelentőségére és az azt övező óvatosságra nagyon beszédesen utal az innen kike-

³²⁶ Tomek, Prokop: *Československé bezpečnostní složky proti Rádiu Svobodná Evropa – „Objekt ALFA”*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinu komunismu, Sešity 14., 2006, p. 149.

³²⁷ Machcewicz, Pawel: *Polish Regime Countermeasures against Radio Free Europe*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings...* CEU Press, 2010, p. 189., 191.

³²⁸ Curry, Jane Leftwich: *Radio Free Europe in the Eyes of the Polish Communist Elite*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, p. 158., valamint Machcewicz, Pawel: *Polish Regime Countermeasures against Radio Free Europe*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, pp. 190–191.

³²⁹ The Palm Beach Post, March 11, 1971, p. 13.

rülő írott források általános jeltelensége, ami azt jelenti, hogy a háttér- és helyzetjelentések rendszerint névtelenek. Ez annál feltűnőbb, mivel a SZER általános belső rendjében az összes dokumentumot jelzetek egész sorával látták el. Az indexek tartalmazhatták a keltezését, az ügyirat tárgyát, a küldő és a címzett megjelölését, sőt sokszor annak a nevét is, akin keresztül az irat ment, vagyis a legtöbb irat tükrözte a belső munkahelyi hierarchiát. Az iratokon rutinszerűen megjelölték az épületszárny jelzését, a szoba- és telefonszámot, munkafeladatok esetén a leadás pontos határidejét (pl. „Deadline: Thursday 12 o'clock”). Az egyértelműség végett – és biztonsági okokból is – a dokumentumok végén a gépelt nevek mellett kézírásos szignót is alkalmaztak. Mindebből azonban a kutatóosztály iratain alig találunk valamit, vagyis a kutatók-elemzők kilétét szándékosan homályban tartották.

Hírgyűjtő, -feldolgozó és -értékelő technikáinak, benne a kutatóosztály szofisztikált munkamódszereinek köszönhetően a SZER kiemelkedő pozícióra tett szert még a szabad nyugati hírforrások között is. Kelet-Európában ezt úgy tapasztalták, hogy a hatvanas évekre a hírek és a hírjellegű műsorok a Szabad Európa Rádió legnépszerűbb és leghallgatottabb műsoraivá váltak korra, nemre, iskolázottságra és foglalkozásra való tekintet nélkül az összes célországban.³³⁰ Bármelyik időszak hallgatottságmérési mutatóit vizsgáljuk, a hírek minden országban kiemelkedtek a többi műsor közül, és magasan a hallgatottsági listák élén végeztek. A híreket a SZER-t hallgató célországbeliek 80–90%-a hallgatta,³³¹ amit a sajtószemle és az egyéb politikai műsorok blokkja (a csehszlovák adásnál a Panorama, a Sajtószemle, a Politika

³³⁰ HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Research Institute, Media and Opinion Research Department, EE Area and Opinion Research, container no. 1., Folder: from July 1962 to December 1969. Hungarian listening patterns since the cessation of jamming feliratú irat, p. 10.

³³¹ HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Audience Research, container no. 1. The audience of western broadcasters in Czechoslovakia feliratú irat, 12., 14. old.; May 1980: HU-OSA-300-6-2 RFE/RL East European Area Audience and Opinion Research, container no. 4., Czechoslovak listeners exposure feliratú irat, p. 9., 11.

blokk és a Svet 77) csak 50–60%-os hallgatottsággal tudott követni. Egy 1979-es hallgatottságfelmérés szerint a csehszlovákiai hallgatók 95%-a, azaz kb. 3,9 millió fő hallgatta a SZER híreit, miközben a második leghallgatottabb műsor, a sajtószemle ehhez képest csak 62%-os hallgatottságot tudott felmutatni.

A hírműsorokat életkor, nem és iskolázottságra való különbség nélkül minden társadalmi réteg hallgatta, és a tendencia folyamatos volt, mert pl. Csehszlovákiában „a hírműsört igénylők sokkal többen voltak, mint a politikai, szórakoztató vagy zenei programokat igénylő hallgatók”. Ezért a csehszlovák szerkesztőségnél a hírműsorokat: az óránkénti híreken kívül a Sajtószemlét, a Politika blokkot és a Svet [Világ] 77 című műsört sorolták a legfrekvenciáltabb, azaz a legnagyobb gyakorisággal sugárzott műsorok közé. A felmérések regisztrálták a férfi és a női hallgatók arányát, illetve a hallgatók iskolázottságát is, ám a hírműsorokat érintően a kutatók nem tapasztaltak lényeges eltérést az egyes társadalmi csoportok között.³³² A jelek szerint a csehszlovákiai hallgatók látóhatáruk kibővítésére vágytak, ez volt a legfőbb oka a hírek, a Panorama és a többi hírműsor kiemelt hallgatottságának. Ezek a műsorok a szellemi látóhatárt biztosították egy ideológiailag bezárt országban, és ezt a lehetőséget minden társadalmi réteg igényelte.

Azáltal, hogy alaposan monitorozta és elemezte a kommunista országok rádióit és nyomtatott sajtóját, a kutatóosztály olyan mennyiségű és minőségű tudományos korpuszt gyűjtött a kommunizmus évtizedei alatt, amely nemcsak a rádió szerkesztőinek, de kormánytisztviselőknak, tudósoknak, ügynököknek stb. is megbízható információs bázisul szolgált. E munka egyik kézbe vehető eredménye a *News from behind the Iron Curtain* (Hírek a vasfüggöny mögül) című folyóirat volt. Kolofonja szerint ezt az angol nyelvű havilapot az NCFE leányvállalata, a FEP adta ki és terjesztette 1952-től kezdődően 3 dollár éves előfizetés ellenében, majd

³³² February 1979: HU-OSA-300-6-2 RFE/RL East European Area Audience and Opinion Research, container no. 4., The program preferences of RFE's Czech and Slovak listeners feliratú irat, p. 4., 7., 9. Különbséget legfeljebb abban észleltek, hogy a vallásos műsorok a nők és az alacsonyabb iskolai végzettségűek körében hallgatottabbak voltak.

1957-től a lap „East Europe – A Monthly Review of East European Affairs” című alatt kezdett megjelenni. A SZER sikere nagyban profitált abból, hogy az általa folytatott kelet-európai sajtómonitorozás remekül illeszkedett ahhoz, hogy az amerikai kormányzat támogatásban részesítette a tudósokat abbéli törekvésükben, hogy széleskörűen kutassák az USA külpolitikáját, stratégiáit és lehetőségeit.³³³ A különféle hivatalos és nem hivatalos forrásokból származó SZER-információk relevanciáját és megbízhatóságát, egyben a szerkesztőségek munkájának eredményességét több tényező igazolja. A kutatók iratai között számos olyan levél maradt fenn, amelyekben világszerte különféle tudományos műhelyek képviselői kérték a szerkesztők segítségét, tanácsát, egyes elismert Kelet-Európa-specialisták pedig, mint pl. Hugh Seton-Watson rendszeresen nyilvános dicséretben részesítették a SZER-t.

A kutatóosztályról kikerülő adatokat és elemzéseket nemcsak a hidegháborúval foglalkozó legelismertebb szakirodalom (pl. a Problems of Communism című kéthavi politikai elemző folyóirat) használta, de a legmagasabb politikai döntéshozók is, és ez a CIA 1971-es kivonulása után is megmaradt. A SZER New York-i részlegén működő Department of Research and Information gondoskodott róla, hogy a lényeges adatok és információk eljussanak a washingtoni döntéshozókhoz.³³⁴ Az angol összefoglalóval ellátott Hungarian/Czechoslovak/Polish stb. Daily News Bulletinok 24

³³³ Suri, Jeremi: *Henry Kissinger and American Foreign Policy*. In History Now. Online: http://www.gilderlehrman.org/history/03_2011/historian7.php [2011. 4. 1.]

³³⁴ Short, Kenneth R. M. (ed.): *Western Broadcasting over the Iron Curtain*. Croom Helm, London & Sydney, 1986, p. 112. Bizonyos utalások vannak rá, hogy az egyesült államokbeli Department of Research and Information mellett létezett egy Studies Branch nevű szűkebb műhely, amely egészen speciális elemző munkát végzett, elsősorban a kommunista nomenklatura gyengeségeit kitapogató. A Studies Branch valószínűleg azonos azzal, amit Arch Puddington, a New York-i iroda igazgatóhelyettese 1985–1993 között *Mid-European Studies Center in NY*-nak nevez. Ld. Puddington, Arch: *Broadcasting Freedom*. The University Press of Kentucky, 2000, p. 13. A RFE/RL egyébként jelenleg is készít elemzéseket; ezek egy része Analytical Reports címmel online olvasható az adó honlapján: <http://www.rferl.org>.

óra alatt eljutottak Washingtonba a külügy megfelelő osztálya munkatársainak asztalára,³³⁵ és nem véletlen, hogy a SZER kutató-elemző tevékenységének kimagasló szintje nagyon jelentős érv volt, amikor 1971/72 táján az adót a megszűnés fenyegette:

„A SZER nem tökéletes, de nyilvánvalóan a [kelet-európai] hallgatók mélyen átértzett szükségleteit elégíti ki. [...] Ez a rádió a Kelet-Nyugat közti információáramlás nagyon fontos eszköze. Egyrészt kül- és belpolitikai híreket szolgáltat Kelet-Európa lakosainak, másfelől első osztályú értékes háttéranyagokkal lát el tudósokat, intézményeket, kormányokat és újságírókat.”³³⁶

A SZER hírminőségének értékelése során nem hallgatható el, hogy minden korlátja (politikai és újságírói determináltsága, ideológiai befolyásoltsága stb.) ellenére a SZER mindvégig sokkal közelebb állt a szabad sajtó fogalmához, mint az ideológiailag kiherélt kommunista sajtó bármelyik terméke. A SZER egyszerűen aktuálisabb, részletesebb és megbízhatóbb volt. A technikai zavarás miatt csak rossz minőségében fogható SZER-adások hangnemt és hitelességét a kelet-európai hallgatók azzal hálálták meg, hogy a SZER-t saját adójukként hallgatták, sőt a román és a lengyel hallgatók körében a SZER megbízhatósága mind a belöldi, mind a külföldi hírek esetében messze megelőzte a hazai rádiókét.

³³⁵ Rév István: *Just Noise? Impact of Radio Free Europe in Hungary*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the SU and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, p. 252.

³³⁶ Sarasota Herald-Tribune, March 2, 1972, p. 4.

Kik, hogyan és miért hallgatták, ha zavarták?

1946 és 1989 között Kelet-Európa felé csakis rövidhullámon lehetett hatékonyan sugározni. A rövidhullámnak (ami a magas frekvenciájú, azaz 3–30 mHz közti rádióhullámokat jelenti) a közép- és az ultrarövid hullámmal szemben az a legnagyobb előnye, hogy ez az ionoszféráról visszaverődve képes igen nagy földrajzi távolságokat beutazni, így a Föld bármely pontjára eljutni. A rövidhullámok mind nappali, mind éjszakai körülmények között jól terjednek, hátrányuk viszont a természettől (a Nap tevékenységétől, az év- és napszaktól stb.) való nagyarányú függés, amit a hallgató hangminőségromlásként tapasztal. A SZER fénykorában az alábbi rövidhullámú adósávokat használta: 13 méter/21 mHz; 16 méter/17 mHz; 19 méter/15 mHz; 25 méter/11 mHz; 31 méter/9 mHz; 41 méter/7 mHz; 49 méter/ 6 mHz; 75 méter/4 mHz; közülük Csehszlovákiában legtöbbször a 19, a 25, a 31 és a 41 méteres rövidhullámon hallgatták az adót.³³⁷

A rövidhullámú rádiózás elterjedése szempontjából lényeges volt, hogy Kelet-Európa lakossága már a második világháború alatt is tudta fogni főleg a BBC rövidhullámú adásait. A háború után mind a Szovjetunióban, mind a kelet-európai államokban a hivatalos adók is rendszerint ezeken a hullámhosszokon sugároztak, ezért maguk is érdekeltek voltak az elterjedésükben. Amikor a SZER elindult, a kelet-európaiak változó mértékben ugyan, de rendelkeztek rövidhullámú adás vételére alkalmas rádiókészülékekkel.³³⁸ Az NCFE elnöke, John Richardson 1959/1960 fordulóján úgy be-

³³⁷ May 1979: HU-OSA-300-6-2 RFE/RL East European Area Audience and Opinion Research, container no. 4., RFE reception conditions in East Europe feliratú irat, p. 9.

³³⁸ Woodard, George W.: *Cold War Radio Jamming*. In: *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. In: Johnson, A. Ross– Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings...* CEU Press, 2010, p. 56.

csülte, hogy a kb. 80 milliónyi kelet-európai lakosnak kb. 12-13 millió rádiókészüléke van.³³⁹ Ugyanezt az adatot az NCFE 1959-es éves jelentése egyes országokra úgy bontotta le, hogy Csehszlovákiában a lakosok 25%-a, Magyarországon 20%-a, de Romániában csak az 5%-a rendelkezik rövidhullámú adás vételére alkalmas rádióval.³⁴⁰

Kelet-Európában a SZER népszerűségét egy igen erős „hírérség”, azaz információigény alapozta meg, amely elsősorban abból eredt, hogy miután a térséget erőszakkal betagozták a szovjet birodalomba, a helyi kommunista elitek számára fontossá vált országaik külvilágtól való elzárása. A kommunista pártok mindenütt információs monopóliumot építettek ki, és érdekük főződött hozzá, hogy kevés, nem áttekinthető és propagandisztikus híreket közvetítsenek bel- és külföldön egyaránt.³⁴¹ A vasfüggönytől keletre nem létezett szabad sajtó, pontosabban csak egyszólamú, a nemzeti kommunista pártoknak kiszolgáltatott sajtó létezhetett, amely túlcenzúrált, lassú, hiteltelen és ideológiával túltelített volt. Egy idő után a bezártság enyhült, de a helyi rádiók, később a tévék ideológiával terhelt, hallgathatatlan-nézhetetlen műsorai megmaradtak. A jelenséget súlyosbítandó mindez egy olyan korban történt, amikor a lakosság nagyfokú érdeklődést mutatott a világpolitika gazdag és változatos eseményei iránt.

A kelet-európai rádiók akkor tudták volna magukhoz vonzani a SZER hallgatóit, ha megszabadultak volna saját ideológiai béklyóiktól – ez azonban nem volt valószínű, mivel nyilvánvalóan megrendítette volna a rendszer alapjait. A SZER műsorait a vasfüggöny mögött beavatkozásnak tekintették a kommunista or-

³³⁹ Youngstown Vindicator, July 3, 1961, p. 9.

³⁴⁰ Ratesh, Nestor: *Radio Free Europe's Impact in Romania During the Cold War*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings...* CEU Press, 2010, p. 208.

³⁴¹ Csehszlovákiában pl. tudatosan alkalmazták az „aki nincs benne a médiában, mintha nem is lenne” taktikát Josef Beran prímás-érsekkel szemben. Ld. Vodičková, Stanislava: *Komunistická propaganda jako zbraň v boji proti katolícké cirkvi*. In: Fiamová, M. – Jakubčín, P. (eds): *Prenasledovanie cirkvi v komunistických štátoch strednej a východnej Európy*. Ústav pamäti národa, Bratislava, 2010, pp. 584–585., 593.

szágok belügyeibe, de e nélkül a beavatkozás nélkül egyszerűen nem lehetett megtörni a kommunista információs monopóliumot. Ha a SZER hallgatói nem tudták volna megállapítani, hogy a SZER a kommunista kormányokkal szemben egyértelműen az ő oldalukon áll, vagy ha egyfajta politikai korrektség révén megszűnt volna a rádió reményadó jellege, akkor egyszerűen elpártoltak volna tőle. A SZER-t épp ez az elfogultság különböztette meg legtöbb vetélytársától, és erre szüksége is volt, mivel egyáltalán nem állt egyedül a kelet-európai rádiós piacon.

A SZER-nek naponta meg kellett küzdenie azokkal a nyugati adókkal, amelyek szintén Kelet-Európát tartották célterületüknek. Az egyik korai vetélytárs pl. a Radio Canada International (RCI) volt.³⁴² Jellemző módon az RCI kelet-európai sugárzásának kezdetei is a második világháborúig nyúltak vissza, és jellemzően Csehszlovákia itt is az élen állt. Kanadában az 1938-as csehszlovák krízis és a nyugati hatalmak akkori tétlensége miatt volt politikai prioritás, hogy az RCI az angol, francia és német műsorok mellett csehül és szlovákul is sugározzon. A hidegháború előretörésével az RCI is irányt váltott: immár egész Kelet-Európa a célterületévé vált, és új nyelvek iktatódtak be a szerkesztőségei közé: az orosz (1951), az ukrán (1952), a lengyel (1953) és a magyar (1956). A tipikus RCI napi műsor hírekből és hírgyűjteményből, háttérmagyarázatból, nemzetközi sajtószemléből és magazinműsorokból állt; ezt egészítették ki azok a műsorok, amelyek a Kanadába érkező emigránsok számára a mindennapi kanadai élet és kultúra jelenségeit és értékeit világították meg. Az RCI csehszlovák szekciója öt munkatárssal dolgozott, és napi félórányi műsort készített. A RCI lengyel, magyar és cseh műsorai, amelyeket Kelet-Európában technikailag nem zavartak, 1991-ben szűntek meg.³⁴³

³⁴² Short, Kenneth R. M. (ed.): *Western Broadcasting over the Iron Curtain*. Croom Helm, London & Sydney, 1986, 28. A RCI-ről ld. még Parta, R. Eugene: *The Audience to Western Broadcast to the USSR During the Cold War: An External Perspective*. In: Johnson, A. Ross - Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings - Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, p. 78., 49-50.

³⁴³ Nelson, Michael: *War of the Black Heavens: The Battles of Western Broadcasting in the Cold War*. Syracuse University Press, 1997, p. 112.

A rivális nyugati adók: az RCI, az Amerika Hangja, a BBC, a Deutsche Welle, a Kol Israel, a Vatican Radio stb. fokozatosan mind alulmaradtak a SZER-rel folytatott versenyben. Ha például megnézzük az adásidőt: 1965-ben a BBC napi 120 percnyi Csehszlovákia felé sugárzott műsora vagy az Amerika Hangja 90 percnyi műsora egyszerűen eltörpültek a SZER napi 19 órányi csehszlovák műsora mellett.³⁴⁴ De hasonló arányok voltak tapasztalhatók a többi célország esetében is: 1970 körül az immár 20 órányi csehszlovák műsor mellett 18 órányi magyar és lengyel, 12 órányi román, valamint 7 és fél órányi bolgár műsort sugárzott naponta a SZER,³⁴⁵ és ez mind sokkal több volt, mint az Amerika Hangjában vagy a BBC-ben ugyanakkor pl. a magyarokra szánt 2 és fél óra. A kisebb adók az adásidő tekintetében össze sem hasonlíthatók a SZER-rel, két további szempontban: a hírminőség és a hallgatottság tekintetében pedig még a SZER nagy nyugati riválisai is eltörpültek.³⁴⁶ Pl. az Amerika Hangja célterülete is Kelet-Európa volt, és nekik is kezdettől voltak műsoraik bolgár, cseh, magyar, lengyel, román, szlovák, szerb és horvát nyelven,³⁴⁷ ám azt a kivívott szerepet, már-már a belföldi adó szerepét, mint amit a SZER képes volt kiépíteni és tartósan fenntartani, azt az Amerika Hangja soha meg sem közelítette.

³⁴⁴ March 1965: HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Research Institute, Media and Opinion Research Department, EE Area and Opinion Research, container no. 1, Folder: from July 1962 to December 1969. The audience of western broadcasters in Czechoslovakia feliratú irat, 5. old. September 15, 1966: HU-OSA-300-30-30 Miscellaneous Records, container no. 8, Folder: Correspondence 1966 September - December.

³⁴⁵ The Robesonian, December 20, 1970, p. 9.

³⁴⁶ Woodard, George W.: *Cold War Radio Jamming*. In: *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings ...* 2010, p. 51.

³⁴⁷ Az Amerika Hangja (VoA) is a második világháború terméke volt: az amerikai Office of War Information alapította, 1945-ben már majdnem feloszlatták okafogyottság miatt, de a kommunista puccsok és a nem szabad kommunista sajtó miatt végül életben tartották. Henze, Paul B.: *RFE's Early Years: Evolution of Broadcast Policy and Evidence of Broadcast Impact*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, p. 29.

A SZER egy speciálisan Kelet-Európára irányuló rádió volt, amely mindenki másnál több műsoridőt szánt a térségre. Nemcsak alkalmazottainak nagy része származott a vasfüggöny mögül, hanem híreinek jelentős része is. A többi adó többsége vagy csak a nyugati emigránsok számára közvetített, vagy elszakadt a célközönségtől, mint pl. az RCI, amely a későbbiekben kizárólag a hivatalos kelet-európai forrásokból merített, és nem folytatott szisztematikus információgyűjtést a célterületekről. Vétélytársaival ellentétben a SZER birtokában volt az öt célország honi belpolitikai viszonyaira vonatkozó ismereteknek, ezért külföldről is szinte belföldi adónak számított. Paul Henze úgy fogalmaz, a SZER-ben tudatosan alakították az „otthoni adó érzetét” azáltal, hogy minden területen: politikai hírekben, vallásban, sportban, kultúrában stb. olyan műsorokat közvetítettek, mint amilyenek akkor készültek volna, ha a célországban nem lett volna kommunizmus. A technikai zavarástól mentes román hallgatóközönség egyértelműen mint hazai rádiót hallgatta, és sokszor meggyőződhetett a rádió szavahihetőségéről. Az egyik nagy kiábrándulás pl. az volt, amikor a SZER részletesen közvetítette a nyugattal kokettáló Ceausescu 1978-as washingtoni vizitjét; sokak számára volt emlékezetes, ahogy a SZER kritikusan rámutatott a nagyszabású amerikai fogadtatás és Ceausescu otthoni elnyomó politikája közti feszültségre.³⁴⁸

A SZER keményen megharcolt azért, hogy a Kelet-Európa felé való sugárzásban nehezen lehessen fölvenni vele a versenyt. Szerkesztői azt vallották:

„A célországok szabad ellenzéki sajtójának tartjuk magunkat. [...] Mi nemcsak a hallgatónak, hanem a hallgatókról szólunk.”³⁴⁹

A SZER alapvetően különbözött azoktól a rádióktól, amelyek hallhatók voltak Kelet-Európában (mint pl. a bécsi vagy a luxemburgi rádió), de nem sugároztak kifejezetten a kommunista

³⁴⁸ Ratesh, Nestor: *Radio Free Europe's Impact in Romania During the Cold War*. In: Johnson, A. Ross - Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings - Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, p. 207., 213.

³⁴⁹ The Rock Hill Herald, December 9, 1970, p. 18.

országoknak.³⁵⁰ Nyugati média létére ez volt a SZER legnagyobb specialitása, de a kelet-európai rádiók és írott médiák is ezért láttak benne nagy riválist. További specialitásai közé tartozott még három meghatározó tényező: a Kelet-Európára vonatkozó információk mennyisége, a szofisztikált és specializált hírgyűjtő és -feldolgozó rendszere, valamint az információk többoldalúsága, amelyek mind azt eredményezték, hogy a SZER kimagaslott a propagandaadók közül.

A SZER specialitásait taglalva egyes kutatók az adó Amerika Hangjával összehasonlított plebejusságára, köznépiességére mutatnak rá (A. Ross Johson), mások a SZER „rejtett ágendáját” tartják a tartós hatás okának (Rév István, Prokop Tomek). Ha volt üzenet, amit a rádió a szavakon túl a pusztá létével kifejezett, akkor az az volt, hogy képes volt életben tartani a kelet-európaiak demokratikusabb jövőbe vetett reményét. A remény és a jövőbe vetett hit életben tartása kezdettől cél volt, ahogy azt Ferdinand Peroutka is kifejezte a legelső csehszlovák műsorban 1951. május 1-jén:

„Tudjuk, hogyan próbálják a kommunisták megváltoztatni a lelketeket. [...] De azt is tudjuk, hogy amikor a napi fáradalmak után este hazatértek, újra azok vagytok, akik mindig is voltatok: szabadon gondolkodó emberek. Itt, otthonotok falai között minden nap elmondjátok: Hazudnak! De mentsétek meg a gyerekeket. Ti jobban tudjátok, hogyan, de mentsétek meg őket.”³⁵¹

A nyugati adókon hallott szavak nagyon sok hallgatónak a tárgyiasult reményt jelentették: Valakik gondolnak ránk!³⁵² Ennek alapját egyfelől a tranzistoros rádió léte, azaz a magányos rádióhallgatás lehetősége teremtette meg, másfelől a rádiónak az a

³⁵⁰ August 1979: HU-OSA-300-6-2 RFE/RL East European Area Audience and Opinion Research, container no. 4. Listening to western radio in East Europe feliratú irat, p. 3.

³⁵¹ <http://www.hoover.org/library-and-archives/collections/east-europe/czech-and-slovak/peroutka> [2010. 10. 3.]

³⁵² Tolz, Vladimir – Corwin, Julie: *Soviet Reactions to Foreign Broadcasting in the 1950s*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, p. 288., 294.

sajátos hatása, hogy ez a média „privát tapasztalat, amely stimulálja a fantáziát”.³⁵³ A rádió által stimulált fantázia ugyan csak a reményt táplálta, de a SZER-nek ez a hatása időnként nagyon is kézzelfoghatóvá vált. Erre Lengyelországból két beszédes példa is akad. Először 1953 nyarán, amikor a munkásfelkelésben részt vevő lengyel munkások lerombolták a SZER műsorait zavaró állomásokat,³⁵⁴ majd pedig Richard M. Nixon 1959. augusztus 2-ai lengyelországi látogatásakor. Nixon Eisenhower alelnökeként járt Varsóban, de érkezésének pontos körülményeit a lengyel sajtó elhallgatta, mivel félt, hogy Nixonnak Varsóban lelkesebb üdvözlésben lesz része, mint az előtte másfél héttel ott járó Hruscsovnak. A lengyel hatóságok szándékosan nem a fő varsói repteret jelölték ki az érkezés helyszínének, és a pontos időpontot is eltitkolták. A SZER lengyel szolgálata azonban bemondta a részleteket a hírekben, így Nixont több tízezer lelkes ember várta az út mellett: nyitott autójára a repülőtértől a belvárosig virágcsokrok százait hajították.

A SZER-re az összes kommunista ország hatóságai ellenségeként tekintettek, és kezdetben a legkézenfekvőbb ellenintézkedést, a hallgatók kriminalizálását alkalmazták. Rendőrségi repressziókra és nyugati rádiók hallgatásáért elítélt emberek ügyeire mindegyik kommunista országból akad példa Rákosi Mátyás országától Csehszlovákián át Lengyelorszáig; az ötvenes évek elején pl. a SZER hallgatása és szórólapjainak birtoklása mindhárom országban börtönt vagy munkahely elvesztést jelenthetett.³⁵⁵ Révész Béla kutatásai szerint Magyarországon 1956-ban 42 esetben kerültek emberek, ill. csoportok a belügyminisztérium látókörébe „elleneséges” vagy „leleplezett” rádióhallgatás miatt. Bár nem volt ritka,

³⁵³ Ezt Rév István Marshall McLuhanra hivatkozva mondja. Rév István: *Just Noise? Impact of Radio Free Europe in Hungary*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, pp. 239–240.

³⁵⁴ Weiner, Tim: *A CIA története*. Gabo, 2009, p. 149.

³⁵⁵ Curry, Jane Leftwich: *Radio Free Europe in the Eyes of the Polish Communist Elite*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, p. 149.

hogy megállapították a Szabad Európa Rádió hallgatását mint az izgatás (!) önálló törvényi tényállását, az esetek többségében a rádióhallgatást kontextuális elemként használták. Ez azt jelentette, hogy a rádióhallgatás nem önálló bűntett volt, hanem a minősítő körülmény szerepét játszotta, mivel a büntetési tétel kiszabásánál „az ilyen körülmény megléte jelentősen megnövelte a bíróság szemében a cselekmény társadalomra való veszélyességét”.³⁵⁶

A SZER hallgatásában rejlő személyes veszélyt tekintve ugyanez volt a helyzet Csehszlovákiában és Lengyelországban is. Miként a rákosista Magyarországon, a SZER hallgatása itt is súlyosbító jogi körülmény volt más bűnök mellett:

„Bár nincs kimondott törvényi tilalom, a SZER hallgatása az antiszocialista vagy az államellenes propaganda révén büntethető. [...] A csehszlovák rezsim azt alkalmazza, hogy elveszi a kedvet a hallgatástól anélkül, hogy azt kimondottan tiltaná, vagy pedig úgy, hogy a nyugati rádiók hallgatását különféle rendszerellenes cselekedetekkel hozza összefüggésbe, amikért viszont már súlyos büntetéseket lehet kiszabni, illetve amelyek súlyosbító körülményként merülnek föl.”

Csehszlovákiában a leggyakrabban alkalmazott technika a müncheni adó befeketítése volt. „Hogyan változott egy fiatalember a SZER hallgatása által asszonyverővé?” cím alatt a Pochoden című regionális cseh lap 1962. november 22-én azt a benyomást keltezte, hogy a SZER-t hallgató férjek sokkal gonoszabban bánnak feleségükkel, mit akik nem hallgatják ezt az adót:

„Azon a napon, amikor a templomból (!) hazajöttem este 7 óra körül, a feleségem és a gyerekek már aludtak. Mivel még nem vacsoráztam, dühös lettem, lehúztam a takarót a feleségemről, és kétszer megütöttem derékszíjjal a hátát. Akkor felugrott, és kiment a konyhába. Akkor még egyszer vagy kétszer megütöttem” – idézte a csehországi Chvaleticéből származó Vlčej V. szavait a Pochoden, majd hozzátette: „Ez az ember így viselkedett a feleségével, és soha nem jutott eszébe, hogy az életét összhangba kel-

³⁵⁶ Révész Béla: *Manipulációs technikák a hidegháború időszakában*, 1996. www.mek.oszk.hu [2008. 5. 12.]

lene hoznia a szocialista ember erkölcsével. A Szabad Európa, aminek ő a lelkes hallgatója, erre nem tanította meg.”

A SZER elemzői felfigyeltek a kémttörténetnek álcázott propagandahírekre is. Pl. arra, amikor a prágai rádió 1963. február 26-án egy hosszú riportot közölt egy bírósági tárgyalásról, amelyben egy állítólagos kém a német titkosszolgálat hálózott be egy németországi nyaralás alatt. A megvádolt egy Richard Seibt nevű cseh munkavezető volt, aki egy ostravai gépállomáson dolgozott:

„A prágai rádió szerint Seibt Németországban tekintélyes pénzösszeget kapott, amiből ő fényképezőgépet és egy nagy teljesítményű rádiókészüléket vásárolt, amelyen a SZER-t hallgatta. Az adó egy előre megbeszélte kód (»Az egész család üdvözlését küldi Miladának, és reméljük, jól halad a tanulásban«) segítségével adott neki utasításokat hetente egy alkalommal. [...] Seibt egy kicsiny mágneses doboz segítségével tartotta a kapcsolatot kenyéradó gazdáival, mégpedig úgy, hogy azt óvatosan a Varsó és Párizs között közlekedő expresszvonat étkezőkocsijának aljára rögzítette. Amikor a vonat megállt Ostravában, Seibt elhelyezte rajta a dobozt.”³⁵⁷

A csehszlovák hatóságok további eljárása volt, hogy a sajtópropagandában a köztörvényes bűntényeket összemosták a politikai ellenzékiességgel. A Rudé Právo 1962. október 30-án egy fiatalokból álló banda kapcsán ezt írta:

„Fegyvereket halmoztak föl, tagokat toboroztak háború esetére, és fegyveres támadást terveztek népünk ellen. Ezeket a fiatal bűnözőket nagyban befolyásolta a családi környezetük, az általuk olvasott szeméti irodalom és az úgynevezett Szabad Európa nevű uszító rádióállomás. A járásbíróság szigorú büntetéseket mért ki ezekre veszélyes bűnözőkre: Jan Vanekre – aki három korábbi büntetése miatt is bűnhődött – halálbüntetést; Pavel Kašparekre 12 év börtönt; Michal Lagdanra 10 év börtönt; Florian Kašparekre 6 év börtönt.”

³⁵⁷ March 1963: HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Research Institute, Media and Opinion Research Department, EE Area and Opinion Research, container no. 1, Folder: from July 1962 to December 1969. The element of personal risk involved in listening to RFE in Czechoslovakia... feliratú irat, p. 1., 3-4.

Nem meglepő, hogy a SZER 1962-es hallgatói interjúi arról számoltak be, hogy „a többi célszázzal összevetve Csehszlovákiában kevesebb ember hallgatja a SZER-t, mivel veszélyesebb tevékenységnek vélik, mint korábban. Ez a tény meghatározza a csehszlovák hallgatók viselkedését, akik így nem nagyon mernek beszélni környezetüknek a rádióban hallottakról”.

A SZER hallgatását Lengyelországban nem üldözték, bár az itt sem volt problémamentes. Egy brit férfi, aki két hónapot töltött egy varsói kórházban, arról számolt be, hogy „a lengyel körtermi sorstársai lelkes SZER-hallgatók” voltak. Amikor viszont 1962 nyarán híre ment, hogy néhány egyetemi kollégiumban tömegesen hallgatják a SZER katyni mézárulásról szóló műsorsorozatát, a titkosszolgálat a kollégiumokban elkobozta a magánrádiókat. Ugyanebben az időben a Magyarországról Nyugatra utazók közel fele azt mondta, ők a környezetükkel megbeszélik a SZER-ben hallottakat. Egy SZER-hez érkezett magyarországi levél egyenesen ezt írta:

„A múlt héten, amikor egy barátom névnapját ünnepeltük, az egyik vendég, egy rendőr, azt mondta: Kapcsold be a Szabad Európa Hangját (!), haver! Így is történt, és minden csendben meghallgattuk a híreket, bár a vendégek között még legalább két rendőr volt.”³⁵⁸

A SZER-nek az adott értelmet, hogy olyan híreket sugárzott Kelet-Európa, amelyeket ott nem hoztak nyilvánosságra. Ez azonban önmagában nem volt elég, és valójában közel egy évtizedig eltartott, amíg a rádió elérte a később ismert kimagasló hallgatottsági pozícióját. Kulcskérdés volt, milyen minőségű és mennyire hihető híreket sugároz, s ebből a szempontból az amerikai menedzsmentnek nem volt más választása, mint a kiváló minőséget célul kitűzni. Az eredmény 1964 körül érett be. A kérdőíves felmérések bizonyossága szerint a SZER ekkorra lett képes a hallgatottság

³⁵⁸ March 1962: HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Research Institute, Media and Opinion Research Department, EE Area and Opinion Research, container no. 1, Folder: from July 1962 to December 1969. The element of personal risk involved in listening to RFE in Czechoslovakia... feliratú irat, pp. 3-5. old.

terén élre törni, s ez annál jelentősebb fejlődés volt, mivel két legnagyobb riválisát, az Amerika Hangját és a BBC-t ekkorra már a kelet-európai rezsimék többsége megszűnt zavarni. Csehszlovákiában a hatvanas évek első harmadában, 1963 és 1965 között előzte meg a SZER az addig legnépszerűbb nyugati rádiót, a bécsit.³⁵⁹

1951-től kezdve a SZER egy földrajzilag igen kiterjedt és nemzeti értelemben igen sokféle hallgatóságnak, potenciálisan mintegy 75–105 millió kelet-európai hallgatónak nyújtott híralternatívát.³⁶⁰ Az 1970-es évek elején reálisan mintegy 25 millió, tíz évvel később pedig kb. 30 millió kelet-európai lakos hallgatta több-kevesebb rendszerességgel az adót.³⁶¹ Ezt a diverzifikált hallgatóságot úgy kellett megszerezni és megtartani, hogy miközben viszonylag egységes jelleggel a közös célon, a kommunizmus bukásán dolgozott, a rádió műsorai nem lehettek egyhangúak, ellenkezőleg: tükrözniük kellett e nagy térség hallgatóságának különbségeit. És bár a rádió nem a saját hallgatóitól, hanem az USA kormányserveitől függött (ebben jócskán eltérve a nyugat-európai szabad médiapiacra működő vetélytársaitól) – a SZER-nek folyamatosan igazolnia kellett saját létezését. Ha a hírminőség alacsony foka miatt a SZER-t nem hallgatták volna, vagy ha a szerkesztőségek nem biztosították volna a folyamatosan magas hallgatottságot, a rádió könnyen megszűnhetett volna. Már csak azért is, mert egyébként is sokan kívánták, követelték – Keleten és Nyugaton egyaránt – a megszűntét.

Egy 1963/64-es kérdőíves felmérés szerint, amelynek során azt kérdezték: Hallgat-e ön nyugati rádiókat?, a cseh és a szlovák vá-

³⁵⁹ September 1964 and March 1965: HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Research Institute, Media and Opinion Research Department, EE Area and Opinion Research, container no. 1, Folder: from July 1962 to December 1969. The audience of western broadcasters in Czechoslovakia feliratú irat, pp. 3–4., 8.

³⁶⁰ Az 1980-as években Csehszlovákia (15), Magyarország (10), Románia (21), Bulgária (8), NDK (16), Lengyelország (32) és Albánia (2,6) összlakossága durván 104,6 millió fő volt.

³⁶¹ The Milwaukee Journal, July 10, 1970, p. 24.; Aug 1979: „kb. 32,300.000 hallgató Kelet-Európában” HU-OSA-300-6-2 RFE/RL East European Area Audience and Opinion Research, container no. 4. Listening to western radio in East Europe feliratú irat, p. 1.

laszadók 58%-a igennel válaszolt. A bécsi rádiót ekkor 39%, a SZER-t 37%, az Amerika Hangját 23%, a BBC-t pedig 18% nevezte meg. A bécsi rádió tehát ekkor még az élen állt, de a különbség belül volt a statisztikai hibahatáron, ráadásul az elemzők még egy lehetőségre rámutattak:

„A csehszlovákiai liberalizációnak köszönhetően egyre több ember meri bevallani, hogy nyugati adókat hallgat. De még így is a BBC-t és a bécsi rádiót könnyebben bevallják, mint a SZER hallgatását.”

A SZER magáévá tette a korabeli nyugati rádiómarketing-fogalmakat, amelyek szerint a „rendszeres hallgató” az a felnőtt személy, aki „legalább heti egy alkalommal az adót hallgatja”. A hatvanas évek közepén a csehszlovákiai rendszeres hallgató „heti háromszor találja meg a SZER-t, és kb. 30 percig hallgatja esetenként. [...] A rendszeres hallgatók egyharmada legalább egy órán át hallgatja, 10%-uk több, mint két órán át, azonban csak egy nagyon kis töredék, a rendszeres hallgatóknak csak 3%-a hallgatja minden nap. [...] A műveltebbek kicsit kevesebbet hallgatják.”

A kérdőíves felmérések kezdettől eltérést mutattak a cseh és a szlovák hallgatók között: 1964-ben a szlovák megkérdezetteknek a 41%-a, míg a cseheknek csak 27%-a hallgatta a SZER-t rendszeresen.³⁶² Ugyanezzel a mércével mérve a hetvenes évek végén a csehszlovákiai rádiózók 34%-a havonta egyszer, 31%-a hetente egyszer, 12%-a pedig naponta hallgatta a SZER-t.³⁶³

A SZER mint „uszító rádió” helyi felfogása miatt feltétlenül számolni kell egy másodlagos hallgatósággal is mint tényezővel; vagyis azokkal a hallgatókkal, akik maguk nem hallgatták, de másoktól hallottak a SZER-ről. „Ez a csoport különösen nagy Csehszlovákiában és Bulgáriában, ahol a technikai zavarás erősen korlátozza az elsődleges hallgatóságot” – fogalmazta meg egy ko-

³⁶² September 1964: HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Audience Research, container no. 1. The audience of western broadcasters in Czechoslovakia feliratú irat, p. 2., 4-5., 7-8.

³⁶³ August 1979: HU-OSA-300-6-2 RFE/RL East European Area Audience and Opinion Research, container no. 4. Listening to western radio in East Europe feliratú irat, p. 5.

rabeli belső jelentés, és hozzátette, hogy jellemzően férfiak adják tovább egymásnak a SZER híreit. Ezen belül az egyes célszágokban jelentős eltérés volt tapasztalható az életkor tekintetében: Romániában volt a legnagyobb, Csehszlovákiában viszont a legkisebb azoknak a fiataloknak az aránya, akik továbbították a SZER híreit. Azt kutatva, mely politikai csoportok tagjai hallottak másoktól a SZER-ről, kiderült, hogy az egész térségben nemcsak a magukat demokratikus szocializmusban vagy kereszténydemokráciában hívőknek nevezők 70-80%-a, de a magukat kommunistának vallók 48%-a is hallott másoktól a SZER-ről.³⁶⁴

A hallgatók kriminalizálását az adó technikai zavarása kísérte, majd váltotta fel.³⁶⁵ Mindegyik célszágban gyorsan és energiát nem kímélve épültek ki a zavaróállomások.³⁶⁶ A technikai zavarás azt jelentette, hogy a zavaróállomásokról zavaró jeleket: ropogó generátorhangot, visszafelé lejátszott emberi beszédet vagy más egyéb értelmetlen zajt keverték a műsorokba, ezzel téve nehezzé vagy egyenesen lehetetlenné az adások normális hallgatását. A sztálini rendszerre jellemzően a zavaróállomások egy része már közvetlenül a világháború végén, tehát jóval a SZER létrehozása előtt üzembe állt. A SZER megalakulása után viszont a kommunista vezetés még indokoltabbnak látta zavarás útján figyelmeztetni a hallgatókat, hogy a totális állam előtt a magányos rádióhallgatás sem maradhat titokban.³⁶⁷

A nyugati adók technikai zavarása Kelet-Európa egész kommunista korszakát végigkísérte. És bár korántsem csak a SZER-t, hanem kisebb-nagyobb eltérésekkel a legtöbb nyugati adót za-

³⁶⁴ June 1980: Secondary audience. HU-OSA-300-6-2 RFE/RL East European Area Audience and Opinion Research, container no. 4. The secondary audience of RFE... feliratú irat, p. 1., 6-7., 9.

³⁶⁵ Pleikys, Rimantas: *Jamming*. Kiadó és évszám nélkül (1998). <http://www.radiojamming.info> [2011. 3. 18.]

³⁶⁶ Machcewicz, Pawel: *Polish Regime Countermeasures against Radio Free Europe*. In: Johnson, A. Ross - Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings...* CEU Press, 2010, p. 171.

³⁶⁷ Rév István: *Just Noise? Impact of Radio Free Europe in Hungary*. In: Johnson, A. Ross - Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings...* CEU Press, 2010, p. 244.

varták, kétségtelen, hogy a kommunista rezsimiek a SZER-t zavar-
ták a legintenzívebben és legtovább. Holott igen költséges és
energiaigényes tevékenységről volt szó. A Szovjetunió által 1948-
ban elkezdett rádiózavarás teljesítményét tekintve 1988-ig meg-
tízszereződött: amíg 1955-ben 200 állomás zavart 3,5 megawatt
teljesítménnyel, 1988-ban már 1700 adó összesen 45 megawatt
teljesítménnyel zavarta a nyugati adókat. A kelet-európai orszá-
gok „barátilag besegítettek” egymásnak a zavarásban. Pl. a len-
gyel kormány 1957-től már nem kezdeményezett zavarást
belföldről, az valójában 1988-ig folytatódott a területe fölött a
Szovjetunióból, pontosabban Litvániából,³⁶⁸ sőt a lengyeleknek
időről időre a magyarok és a csehszlovákok is „besegítettek”.³⁶⁹

A zavarást alkalmazó országok, élükön a Szovjetunióval, egy
sor nemzetközi kötelezettséget megszegtek,³⁷⁰ ráadásul iszonyú
összegeket emésztettek fel rá a *saját lakosságuk ellen*. A SZER
egyik főmérnöke számítása szerint csak a felhasznált villanyáram
évente 48 millió dollárt tett ki,³⁷¹ de amerikai történészekről és új-
ságíróktól olvasni lehet 150-180 milliónyi éves összegekről is.³⁷² A
leghihetőbb azoknak az amerikai technikusoknak a becslése,
akik szerint a szovjetek évente kb. 100 millió dollárt költöttek za-

³⁶⁸ Curry, Jane Leftwich: *Radio Free Europe in the Eyes of the Polish Communist Elite*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, p. 153.; August 1979: HU-OSA-300-6-2 RFE/RL East European Area Audience and Opinion Research, container no. 4. Listening to western radio in East Europe feliratú irat, p. 1.

³⁶⁹ Machcewicz, Pawel: *Polish Regime Countermeasures against Radio Free Europe*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings...* CEU Press, 2010, p. 171.

³⁷⁰ Woodard, George W.: *Cold War Radio Jamming*. In: *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds)..., 2010, p. 63.

³⁷¹ The Pittsburgh Press, January 26, 1967, valamint Woodard, George W.: *Cold War Radio Jamming*. In: *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds). CEU Press, Budapest-New York, 2010, 53.

³⁷² Weiner, Tim: *A CIA története*. Gabo, 2009, 333.; The Soviets are spending 180 million dollars per year for jamming. Herald-Journal, Jan 24, 1963, p. 7.

varásra,³⁷³ de még ha ezt a középértéket vesszük, akkor is abszurd, hogy a zavarás nagyjából épp annyiba került, mint a SZER éves üzemeltetési költsége.

Az egész keleti blokk elképesztő időt, energiát és pénzt költött a nyugati rádióadók zavarására. Nem véletlen, hogy előbb-utóbb sorra felhagytak ezzel a tevékenységgel. A lengyelek hagyták abba legkorábban, 1957-ben.³⁷⁴ 1959 után a Szovjetunió és több csatlósa is átállt a totális zavarásról a szelektív, csak bizonyos adókat érintőre,³⁷⁵ ami azt jelentette, hogy ekkortól a Szovjetunió az állami rádiókat már nem zavarta, de a magánadókat, mint amilyen a SZER is volt, igen.³⁷⁶ A Nyugat felé látvány-külpolitikát folytató Románia 1963-ban állította le a SZER zavarását. Ezt Ceausescu az 1980-as években nagyon megbánta, de amikor fölvetette az újraindítást, a titkosszolgálat jelentése szerint a költségek miatt „csak úgy lett volna megoldható, ha a szovjetek ingyen besegítenek”.³⁷⁷ Romániát Magyarország követte 1964-ben. A magyar politbüro 1963-ban szembesült azzal a ténnyel, hogy a SZER zavarása 10 és 80 százalékos hatékonyság között mozog (hajnalban 30, délután 3-ig 80, az esti órákban viszont csak 10%), valamint hogy tökéletesebb zavarás csak Budapesten és Pécs környékén érhető

³⁷³ Sajnos, G. Woodard tanulmányából nem egyértelmű, hogy az adatok az egész kommunista blokkra vagy csak a Szovjetunióra vonatkoznak-e.

³⁷⁴ Document No. 35: 1963. *Minutes of [Hungarian] Politburo on Jamming of Western Radio*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, p. 499.

³⁷⁵ Weiner, Amir: *Foreign Media, the Soviet Western Frontier, and the Hungarian and Czechoslovak Crises*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, p. 308.

³⁷⁶ Document No. 34: 1963. *Report to [Hungarian] Politburo on Jamming of Western Radio*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, p. 495.

³⁷⁷ Ratesh, Nestor: *Radio Free Europe's Impact in Romania During the Cold War*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings...* CEU Press, 2010, p. 209.

el. Ezután Magyarország 1964 januárjában³⁷⁸ abbahagyta a zavarást, Kádár Jánosnak azzal a személyes megjegyzésével, hogy:

„Beszélünk kéne az angolokkal és az amerikaiakkal, vagy inkább küldjünk nekik egy állásfoglalást, amelyben azt mondjuk, hogy úgy döntöttünk, hogy átmenetileg abbahagyjuk a zavarást, és ha ők hajlandóak olyan programokat sugározni, amikben legalább valamiféle objektivitás jelei fölfedezhetők, akkor nem indítjuk újra. Ha ezt nem teszik meg, újraindítjuk.”³⁷⁹

A SZER-ellenes érzület országonként és időszakonként változott. Változott az országok SZER-hez való viszonya, hatott a kommunista berendezkedés helyi konszolidációjának mértéke, az ország külpolitikai törekvései stb., és ezekkel együtt változtak a rádió helyi lehetőségei is. Magyarországon és Lengyelországban egy idő után megtűrték és nem kriminalizálták a rádió adásait; Romániában abszurd módon megtűrték, de kriminalizálták. A SZER-elleni hatósági fellépés (titkosszolgálati vagy politikai eszközökkel) azonban minden kommunista országban cél és program volt még az 1980-as években is. Az ellenséges érzület időnként alábbhagyhatott, de a SZER mindehol és mindvégig a konkrétan megnevezhető ideológiai ellenség szerepét töltötte be.

A technikai zavarás 1985 után vált lazábbá, amikor a rádió és Mihail Gorbacsov nemzetközi érdekei kezdtek egybeesni. A nyitottság jegyében Gorbacsov abbahagyta a SZER kelet-európai zavarását, aminek a helyi potentátok egyáltalán nem örültek.

³⁷⁸ Egyesek szerint január 1-jével, más adat szerint 1964. január végén, ld. September 1964: „Cessation of the systematic jamming of RFE to Hungary at the end of January 1964.” HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Research Institute, Media and Opinion Research Department, EE Area and Opinion Research, container no. 1, Folder: from July 1962 to December 1969. Hungarian listening patterns since the cessation of jamming feliratú irat, p. 1.

³⁷⁹ Document No. 34: 1963. *Report to [Hungarian] Politburo on Jamming of Western Radio*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, pp. 487–493., valamint Document No. 35: 1963. *Minutes of [Hungarian] Politburo on Jamming of Western Radio*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, pp. 494–500.

Csehszlovákia jóval 1985 után is nagy erővel zavart, amiről egyebek mellett a SZER-nél 1985 nyarán bevezetett csehszlovák telefonszolgálatnál panaszkodtak folyamatosan a hallgatók. Noha az 1980-as években már Csehszlovákiában sem volt annyira agresszív a rádióhallgatás kriminalizációja, mint korábban, a hallgatók még ekkor is úgy érzékelték, hogy a SZER-telefonszolgálat igénybe vételét félelem kíséri:

„Egy sor érdekesség van, amiket kérdezni vagy mondani szeretnék, de sajnos félek, mert holnap már jöhetnek értem.” (1985. 8. 25.)

Ugyanez a félelem nyilvánult meg az állambiztonságra tett sok utalásban, sőt üldözöttség-érzetben: „Engem folyamatosan megfigyelnek.”³⁸⁰ SZER-ellenesség és a technikai zavarás tekintetében Csehszlovákia kétségtelenül roppant agresszívan viselkedett, az ország még Bulgáriát is lekörözte. Bulgáriában időről időre leállították egyik vagy másik nyugati adó zavarását, de a SZER-ét soha. Azt azonban még Bulgáriában is megtették, hogy a SZER műsorainak figyelése, monitorozása nem a titkosszolgálat, hanem a bolgár távirati ügynökség, a BTA feladata volt, amiként Magyarországon is az MTI egyik osztálya végezte ezt a tevékenységet.³⁸¹ Csehszlovákiában a SZER-t gyakorlatilag 1950-től 1989-ig mindvégig (1968-ban egy rövid időszakot és néhány műsort leszámítva³⁸²) teljes kapacitással zavarták, megfigyelése pedig kiemelt belüleges és titkosszolgálati kompetencia volt. Ebben az országban a SZER a kommunista uralom utolsó pillanatáig a kiemelt ideológiai ellenesség szerepét töltötte be, és az ellene tett hatósági intézkedések a

³⁸⁰ HU OSA 300-30-20. RFE/RL Research Institute. Telephone Calls to the Czechoslovak Desk 1985–1989. Container no. 1, 1985. 8. 25. és 1985. 8. 20.

³⁸¹ Baev, Jordan: *Bulgarian Regime Countermeasures against Radio Free Europe*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, pp. 261–262.

³⁸² March 1965: „Egyes SZER-adásokat Csehszlovákia nem zavarja.” HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Research Institute, Media and Opinion Research Department, EE Area and Opinion Research, container no. 1, Folder: from July 1962 to December 1969. The audience of western broadcasters in Czechoslovakia, p. 5.

kommunista blokkon belül a legagresszívabbak voltak. George Woodard, a SZER egyik főmérnöke számára emlékezetes maradt, amikor 1988. november 21-én azzal a hírrel hívták fel, hogy a Szovjetunióban és szinte egész Kelet-Európában megszűnt a SZER zavarása; csak Csehszlovákia és Bulgária tartott ki még az év végéig a zavarás mellett.³⁸³

Paradox módon a rádió menedzsmentje számára sokáig a zavarás nyújtotta az egyetlen visszajelzést a műsorok hatékonyságáról³⁸⁴ – később már a sajtóbeli és a diplomáciai támadások is jelezték ugyanezt. A rádió válaszul ellenintézkedések egész sorát tette. Ellentétben a VoA-val, amelynek kezdetben állandóan változtatták a frekvenciáit,³⁸⁵ a SZER-nél más megoldást választottak. Folyamatosan növelték az adótornyok számát és kapacitását, továbbá egyre több, de állandó frekvencián és egyre nagyobb erővel sugározták be a kelet-európai térséget. A hatékonyabb nappali zavarást, illetve az éjszakai jobb vételi lehetőségeket kiszámítható ismétlések formájában komponálták be a műsorrendbe, ezzel biztosítva, hogy valamikor minden műsort meg lehessen hallgatni. Mérnökileg és csillagászatilag kiszámítottak minden adódó geográfiai vagy meteorológiai jelenséget, mint pl. azokat a holt időket, amikor a Föld forgásából adódóan egy-két órára lehetetlen volt a Nyugatról Kelet felé történő zavarás.

Minden intézkedés közül az egy időben több hullámhosszon való sugárzás volt a legnagyobb garancia, hogy a SZER adásai célba érnek. Az USA kormánya a hidegháború csúcán a SZER, a Radio Liberty és az Amerika Hangja számára a kilenc különböző rövidhullámú frekvencián való egyidejű sugárzást írta elő. A valóságban

³⁸³ Woodard, George W.: *Cold War Radio Jamming*. In: *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds)... 2010, p. 51.

³⁸⁴ Henze, Paul B.: *RFE's Early Years: Evolution of Broadcast Policy and Evidence of Broadcast Impact*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, p. 9.

³⁸⁵ Borhi, László: *Containment, Rollback, Liberation or Inaction? The US and Hungary in the 1950s*. *Journal of Cold War Studies*, Volume 1, Issue 3, 1999, p. 95.

azonban a SZER műsorai ennél jóval több, időnként 27-33 különböző hullámhosszon voltak hallhatóak egyidejűleg.³⁸⁶ A hallgatók megtanulták, hogy a zavart, ezért rosszul hallható adást tovább kell tekerni, és előbb-utóbb ugyanaz a műsor egy másik hullámhosszon megtalálható. Ez annyira ösztönössé vált, hogy sok hallgató a rosszul szigetelt elektromos készülékek keltette zajokat vagy az ionoszférikus eredetű természetes interferenciákat is műszaki zavarásnak vélte, holott a technikai zavarás esetleg már nem is létezett.³⁸⁷

A „más” hírekre vágyó kelet-európaiak megtanultak együttélni a saját kormányaik által generált technikai zavarással. Bízta benne, hogy kedvenc műsoraikat előbb-utóbb megtalálják, a pocskékul hallható adásokat pedig különféle leleményekkel próbálták ellensúlyozni. Pl. a rádiót áttették egy másik elektromos készülék (hűtő, tévé) közelébe, vagy a lakás egy másik, jobb vételt biztosító pontjára. Egyesek átálltak az éjszakai rádióhallgatásra, mások a készülékek műszaki átalakítását (rövidhullámú adások vételére alkalmassá tételét) tették mini-iparaggá, mint pl. a Szovjetunióban egyes háborús veteránok. Megdöbbentő helyzet állt elő, amikor a szovjet vezetőket a SZKP KB elnökségében (!) szembesítették a rövidhullámú adások romboló voltával és a rádióbarkácsolással. Nyikita Hruscsov megoldásként azt javasolta, hogy az újabb készülékek ne legyenek alkalmasak rövidhullámú adások vételére. Amikor közölték vele, hogy akkor senki sem fogja megvenni a rádiókat, azzal ötletelt, hogy akkor szüntessék be a meglévő készülékekhez a pótalkatrész-gyártást, így majd „természetes módon” fognak lecserélődni a rövidhullámú rádiók vételére alkalmas készülékek.³⁸⁸

A módosabb Csehszlovákiában kialakult a hétvégi házas vagy pik-

³⁸⁶ Woodard, George W.: *Cold War Radio Jamming*. In: *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. In: Johnson, A. Ross- Parta, R. Eugene (eds)... 2010, pp. 58–60.

³⁸⁷ March 1979: HU-OSA-300-6-2 RFE/RL East European Area Audience and Opinion Research, container no. 4. Jamming as a factor... felirató irat, p. 4.

³⁸⁸ Hruscsov, Mikojan, Koszigin, Ponomarev, Iljicsev, J. A. Furceva és Brezsnyev rövidhullámú rádiózással kapcsolatos ötleteléséről ld. Document

nik-rádiózás szokása. A csehszlovák szolgálatnál 1985-ben bevezetett telefonos hallgatói beszámolókból tudható, hogyan működött ez: a hallgatók kimentek a lakóhelyük közelében lévő hétvégi házba és kiskertbe (ún. chatára), ahol zavartalanabban tudtak rádiózni. A hobbikertes hallgatók időnként csoportba szerveződtek, mint pl. a telefonszolgálatot többször felhívó „ostravai hétvégi házasok”:³⁸⁹

„Egy kis munkám akadt a kiskertben, ott teljes erővel és félelem nélkül hallgathattam önöket”; „Ha van rá mód, családostul hallgatjuk önöket. [...] Legtöbbször a hétvégén, Prágán kívül, ahol a rádióállomást nem zavarják annyira.”³⁹⁰

A többi országnál erősebb zavarás dacára, érdekes módon, a SZER kutatói által Csehszlovákiában mért hallgatottsági időszakok alig különböztek a többi ország adataitól. 1963-ban Csehszlovákiában 18.30 és 20.30 közé esett a hallgatottsági csúcsidő; a hallgatók 50%-a ekkor hallgatta a SZER-t; napközben nagyon kevesen (5% alatt), 22 és 23 óra között viszont a 14%-uk hangolt a SZER-re.³⁹¹ 1971-re a hallgatottsági csúcsidő kb. fél órával későbbre tolódott, a hallgatóság azonban megmaradt. Ekkoriban Csehszlovákiában este 7 és 8 között hallgattak a legtöbben rádiót, viszont felbukkant egy új tényező, a tévé, amit ekkoriban Csehszlovákiában 8 és 10 között néztek a legtöbben.³⁹²

1979-ben a Nyugatra utazó csehek és szlovákok 95%-a szerint a

No. 48: *1963. Minutes of Presidium Meeting on Restricting Soviet Short-wave Receivers*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, pp. 552–554.

³⁸⁹ „Ostravští Chatáři” HU OSA 300-30-20. RFE/RL Research Institute. Telephone Calls to the Czechoslovak Desk 1985–1989, container no. 1, 1985. 9. 7.

³⁹⁰ HU OSA 300-30-20. RFE/RL Research Institute. Telephone Calls to the Czechoslovak Desk 1985–1989, container no. 1, 1985. 9. 6. és 1985. 8. 21.

³⁹¹ December 1963: HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Research Institute, Media and Opinion Research Department, EE Area and Opinion Research, container no. 1, Folder: from July 1962 to December 1969. Charts and tables of listening times to RFE feliratú irat.

³⁹² September 1971: HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Research Institute, Media and Opinion Research Department, EE Area and Opinion Research, contai-

technikai zavarás volt az oka a SZER rossz vételi lehetőségeinek; további 12% szerint a gyenge adás, 9% szerint a rossz rádiókészülék okozta a problémát. Ugyanezen csoport háromnegyede a zavarást „nagyon erős”-nek, további 25%-a pedig „elég erősnek” minősítette.³⁹³ Nem csoda, hogy amikor egy kérdőívben azt kérdezték tőlük: Ön miért nem hallgatja a SZER adásait?, az összes célország közül a cseh és a szlovák válaszadók adták a legnagyobb arányban (39%-ban) azt a választ, hogy a zavarás miatt, míg a lengyelek és a bolgárok között csak 19%, ill. 13% akadt, akik a zavarást jelelték meg első helyen. A csehszlovákiai válaszadók további 29%-a azért nem hallgatta a SZER-t, mert „nem érdekelte” őt, 16%-uk pedig azért nem, mert „nem volt rá ideje”.

1965-öt követően a SZER-t nagyjából a felnőtt csehszlovák lakosság 34%-a hallgatta rendszeresen – ők voltak, akik minden zavarás ellenére kitartottak a rádió mellett. A lakosság maradék 66%-ából (akik tehát nem hallgatták) egy jelentős réteg, 26% hallgatta volna, ha nem lett volna zavarás, sőt a jelek alapján feltehető, hogy zavarás nélkül Csehszlovákiában a SZER hírműsorait a lakosoknak több mint a 60% hallgatta volna. Ebből az következik, hogy a csehszlovák döntéshozóknak, amikor mindent mérlegre tettek, és ha nem akarták aláásni saját hatalmukat, nem nagyon volt más választásuk, mint a SZER műsorainak folyamatos zavarása. Volt azonban a jelenségnek egy olyan vonatkozása, amely csak a hallgatóktól függött, és amelyre a SZER elemzői így mutattak rá:

„A kelet-európai hallgatottságunk összefüggésben áll azokkal az erőfeszítésekkel, hogy a potenciális hallgatók mennyi energiát hajlandók áldozni rádióink hallgatására. Ha a belső vagy a nemzetközi események kiváltják a SZER információi iránti igényt, a lehetséges hallgatók mindent megtesznek azért, hogy adónkat megtalálják, és kitartók lesznek a rossz vételi lehetőségek elle-

ner no. 4. The exposure to the domestic radio and television... és RFE s political position... feliratú iratok, p. 4., 7-8.

³⁹³ May 1979: HU-OSA-300-6-2 RFE/RL East European Area Audience and Opinion Research, container no. 4. RFE reception conditions in East Europe feliratú irat, p. 6.

nére is.”³⁹⁴

A kényszer és a hírérség szülte különleges rádióhallgatási szokások két-három generáció (ma már nosztalgikus) élményévé váltak Kelet-Európában. A nyugati adók hallgatói az egész térségben többé-kevésbé egységes hallgatói szokásokat vettek fel, és mindenképp nagy kitartásról tettek tanúbizonyságot. Egyes médiakutatók szerint számos hallgató még a zavarásban is a bizalom jeleit fedezte fel, mondván: ha zavarják, akkor igazat kell hogy mondjanak. Az a tény, hogy az öt célországban gyakorlatilag minden második felnőtt (Magyarországon, Lengyelországban és Romániában a felnőttlakosságnak több mint a fele, Csehországban és Bulgáriában pedig mintegy 40%-a) kisebb-nagyobb rendszerességgel hallgatta a SZER-t, a kelet-európaiak meglehetősen nagy SZER-iránti hallgatói bizalmáról és hűségéről tanúskodik.

³⁹⁴ March 1979: HU-OSA-300-6-2 RFE/RL East European Area Audience and Opinion Research, container no. 4. Jamming as a factor... feliratú irat, pp. 2-4.

Hírforrások, interjúk, levelek, telefonok

A SZER-nek és a Radio Libertynek 1989-ig rendkívüli politikai és technikai nehézségeket kellett leküzdeniük, hogy elérjék hallgatóikat. Az erőfeszítések azonban középtávon gyümölcsöt hoztak: a SZER egy évtizeden belül sikeresen kialakította, majd nemcsak szinten tartotta, hanem növelni is tudta hallgatósága körét. Saját összesítéseik alapján a SZER-t Kelet-Európa felnőtt lakosságának a fele, a Radio Libertyt a Szovjetunió felnőtt városi lakosságának egyharmada hallgatta rendszeresen.³⁹⁵ Az országokra lebontott adatok szerint 1964 után Magyarországon, Lengyelországban és Romániában a felnőtt lakosság körében kb. 60%-os, Csehszlovákiában és Bulgáriában kb. 40%-os volt a SZER átlagos hallgatottsága.³⁹⁶

A SZER-nek nem volt közvetlen hozzáférése kelet-európai hallgatóihoz. Ezekben az országokban nem lehettek irodái, 1989-ig itt nem működhetett legálisan. A rádió menedzsmentje és szerkesztői viszont fontosnak tartották a visszajelzéseket, ezért az adó különféle hallgatottság-felmérési módszerekhez folyamodott.

Az egyik módszer a Nyugatra menekült kelet-európaiak kikérdezése volt, amit kezdetben a rádió munkatársai végeztek. Mikként a SZER minden részlege, a csehszlovák szerkesztőség is megalakulása óta iparkodott saját céljaira felhasználni a politikai menekültekkel készült beszélgetéseket. A kezdet kezdetén efféle műsor volt a *Zvolil jsme svobodu* (A szabadságot választottuk), amelyben Ota Gráf szólaltatott meg emigránsokat.³⁹⁷ Idővel a le-

³⁹⁵ Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War International Broadcastings and the Road to Democracy*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, p. 345.

³⁹⁶ Short, Kenneth R. M. (ed.): *Western Broadcasting over the Iron Curtain*. Croom Helm, London & Sydney, 1986, p. 75.

³⁹⁷ „Létajíci reportér Ota Gráf”, műsorbeli nevén Franta Tábor. Ld. Jan­kovský-Drážďanský, Karel: *Svobodná Evropa... a nyní se už hlásí o slovo Karel Jankovský-Drážďanský*. Papyrus, 1995, p. 16.

kérdézési folyamatnak több eleme megváltozott: a végrehajtást profi közvélemény-kutatókra bízta, a menekülteket felváltották a Nyugatra kiengedett utazók (újságírók, tudósok, sportolók stb.),³⁹⁸ a kérdések pedig egyre inkább a műsorokra és a hallgatási szokásokra vonatkoztak.

Az interjúk alapját az esetek túlnyomó többségében hagyományos kérdőívek képezték, amelyeket a hallgatói kutatórészleg munkatársai állítottak össze. A hallgatói kutatóosztály több név alatt és számos szervezeti beosztásban szerepel a forrásokban. Az East European Audience Opinion Research (EEAOR) Division of RFE-RL és a Soviet Area Audence and Opinion research (SAAOR) pl. 1990-ben Media and Opinion Research (MOR) néven egyesült. Paul Henze szerint az első müncheni hallgatószázelemző részleg („audience-analysis section”) 1953 nyarán állt föl, és kezdetben egy nagyon kis egységet alkotott.³⁹⁹ Mindenesetre az USA-beli The News and Courier című újság 1956 januárjában Robert CÍMŰ Sorensent már mint a „hallgató-kutató részleg” vezetőjét mutatta be.⁴⁰⁰ A feltett kérdések nagy része a műsorokkal és a rádiózási szokásokkal kapcsolatos piackutatási rutinkérdésnek minősíthető. Legtöbbjük teljesen pragmatikus-gyakorlati ok miatt (programösszeállítás, kedvenc műsorok, hallgatók összetétele stb.) volt fontos a szerkesztők számára, mint pl. a Mikor szokta ön a SZER-t hallgatni? kérdés, amelyre 1964-ben a válaszadók 50% azt válaszolta, hogy 21 és 23 óra között.⁴⁰¹

A hatvanas-hetvenes években feltett kérdések között ilyesmiket találunk. 1963: Melyik hazai médiumot tartja jobbnak Csehszlo-

³⁹⁸ Henze, Paul B.: *RFE's Early Years: Evolution of Broadcast Policy and Evidence of Broadcast Impact*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, p. 10.

³⁹⁹ Henze, Paul B.: *RFE's Early Years: Evolution of Broadcast Policy and Evidence of Broadcast Impact*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, p. 10.

⁴⁰⁰ The News and Courier, January 26, 1956, p. 2.

⁴⁰¹ September 1964: HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Audience Research, container no. 1. The audience of western broadcasters in Czechoslovakia feliratú irat, p. 10., 12.

vákiában: a rádiót vagy a tévét? (Válasz: 14% a rádiót, 25% a tévét.) 1963: Két vagy három évvel ezelőthöz képest ön szerint mennyien hallgatják a SZER-t: többen vagy kevesebben? (Válasz: 6% szerint többen, 44% szerint kevesebben, 24% nem tudja.) 1963: Általában melyik időpontban szokta ön hallgatni a SZER-t? 1964: Hallgat-e ön nyugati rádiókat? 1964: Mikor, melyik napszakban szokta ön hallgatni a SZER-t? 1964: Melyik SZER-műsorokat kedveli ön leginkább? 1964: Ön miért hallgatja a SZER-t? 1964: Milyen hatása van ön szerint a SZER-nek? 1971: Milyen gyakran nézi ön a hazai tévéadásokat? 1979: Ön miért nem hallgatja a SZER-t? 1979: Ön szerint mi a SZER rossz vételi lehetőségeinek az oka? Milyen erős a zavarás? 1980: Értékelje a megnevezett műsorokat. 1980: Melyik műsorokat szokta ön hallgatni a megnevezettek közül?

Az interjúk kérdései között viszonylag sok nem rádiós, hanem politikai jellegű téma található, mint pl. az az 1964-es kérdés, hogy: Nevezze meg azokat az országokat, amelyeknek a lakosait az ön országában nem kedvelik. A magyar interjúalanyok 45%-a „Oroszországot” tartotta a legellenszenvesebbnek; Csehszlovákia a második helyen végzett 20%-kal, a harmadikon Románia 17%-kal. Az idősebb magyarok oroszellenessége borítékolható volt, azonban feltűnő, milyen sok fiatal: a 20 év alattiak 83%-a fejezett ki határozott ellenszenvet ez iránt az ország iránt. 1965 májusában ugyanezt a kérdést tették fel a Nyugatra utazó lengyeleknek is. A lengyelek „utátlatlistáján” a németek végeztek az első helyen 76%-kal, jóval a második oroszok előtt (49%); érdekes, hogy a csehszlovákok ellenszenvindexe a lengyelek körében is magas, mintegy 17%-os volt.⁴⁰²

Roppant érdekesek azok a kérdőívek, amelyekben a SZER az egész térségre, annak politikai arculatára vonatkozó kérdéseket tett fel. 1965 márciusában a Szabad Európa Rádió 3000 Nyugatra utazó kelet-európaiat kérdezett arról, hogyan viszonyulnak hazájuk kommunizmusához, ahhoz a „népi demokráciához”, amely többségük számára az egyetlen ismert szociális valóság volt. Az eredmény szerint a lengye-

⁴⁰² 1964: HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Research Institute, Media and Opinion Research Department, EE Area and Opinion Research, container no. 1, Folder: from July 1962 to December 1969. Hungarian attitudes toward other nations feliratú irat, p. 2., 5.

lek és a magyarok 6–7%-a, a románoknak és a cseh/szlovákoknak pedig a 13–14%-a volt elfogadó a kommunista rezsimmel szemben. A kommunizmus elutasításában a magyarok tűntek ki: körükben 51% volt 1965-ben azoknak az aránya, akik egyértelműen elutasították a kommunizmust; ugyanez az adat a lengyelek esetében 45%, a csehszlovákok esetében 41% volt; a sort a románok zárták, akiknek a körében 39%-os volt a kommunizmus elutasítottsága. A SZER kutatóinak 1965-ös konklúziója szerint:

„A Kelet-Európa feletti két évtizedes kommunista uralom után a négy vizsgált nemzet esetében 6% és 14% közé tehető azoknak az aránya, akik erős állampolgári hűséget fejeznek ki az iránt a kommunista rendszer iránt, amelyben élnek. Nincs bizonyíték rá, hogy ezek a kisebbségek gyarapodást mutatnának.”⁴⁰³

Az ötvenes évekből kevés adat van arról, hány embert és kiket kérdeztek meg, a hatvanas évek elejétől viszont egyre több. Egy 1964-es SZER-összesítés szerint: „A teljes interjúminta 1957-től 19 000 főt tesz ki [...] Csak 1964-ben 4 600 főt kérdeztünk meg, és ez a szám az év végére 4 700-ra fog emelkedni.”⁴⁰⁴ Egy 1962. július 1-je és 1962. szeptember 1-je között zajlott lekérdezésben még csak 850 kelet-európaít szólítottak meg,⁴⁰⁵ 1963 júniusa és 1963 augusztusa között viszont már négy célországból 4093 főt: 1775 lengyelt,

⁴⁰³ May 1965: HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Research Institute, Media and Opinion Research Department, EE Area and Opinion Research, container no. 1, Folder: from July 1962 to December 1969. Acceptance and rejection of communism feliratú irat, p. 2.

⁴⁰⁴ November 1964: HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Audience Research, container no. 1. RFE s part in the erosion of communist unity feliratú irat, címlap.

⁴⁰⁵ October 1963: HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Research Institute, Media and Opinion Research Department, EE Area and Opinion Research, container no. 1, Folder: from July 1962 to December 1969. Illustration of RFE's effectiveness feliratú irat, 1. old. Ugyanakkor, 1962 nyarán–őszén a Magyarországon lezajlott lekérdezésben 1143 főt kérdeztek meg, majd egy évvel később (1963. nyár) további 1144-et. HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Research Institute, Media and Opinion Research Department, EE Area and Opinion Research, container no. 1, Folder: from July 1962 to December 1969. Hungarian listening patterns since the cessation of jamming feliratú irat, p. 1.

1322 magyart, 720 románait és 376 cseh/szlovákokat.⁴⁰⁶ Egy évvel később, 1963 júniusa és 1964 szeptembere között sikerült összegyűjteni az addigi legnagyobb mintát; ebben 384 fő volt Csehszlovákiából, a minta 92%-a volt utazó és 23%-a szlovák nemzetiségű.⁴⁰⁷ 1965 februárjára 2879 lekérdezés készült: ebből 425 volt csehszlovákiai, 285 romániai, 1310 magyarországi és 859 lengyelországi illetőségű utazókkal.⁴⁰⁸

A SZER-interjúk a hetvenes években éltek fénykorukat. A megkérdezettek száma – amely ún. folyamatosan bővülő minta volt – 1978 elejére az öt célsországból immár elérte az 5919 főt; közülük 1084 fő származott Csehszlovákiából, 1515 Lengyelországból, 1072 Bulgáriából, 1182 Magyarországról, 1066 Romániából.⁴⁰⁹ A minta 1979 közepére 6808 főre bővült, amelyből 1459 fő volt cseh és szlovák.⁴¹⁰ A SZER kutatóosztály összesített adatai szerint az 1972–1990 közti időszakban összesen mintegy 100 000 Nyugatra látogató kelet-európaiat kérdeztek meg, akiknek nagyjából a

⁴⁰⁶ HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Research Institute, Media and Opinion Research Department, EE Area and Opinion Research, container no. 1, Folder: from July 1962 to December 1969. Hungarian attitudes toward other nations feliratú irat, p. 4.

⁴⁰⁷ September 1964: HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Audience Research, container no. 1. The audience of western broadcasters in Czechoslovakia feliratú irat, 3. és 1. old. Ebben az 1963 nyári felmérésben 125 cseh volt. HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Research Institute, Media and Opinion Research Department, EE Area and Opinion Research, container no. 1, Folder: from July 1962 to December 1969. Illustration of RFE's effectiveness feliratú irat, p. 2., 4–5.

⁴⁰⁸ HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Research Institute, Media and Opinion Research Department, EE Area and Opinion Research, container no. 1, Folder: from July 1962 to December 1969. Acceptance and rejection of communism feliratú irat, 1-2. old. HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Research Institute, Media and Opinion Research Department, EE Area and Opinion Research, container no. 1, Folder: from July 1962 to December 1969. The audience of western broadcasters in Czechoslovakia feliratú irat, p. 1.

⁴⁰⁹ 1978: HU-OSA-300-6-2 RFE/RL East European Area Audience and Opinion Research, container no. 4. Jamming as a factor... feliratú irat, p. 1.

⁴¹⁰ August 1979: HU-OSA-300-6-2 RFE/RL East European Area Audience and Opinion Research, container no. 4. Listening to western radio in East Europe feliratú irat, p. 1., 3.

fele a Szovjetunió állampolgára volt.⁴¹¹

A meginterjúváltak által a SZER igyekezett hűen leképezni a célországok társadalmát, ezért a lehető legszélesebb körből választották a megkérdezett személyek foglalkozását. Volt köztük kófaragó, egyetemi tanár, farmer, orvos, kóműves, hentes, államtitkár, színésznő, háziasszony, „prágai üzletvezető”, „üzletasszony Prágából”, „ügyvéd egy cseh nagyvárosból”, „mérnök egy cseh nagyvárosból”, „szakmunkás Csehországból”, „vegyésznő egy cseh kisvárosból”, „órajavító Szlovákiából”, „nyugdíjas tanító Szlovákiából” stb.⁴¹² A csoportos turisták, családlátogatók, egyetemisták, művészek, tudósok, hahnizenészek, sofőrök, delegációk tagjai stb. túlnyomó többségükben csak néhány napot töltöttek el Nyugat-Európában, majd hazatértek. Az életkor tekintetében a SZER a korabeli szabályokból indult ki, és a 14 évnél idősebbeket vette be a mintába.⁴¹³ Az 1963/64-es mintának pl. a 14%-át tették ki a 26 év alattiak.⁴¹⁴

Ahogy nőtt a SZER hírgyűjtő hálózata – Bécsben, Stockholmban, Rómában, Párizsban, Londonban, Frankfurtban, Athénban, Isztambulban⁴¹⁵ –, annál több helyről érkeztek hallgatottsági vizsajelzések. A terepmunkát, tehát magát a lekérdezést a korai hatvanas évektől független nyugat-európai közvélemény-kutató

⁴¹¹ Parta, R. Eugene: *The Audience to Western Broadcast to the USSR During the Cold War: An External Perspective*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, p. 68.

⁴¹² September 1964: HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Audience Research, container no. 1. The audience of western broadcasters in Czechoslovakia feliratú irat, pp. 21-22.

⁴¹³ November 1964: HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Audience Research, container no. 1. RFE s part in the erosion of communist unity feliratú irat, pp. 2-3.; valamint HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Research Institute, Media and Opinion Research Department, EE Area and Opinion Research, container no. 1, Folder: from July 1962 to December 1969. Illustration of RFE's effectiveness feliratú irat, p. 2., 4-5. old.; valamint HU-OSA-300-6-2 RFE/RL East European Area Audience and Opinion Research, container no. 4. Listening to western radio in East Europe feliratú irat, p. 2.

⁴¹⁴ September 1964: HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Audience Research, container no. 1. The audience of western broadcasters in Czechoslovakia feliratú irat, p. 13.

⁴¹⁵ The News and Courier, January 26, 1956, p. 2.

cégekre bízták, úgymint: Stichting voor Statistiek (Hollandia); Intora (Ausztria); Communication and Opinion Research és Markedsanalyse (Svédország); Emnid Institut (Dánia); Sofres-Metra és Institut d'Opinion Publique (Franciaország); Institut für Markt-und-Socialforschung és Meinings und Marktforschungsinstitut (NSZK); Centro Studi e Ricerche (Olaszország); Institute for Research in Communications; és Gallup (Nagy-Britannia).⁴¹⁶ Egy 1963. októberi kutatói jelentés szerint az 1962. július 1-je és 1962. szeptember 1-je közötti lekérdezések kilenc országban (Svédországban, Dániában, Hollandiában, Nagy-Britanniában, Franciaországban, Nyugat-Németországban, Ausztriában, Olaszországban, Görögországban) zajlottak, és a felmérést „részben a SZER alkalmazottai készítették hivatásos közvélemény-kutatók segítségével”. Az interjúalanyok általában nem a SZER munkatársaival beszéltek, és rendszerint fogalmuk sem volt róla, hogy az interjú megrendelője a SZER; sőt van rá utalás, hogy a megrendelő kilétét sokszor maguk a kérdezők sem ismerték.

A SZER által alkalmazott interjúmódszert folyamatos összehasonlító mintavételi módszernek nevezték. A technikát eredetileg a berlini amerikai rádióadó, a RIAS dolgozta ki 1946-ban azért, hogy mérni tudja a számára nem megközelíthető hallgatóságot is. A módszer alapját az jelentette, hogy – a célközönséghez való közvetlen hozzáférés híján – hosszabb időszak alatt sok helyről gyűjtötték az adatokat, majd azokat különféle szociológiai korrekciók alapján súlyozták és korrigálták.⁴¹⁷ A minta hitelesebbé tétele végett a közvélemény-kutatók meghatározott szociológiai minták szerint próbálták kiválogatni az alanyokat. Ám mivel a Keletről jövő utazóknak sem az időpontját, sem a helyét, sem az összetételét nem

⁴¹⁶ Baev, Jordan: *Bulgarian Regime Countermeasures against Radio Free Europe*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, p. 271.; valamint Oct 1963: HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Research Institute, Media and Opinion Research Department, EE Area and Opinion Research, container no. 1, Folder: from July 1962 to December 1969. Illustration of RFE's effectiveness feliratú irat, p. 1.

⁴¹⁷ HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Audience Research, container no. 1. The audience of western broadcasters in Czechoslovakia feliratú irat, p. 3.; valamint HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Research Institute, Media and Opinion Research Department, EE Area and Opinion Research, container no. 1,

tudták befolyásolni, nem maradt más lehetőség, mint egyszerre a legtöbb helyen kérdezni az azonos nemzethez tartozó egyéneket.⁴¹⁸ A SZER esetében ez rendszerint kilenc-tíz nyugat-európai várost jelentett, bár a helyszínek igen változatosnak bizonyultak. A lengyel utazók véleményét pl. Párizsban, Berlinben, Londonban és további helyeken is meg tudták kérdezni, viszont a csehekkel és a szlovákokkal az interjúk többségére Bécsben került sor.⁴¹⁹ Az interjúk túlnyomó része az utazók anyanyelvén történt; pl. 1966-ban a lengyel interjúalanyok 85%-val lengyelül, 15%-ukkal franciául, németül, angolul és görögül készült az interjú.⁴²⁰

Technikai értelemben az interjúk többsége klasszikus marketinges közvélemény-kutató kérdőívvel, illetve annak változataival készült, mint pl. igen-nem válasz; preferenciaskála; elfogadottság-elutasítás mérték; műsorok listáról való kiválasztása; több lehetséges válasz közül választás stb. Rádióról lévén szó, a megkérdezés alapját sokszor képezte maga a műsorrend.⁴²¹ Ritkábban voltak rendhagyó kérdések is. Ezek közé tartoztak az ún. nyitott kérdések, amelyekre szabad szöveges-kifejtő választ vártak, és amelyek

Folder: from July 1962 to December 1969. Acceptance and rejection of communism feliratú irat, p. 1.

⁴¹⁸ Document No. 9: 1967. Foreign Intelligence Report on RFE. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, pp. 396-397. A földrajzi szétszórtság miatt a módszert „numerous independent sampling”-nek is nevezték. HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Research Institute, Media and Opinion Research Department, EE Area and Opinion Research, container no. 1, Folder: from July 1962 to December 1969. Hungarian listening patterns since the cessation of jamming feliratú irat, p. 1.

⁴¹⁹ March 1965: HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Research Institute, Media and Opinion Research Department, EE Area and Opinion Research, container no. 1, Folder: from July 1962 to December 1969. The audience of western broadcasters in Czechoslovakia feliratú irat, pp. 3-4.

⁴²⁰ HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Research Institute, Media and Opinion Research Department, EE Area and Opinion Research, container no. 1, Folder: from July 1962 to December 1969. Illustration of RFE's effectiveness feliratú irat, p. 2., 4-5.

⁴²¹ September 1964: Program card was used as a method; aided recall. HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Audience Research, container no. 1. The audience of western broadcasters in Czechoslovakia, p. 13.

akár több óráig is eltarthattak.⁴²² Előfordult néhány illusztrációs képpel kísért kérdés is; egy ilyenrel a SZER 1980 nyarán próbálkozott. Az interjúalanyoknak három képet mutattak, hogy válassza ki közülük azt, amelyiket a leginkább azonosítani tudja a SZER-rel. A három képen három rádióbemondó volt látható: egy haragos-agresszív, egy semleges-határozatlan, és egy elegáns-kiegyensúlyozott férfi. A SZER-t a válaszadók 68%-a a legpozitívabb képpel, a kiegyensúlyozott bemondóval azonosította, az elsővel viszont csak a 4%-uk. Ezzel szemben a „hazai rádiókat” a válaszadók 54%-a a haragos-agresszív képpel hozta összefüggésbe, és csak 16%-uk érezte őket kiegyensúlyozottnak.⁴²³

A meglehetősen nagyszámú felgyűjtött kérdőívet és interjút a SZER kutatóosztálya megpróbálta tudományos módszerekkel feldolgozni. Azonban az adott helyzetből – tehát amiatt, hogy az interjúkat csak a Nyugatra utazókkal lehetett elkészíteni, az otthoni hallgatókkal nem – nyilvánvalóan bizonyos torzulások fakadtak. A torzulások egyik része objektív, leküzdhetetlen akadály, egy másik része statisztikailag kompenzálható tényező volt. A kutatók kezdettől jelezték, hogy a folyamatos összehasonlító mintavételi módszer által kapott eredményekben egyes társadalmi és szociális csoportok felül, mások meg alul vannak reprezentálva. Pl. a megkérdezettek között igen gyakori volt a „külföldre utazó orvos”,⁴²⁴ viszont a 20 év alattiak, a földművesek és a falusiak közül sokkal kevesebben utaztak Nyugatra. Hasonlóan egyes nemzetek képviselőit, főleg a lengyeleket és a magyarokat sokkal könnyebben el tudták érni, mint pl. a cseheket és a szlovákokat, ebből következően a minták között nagyságrendi eltérések adódhattak. Egy kutatóosztályon készült 1963-as térképen látni lehet, hogy a Pozsonyon kívüli, egyéb szlovákiai lakóhelyű uta-

⁴²² The News and Courier, January 26, 1956, p. 2.

⁴²³ July 1980: „Non-verbal inquiry based on the image apperception test.” HU-OSA-300-6-2 RFE/RL East European Area Audience and Opinion Research, container no. 4. The image of RFE, p. 1., 4–5.

⁴²⁴ March 1962: HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Research Institute, Media and Opinion Research Department, EE Area and Opinion Research, container no. 1, Folder: from July 1962 to December 1969. The element of personal risk involved in listening to RFE in Czechoslovakia... feliratú irat, p. 3.

zóval addig egyáltalán nem készült interjú,⁴²⁵ egy 1964-es jelentés pedig külön fontosnak tartotta megjegyezni, hogy „1963-ban volt lehetséges első alkalommal nagyobb mennyiségű szlovák interjút felgyűjteni”.

Az interjúk, a folyamatosan gyűlő sokrétegű adatok alapján lassan kirajzolódott egy Csehszlovákiát érintő paradoxon. Nevezetesen az, hogy Prága, vagyis annak a népnek a fővárosa, amely élen járt a SZER megalakításában és amely földrajzilag is a legközelebb volt Münchenhez az összes célfőváros közül – egészen különös helyzetben találta magát. A müncheni kutatók tudták, hogy az „átlagos csehszlovákiai SZER-hallgatók” kisvárosokban és falukban élnek. Ennek oka nemcsak az volt, hogy a kisebb települések korlátozott szórakozási lehetőségei miatt itt a rádiózás népszerűbb volt, s hogy „a SZER-t inkább az alacsonyabb társadalmi osztályok tagjai, a munkások és a parasztok szeretik, így tehát minél kisebb egy település, annál gyakrabban hallgatják”. Hanem azért is, mert a cseh és a szlovák nagyvárosokban és környékükön a SZER-t nagyon erősen zavarták technikailag.⁴²⁶ Prága alaphelyzete tehát nem volt ismeretlen: „Prágában különösen nehezek a vételi körülmények, emiatt a városban a SZER hallgatottsága csupán 29%-os”.⁴²⁷ Csakhogy: a Nyugaton meginterjúvolt csehszlovákiai illetőségű személyek igen jelentős része éppen prágai volt, dacára annak, hogy ott zavarták leginkább a SZER adását, és dacára annak, hogy ott volt az adó hallgatottsága a legalacsonyabb. A SZER elemzői hiába voltak mindvégig tudatában a csehszlovák kérdőíves minta objektív torzulásainak: „A felgyűjtött minta nem képes reprezentálni a csehszlovák társadalom valós de-

⁴²⁵ October 1963: HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Research Institute, Media and Opinion Research Department, EE Area and Opinion Research, container no. 1, Folder: from July 1962 to December 1969. Illustration of RFE's effectiveness feliratú irat.

⁴²⁶ September 1964: HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Audience Research, container no. 1. The audience of western broadcasters in Czechoslovakia feliratú irat, p. 3., 5-7.

⁴²⁷ August 1979: HU-OSA-300-6-2 RFE/RL East European Area Audience and Opinion Research, container no. 4. Listening to western radio in East Europe feliratú irat, p. 4.

mográfiai struktúráját⁴²⁸ – látták be az elemzők, ám ezt képtelenek voltak kompenzálni. Voltak tehát bizonyos objektív limitek: a Csehszlovákiából származó lekérdezések eredményei egyszerűen túl férfias, túl középkorú, túl városi és túl cseh minták voltak.

Más vonatkozásban viszont a kérdőíves felméréseket sikeresen lehetett tudományos statisztikai eszközökkel kompenzálni. A SZER elsősorban azáltal tette megbízhatóbbá a RIAS-tól átvett módszert, hogy a mintából fokozatosan kizárta a legelfogultabbakat, azaz a politikai menekülteket. A csehszlovákiai mintában 1960-ban még 124 interjúból 43% volt a menekült, 1962-ben viszont már 182 interjúalanyból 90%-nyi volt az utazó-látogatók aránya.⁴²⁹ A minta ilyen irányú szűkítésére akkor nyílt mód, amikor 1963 után viszonylag sok utazó kezdett érkezni Kelet-Európából. Pl. a Csehszlovákiából érkezők száma folyamatosan emelkedést mutat: 1965-ben 170 000, 1969-ben 720 000, 1970-ben 210 000, 1975-ben 320 000, 1978-ban 400 000, 1982-ben pedig 470 000 ember utazhatott „nem szocialista országokba”.⁴³⁰ Az 1964-es 384 főnyi csehszlovák mintának már 92%-a volt utazó (viszont a mintában csak 23 fő volt szlovák).⁴³¹ 1964-ig a teljes kelet-európai interjúmintáknak mintegy 10%-át tették ki a menekültek.⁴³²

⁴²⁸ September 1964: HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Audience Research, container no. 1. The audience of western broadcasters in Czechoslovakia feliratú irat, p. 21., 3.

⁴²⁹ HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Research Institute, Media and Opinion Research Department, EE Area and Opinion Research, container no. 1, Folder: from July 1962 to December 1969. Effects of television on listening to western broadcasters in the target area feliratú irat, p. 14.

⁴³⁰ *Historická statistická ročenka ČSSR*. FSÚ, Praha, 1985, pp. 147–150. 1964-ben 5000 csehszlovák turista járt az USA-ban, és ugyanabban az évben, 1964-ben Csehszlovákiát 16 000 amerikai állampolgár látogatta meg, 1965-ben viszont már 27 000. Ld. még September 15, 1966: HU-OSA-300-30-30 Miscellaneous Records, container no. 8, Folder: Correspondence 1966 September–December.

⁴³¹ September 1964: HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Audience Research, container no. 1. The audience of western broadcasters in Czechoslovakia feliratú irat, p. 2.

⁴³² November 1964: HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Audience Research, container no. 1. RFE s part in the erosion of communist unity feliratú irat, címlap, 2–3. old.

A megkérdozettek összetételének az volt a jelentősége, hogy az elemzők számításaikba belekalkulálták a Csehszlovákiából érkezők esetleges rendszerellenességét éppúgy, mint SZER-ellenességét.⁴³³

„A menekültektől nyugati elfogultságot lehet várni. [...] Viszont a kiengedett utazók, akik rendszerint országuk hivatalos képviselői, de legalábbis így vagy úgy a kommunista hatalom kedvezményezettjei, egyértelműen a SZER-ellenes alapállás irányába vitték el az interjúkat.”⁴³⁴

Az egész térségre vonatkozóan a kérdőívet megválaszolók között a politikai emigránsok aránya 1967 után süllyedt tartósan 10% alá, így azután 1968-ban teljesen kiiktatták őket a mintákból.⁴³⁵

Az 1989 előtti nagyon korlátozott lehetőségek ellenére a SZER kutatói figyelemre méltó erőfeszítéseket tettek, hogy objektív adatokhoz kössék mind a hallgatóság nagyságát, mind azt a hatást, amelyet a rádió keltett. Eugene Parta, a SZER média- és véleménykutatásért felelős részlegigazgatója szerint a kelet-európai hallgatókhoz való hozzáférés hiányát az elemzők egy bonyolult számítógépes szimulációval igyekeztek ellensúlyozni, amelyet a Massachusetts Institute of Technology, ill. a Harvardon fejlesztettek ki, s ezáltal viszonylag rendszeres és megbízható adatokkal rendelkeztek.⁴³⁶ Egyébként egyes amerikai egyetemeknek a titkos kormányprojektekben való részvétele nem volt újdonság. Mindkét említett intézmény az ötvenes évek elejétől részese volt

⁴³³ HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Research Institute, Media and Opinion Research Department, EE Area and Opinion Research, container no. 1, Folder: from July 1962 to December 1969. Effects of television on listening to western broadcasters in the target area feliratú irat, p. 14.

⁴³⁴ November 1964: HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Audience Research, container no. 1. RFE s part in the erosion of communist unity feliratú irat, pp. 2-3.

⁴³⁵ A lengyel minta már 1962/63-ban megbízhatóvá volt. Gawlikowski, Lechoslaw-Moreno, Yvette Neisser: *The Audience to Western Broadcast to Poland During the Cold War*. In: Johnson, A. Ross - Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings...* CEU Press, 2010, p. 123.

⁴³⁶ Parta, R. Eugene: *The Audience to Western Broadcast to the USSR During the Cold War: An External Perspective*. In: Johnson, A. Ross - Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings - Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, p. 68.

pl. a Trója-projektnek, amelyben a Nemzetbiztonsági Tanács neves tudósok és szakértők segítségét kérte az európai pszichológiai hadviselés kérdéseiben.⁴³⁷

Konkrétan a kutatók kiegészítő statisztikai számításokkal és ún. súlyozással tették reprezentatívvá és hitelessé a lekérdezéseket. Ez a Frederick Mosteller statisztikus professzor által kidolgozott módszer a hetvenes évekre rutineljárássá vált. A mért (nyers) adatokat súlyozták, a felül- és alulreprezentációkat korrigálták, majd hozzászámoltak bizonyos szociológiai paramétereket. Minden esetben körültekintően mérlegelték az életkor, a nem, az iskolázottság, a foglalkozásbeli stb. tényezők befolyását az eredményekre.⁴³⁸ Az 1960-as évek közepétől Csehszlovákia esetében egyre jobban figyeltek a cseh és a szlovák interjúalanyok megfelelő arányára, sőt ha releváns volt, akkor a cseh és a szlovák hallgatók közti apróbb (pl. műsorízlésbeli) eltérésekre is.⁴³⁹ Ha a hiányosságok kompenzálása valamiért nem volt lehetséges, akkor az elemzők egyéltelművé tették, hogy pl. „a Bulgáriára vonatkozó adatokkal óvatosan kell bánni, mert az adatok bizonytalanok”.⁴⁴⁰

A közvélemény-kutatók eredményeit a kelet-európai levéltárak dokumentumai és egyes korabeli helyi szociológiai felmérések is alátámasztották utólag. Pl. a Szovjet Tudományos Akadémia 1979–1980-ban titkos felmérést végzett (a KGB megbízásából) a Radio Liberty hallgatottságáról. A hat nagyvárosban lebonyolított mintegy 6000 interjú eredménye szerint a Szovjetunió városi la-

⁴³⁷ Cummings, Richard H.: *Cold War Radio – the dangerous history of American broadcasting in Europe, 1950–1989*. McFarland&Company, Inc. című, Jefferson, North Caroline, 2009, p. 10.

⁴³⁸ October 1978: HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Research Institute, Media and Opinion Research Department, EE Area and Opinion Research, container no. 4. RFE's political position... feliratú irat, p. 1., 29., 6.

⁴³⁹ HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Research Institute, Media and Opinion Research Department, EE Area and Opinion Research, container no. 1, Folder: from July 1962 to December 1969. Hungarian attitudes toward other nations feliratú irat, p. 4.

⁴⁴⁰ May 1979: „Bulgarian findings are unclear and unreliable.” HU-OSA-300-6-2 RFE/RL East European Area Audience and Opinion Research, container no. 4. RFE reception conditions in East Europe, p. 7.

kosságának mintegy 25–27%-a hallgatta heti rendszerességgel a Radio Libertyt.⁴⁴¹

A SZER kelet-európai hallgatottsága természetesen hullámzott. A hírek iránti érdeklődés a politikai botrányok és/vagy krízisek alkalmával jelentősen megnőtt. Pl. ilyen volt a rádióban közvetített 1953-as berlini felkelés vagy a magas rangú lengyel belügyi tiszt, Józef Swiatlo 1953-as Nyugatra szökésének sztorija. Swiatlo a helyettes vezetője volt a lengyel titkosszolgálat azon osztályának, amely a pártvezetést felügyelte, így részese volt többek között Wladyslaw Gomulka és Stefan Wyszynski bíboros letartóztatásának is.⁴⁴² A titkosszolgálatnak a lengyel kommunista párton és a lengyel társadalmon belüli undorító praktikáit a SZER több száz műsorban taglalta és ballonos akciókkal is terjesztette, ami látványos hallgatottság-növekedést hozott az adónak Lengyelországban.

A SZER hallgatottsága akkor csökkent, amikor egy-egy célországban szabadabbá vált a sajtó, mint pl. a Szovjetunióban a peresztrojka idején. Csehszlovákia esete 1968-ban szintén jól mutatja ezt a fluktuációt. Az országban 1966-ig 30–40%-on állt a SZER heti hallgatottsága a felnőttlakosság körében, amely adat 1967-ben 20%-ra esett vissza, hogy aztán a katonai invázió után, 1969-ben elérje történelmi maximumát, a 60%-os hallgatottságot. A Gustáv Husák-féle rendszer konszolidációjával párhuzamosan 1972 után a hallgatottság újra 30–40% között stabilizálódott.⁴⁴³ A Romániáról rendelkezésre álló adatok, amelyek az éves hallgatottságra vonatkoznak a felnőttlakosság körében, szintén ingadozást mutatnak: 1962-ban 39%; 1967-ben 50%; 1971-ben 66%; 1979-ben 53% és 1985-

⁴⁴¹ Bashkirova, Elena I: *The Foreign radio Audience in the USSR During the Cold War: An Internal Perspective*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, pp. 103–120.

⁴⁴² Machcewicz, Pawel: *Polish Regime Countermeasures against Radio Free Europe*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings...* CEU Press, 2010, p. 174.

⁴⁴³ Gawlikowski, Lechoslaw – Moreno, Yvette Neisser: *The Audience to Western Broadcast to Poland During the Cold War*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, p. 143.

ben 60%.⁴⁴⁴ A kelet-európai érdeklődés hullámozhatott: emelkedett és süllyedt, de a SZER hallgatottsága minden célországban mindvégig megelőzte a fontosabb nyugati vetélytársakét, az Amerika Hangját, a BBC-ét és a Deutschlandfunkét.

Minden korlátozottságuk ellenére a SZER által lebonyolított interjúk értékes források a korabeli kelet-európai társadalmak mindennapjairól. Ha hozzászámítjuk, hogy az interjúk több szempontú és -rétegű áttekintő elemzések készítésére voltak alkalmasak, valamint hogy általuk az egész kelet-európai politikai térségre vonatkozóan gyűjtöttek szisztematikus adatokat, nem nehéz felismerni a történeti forrásértéküket.⁴⁴⁵

A nyugat-európai lekérdezéseken/interjúkon kívül a SZER kutatói leginkább a hallgatók leveleiből, később telefonjaiból kaptak értékes visszajelzéseket. És nemcsak a SZER-műsorok tetszési indexéről, hanem magukról a hallgatókról is: a hallgatóság összetételéről, életmódjáról, szokásairól, hangulatáról stb. A SZER-hez érkező lekérdezésekből, hallgatói levelekből és telefonokból tudni lehetett, hogy az információkat a hallgatók szűkebb-tágabb körben továbbadják; hogy a pártemberek is nagy számban hallgatják; hogy a politikai adások mellett a zenei és a sportműsorok is nagy kedveltségnek örvendenek.⁴⁴⁶ Ugyaninnen tudták, hogy a hallgatók nagyon szeretik, ha összehasonlíthatják saját fizetésüket a nyugati dolgozókéval; hogy különösen hallgatottak a komédiák és a politikai viccek; s hogy közkedveltek azok a zenék, amelyek a célországokban vagy korlátozva, vagy tiltva voltak, mint pl. a dzsessz, a hardrock vagy az underground zene. A levelek és a telefonok adatai alátámasztották a lekérdezéseknek azt az

⁴⁴⁴ Ratesh, Nestor: *Radio Free Europe's Impact in Romania During the Cold War*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, p. 207.

⁴⁴⁵ HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Research Institute, Media and Opinion Research Department, EE Area and Opinion Research, container no. 1, Folder: from July 1962 to December 1969. Effects of television on listening to western broadcasters in the target area feliratú irat, p. 1.

⁴⁴⁶ A rádiós könnyűzene forradalmi hatásáról ír Judt, Tony: *Povojnová Európa...* Slovart, 2007, p. 337.

eredményét, hogy az 1970-es években a SZER-t jellemzően városi, tanultabb, 30-60 év közötti férfiak hallgatták, a dzsessz- és könnyűzenei műsorokat az ennél valamivel fiatalabbak.⁴⁴⁷

A vételi körülményekkel kapcsolatban az emberek megírták és üzenetrögzítőre mondták, hogy esténként nemcsak a rádió vétele jobb, hanem betelefonálni is könnyebb, mint napközben, valamint hogy a SZER-telefont szombaton és vasárnap könnyebb volt hívni, mint hétköznap.⁴⁴⁸ A csehszlovák telefonszolgálathoz roppant sok panaszüzenet érkezett a rossz vételi lehetőségek miatt. „Rosszul halljuk az adást”⁴⁴⁹ – üzenték sokan sokfelől, de különösen a pozsonyiak: „Z Bratislavý vás počuť veľmi slabo!”⁴⁵⁰ Egyesek tippeket küldtek a zavaróállomások elhelyezkedéséről: „Valamelyik kiskertben van, nem messze Dévénytól”, mások részletes tanácsokat küldtek a jobb vételi lehetőség elérésének technikai fortélyairól.⁴⁵¹

A levelezés határfokát csökkentette, hogy egyes becslések szerint a kommunista cenzúra miatt a leveleknek csupán kb. egy tizede jutott el a müncheni szerkesztőségig. A csehszlovák kommunista titkosszolgálat az ötvenes évektől szigorúan ellenőrizte a Nyugatra küldött leveleket és a belföldi postai küldeményeket.⁴⁵² Pacepa román titkosszolgálati főnök visszaemlékezései

⁴⁴⁷ Browne, Donald R.: *International Radio Broadcasting. The Limits of the Limitless Medium*. Praeger Special Studies-Praeger Scientific, 1982, p. 141.

⁴⁴⁸ HU OSA 300-30-20. RFE/RL Research Institute. Telephone Calls to the Czechoslovak Desk 1985–1989. container no. 1, 1985.09.09.

⁴⁴⁹ HU OSA 300-30-20. RFE/RL Research Institute. Telephone Calls..., container no. 1, 1985. 8. 23.

⁴⁵⁰ HU OSA 300-30-20. RFE/RL Research Institute. Telephone Calls..., container no. 1, 1986. 2. 10.

⁴⁵¹ HU OSA 300-30-20. RFE/RL Research Institute. Telephone Calls..., container no. 1, 1985. 9. 5. és 1985.08.31.

⁴⁵² Az ún. biztonsági kontroll igen nagy mennyiségére 1956-tal kapcsolatban van konkrét adat: Karel Kaplan szerint 1956 érintett időszakában a csehszlovák belügyminisztérium illetékes osztályának jelentése szerint a forradalmi időszakban a 290 ezer összes belföldi küldeményből 26 493-at ellenőriztek. Kaplan, Karel: *Kronika komunistického Československa. Doba táni 1948–1956*. Barrister&Principal, 2005, p. 467.

szerint Nicolae Ceausescut annyira fölbosszantották a Romániából a SZER-hez érkező panaszlevelek, hogy dühében arra utasította a titkosszolgálatot, hogy néhány héten belül (!) vegyen kézírásmintát a teljes romániai lakosságtól, valamint betűmintát az összes írógépről.⁴⁵³

A levelekhez képest a telefonhívások több és aktuálisabb hallgatói visszajelzéseket tettek lehetővé, ráadásul a közvetlen vonal több nehézséget legyőzött. Egyfelől legyőzte a kommunista cenzúrát, hiszen ezt nem lehetett úgy megakadályozni, mint a Nyugatra küldött postai küldeményeket. Másfelől a telefon legyőzte az emberi kényelmet:

„Soha nem voltam képes önöknek írni, nem is tudtam, hogyan kell, és hogy a levél megérkezne-e.”

Sok embernek egyszerűen könnyebb volt telefonálni, mint tollat ragadni és levelet írni, arról nem is beszélve, hogy a hallgatói reakciók így aktuálisabbak és közvetlenebbek voltak, mint a hetekig utazó posta. A csehszlovák telefonszolgálat első összesítése alapján, amely az 1985. augusztus 14–28-a közti hívásokat összegezte, az első tizenöt nap alatt 1650 hívás érkezett Csehszlovákiából, tehát minden 24 órában kb. 110 hívás. A hallgatók az üzenetrögzítőn rendelkezésükre álló két percet általában nem használták ki, a hívások túlnyomó többsége ennél sokkal rövidebb, igen sok csupán egy-két mondat volt. A szerkesztőség 1985. augusztus végi jelentése már azt is pontosította, hogy „egy nap átlagosan 29 megvalósult hívást kapunk, [ezzel szemben] kb. 115 sikertelent, amikor vagy nem szólnak bele, vagy leteszik”.⁴⁵⁴

Az összesítésekből látszik, hogy miközben idővel a hívások átlagos napi száma csökkent, nőtt a megvalósulatlan betelefonálásoké. Nagyjából négy hónappal a műsor indulása után, 1985 karácsonyán már csak 9 megvalósult beszélgetést regisztráltak, ellenben 29 megvalósulatlant. Mindebből arra következtetünk, hogy fokozatosan csökkent, pontosabban idővel kampányszer-

⁴⁵³ Ratesh, Nestor: *Radio Free Europe's Impact in Romania During the Cold War*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings...* CEU Press, 2010, p. 211.

⁴⁵⁴ HU OSA 300-30-20. RFE/RL Research Institute. Telephone Calls to the Czechoslovak Desk 1985–1989. container no. 1, 1985. 8. 20.

űvé vált a telefonszolgálat iránti érdeklődés, azaz jellemzően csak egy-egy érdekesebb eseménykor élénkült meg.

A hallgatói levelekre és telefonokra minden szerkesztőség a maga módján igyekezett válaszolni. A csehszlovák szerkesztőség azzal honorálta a telefonon érkezett aktualitásokat, hogy a lehető leghamarabb igyekeztek válaszolni a hallgatói kérdésekre.⁴⁵⁵ A román szolgálatnál nagyon népszerű volt Noel Bernard főszerkesztő hallgatói levelekre válaszoló heti műsora.⁴⁵⁶ A könnyűzenei műsorokat vezető Cseke László egy interjúban arról beszélt, milyen nagy megkönnyebbülés volt számára, hogy levelek formájában végre visszajelzést kapott a magyar hallgatóktól: „Évenként át az volt az érzésem, hogy egy falnak beszélek; aztán megindultak a levelek.” Egy Benkei András belügyminiszternek készült beszámoló szerint:

„60-70, esetenként ennél is több levél megy naponta a magyar fiataloktól a SZER-nek. A fiatalok döntő többsége csupán a zenei műsorok iránt érdeklődik. [...] Az 1964-es évben mintegy 44 000 db ellenséges tartalmú küldemény került nemzetközi postaforgalomba, ebből 16 000 kifelé menő volt.”

Bár a kádári belügy szerint „a fiatalok többsége csupán a zenei műsorok iránt érdeklődött”, Cseke László tapasztalatai és emlékei szerint már a jeligék is olyan nyilvánvaló politikai töltettel bírtak („Hruscsov elvtárs maszek lett”; „Kapanyélre támaszkodó tsz-elnök”; „A zene nem ismer határt, pláne Hegyeshalomnál!” stb.), hogy cenzurázni kellett őket, amiért viszont az érintett hallgatók tettek panaszt.⁴⁵⁷ Borbándi Gyula szerint 1965-ben a „SZER-hez érkező levelek havonkénti átlagszáma 286-ról 744-re emelkedett”⁴⁵⁸

⁴⁵⁵ Jankovský-Drážďanský, Karel: *Svobodná Evropa... a nyní se už hlásí o slovo Karel Jankovský-Drážďanský*. Papyrus, 1995, p. 47.

⁴⁵⁶ Ratesh, Nestor: *Radio Free Europe's Impact in Romania During the Cold War*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, p. 210.

⁴⁵⁷ Murányi Gábor: *Éteri csábítás*. In: *A múlt szövedéke. Históriak a megbicsaklott 20. századból*. Noran Kiadó, 2004, p. 326., 328.

⁴⁵⁸ Idézi Murányi Gábor: *Éteri csábítás*. In: *A múlt szövedéke. Históriak a megbicsaklott 20. századból*. Noran Kiadó, 2004, p. 326.

de miután a technikai zavarás már nem jött szóba, a magyar szervek nem tudtak mást csinálni, mint megpróbálták Komjáthy Györgyöt Cseke vetélytársává „növesztetni”. Cseke egyébként a popzenei műsor vezetőjeként rekordszámú levelet kapott, és igen sajátosan válaszolt rájuk: akinek tudta a címét, annak lemezt vagy könyvet küldött.

Mivel az öt célország közül három kimondottan buzdította a fiatalságot levélíráásra, 1965-re a levélfolyam óriási méreteket öltött:

„1965 első felében a valaha volt legnagyobb levéltömeg érkezett a SZER szerkesztőségeibe. A levelek és képeslapok száma csak kevéssel maradt el az 5000-tól. Ebből arra következtetünk, hogy az év végére elérheti a 10 ezret.”⁴⁵⁹

A sok levél 1965-ben valójában három országból: Csehszlovákiából, Magyarországról és Romániából érkezett; a lengyel szerkesztők nem kezdeményezték a levelezést, Bulgária pedig nagyon erősen cenzúrázta őket. Az érkezett levelek csaknem fele, 2390 db így Csehszlovákiára esett; Magyarországra 30% (1440 db), Romániára 16% (808 db), Lengyelországra 4% (193 db), Bulgáriára pedig a levelek 1%-a, azaz 19 db esett. A legtöbb levélíró mind Csehszlovákiából, mind a többi országból teljesen értelmetlen leveleket küldött: levélbarátokat, hobbifelszerelést, lemezt vagy hangszalagot kerestek; zenei előadókról kértek információkat vagy dedikált fényképeket; művészek, sztárok, sportolók címét akarták megtudni; nagyon sokan orvosságok vagy orvosi tanácsok után kutattak; ruhát vagy pénzt kértek; eltűnt személyek után kutattak stb.⁴⁶⁰ A kommunista rezsimiek szempontjából talán csak a disszidálással kapcsolatos levelek jelenthettek valamiféle veszélyt.⁴⁶¹

⁴⁵⁹ September 1965: 1965. január és 1965. június közti levelek. Audience mail strictly confidential. HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Audience Research, container no. 1. Audience mail feliratú irat, p. 1., 3.

⁴⁶⁰ September 1965: HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Audience Research, container no. 1. Audience mail feliratú irat, pp. 2-4., 8-9.

⁴⁶¹ November 1965: HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Research Institute, Media and Opinion Research Department, EE Area and Opinion Research, container no. 1, Folder: from July 1962 to December 1969. Audience mail in Sept and oct 1965 feliratú irat, p. 5.

A levelek 90%-a a müncheni SZER postafiókjába érkezett arra a címre, amelyet a hallgatók az adó műsoraiban hallhattak, egy töredéküket pedig csempészárúként személyesen hozta valaki.⁴⁶² A cenzúra tudatosítására utal, hogy a levelekre sokszor nem írtak feladót, vagy utólag eltüntették róla a feladó nevét és a feladás helyét. Csehszlovákiából érkezett a legkevesebb jelöletlen levél (az összes jelöletlen küldemény 8%-a), míg Magyarországról küldték a legtöbb azonosítatlan levelet (30%).⁴⁶³ Érdekes módon – jegyezték meg az elemzők – a Romániából érkező levelek külső felén rendszeresen fel volt tüntetve a feladó, viszont politikai értelemben épp ezek a levelek voltak a legtartózkodóbbak.⁴⁶⁴ A kutatók megszámozták, hogy a Csehszlovákiából érkezett 2390 levélben összesen 4300 aláírás volt: „Egyes leveleken több, mint 20 aláírás szerepelt, és sokat klubok, iskolai osztályok, zenekarok stb. tagjaiként írtak alá.”

A feladók postai címe alapján az elemzők készítettek egy térképet, „amely jól bizonyítja, hogy a SZER-t mindenütt hallgatják, bár a fővárosokból küldik a levelek aránytanul nagy részét: Prágából és Bukarestből azok 19-19%-át, Budapestről pedig az összes magyarországi levél 50%-át. [...] Hasonlóan Csehország nyugati része és Románia két nyugati megyéje (Bánát 18% és Brassó 11%) is kimagaslik. [...] Szlovákiából az összes levél 9%-át küldték, a legtöbbet, 4%-ot Kelet-Szlovákiából.”

Csehszlovákiából nem volt problémamentes a Münchennel való levelezés. Az 1965-ös év első felében küldött levélözön fel tűnhetett a csehszlovák hatóságoknak, mert az év második felében minden országból tovább nőtt, csak Csehszlovákiából csökkent drasztikusan a Münchenbe érkező levelek száma: 1965. június után az addigi havi 500-ról havi 250-re esett vissza.⁴⁶⁵ A

⁴⁶² September 1965: HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Audience Research, container no. 1. Audience mail, p. 2.

⁴⁶³ HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Audience Research, container no. 1. Audience mail feliratú irat, pp. 3–4.

⁴⁶⁴ September 1965: HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Audience Research, container no. 1. Audience mail feliratú irat, pp. 3–4., 8–9.

⁴⁶⁵ September 1965: HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Audience Research, container no. 1. Audience mail feliratú irat, pp. 11–12.

SZER-rel való levelezés veszélyeiről tett jelentést David F. Grozier-nak, Henry O. Hartnak és Arthur J. Brew-nak 1967 februárjában a csehszlovák kutatóosztály főnöke. Hanus Hajek a pozsonyi „James Bond - 007 Club” esetét mutatta be. A klub vezetője, egy bizonyos George, Dana nevű barátnőjével együtt egy évvel korábban levelezésbe kezdett a SZER-rel, melynek eredményeként a SZER „George 19. születésnapjára lejátszotta Dana kérését”. A SZER műsorvezetője később megköszönte George levelét, amelyben a férfi arról írt, hogy „a klub tagsága rendszeresen hallgatja a SZER műsorait, majdnem minden nap”, sőt hogy „ez az egyetlen kapcsolatunk a vasfüggöny mögötti világgal”. A James Bond - 007 Club tagjaira ezután fölfigyelt a titkosszolgálat, a SZER-rel való levelezés pedig a Smena című pozsonyi lap szerint „sokféleképpen értelmezhető, ismerve az adó szocialista országok elleni felderítő (!) tevékenységét”. A klub tagjai ezután elkezdték „önként” fölkeresni a Smena szerkesztőségét, és sorra letagadták, hogy bármiféle kapcsolatot tartanának fent a SZER-rel. George arról panaszkodott, hogy a SZER visszaélt a kijelentéseivel, ám ez sem tudta megakadályozni, hogy a hatóságok a klubot feloszlassák.⁴⁶⁶

⁴⁶⁶ February 17-18, 1967: HU-OSA-300-30-30 Miscellaneous Records, container no. 8, Folder: Correspondence 1967 January-March.

A SZER és az enyhülés: Megszűnjön, vagy ne?

„Reagan? Egyszerűen több pénzt jelentett a rádióknak.” (*Arch Puddington*)

Alighogy sikerült magát széles körben ismertté és elfogadottá tenni, a hatvanas évek második felében a SZER-nek két igen jelentős kihívással kellett szembenéznie. Az egyik kihívást a televízió mint rivális médium, a másikat a nagypolitika mint a médiumok használója jelentette.

A televíziózás már az 1960-as évek elejétől felbukkant mint a SZER vetélytársa. A rádió belső elemzése már ekkortól megfogalmazták abbéli aggályaikat, hogy a SZER gyorsan és jelentős mediális teret, közönséget fog veszíteni a tévével szemben. Egy 1963 januárjára keltezett, a televíziózás várható hatásairól összeállított szigorúan bizalmas (!) jelentés két lényeges hosszú távú tendenciát feltételezett. Egyfelől azt, hogy a SZER 1960–1962 között tapasztalt hallgatóságsökkenése mögött a tévé negatív hatása áll, másfelől hogy a folyamat folytatásaként hamarosan meg fog oszlani, majd rohamosan fogyni fog a rádió hallgató közönség száma. A kutatók azt írták, középtávon nem várható jelentős hallgatófogyás, mert a tévé épp a leghűségesebb rádióhallgatókra hat a legkevésbé, a veszély azonban reális, mert:

„Magyarországon, Csehszlovákiában és Lengyelországban a televízióknak jelentős, de [...] nem vészjósló visszahatása van a hallgatottságunkra. [...] Romániában és Bulgáriában viszont a tévé ma még nem jelentős mediális kommunikációs eszköz.”⁴⁶⁷

A SZER-kutatók ezért hozzáláttak fölmérni a helyzetet, mint pl. a színes tévével való ellátottságra vonatkozó adatokat. Megállá-

⁴⁶⁷ January 1963: HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Research Institute, Media and Opinion Research Department, EE Area and Opinion Research, container no. 1, Folder: from July 1962 to December 1969. Effects of television on listening to western broadcasters in the target area feliratú irat, pp. 1–3, 14.

pították, hogy már 1963-at megelőzően Csehszlovákiában mintegy másfél millió tévékészülék volt forgalomban,⁴⁶⁸ ennek ellenére – írták – „a televízió jelentőségét nem szabad eltúlozni”.⁴⁶⁹ A televíziózás mint lehetséges hallgatóságelvonó tényező azonban ezután is folyamatosan foglalkoztatta a SZER elemzőit, különösen azután, hogy 1967-től Csehszlovákiában immár egyre elterjedtebbé vált a színes tévézés.⁴⁷⁰ Ezért 1971-ben egy egész Kelet-Európára kiterjedő kérdőívben mérték fel, hogy milyen gyakorisággal néznek a kelet-európaiak tévét. Csehszlovákia a maga 43%-os „majdnem minden nap, de hetente többször” válaszával jóval megelőzte Lengyel- és Magyarországot. De még ennek ellenére is az elemzőknek az volt a konklúziójuk, hogy „a célországokban még mindig a rádió az első számú belső tömegkommunikációs médium”.⁴⁷¹ Végül amikor látták, hogy a tévé több ok miatt (körülményesebb vételi lehetőségek, a kelet-európai adások nézhetetlensége stb.) nem tudja tartósan elvonni a SZER törzshallgatóságát, a SZER maga is tett egy kósza kísérletet egy saját SZER-tévé megalapítására.⁴⁷²

A SZER-t érő másik nagy hatvanas évekbeli kihívás politikai jellegű volt, és részben az USA-ban, részben Európában kellett megvívni. A CIA SZER-re gyakorolt titkos hatása addig tartott, amíg

⁴⁶⁸ HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Research Institute, Media and Opinion Research Department, EE Area and Opinion Research, container no. 1, Folder: from July 1962 to December 1969. Effects of television on listening to western broadcasters in the target area feliratú irat, p. 15.

⁴⁶⁹ September 1964: HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Audience Research, container no. 1. The audience of western broadcasters in Czechoslovakia feliratú irat, p. 2.

⁴⁷⁰ January–March 1967: HU-OSA-300-30-30 Miscellaneous Records, container no. 8, Folder: Correspondence 1967 January–March.

⁴⁷¹ September 1971: HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Research Institute, Media and Opinion Research Department, EE Area and Opinion Research, container no. 4. The exposure to the domestic radio and television... feliratú irat, p. 7.

⁴⁷² A Free Europe tévéhálózat elvetélt ötletéről egy bolgár titkosszolgálati jelentés ír 1980-ban. Ld. Baev, Jordan: *Bulgarian Regime Countermeasures against Radio Free Europe*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings...* CEU Press, 2010, p. 272.

1967-ben az USA-beli Ramparts című baloldali magazin egyik számában egy Sol Stern nevű elégedetlen egyetemista ki nem derítette, hogy az Országos Diákszövetség (National Student Association) nevű szövetséget a CIA pénzeli. Bár a Rampartsban megjelent sztoriban nem volt utalás a SZER-re, az írás hatására oknyomozó riportok sora indult kideríteni a CIA tényleges befolyását a könyvkiadóktól kezdve a függetlennek hitt civil szervezetekig bezárólag. A New York Timesnál James Reston cikksorozatát indított,⁴⁷³ a CBS pedig tévéműsort sugárzott immár a SZER CIA-s kapcsolatairól.⁴⁷⁴ A megszélesített információk hatására L. B. Johnson elnök megkezdte a CIA magánszervezetekhez fűződő kapcsolatainak felülvizsgálatát. A vizsgálatot Nicholas B. Katzenbach, a külügyminisztérium vezető beosztású munkatársa vezette,⁴⁷⁵ aki a rádió további pénzelését azzal a feltétellel engedélyezte 1967-ben, ha a SZER leállítja a támogatására felhívó megtevesztő tévéreklámokat.⁴⁷⁶

Michael Nelson szerint Johnson elnököt csak a CIA-elnök tudta eltéríteni attól a szándékától, hogy végleg megszüntesse a SZER-t,⁴⁷⁷ viszont a titkos pénzelést a titkosszolgálat 1970 végére valóban beszüntette.⁴⁷⁸ Richard Helms CIA-igazgató személyesen állt ki a rádiók mellett, és egy ideig még sikerült elérnie, hogy az ügynökség befolyását a rádióra ne számolják fel teljesen. A Ross Johnson szerint 1967 és 1970 között főleg R. Helmsnek volt köszönhető, hogy a CIA továbbra is biztosította a két rádió költségvetését.⁴⁷⁹

⁴⁷³ Weiner, Tim: *A CIA története*. Gabo, 2009, p. 303.

⁴⁷⁴ The Milwaukee Journal, July 10, 1970, p. 24.

⁴⁷⁵ Weiner, Tim: *A CIA története*. Gabo, 2009, p. 303.

⁴⁷⁶ Lawrence Journal-World, Dec 6, 1968, p. 3.

⁴⁷⁷ Nelson, Michael: *War of the Black Heavens: The Battles of Western Broadcasting in the Cold War*. Syracuse University Press, 1997, p. 140.

⁴⁷⁸ Eugene Register-Guard, March 3, 1972, p. 7.

⁴⁷⁹ „Between 1967 and 1971 Richard Helms was a hero to support and finance the radios; also a great advocate was Frank Shakespeare, the director of the USIA.” Radio Free Europe and Radio Liberty: The CIA Years and Beyond. Book launch by A. Ross Johnson. Woodrow Wilson International Centre for Scholars, Washington D.CÍMŰ, January 20, 2011.

A hetvenes évekre kiteljesedő détente a SZER történetének külön korszakát alkotja,⁴⁸⁰ ami a rádióban azzal kezdődött, hogy 1968-cal egy nagyarányú generációváltás zajlott le a SZER-nél. Csehszlovákiából egy egész csapat menekült újságíró szegődött a SZER szolgálatába, mint Sláva Volný, Karel Jezdinský, Milan Schultz és mások. Köztük akadt, aki nem sokkal korábban még él-tette az ottani rendszert, mint pl. Karel Jezdinský, aki pár hónappal Münchenben való alkalmazása előtt még a csehszlovák rádió riportereként a belügyminisztérium rádiós zavarásért felelős főnökével készített interjúkat;⁴⁸¹ nem csoda, ha Jezdinský még évekkkel később is rengeteg dehonesztáló üzenetet kapott hazájából a SZER telefonjára. Az 1968 utániak csoportjába tartozott Peter Noskovič is, aki korábban a pozsonyi rádióban dolgozott, majd nemsokára NSZK-állampolgár lett.⁴⁸² Az 1968 utáni időszak Bulgáriából és Romániából is képzett újságírók egész sorát vitte Münchenbe, mint pl. Georgi Markov, Asen Ignatov, Dimiter Inkiöv, Atanasz Slavov, Vladimír Kosztov.⁴⁸³

Időközben jelentős változás állt be a rádió németországi környezetében. A nyugatnémet szociáldemokraták (SPD) 1969-es választási győzelme, majd az új keleti politika (Ostpolitik) meghirdetése után a SZER működése Nyugat-Németország területén üggyé vált, mivel egyesek a két nagyhatalom megbékélésének akadályát látták a rádióban. Ugyanaz a Willy Brandt, aki nyugat-berlini

⁴⁸⁰ Id. Fascell, B. Dante (edited by): *International News Freedom under Attack*. Ebben David M. Abshire, Leonard R. Sussman, Barry Rubin és Sean Kelly tanulmányai találhatóak, főként az 1975, Helsinkit utáni időszakokkal, a hetvenes évekbeli médiadiplomácia helyzettel, az amerikai befolyással és a televíziózással kapcsolatban. A rádiózás és a détente korszak összefüggéseiről ld. Wettig, Gerhard: *Broadcasting and Détente*. CÍMŰ Hurst&Company, London, é.n.

⁴⁸¹ Puddington, Arch: *Broadcasting Freedom*. The University Press of Kentucky, 2000, p. 147., 264.

⁴⁸² Tomek, Prokop: *Československé bezpečnostní složky proti Rádiu Svobodná Evropa – „Objekt ALFA”*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinu komunismu, Sešity 14., 2006, p. 311.

⁴⁸³ Baev, Jordan: *Bulgarian Regime Countermeasures against Radio Free Europe*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings...* CEU Press, 2010, p. 259.

főpolgármesterként a hatvanas évek elején hivatalában fogadta a SZER által meghívott amerikai látogatókat,⁴⁸⁴ 1963 júniusában pedig együtt autókázott J. F. Kennedyyel a berlini fal mentén, a korabeli újságbeszámolókat szerint nem sokkal miniszterelnöki kinevezése után „hangjának mérséklésére” kérte a SZER-t. Amire Nixon elnök állítólag azzal vágott vissza, hogy ők pedig kivonják az amerikai csapatokat az NSZK-ból, ha Németország nyomást gyakorol a SZER-re.⁴⁸⁵

A détenté-ot kísérő politikai manőverek részének kell tekinteni Clifford szenátor 1971. januári, majd Fulbright szenátor egy évvel azutáni SZER-ellenes lépéseit is. Clifford P. Case republikánus szenátor 1971. január 23-án jelentette be a nyilvánosság előtt,⁴⁸⁶ hogy a SZER-t a CIA pénzeli – noha ekkorra a pénzelés lényegében már véget ért.⁴⁸⁷ A nyilvánosság szemében a botrányt egyébként sem a pénzelés ténye okozta, hanem az, hogy húsz évig a SZER folyamatosan és nagy hanggal úgy jelenítette meg magát, mint egy független magánrádió, amelyet szabadságszerető magánemberek nagylelkű adományai tartanak életben.⁴⁸⁸ Most kiderült, hogy aki a CFF-nak adott, az a CIA-t pénzelte. Az adó „kormánytól való függetlensége” olyan erős kommunikációs érv volt, hogy az USA Külügyminisztériuma rendszeresen erre hivatkozva utasította el azokat a diplomáciai panaszokat, amelyekkel a propagandarádió miatt hozzá fordultak. Pl. a SZER 1951-es első műsorai miatt

⁴⁸⁴ The Evening Independent, October 8, 1962, p. 4.; valamint The Deseret News, November 2, 1962.

⁴⁸⁵ The Milwaukee Journal, July 10, 1970, p. 24. A nyugatnémet külügyminisztérium SZER-hez fűződő kapcsolatairól ld. *Radio Free Europe and Radio Liberty: The CIA Years and Beyond*. Book launch by A. Ross Johnson. Woodrow Wilson International Centre for Scholars, Washington D.CÍMŰ, January 20, 2011.)

⁴⁸⁶ New York Times, Jan 24, 1971.

⁴⁸⁷ The Palm Beach Post, March 11, 1971, p. 13.; valamint Holt, Robert T.: *Radio Free Europe*. University of Minnesota Press, 1958, 4.; Browne, Donald R.: *International Radio Broadcasting. The Limits of the Limitless Medium*. Praeger Special Studies-Praeger Scientific, é.n., 136.; valamint Révész Béla: *A felszabadítási stratégia csődje – Szabad Európa Rádió*. Rubicon, 1996/8-9., p. 23.

⁴⁸⁸ Lewiston Morning Tribute, May 24, 1971, p. 4.

Csehszlovákiából küldött tiltakozó jegyzékeket a külügyminisztérium egy olyan mondattal ütötte el, amely ezután szinte unalomig ismételt érvvé vált:

„Az USA külügyminisztériuma szerint a Szabad Európa Rádiót amerikai magánszemélyek működtetik, ezért a minisztérium nem tehet semmit.”⁴⁸⁹

Ezek után a CIA jelenlétének felfedezése a rádió életében a kormány kétségtelen befolyását bizonyította, s ez jócskán aláásta a rádió hitelességét: „Senki nem hihet többé nekik” – írta még a jobboldali sajtó is, amihez a baloldali hozzáfűzte: „Főként hogy olyan híreket közölnek, amivel sok adófizető egyáltalán nem ért egyet.”⁴⁹⁰ A kiábrándulás olyan nagy volt, hogy egy évvel később, 1972 elején J. William Fulbright szenátor könnyű győzelemre készülhetett. Ugyanaz a politikus, aki a második világháború után a nemzetközi intellektuális kapcsolatépítés jegyében 1946-ban törvénnyel létrehozta neves alapítványát,⁴⁹¹ most a Szenátus Külügyi Bizottságának elnökeként nem csupán kétségbe vonta a SZER és az RL létjogosultságát, hanem egyenesen ledőlni készült az áldozatokat:

„Ezeknek a rádióknak lehetőséget kell kapniuk, hogy elfoglalják végre megérdemelt helyüket a hidegháború maradványainak temetőjében”⁴⁹² – mondta Fulbright a szenátusban 1972. február 17-én.⁴⁹³ A pragmatikus publicisták és olvasók pedig a botrány

⁴⁸⁹ The Pittsburgh Press, November 18, 1951, p. 13.

⁴⁹⁰ Lewiston Morning Tribute, May 24, 1971, p. 4.

⁴⁹¹ Hixson, Walter L.: *Parting the Curtain. Propaganda, culture and the Cold War 1945/1961*. St. Martin's Press, New York, 1997, p. 8.

⁴⁹² „These radios should be given an opportunity to take their rightful place in the graveyard of cold war relics.” Daytona Beach Morning Journal, February 21, 1972, p. 11. Ld. még Jankovský-Drážďanský, Karel: *Svobodná Evropa... a nyní se už hlásí o slovo Karel Jankovský-Drážďanský*. Papyrus, 1995, p. 12.; valamint Short, Kenneth R. M. (ed.): *Western Broadcasting...* Croom Helm, London & Sydney, 1986, p. 69.

⁴⁹³ Lewiston Morning Tribute, May 24, 1971, p. 4.; Fulbright desire to kill the stations: The Calgary Herald, Feb 23, 1972, p. 82.; Anger of Fulbright: they had been financed by CIA which was made public last year: The Milwaukee Journal, March 2, 1972, p. 11.

pénzügyi vetületét nézték, és azt kérezték: „Egyáltalán miért kéne nekünk közpénzeket költeni a Szabad Európa Rádióra?”⁴⁹⁴

Feltűnő azonban, hogy a sajtó gyorsan túltette magát az első felháborodáson. A jobboldali lapok már egy-két hét elteltével a SZER védelmére keltek,⁴⁹⁵ és jellemző módon az európai mérvadó lapok is gyorsan észbe kaptak. A London Times szerint:

„A SZER nem tökéletes, de nyilvánvalóan a [kelet-európai] hallgatók mélyen átértzett szükségleteit elégíti ki. [...] A rádiók feladása egy újabb appeasementet [elvtelen békülékenységet] jelentene, és azt, hogy cserbenhagyunk sok millió kelet-európaikat. [...] A SZER a Kelet–Nyugat közti információáramlás nagyon fontos eszköze. Egyrészt kül- és belpolitikai híreket szolgáltat Kelet-Európa lakosságának, másfelől első osztályú értékes háttéranyagokkal lát el tudósokat, intézményeket, kormányokat és újságírókat.”⁴⁹⁶

1971 közepére már az olyan országos véleményformáló amerikai médiumok, mint a New York Times és a Washington Post is mérsékeltek a hangnemet:

„A SZER halálának legfőbb nyertesei a szovjet blokk keményvonalasai lennének, akik gyűlölik a SZER-t, mert az a kommunista világon belüli liberális és progresszív erők szövetségese.”⁴⁹⁷

Ismerve Eisenhower, Kennedy, Johnson és Nixon elnök SZER-rel kapcsolatos támogató hozzáállását (a SZER titkos szponzorai közül nem egy nekik is a kampánytámogatójuk volt), nem volt meglepő, hogy a kormány és a külügyminisztérium képviselői a rádió megtartása mellett léptek föl.⁴⁹⁸ Az viszont figyelemre méltó, hogy a botrány intenzív hullámai ellenére a maroknyi demokrata párti botránykeltő rövidesen magára maradt. Fulbrightnak a SZER azonnali felszámolását indítványozó határozatát előbb a szenátus, majd a képviselőház is nagy többséggel elutasította. Ezután az egyik is, a másik is egy-egy törvényt kezdemé-

⁴⁹⁴ Why should any public money at all be spent on this project? Lewiston Morning Tribute, May 24, 1971, p. 4.

⁴⁹⁵ Pl. Observer-Reporter, March 6, 1972, p. 4.; valamint Lewiston Morning Tribute, May 24, 1971, p. 4.

⁴⁹⁶ Sarasota Herald-Tribune, March 2, 1972, p. 4.

⁴⁹⁷ Lewiston Morning Tribute, May 24, 1971, p. 4.

⁴⁹⁸ The Calgary Herald, February 23, 1972, p. 82.

nyezett a külföldi rádióadások jogi és pénzügyi szabályozására, ami azonban a két ház közti törvényalkotási-jogi procedúrák miatt kilenc hónapig elhúzódott.⁴⁹⁹ Taktikai okokból és érveinek alátámasztása végett Fulbright a Kongresszusi Könyvtár munkatársaihoz fordult, hogy azok készítsenek jelentést a SZER tevékenységéről és hatékonyságáról. A jelentés azonban csalódást okozott a szenátornak és körének, mivel annak végső megállapításai szerint a SZER-t „jól képzett szakemberek vezetik, műsoraik és kutatóosztályuk pedig elsőrangú”.⁵⁰⁰ Ekkor Fulbright megpróbálta visszatartani a jelentést,⁵⁰¹ amit viszont Robert Steele republikánus szenátor vert nagydobra.⁵⁰²

1970 vége és 1972 tavasza között a SZER vészkielégítéssel működött, amelynek határideje 1972. február 22-én járt le.⁵⁰³ Miközben a két rádió további sorsát szabályozó törvénykezdeményezések elakadtak a szenátus és a képviselőház útvesztőiben, a rádiók fölélték vész tartalékaikat, és a kongresszus által jóváhagyott pénztámogatás nélkül 1972 márciusára a vég fenyegette őket.⁵⁰⁴ Fulbrighték az idő húzásával próbálták meg kivéreztetni a rádiókat, de sikertelenül. 1972. március 24-én a szenátus 65 : 6 arányban leszavazta a Mike Mansfield, J. W. Fulbright, Allen J. Ellender, Harold Hughes, Stuart Symington, William Proxmire öszszetételű csoportot,⁵⁰⁵ és megmentette a két rádiót.

Az életveszély azonban nem múlt el, mert a szenátusi határozat több feltételt és kompromisszumot tartalmazott. Köztük azt, hogy a kormány pénzügyi támogatása csak 1972. június 30-ig tart, és hogy a rádiók sorsát egy későbbi törvénynek kell szabályoznia.⁵⁰⁶ Konkrétan 36 millió dollárnyi szövetségi pénz különítet-

⁴⁹⁹ Eugene Register-Guard, March 3, 1972, p. 7.

⁵⁰⁰ The Milwaukee Journal, March 2, 1972, p. 11.

⁵⁰¹ Lewiston Morning Tribune, May 24, 1971, p. 4.

⁵⁰² Sarasota Herald-Tribune, March 2, 1972, p. 4.

⁵⁰³ Sarasota Herald-Tribune, March 25, 1972, p. 2.; valamint The Milwaukee Journal, March 2, 1972, p. 11.

⁵⁰⁴ The Calgary Herald, February 23, 1972, p. 82.

⁵⁰⁵ The Victoria Advocate, March 25, 1972, p. x.; valamint Observer Reporter, March 25, 1972, p. 12.

⁵⁰⁶ The Telegraph-Herald, March 26, 1972, p. 3.

tek el a SZER-nek és az RL-nek, ami azonban gyakorlatilag csak 1972 június végéig volt elég, mivel az összeg legnagyobb részét a rádiók 1971/1972-es költségeire kellett visszamenőleg elkölteni.⁵⁰⁷ A Fulbright körüli csoport az összes kompromisszumot elutasította, és ezzel az ügyben végleg politikai vereséget szenvedett. 1972 júniusában már a saját bizottságukban sem sikerült megtorpedózniuk a SZER további támogatását. Ellenkezőleg: a bizottság hozzájárult, hogy a SZER/RL 38,520.000 dollárban részesüljön az 1972. július 1-jével kezdődő költségvetési évre.⁵⁰⁸

Annak ellenére, hogy Nixon elnöksége alatt, 1971. július 1-jével⁵⁰⁹ véget ért a CIA rádióbeli befolyása, s hogy annak költségvetése immár törvényileg a kongresszuson keresztül, nyilvános ellenőrzés alatt érkezett⁵¹⁰, Fubright szenátor békíthetetlen maradt,⁵¹¹ és még egy évvel később is állította:

„A SZER a hidegháború maradványa [...], amely tönkreteszi a détenté hangulatát. [...] Nem más, mint az adófizetők pénzének pazarlása.”⁵¹²

A SZER körüli 1972-es botránynak volt egy vonatkozása, amely háttérbe szorult az egyéb (CIA, költségvetés stb.) vonatkozások mögött. Fulbright szenátor ugyanis nemcsak a két rádiót akarta megszüntetni, hanem az USIA-t is (US Information Agency), vagyis azt a kormányügynökséget, amely az USA külföldi pozitív imázsát volt hivatott alakítani. Ugyan ez sem sikerült neki, de azért elérte a Smith-Mundt-törvény módosítását, ill. szigorítását. Ez volt az az 1948-as törvény, amely felhatalmazta a külügyminisztériumot, hogy az USA határain túl élő hallgatók számára rádióműsorokat sugározzon. Volt azonban benne egy furcsa korlátozás, amely megtiltotta, hogy a „külföldi hallgatóság szá-

⁵⁰⁷ Sarasota Herald-Tribune, March 25, 1972, p. 2.

⁵⁰⁸ The Telegraph Herald, June 6, 1972, p. 4.; valamint Lewison Evening Journal, June 8, 1972, p. 6.

⁵⁰⁹ Borbándi Gyula: *Magyarok az Angol Kertben*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1996, p. 363.

⁵¹⁰ Lewiston Morning Tribute, May 24, 1971, p. 4.

⁵¹¹ Harcát a sajtó a kongresszus elleni elkeseredett harcnak írta le: „Fulbright versus Congress”. Observer-Reporter, March 6, 1972, p. 4.

⁵¹² The Pittsburgh Press, May 11, 1973, p. 10.

mára szánt információk az USA-n belül terjesztésre kerüljenek”. Ez azt jelentette, hogy 1952 és 1972 között a State Department által külföldön terjesztett hírek és információk csak a kongresszuson, az amerikai médiákon vagy az akadémiai közösségeken keresztül, mintegy ezek által *szűrve* juthattak csak el az USA nyilvánosságához. Az 1948-as törvényben azért helyezték el ezt a megszorítást, mivel a kongresszus tagjai kellemetlen tapasztalatokat szereztek korábbi elnökök hasonló propagandatevékenységeivel kapcsolatban. 1945-ben sokan emlékeztek Woodrow Wilson országos kampányaira, amelyekkel a háborúba való belépést propagálta, illetve a Rooseveltt-féle United States Office of War Information-ra (OWI), amely 1942-től működött. Az OWI-t azért hívták életre, hogy amerikai érdekeltségű propagandát fejtsen ki pl. a háborús Franciaországban, Norvégiában, Spanyolországban és Németországban. Ugyanakkor az OWI a külföldön folytatandó háborút otthon, az USA-n belül is propagálhatta posztereken, rádióban, filmhíradókban stb. Azáltal, hogy a második világháború végén az amerikai törvényhozók különbséget tettek a kül- és belföldnek szánt hírek között, a saját mindenkori külügyminisztériumuk USA-n belüli befolyását akarták csökkenteni. Az nem túlságosan zavarta az amerikai honatyákat, hogy ezáltal nyilván minőségi különbséget tettek a kül- és belföldnek szánt hírterjesztésben, hiszen azt üzenték vele, hogy amit a külügyminisztérium „kint” mondhat, azt „bent” nem mondhatja. A Smith-Mundt-törvény tehát a gyakorlatban azt jelentette, hogy a külügyminisztérium működtethet propagandarádiót, de csak az országon kívül.⁵¹³

Az 1972-es Fulbright-féle módosítás tovább szigorított a külügyminisztérium rovására, ugyanis immár kiiktatta a kongresszus, az amerikai médiák vagy az akadémiai közösségek mediatori lehetőségét is. A változtatás után „semmilyen külföldi hallgatóságnak szánt programot nem lehet az USA-n belül terjeszteni, és belföldön csupán ezen anyagoknak a megtekintése engedélyezett”, a terjesztése nem. Ez volt az (a mai napig vitatott) 501-es pa-

⁵¹³ Hixson, Walter L.: *Parting the Curtain. Propaganda, culture and the Cold War 1945/1961*. St. Martin's Press, New York, 1997, pp. 4-5.

ragrafus, amelynek törvényhozási vitájában egy képviselő ezt hangoztatta: „E törvény szerint az USIA nem folytathat belföldi propagandát. Ez az, ami megkülönböztet minket, egy szabad társadalmat a Szovjetuniótól, ahol a belföldi propaganda a kormány tevékenységének a fundamentuma.” A Fulbright-féle törvénymódosítás másfelől viszont hozzájárult a SZER mint amerikai sajtómédium jogi helyzetének tisztázásához. A SZER ugyanis egészen addig tisztázatlan helyzetben volt: a Smith–Mundt-törvény látszólag nem vonatkozott rá (hiszen hivatalosan a SZER magánadó volt), a Clifford–Fulbright-botrány viszont megcáfolta ezt, fölfedve a CIA és a külügyminisztérium valós szerepét a rádiók alapításában és fönntartásában.

1973 a Szabad Európa Rádió pénzügyi újjáélesztésének éve volt. Az 1973 júniusától aktuális SZER-költségvetés törvényhozási előkészítése során nemhogy szégyellni nem kellett a CIA-kapcsolatot, hanem egyenesen Richard Helms CIA-exelnököt hívták meg a Szenátus Külügyi Bizottságába, hogy a SZER-t megtámogassa.⁵¹⁴ 1973 májusában Nixon elnök már magabiztosan kérhette a kongresszustól, hogy az hagyja jóvá a SZER hosszú távú pénzelését.⁵¹⁵ A meghatározó döntés 1973. szeptember 18-án történt meg az illetékes költségvetési bizottságban, amely 45 millió dollárt irányzott elő a két rádió céljaira. Miután azonban a SZER-rel kapcsolatos kongresszusi vita során olyan hangok hallatszottak a sajtóból, hogy „tekintettel az inflációra, a dollár nemzetközi gyengülésére és az olajválságra, a SZER egyszerűen nem képes 50 millió dollár alatti költségvetéssel működni”,⁵¹⁶ a képviselőház végül 50,175.000 \$-ban szabta meg a két rádió együttes évi költségvetését. Így 1973. október 2-vel kezdődően a SZER 31,6 millió, a Radio Liberty 18,3 millió dollár éves kormánytámogatásban részesült, felügyelő szervük, a BIB pedig évi 275 000 dollárt költhetett magára.⁵¹⁷

Bár a SZER jogi és anyagi helyzete 1973-ban alapvetően megváltozott, Csehszlovákia ezután is eltökélten ragaszkodott a SZER

⁵¹⁴ Toledo Blade, February 5, 1973, p. 25.

⁵¹⁵ New York Times, May 8, 1973.

⁵¹⁶ Toledo Blade, September 21, 1973, p. 7.

⁵¹⁷ Youngstown Vindicator, October 3, 1973, p. 14.

„diverzans” voltához. A Clifford Case- és a J. W. Fulbright-féle botrányok hatására – amelynek során a „leleplezők” a CIA mellett igen nagy hangsúlyt helyeztek arra, hogy szerintük „az adót túlhaladta az idő” – újabb energikus kampány indult a SZER ellen a csehszlovák sajtóban; ebben a leggyakoribb jelzők a „kémek, diverzánsok, az éter kalózzai, hecc-adó (Hetsender)” voltak. A hetvenes években előbb a kifejlődő enyhülési politika kínált alkalmat a rádió elleni fellépésre, a következő évtizedben pedig a két nagyhatalom között beálló kis hidegháború.

A kommunista rezsimiek fölfogták, hogy ha a nagyhatalmi megbékélés szelleme energikusan előrehaladna, az kihúzhatná a talajt a rádió lába alól. A kommunista titkosszolgálatokat ezért – összehangoltan – arra utasították, hogy minden eszközzel mozdítsák elő a SZER Nyugat-Németországban való ellehetetlenítését.⁵¹⁸ Ennek a diplomáciai offenzívának a keretében az 1970-es években a csehszlovák hatóságok már nemcsak a bécsi SZER-iroda, hanem az egész rádió létét tették diplomáciai alku tárgyává, összekapcsolva azt az NSZK-csehszlovák államszerződéssel. Ezenkívül a müncheni szerkesztőség működésének leállításával mellett immár a Deutsche Welle és a Deutschlandfunk rádiók megszüntetését is követelték, sőt be akartak tiltatni egyes szudétánémet egyesületeket is.⁵¹⁹ A lengyelek a Czechowich-ügy után, 1971 májusában kezdték kérni az USA és a nyugatnémet hatóságoktól, hogy szüntessék be a SZER-t.⁵²⁰

Ha a megszüntetés nem is, az USA-ba való visszaköltözés ötlete Glenn W. Ferguson RFE-elnök idejében (1978–1982) valóban felmerült. Ez azonban nem a kelet-európai követelésekkel, inkább

⁵¹⁸ Document No. 21: 1976. Block Intelligence Organs Take Joint Countermeasures against RFE and RL. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, p. 443.

⁵¹⁹ Tomek, Prokop: *Československé bezpečnostní složky proti Rádiu Svobodná Evropa – „Objekt ALFA”*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinu komunismu, Sešity 14., 2006, p. 13., 147., 201–202.

⁵²⁰ Machcewicz, Pawel: *Polish Regime Countermeasures against Radio Free Europe*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings...* CEU Press, 2010, p. 196.

költségvetési és munkaerő-leépítési elképzelésekkel volt összefüggésben.⁵²¹ A rádióon belüli szervezeti feszültségek, valamint a détente-hangulat ellenére az amerikai politikai elit továbbra is aktuálisnak tartotta a hidegháború mediális módszereit. Ezért a Nixon-, majd a Ford-adminisztráció alatt egy nagyobb szabású adóállomás-modernizációs program indult, amely azután Carter és Reagan elnöksége alatt is folytatódott. 1980-ban szerelték föl a SZER új, 250 kW-os adóit Portugáliában és Németországban, ami által az 1970-es évek elejéhez képest közel duplájára nőtt a sugárzási kapacitás.⁵²² Ha komolyabban fontolgatták is a SZER USA-ba való (vissza)költöztetését, a Szovjetunió afganisztáni bevonulása (1979 karácsony) után az áthelyezést még a demokraták bal szárnya sem támogatta volna. Ellenkezőleg: 1980 márciusában a kongresszus további pénzeket irányzott elő a SZER-re, amelyből tizenegy új átjátszó állomás építését vették tervbe.⁵²³

Az 1980-as évek egy felfelé ívelő pályájú SZER-t köszöntöttek. Ha korábban nem, ekkorra nyilvánvalóvá vált, hogy a SZER már rég nem egy kósza hidegháborús kísérlet, hanem hatásos nemzetbiztonsági projekt. A SZER profilja beleillett James E. Carter demokrata elnök aktívabb emberjogi politikájába (amit nem kis részben a varsói születésű Zbigniew Brzezinski alakított) éppúgy, mint a republikánus Ronald W. Reagan keményvonalas elképzeléseibe. A SZER különösen Reagan projektjei közé (National Endowment for Democracy, Radio Marti stb.) illett be. Az ő adminisztrációja alatt jelentősen nőtt a SZER költségvetése, és időről időre maga az elnök (aki a CFF-kampányában 1951-ben maga is tévéreklámokban propagálta a SZER-t) is úgy nyilatko-

⁵²¹ Fölmerült a Münchenből USA-ba költözés, de ezzel Zb. Brzezinski nem értett egyet. Baev, Jordan: *Bulgarian Regime Countermeasures against Radio Free Europe*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, p. 270.

⁵²² Short, Kenneth R.M. (ed.): *Western Broadcasting..* Croom Helm, London & Sydney, 1986, p. 71.

⁵²³ Tomek, Prokop: *Československé bezpečnostní složky proti Rádiu Svobodná Evropa – „Objekt ALFA”*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinu komunismu, Sešity 14., 2006, pp. 298–299.

zott, hogy szívesen látná, ha az amerikai média általában keményebben foglalna állást a kommunistákkal szemben. Épp ez volt az egyik oka, hogy James F. Brown igazgató összetűzésbe került a reagani adminisztrációval. Reagan idejében szélesedett a SZER műsorkínálata, nőtt a munkatársaknak jutó utazási visszatérítések összege, több pénz jutott a külsősöknek, és új hírorodák nyíltak Hongkongban és Pakisztánban. Szükségessé vált a SZER belső személyzeti megújulása is, mert az 1951-es alapító gárda lassan kiöregedett: noha 1968 vérfrissítést hozott, az 1980-as évek végére kb. 200 emigráns munkatárs ment nyugdíjba.⁵²⁴

⁵²⁴ Short, Kenneth R.M. (ed.): *Western Broadcasting over the Iron Curtain*. Croom Helm, London & Sydney, 1986, p. 73.

Diplomáciai, titkosszolgálati és fizikai támadások a SZER ellen

A SZER-t nemcsak ideológiai és politikai kihívások, hanem veszélyes fizikai, sőt terrortámadások is érték, amelyek jól mutatják, milyen nagy veszélynek fogta fel tevékenységét a „másik” oldal.

A kommunista országok titkosszolgálatai 1955 óta iparkodtak összehangolni lépéseiket ellene. Voltaképpen érthető, hogy a korai SZER-kampányokban legközvetlenebbül érintett Csehszlovákia minden lehetőséget megragadott az „imperialista ideológiai felforgatásban” jeleskedő, „szabotázzsal és kémkedéssel foglalkozó” adó elleni fellépésre. A csehszlovák titkosszolgálat már 1954-ben fegyveresekeket küldött az egyik németországi ballonindító helyre, és a következő években is kezdeményezőként lépett fel, aminek az eredményeként az első többoldalú kelet-európai rádiós kémelhárítási egyeztetésre 1955 szeptemberében Prágában került sor.⁵²⁵ A folyamatosan teljesítendő titkosszolgálati ellenintézkedések közé nemcsak az aktív SZER-munkatársak beszerzése tartozott,⁵²⁶ hanem a kelet-európai szolgálatok maguk is megpróbálták beépülni a müncheni állományba. Ez utóbbi nem volt veszélytelen vállalkozás, mert voltak, akiket kémkedésért elítéltek, mint pl. Juraj Leitnert (alias Jurkát), akit az NSZK-ban 1979 júliusában ítéltek többéves börtönre egy SZER-be való beépülési kísérlet miatt.⁵²⁷

⁵²⁵ Baev, Jordan: *Bulgarian Regime Countermeasures against Radio Free Europe*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcasting...* CEU Press, 2010, p. 2

⁵²⁶ Pl. a magyar szerkesztőségen belül Ekecs Gézát és Kovács K. Zoltánt sikertelenül próbálták meg beszervezni, más esetekben azonban a beszerzés sikerült. Kasza László: *A SZER a rendszerváltás idején. Referátum a Történelemtanárok Egylete konferenciáján*. Elhangzott 2009. október 10-én Budapesten a Kossuth Klubban.

⁵²⁷ Tomek, Prokop: *Československé bezpečnostní složky proti Rádiu Svobodná Evropa – „Objekt ALFA”*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinu komunismu, Sešity 14., 2006, p. 147.

A kommunista titkosszolgálatok nemcsak a SZER *hallgatóit* üldözték, hanem célponttá tették a *szerkesztőket* is. A kommunista ügynökök feladatuk kapták a szerkesztőségek szétzilálását, valamint a munkatársakra kifejtendő pszichikai és fizikai nyomásgyakorlást.⁵²⁸ Kasza László szerint a magyar belügyminisztérium hírszerzési főosztálya rendszeresen „betöréseket szervezett a SZER bécsi szerkesztőségébe, robbantást tervezett és támogatott [...], egy külső munkatársat pedig elraboltak, és szőnyegbe csavarva hazahoztak”.⁵²⁹ A hidegháború teljes ideje alatt se szeri, se száma a SZER-be beépített ügynököknek, a szerkesztőségi kulcsemberek megfélemlítésének, megveretéseknak, autóbaleseteknek, fenyegetéseknek és levélbombáknak. A román Cornel Chiracot 1975-ben egy bárban leszúrták; a jelek homoszexuális afférra utaltak, valószínűbb azonban, hogy az igazi ok Chirac népszerű SZER-beli lemezlovas-műsora volt, amely egy egész generáció könnyűzenei ízlését határozta meg. Noël Bernard, a tizenhat évig igazgatóskodó román főszerkesztő likvidálására közvetlenül Ceausescu pártfőtitkár adott utasítást. A hóhérok a szovjetektől kapott talliumizotóppal tették el láb alól Bernardot, aki végül 1981-ben tüdőrákban halt meg, ahogy az utána következő román SZER-igazgatók, Mihail Cismarescu és Vlad Georgescu is a következő hét év alatt.⁵³⁰

A kelet-európai titkosszolgálatok az 1970-es években még tovább tudták fokozni tevékenységüket a müncheni rádióban, a CIA befolyásának megszűntével ugyanis a rádió sérülékenyebbé vált. Nem fizikai értelemben (hiszen pl. az épületbe való belépések-kilépések rendszere folyamatosan szigorodott), hanem nemzetbiztonságilag. A CIA egészen 1971-ig egyfajta védőfalat ké-

⁵²⁸ Document No. 21: 1976. Block Intelligence Organs Take Joint Countermeasures against RFE and RL. In: Johnson, A. Ross - Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings...* CEU Press, 2010, p. 443.

⁵²⁹ Kasza László: *A SZER a rendszerváltás idején. Referátum a Történelmetanárook Egylete konferenciáján.* Elhangzott 2009. október 10-én Budapesten a Kossuth Klubban.

⁵³⁰ Ratesh, Nestor: *Radio Free Europe's Impact in Romania During the Cold War.* In: Johnson, A. Ross - Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings...* CEU Press, 2010, p. 216., 218., 222.

pezett a rádiók és a külvilág között. Képes volt megvédeni azt a kongresszus kutakodásaitól, a nyugati emigráns csoportok befolyásolási kísérleteitől, és képes volt hatékonyan ellenállni mind a külföldi titkosszolgálatok behatolási kísérleteinek, mind annak, hogy a szerkesztők kivigyék a rádióból a bizalmas információkat. Egy egykori magas rangú SZER-vezető szerint 1958-ban a SZER biztonsági szolgálata mintegy 37 olyan munkatársat tartott nyilván, akikről azt gyanították, hogy rendszeresen információkat szolgáltatnak ki külső érdeklődőknek.⁵³¹

A kommunista titkosszolgálatok tehát nemcsak folytatták az 1955-ben Prágában elkezdett nyugati rádióadók elleni kooperációt, hanem azt még fokozni is tudták. Az „ideodiverzió elleni összehangolt együttműködési szándékok” (amelyeket a nagyhatalmi megbékélés időszaka rendkívül felbuzdított) az 1970-es évekre elképesztő méreteket öltöttek. 1974-ben Havannában, 1975 márciusában Prágában, ugyanazon év májusában Moszkvában, 1976-ban Varsóban, egy évvel később pedig Szófiában hozta össze a baráti országok ideológiai és/vagy külügyi vonalért felelős kb-titkárait és illetékes titkosszolgálati embereit a KGB.⁵³² Bármennyire meglepő, ez a gyakoriság még így sem érte el azt az intenzitást, amelyet az ideodiverzió elleni harc egy másik területén, az egyházak elleni fellépés terén tettek a kommunista országok: „1955 és 1989 között 44 államközi megbeszélés zajlott az egyházpolitikát felügyelő állami képviselők között, amelyből 12 két-, 26 pedig többoldalú volt.”⁵³³

A SZER elleni összehangolt fellépés a sportdiplomáciára is kiterjedt, jelezve, hogy a hidegháború egyik jellegzetességeként a nagyhatalmi vetekedés minden fronton, így a sportban is dúlt. A

⁵³¹ Puddington, Arch: *Broadcasting Freedom*. The University Press of Kentucky, 2000, pp. 81–82.

⁵³² Machcewicz, Pawel: *Polish Regime Countermeasures against Radio Free Europe*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcasting...* CEU Press, 2010, pp. 198–99.

⁵³³ Mulík, Peter: *Metódy a formy proticirkevnej politiky komunistických štátov strednej a juhovýchodnej Európy a ich zmeny v rokoch 1945–1989*. In: Fiamová, M. – Jakubčín, P. (eds): *Prenasledovanie cirkvi v komunistických štátoch strednej a východnej Európy*. Ústav pamäti národa, Bratislava, 2010, p. 248.

SZER tudósítóinak először az 1972-es müncheni olimpián akadtak komolyabb gondjaik. A prágai rádió elkezdte híresztelni, hogy a játékok ideje alatt a SZER szünetelni fog,⁵³⁴ diplomáciai körökben pedig elhintették a rémhírt, hogy ha a SZER munkatársai akkreditációt kapnak a müncheni olimpiára, akkor a Szovjetunió sportolói elutaznak a helyszínről. A konfliktus úgy oldódott meg, hogy a SZER rengeteg jegyet vásárolt fel a sportrendezvényekre, így mintegy húsz szerkesztője lényegében nézőként dolgozott az olimpia eseményein.⁵³⁵

Az 1976-os innsbrucki XII. Téli Olimpiai Játékokon (a détenté csúcspontján) a Szovjetunió és csatlósai diplomáciai nyomással elérték, hogy a SZER hét munkatársát megfosszák tudósítói akkreditációjuktól, és pár nappal az esemény vége előtt, 1976. február 13-án ki is tilták őket a innsbrucki sajtóközpontból. Ekkor az szolgáltatott ürügyet, hogy a nyugatnémet kormány nem hitelesítette a SZER-munkatársak akkreditációját, amelyeket más esetben a nemzeti olimpiai bizottságok szoktak kiadni. A NOB elnöke, Lord Killanin úgy nyilatkozott, nem szeretné, „ha az olimpiai játékok propagandisztikus akciók helyszínéül szolgálnának”. És bár az eset miatt mind David M. Abshire, a SZER-t felügyelő BIB elnöke, mind Henry Kissinger amerikai külügyminiszter élesen tiltakozott, a SZER kitiltását nem tudták visszavonatni.⁵³⁶

Hiába adták úri becsületszavukat a szerkesztők már 1972-ben Münchenben és 1976-ban Montrealban is, a kelet-európai országok újra meg újra fennakadtak a SZER-nek a játékokon való részvételén. Amikor 1977-ben a NOB prágai ülésén szóba került a SZER-nek az 1980-as moszkvai játékokon való részvétele, Philip O. Krumm, az USA olimpiai bizottságának illetékese úgy nyilatkozott, hogy ha a SZER-t nem engedik be a moszkvai játékokra, akkor az USA távol maradhat a játékoktól.⁵³⁷ Ez a türelmetlenség

⁵³⁴ The Rock Hill Herald, December 9, 1970, p. 18.

⁵³⁵ Jankovský-Drážďanský, Karel: *Svobodná Evropa... a nyní se už hlásí o slovo Karel Jankovský-Drážďanský*. Papyrus, 1995, p. 9., 14., 47.

⁵³⁶ Daily News, February 13, 1976, p. 1.; The Southeast Missourian, February 14, 1976, p. 1; The Press-Courier, February 14, 1976, p. 2.; The Spokesman-Reviewer, February 15, 1976, p. 6.

⁵³⁷ Observer-Reporter, June 15, 1977, p. 37.

már a fokozatosan beálló kis hidegháború egyik jele volt, s mint köztudott, az USA végül számos ok miatt nem is vett részt a moszkvai játékokon.

Az 1955-ös első prágai összejövetel után 1976. február 12–13-án ismét Prága látta vendégül a blokkországok ideodiverzió ügyében összehívott kémelhárításainak multilaterális találkozóját, amelyen személyesen Oleg D. Kalugin, a KGB külföldi kémelhárítási főnöke elnökölt.⁵³⁸ Az itt készült emlékeztetők szerint⁵³⁹ „az elvtársi országok optimális célja az RFE/RL totális likvidációja”, vagy minimális rövid távú célja „a két rádiónak mint amerikai felforgató központoknak az európai kontinensről való kitiltása” volt, és e célok elérésére az „aktív diplomáciai lépésektől” a „nem hivatalos operációkon” át „*bármilyen* eszközt” elfogadhatónak tekintettek. Ugyanezen az értekezleten Csehszlovákia és az NDK nem bánták volna, ha egy látványos kirakatper indult volna a SZER ellen „lehetőleg legkésőbb 1976 harmadik negyedében”. A harmadik multilaterális találkozón, 1980 áprilisában Moszkvában a kommunista állambiztonságok ideológiai felelősei találkoztak, és itt a KGB felügyelete alatt konkrét operatív együttműködési terveket dolgoztak ki részben a nyugati adókat, részben a moszkvai olimpiát illetően.⁵⁴⁰ Mindemellert az ún. Mitrokin-archívum anyagaiból is tudható, hogy az 1975–1978 közti időszakban a szovjet és a csehszlovák titkosszolgálat óriási aktivitást fejtettek ki a SZER és Radio Liberty németországi tevékenysége ellen. Pl. az egyik diszkreditációs kampány során úgy próbálták meg aláásni a rádiók hitelességét, hogy a magukat SZER-munka-

⁵³⁸ Curry, Jane Leftwich: *Radio Free Europe in the Eyes of the Polish Communist Elite*. In: Johnson, A. Ross - Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings...* CEU Press, 2010, p. 152.

⁵³⁹ Document No. 21: 1976. Block Intelligence Organs Take Joint Countermeasures against RFE and RL. In: Johnson, A. Ross - Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, pp. 441-446.

⁵⁴⁰ A KGB együttműködése a bolgárokkal. Baev, Jordan: *Bulgarian Regime Countermeasures against Radio Free Europe*. In: Johnson, A. Ross - Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, pp. 263-264.

társnak kiadó szovjet és csehszlovák ügynökök Bécsben akkreditált nyugati nagyköveteket és amerikai szenátorokat próbáltak meg kompromittálni.⁵⁴¹

A legkomolyabb SZER-ellenes támadás az 1981-es robbantásos merénylet volt, amelynek részleteit Richard H. Cummings tárta fel,⁵⁴² és amely nem minősíthető másnak, mint a kelet-európai titkosszolgálatok elkeseredett terrorizmusának.

1981. február 21-én 21 óra 47-kor a müncheni szerkesztőségi központot egy nagyméretű robbanás rázta meg, amelyben többen megsérültek, köztük egy német telefonszolgálatos és a csehszlovák szerkesztőség három ügyeletes munkatársa.⁵⁴³ 1989 után előkerült Stasi-dokumentumok alapján mára bizonyított, hogy a merényletet a Separat Stasi kódnevű nemzetközi terroristacsoport hajtotta végre, amelyben Cummings szerint a Prima Linea nevű svájci, valamint a Vörös Brigádokból és a Palesztin Felszabadítási Szervezetből származó terroristák vettek részt: Bruno Breguet, Johannes Weinrich és Magdalena Kopf. A robbantást Nicolae Ceausescu pénzelte a csehszlovák, a keletnémet, a magyar és a szovjet titkosszolgálat tudtával, a kivitelezést pedig Carlos (alias Sakál – Iljich Ramirez Sanchez) irányította. A robbantás következtében a müncheni épületben kb. kétmillió dollár értékű kár keletkezett, amit a SZER menedzsmentje később,

⁵⁴¹ Id. Woodrow Wilson International Center for Scholars Online, Cold War International History Project, Virtual Archive, The Mitrochin Archive: Coordination of Soviet and Czechoslovak Intelligence Operations. Folder 80. The Chekist Anthology, valamint Once More About Radio Liberty, Folder 66.

⁵⁴² Cummings, Richard H.: *Special Feature: The 1981 Bombing of RFE/RL*. <http://www.rferl.org/content/article/1080043.html> [2010.07.24.]; valamint uő: *The Last Tango in Munich*. <http://www.historytimes.com/fresh-perspectives-in-history/20th-century-history/cold-war/428> [2010. 7. 24.] Az esetről ír még: Puddington, Arch: *Broadcasting Freedom*. The University Press of Kentucky, 2000, főleg p. 245., Sedláček, Karel: *Volá Svobodná Evropa*. Praha, 1993; Ratesh, Nestor: *Radio Free Europe s Impact in Romania During the Cold War*. In: Johnson, A. Ross- Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings...* CEU Press, 2010, főleg pp. 215-222.

⁵⁴³ The Weekend Herald, February 23, 1981, p. 2.

jellemző módon, a berendezés teljes cseréjére és számos új biztonsági intézkedés foganatosítására használt fel.⁵⁴⁴

Carlos és az 1981-es SZER-robbantók magyar és csehszlovák kapcsolatai mára teljesen egyértelműek; a terroristák pl. a robbantás másnapján Budapesten gyűltek össze zavartalanul. Az viszont nem tisztázott, hogy csak véletlen volt-e, hogy a müncheni épületnek épp a csehszlovák osztályt magában foglaló földszinti része omlott le, főleg hogy a magyar és a csehszlovák titkosszolgálatok eseményt követő közös megbeszélésén úgy számoltak be róla, hogy „a támadás a müncheni csehszlovák szerkesztőség ellen irányult”.⁵⁴⁵ Feltűnő, hogy a korabeli nyugati sajtó lényegében a merénylettel egyidejűleg nemzetközi terroristacsoportokhoz kötötte az eseményt. Az USA-ban a Weekend Herald a robbantásról szóló hírrel azonos oldalon a „Baader-Meinhof gangról” írt,⁵⁴⁶ az Umanitr című olasz lap pedig már a robbantás *előtt* azt állította, hogy Csehszlovákia olasz terroristákat képez ki és pénzel a saját területén; az utóbbi hírre a moszkvai és a pozsonyi Pravda egy nappal a bombatámadás előtt gúnyos elutasítással válaszolt.⁵⁴⁷ A SZER elleni merényletről a szlovák sajtó február 23-án egy nagyon rövid hírben reagált: „A müncheni uszító rádió, a Szabad Európa épületét [...] erős robbanás rázta meg”⁵⁴⁸ – azután soha többé nem szentelt figyelmet az eseménynek.

Bár a nyugati adókkal és a SZER-rel rendszerint a külföldi elhárítások foglalkoztak, valójában minden kommunista ország *a saját belügyei okán* volt a rádióban érdekelve. A szolgálatok a műsorok közül elsősorban a belpolitikai jellegűek iránt mutattak érdeklődést, a SZER-nek ezek a hírei és információi ugyanis han-

⁵⁴⁴ Short, Kenneth R. M. (ed.): *Western Broadcasting over the Iron Curtain*. Croom Helm, London & Sydney, 1986, p. 72.

⁵⁴⁵ Document No. 26: 1981. Minutes of Meeting between Czechoslovak and Hungarian Interior Ministry Officials on the Carlos Terrorist Group and the RFE Bomb Attack. In: Johnson, A. Ross - Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, 463.

⁵⁴⁶ The Weekend Herald, February 23, 1981, p. 2.

⁵⁴⁷ Pod taktovkou Bieleho domu. Pravda, 1981.02.20., p. 7.

⁵⁴⁸ Pravda, 1981.2.23., p. 6.

gulatjelentésnek is beillettek. Amiként a SZER-műsorok is a belpolitikára irányultak (pl. Mikes Imre 1951. október 6-tól indított rendszeres Reflektor című belpolitika kommentárműsora rendre kivítva a magyar politikusok tiltakozását⁵⁴⁹), a titkosszolgálati érdeklődés is befelé, a célországok felé irányult. Egyáltalán nem véletlen, hogy pl. a SZER román kutatóosztályára beépülő ügynökök rendszeresen Romániából írt hallgatói leveleket loptak el s juttattak vissza Bukarestbe.⁵⁵⁰ Ugyanez a befelé irányuló érdeklődés volt az oka, hogy ha a kommunista vezetők maguk nem hallgatták is a műsorokat, de napi bontású információs bulletinek formájában megkapták azok összefoglalóit; ez volt a helyzet pl. Magyarországon 1951 és 1989 között.⁵⁵¹ Romániában Gheorghe Gheorghiu-Dej a napi szó szerinti SZER-beszámolókhöz bőséges széljegyzeteket fűzött⁵⁵², Lengyelországban pedig a politbüro tagjai, a belügyminiszter és az ideológiai titkárok, a katonai titkosszolgálat, a párt- és a médiaelit képviselői kezdettől megkapták a műsorok teljes hanganyagának átíratát, kivéve a zenés és a szórakoztató műsorokat. Lengyelországban egy idő után nemcsak a belső ellenzék, hanem a kormány emberei is küldtek anyagokat Münchenbe, hogy azokat onnan visszaszugározzák. A lengyel pártelit rivalizáló tagjai időről időre a SZER-en keresztül jártatták le egymást, sőt egy Wojciech Jaruzelski-interjú szerint maga az államelnök is felhasználta a SZER-t, hogy a szovjeteket a katyni mészárlás beismerésére kényszerítse.⁵⁵³ Egyes

⁵⁴⁹ Murányi Gábor: *Egy szittyia gall*. In: *A múlt szövedéke. Históriak a megbicsaklott 20. századból*. Noran Kiadó 2004, pp. 322–323.

⁵⁵⁰ Ratesh, Nestor: *Radio Free Europe's Impact in Romania During the Cold War*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings...* CEU Press, 2010, p. 211.

⁵⁵¹ Rév István: *Just Noise? Impact of Radio Free Europe in Hungary*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings...* CEU Press, 2010, p. 246.

⁵⁵² Ratesh, Nestor: *Radio Free Europe's Impact in Romania During the Cold War*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings...* CEU Press, 2010, p. 211.

⁵⁵³ Curry, Jane Leftwich: *Radio Free Europe in the Eyes of the Polish Communist Elite*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, p. 150., 157–158.

magas rangú lengyel politikusok egyenesen azt állították, hogy „ha bezárták volna a SZER-t, az ellenzéki mozgalmak megszűntek volna létezni”.⁵⁵⁴

A SZER-ben készült napi kelet-európai sajtószemlék és a kelet-európai politikusok számára készített titkosszolgálati műsorössze-foglalók közti módszertani hasonlóságra Rév István figyelte fel.⁵⁵⁵ Amikor pl. a Hungarian Daily News Bulletint Münchenből Washingtonba küldték, módszertanilag és taktikailag ugyanazt tették, mint amit a kelet-európai titkosszolgálatok tettek a SZER-híreivel: azaz lehallgatták, leírták és kivonatolták a „túloldal” híreit. És amikor az amerikai külügy illetékes munkatársai elolvasták az összefoglalókat, ezt ugyanabból a célból tették, mint amiért a kommunista vezetés olvasta a SZER műsorössze-foglalóit. Mindkét oldal a SZER-t figyelte, és az ő sajtónyelvéből próbált következtetni a hidegháború politikai fejleményeire. Ennek a módszernek azonban az volt a hátulütője, hogy sokszor nem produkálták, hanem csak reprodukáltak a híreket, és ezt a tényt sokszor sem a média, sem a felhasználó politikusok nem vették észre. Egy példán szemlélve: 1966. szeptember 28-án L. Nižňanský arra hívta fel a müncheni politikai osztályon D. F. Grozier figyelmét, hogy a cseh Rudé Právo három nappal korábban beszámolt róla, hogy Michael L. Haider, a Standard Oil főnöke lett a Free Europe-kampány elnöke. Más szavakkal: egy hírt, amit elsőként amerikai lapok közöltek, átvett a csehszlovák sajtó, majd azt a hírt a SZER újra regisztrálta.⁵⁵⁶

Csehszlovákia kommunista vezetői az első pillanattól az utolsóig szigorúan üldözendő ideodiverziónak tartották a SZER tevékenységét. Ennek megfelelően a rádió a hivatalos megfogalmazásban különféle neveket és jelzőket kapott: szabotázs, felforgató tevékenység, kémkedés, imperialista ideológiai felforgatás, az ideo-

⁵⁵⁴ Jerzy Urban szavait idézi Nelson, Michael: *War of the Black Heavens: The Battles of Western Broadcasting in the Cold War*. Syracuse University Press, 1997, p. 158.

⁵⁵⁵ Rév István: *Just Noise? Impact of Radio Free Europe in Hungary*. In: Johnson, A. Ross - Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings...* CEU Press, 2010, főleg pp. 251–252.

⁵⁵⁶ September 28, 1966: HU-OSA-300-30-30 Miscellaneous Records, container no. 8, Folder: Correspondence 1966 September - December.

lógiai felforgatás melegágya, az amerikai kormány szócsöve stb.⁵⁵⁷ A csehszlovák vezetés szempontjából a SZER-ben dolgozók egy speciális emigráns, ill. exuláns csoportot alkottak: egyfelől azért, mert többségük jól képzett, a tömegmédiában jártas értelmiségi volt, másfelől mert a SZER-ben koncentráltan és viszonylag nagy hatékonysággal tudtak működni.

A rádió és a munkatársai iránti ideológiai elfogultság roppant kétségessé, a legjobb esetben is viszonylagossá teszi a Csehszlovákián belül a SZER-ről írt titkosszolgálati jelentéseket. Az e témában eddig publikált Csehszlovákiára vonatkozó iratok⁵⁵⁸ olyan méretű ideológiai elfogultságot tükröznek, amely alapján azt lehet állítani, hogy az ŠtB munkatársai nagyon sokszor nem tudták és nem is akarták (legalábbis jelentéseikben) objektív módon értékelni a SZER aktuális helyzetét. A kommunista államhatalom és szolgálói szüntelenül abból az ideológiai prekonceptióból indultak ki, hogy a SZER-nek a nyugati kapitalista ideodiverzió a feladata, ezért azt az összes többi megfigyelt „felforgató szervezettel” (az Amnesty Internationallal, a Pen Clubbal stb.) együtt mindenáron el kell lehetetleníteni. Határozottan ez az elfogultság olvasható ki az eddig ismert dokumentumokból, amelyekben a nyugati rádiók elleni titkosszolgálati intézkedések ijesztő méreteken jelennek meg: a diplomáciai nyomásgyakorlással összehangolt sajtótámadásoktól kezdve a szerkesztők magánéleti lejáratásán és a beépített ügynökök elé állított feladatokon át a kiterjedt dezinformációs kampányokig.⁵⁵⁹ Ez a rendkívüli meny-

⁵⁵⁷ Document No. 21: 1976. Block Intelligence Organs Take Joint Countermeasures against RFE and RL. In: Johnson, A. Ross - Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings - Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, p. 442. Ez a dokumentum is azt írja, hogy a SZER „az ideológiai szubverzió központja a CIA irányítása alatt”.

⁵⁵⁸ Johnson, A. Ross - Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings...* CEU Press, 2010; Tomek, Prokop: *Československé bezpečnostní složky proti Rádiu Svobodná Evropa - „Objekt ALFA”*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinu komunismu, Sešity 14., 2006.

⁵⁵⁹ Tomek, Prokop: *Československé bezpečnostní složky proti Rádiu Svobodná Evropa - „Objekt ALFA”*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinu komunismu, Sešity 14., 2006, p. 13., 147.

nyiségű ellenintézkedés ráadásul a folyamatos technikai zavarás mellett értendő, amit Csehszlovákia 1988 végéig nem hagyott abba.

Ezek az intézkedések (vagy legalábbis szándékok) időnként irracionális dimenziót adtak a titkosszolgálati céloknak, értékeléseknek és jelentéseknek.⁵⁶⁰ A titkosszolgálati ellenlépések jellege alapján csehszlovák szempontból a SZER elleni intézkedéseket három korszakra lehet osztani. A kezdeti időszakot a klasszikus hidegháborús kémelhárítás jellemzi. Pl. ezek közé tartozott, hogy 1956-ban Nyugat-Németországból zavarkeltő telefonhívásokat intéztek a csehszlovák szerkesztőségbe, „mert megvan a belső telefonszámok teljes listája”. Ebben az időszakban a lejáratások, „a szubverziók és a káoszteremtő operációk” meglehetősen primitív formáit alkalmazták, mint pl. hogy csehszlovák ügynökök a SZER fejléces papírján rendelték valamilyen nagy értékű dolgot, amit aztán senki nem fizetett ki. Máskor fiktív álláshirdetéseket helyeztek el a SZER nevében nyugatnémet lapokban, ami az exulánsokat kavarta fel, mert az állomány bővítése az ő rovásukra történt volna.⁵⁶¹

Klasszikus, de egyáltalán nem ártatlan titkosszolgálati játszma része volt az a csehszlovák terrorakció, melynek során 1959-ben atropinnal megmérgezték a sőtartókat a SZER büfijében.⁵⁶² A merényletet a német és az amerikai kémelhárítás még időben leleplezte, de a mérreg fölfedezésekor, 1959. november 21-én Erik Hazelhoff, a SZER európai igazgatója fölfedte, hogy a mérget a salzburgi csehszlovák konzulhelyettes, Jaroslav

⁵⁶⁰ A titkosszolgálatoknak arra az eljárására, hogy az „éberség fokozása”, azaz a saját fontosságuk alátámasztása végett szándokosan eltúlozták a SZER veszélyességét, Borhi László is rámutatott. Borhi, László: *Containment, Rollback, Liberation or Inaction? The US and Hungary in the 1950s*. Journal of Cold War Studies, Volume 1, Issue 3, 1999, p. 93.

⁵⁶¹ Document No. 31: 1956. Politburo Resolution on Plan to Counter Reactionary Exiles. In: Johnson, A. Ross - Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings - Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, pp. 476-479.

⁵⁶² Puddington, Arch: *Broadcasting Freedom*. The University Press of Kentucky, 2000, p. 86., 227.

Nemec juttatta ki a Münchenben tevékenykedő csehszlovák kettős ügynöknek.⁵⁶³

A második korszakban, amely az 1968 utáni ún. normalizációs évekkel kezdődött, a SZER-rel kapcsolatos titkosszolgálati intézkedések radikalizálódását figyelhetjük meg. A korszak nyitányaként 1970 decemberében négy év börtönre ítélték egy Fred Eidlin nevű 28 éves amerikai fiatalembert, mert a SZER számára dolgozott Prágában. Eidlin lett a SZER történetének egyetlen esete, amikor egy aktív SZER-munkatársat börtönbe csuktak.⁵⁶⁴ Erre a periódusra estek a SZER-be való legsikeresebb ügynöki beépülések, harmadrészt a legdrámaibb szerkesztők elleni merényletek. Pavel Minařík (alias Pley) 1968 szeptemberétől 1976-ig az egyik legsikeresebb csehszlovák ügynökként dolgozott ekkoriban a SZER-ben; érdeklődési körébe elsősorban az USA-ból érkező politikai direktívák és a belső levelezés tartozott.⁵⁶⁵ 1968 után fokozott figyelmet fordítottak (Dunaj fedőnév alatt) a müncheni szlovák exulánsokra,⁵⁶⁶ és erre az időszakra esett Leonyid Karasz belorusz SZER-újságíró hirtelen halála, valamint Georgi Markov meggyilkolása 1978 szeptemberében. Markov ugyan a BBC-nél volt főállásban, és csak külsősként dolgozott a SZER-nek, meggyilkolásának módja (a metróban oldalba szúrták egy mérgezett esernyővel) azonban különösen tragikussá tette a halálát.⁵⁶⁷ Az 1970-es évekbeli radikalizálódás három okkal magyarázható. Egy-

⁵⁶³ Toledo Blade, December 18, 1959, p. 12. Továbbá: „A beépített ember [akinek a követségi titkár átadta az atropint] kettős ügynök volt, és azonnal jelentette az esetet.” Borbándi Gyula: *Magyarok az Angol Kertben*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1996, p. 316.

⁵⁶⁴ Puddington, Arch: *Broadcasting Freedom*. The University Press of Kentucky, 2000, p. 233, 237–238. New York Times, December 19, 1970, p. 4.

⁵⁶⁵ Document No. 32: 1975. Interior Ministry Note on Actions of Agent Minařík against RFE. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, pp. 480–481.

⁵⁶⁶ Tomek, Prokop: *Československé bezpečnostní složky proti Rádiu Svobodná Evropa – „Objekt ALFA”*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinu komunismu, Sešity 14., 2006, p. 151.

⁵⁶⁷ Edmonton Journal, September 14 and 15, 1978, p. 11., 41. A Markov-iratok 1990-ben eltűntek vagy megsemmisültek. Baev, Jordan: *Bulgarian Regime Countermeasures against Radio Free Europe*. In: Johnson,

felől a détenté-politika kudarcával, hiszen az 1975-ös helsinki záróokmány után nem maradt túl sok remény rá, hogy a nagyhatalmi megbékélés padlóra tudná vinni a SZER-t. Másrészt a tehetetlenség táplálta a radikalizálódást, mivel immár a kelet-európai titkosszolgálatok is belátták, semmilyen módon nem képesek gátat vetni a rádióknak. Végül mindez szomorú összhangban volt az 1970-es évekre jellemző európai politikai terrorizmussal, amelynek SZER-beli záróakkordját Noel Bernard megmérgezése és az 1981-es robbantásos merénylet jelentette.

Az 1983 utáni harmadik korszak az operatív semmittevés korszaka volt. Az ŠtB deklarált célja 1982-ben is az volt, hogy:

„szétbomlassza a SZER-t mint ideodiverzáns központot, a működésével kapcsolatos dezinformációkat terjesszen, és kompromitálja a vezető munkatársait avégett, hogy bármely eszközzel megállítsa az RFE/RL illegális pszichológiai hadviselését, amely a CIA szövetségese”.⁵⁶⁸

A valódi operatív tevékenységet egyfajta szélmalomharc váltotta föl. Ebben a szellemben kell értelmezni, hogy a csehszlovák titkosszolgálatot egyre inkább az kezdte érdekelni, hogy „milyen témák érdeklik a SZER-t”, és „mire fordítják az aktuális pénzügyi befektetéseket”. Az ŠtB müncheni belső értesülések alapján követte a rádió menedzsmentjének lépéseit, pl. azt, hogy a BIB a SZER fenntartására 1980-ban 82 millió dollárt, 1981-ben pedig 87 milliót juttatott. Bár ez a fajta „kémelhárítás” nem volt túlságosan költséghatékony, a titkosszolgálat nem sajnálta a pénzt. Pl. egy Studák nevű ügynök, aki 1983-tól 1990-ig dolgozott a SZER felderítésén, a végső elszámolás szerint 14 603 csehszlovák koronát, továbbá 11 923 nyugatnémet márkát kasszírozott hét év alatt, amiért cserébe évente kb. 10-12 használható információt szolgáltatott.⁵⁶⁹ Csupán összehason-

A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, pp. 267–268.

⁵⁶⁸ Tomek, Prokop: *Československé bezpečnostní složky proti Rádiu Svobodná Evropa – „Objekt ALFA”*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinu komunismu, Sešity 14., 2006, p. 15., 295.

⁵⁶⁹ Tomek, Prokop: *Československé bezpečnostní složky proti Rádiu Svobodná Evropa – „Objekt ALFA”*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinu komunismu, Sešity 14., 2006, pp. 153–154., 298–299.

lításképpen: ugyanebben az időszakban (1984 márciusában) a NATO legnagyobb iratkiszivárogtatását végrehajtó Clyde Lee Conrad számára, aki mintegy 2170 oldalnyi anyagot adott át a csehszlovák katonai hírszerzésnek, a csehszlovák belügyminiszter 25 000 amerikai dollár jutalmat hagyott jóvá.⁵⁷⁰

Minden tényleges cselekvés ellenére a nyugati rádiók megrendszabályozására irányuló kelet-európai titkosszolgálati összehangolódás és főleg a sok-sok terv végrehajtása komoly kétségeket hagy maga után – az 1981 utáni korszakban mindenképpen. A titkosszolgálatok felületes munkájára utal, hogy a csehszlovák titkosszolgálat az 1967-es Ramparts-beli leleplezésig csak azt tudta, hogy az SZER-t létrehozó NCFE-et bizonyos emigráns szervezetek és az USA külügyminisztériuma befolyásolják, azt viszont nem tudták bizonyítani, hogy a háttérben a CIA áll.⁵⁷¹ A buzgó operatív látszatevékenységre leginkább a tervezett ellenintézkedések abszurd mértéke utal, amelyek a müncheni épület rutin megfigyelésével kezdődtek, a műsorvezetők terrorizálásával folytatódtak, de kiterjedtek az otthoni hallgatók, levélküldők, telefonálók, információterjesztők stb. nagyszabású és kelet-európai méretekben összehangolt ellenőrzésére is. Közben pedig minden ígéret ellenére az egyes nemzeti szolgálatok sokszor az alapvető információkat sem osztották meg egymással.⁵⁷²

⁵⁷⁰ Rendek, Peter: *Operation Alan*. In: Grúňová, Alexandra: *KNVD/KGB Activities and its Cooperation with other Secret Services in Central and Eastern Europe 1945–1989*. Nation's Memory Institute, Bratislava, 2008, p. 238.

⁵⁷¹ Document No. 31: 1956. Politburo Resolution on Plan to Counter Reactionary Exiles. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, p. 477.

⁵⁷² Rév István: *Just Noise? Impact of Radio Free Europe in Hungary*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, p. 249.

Az 1968-as csehszlovákiai magyarok a SZER-ben

Kiterjedt-e a SZER figyelme a csehszlovákiai magyarokra, és ha igen, mire helyeződött velük kapcsolatban a hangsúly 1968 kapcsán? Volt-e bármilyen helyük, szerepük a csehszlovákiai magyaroknak az USA 1960-as évekbeli külpolitikájában, s ha volt, azt hogyan tükrözték a SZER belső hírei és elemzései?

Némi túlzással mondván a SZER 1967-ben szinte egyik napról a másikra fedezte föl a csehszlovákiai magyarokat. Az ekkortól rájuk irányuló figyelem azért feltűnő, mivel ezelőtt alig találni velük kapcsolatos híreket akár a magyar, akár a csehszlovák SZER-szerkesztőség anyagai között. Pl. az Új Szót mint csehszlovákiai magyar nyelvű sajtót a cseh/szlovák kutatók nem figyelték. Egy 1967-es összesítésben, amelyet a csehszlovák kutatóosztály főnöke, Hanus Hajek küldött a politikai osztályra, a közel harminc cseh és szlovák sajtótermék között az Új Szó nincs felsorolva, vagyis azt – ha valaki, akkor – a magyar szerkesztők monitorozták.⁵⁷³ Egyéb adatok is arra mutatnak, hogy ha a SZER tudomást vett is a Csehszlovákiában élő magyarokról, a rájuk vonatkozó információkat nem mindig értelmezte helyesen. Erre utal pl. a müncheni adó nemzetközi szerkesztőségeibe érkező levelek téves megítélése. A hallgatói levelek kapcsán egy 1965 végi elemzés leszögezi, hogy „a magyar szerkesztőségbe érkező levelek 70%-át Magyarországon, 26%-át Romániában, 4%-át pedig Csehszlovákiában adták fel”, majd hozzáfűzi:

„A fenti számok a levelek 84%-án alapulnak, amennyiben a mintába nem soroltuk be a leveleknek azt a 16%-át, amelyeknek feladási helyét nem lehet pontosan meghatározni. Figyelembe véve azonban, hogy a kérdéses 16% többsége olyan levelekből áll, amelyeket *Magyarországon írtak, de az országán kívül adtak fel*,

⁵⁷³ January 30, 1967: HU-OSA-300-30-30 Miscellaneous Records, container no. 8, Folder: Correspondence 1967 January–March.

a Romániából és a Csehszlovákiából írt levelek száma a mintában némileg el van túlozva.⁵⁷⁴

Ez azonban téves konklúzió, mert az elemzőnek nem jutott eszébe az a lehetőség, hogy a Münchenbe érkező magyar nyelvű levelek 26%-a, ill. 4%-a nem „Magyarországon írt, de országon kívül feladott” levél, hanem ellenkezőleg: azokat (cseh)szlovákiai és romániai magyarok adták fel saját országaikból. Sokkal indokoltabb az az állítás, hogy a SZER-be érkező és címmel ellátott magyar nyelvű hallgatói levelek mintegy harmada Magyarország határain kívül élő magyaroktól származott – az adott esetben 4%-uk csehszlovákiai magyaroktól. Az is joggal feltételezhető, hogy a kérdéses 16%-nyi feladó nélküli levél egy részét, sőt esetleg még a magyarországi címmel megjelöltek egy részét is ők adták fel Magyarországról, mivel féltek az otthoni megfigyeléstől és feljelentéstől.

A csehszlovák szerkesztőségben nem regisztráltak Szlovákia déli részeiről érkező zenei kéréseket, de ez nem is volt jellemző, mert a csehszlovákiai magyar hallgatók a SZER magyar adásában Cseke Lászlóhoz intézték a kéréseiket. Érdekes, hogy Cseke maga is átvette az elemzők fenti téves megközelítését, amikor „Csehszlovákiában feladott kérések”-ről ír, és olyan levélírókól, „akik a környező országokból próbálkoztak” – szinte kizárva, de legalábbis nem feltételezve azt a lehetőséget, hogy a beérkező kérések egy részét nem Magyarországon élő magyarok adták fel Csehszlovákiából és Romániából.⁵⁷⁵

A hatvanas években a SZER jellemző módon nagyon óvatosan kezelte az ún. nemzetiségi kérdést. A magyar SZER-szerkesztőség munkatársaként Skultéty Csaba így emlékezett:

⁵⁷⁴ November 1965: HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Research Institute, Media and Opinion Research Department, EE Area and Opinion Research, container no. 1, Folder: from July 1962 to December 1969. Audience mail in Sept and oct 1965 feliratú irat, p. 5.

⁵⁷⁵ Cseke László (szerk.): *Itt a Szabad Európa Rádió a 19, 25, 31, 41 és 49 méteres rövidhullámon. A mikrofonnál és a lemezjátszónál Cseke László. A Teenager Party és a Délutáni randevú postaládájából.* Szabad Tér Kiadó, é.n. <http://beatpoprock.freeweb.hu/konyvek/cseke/cseke1.htm> [2010. 12. 10]

„Időnként voltak olyan esetek, amikor – itt a magyar kisebbség helyzetére gondolok – szólni szerettem volna, de az amerikai vezetőség kínos óvatossága folytán, főszerkesztőnk erre hivatkozott, nem nyílt rá közvetlen mód.”⁵⁷⁶

Az „amerikai vezetés kínos politikai óvatossága” nemcsak a határokon kívül élő magyarokra vonatkozott, hanem pl. a nálukénál nagyságrendekkel konfliktusosabb szovjetunióbeli ügyekre is. Itt, a szovjet birodalom nyugati határvidékein a SZER és a Radio Liberty adásai (ill. ezek technikai zavarása) különös jelentőséggel bírtak. Ezek a balti térségtől a Fekete-tengerig terjedő területeken a nem orosz nyelvű népek, mint pl. a kárpátaljai magyarok, a nyugat-ukrajnai lengyelek vagy az ukránok körében életben maradt a korábbi függetlenség emlékezete. A Szovjetunió nyugati peremén, ahol a kommunista uralom nyílt etnohomogenizációra törekedett, a problémát a SZER úgy próbálta feloldani, hogy pl. a nyugat-ukrajnai lengyelek körében a vallási műsorok váltak a nemzeti érzés hordozójává. A SZER pl. 1956-ban is érzékelte és közvetítette a kárpátaljai magyarok nemzeti reményeinek a felébredését,⁵⁷⁷ és érdekes, hogy az a csehszlovák SZER-szolgálat, amely szinte egyáltalán nem adott hírt a csehszlovákiai magyarokról, Kárpátaljáról rendszeresen közölt híreket 1954-től kezdődően.⁵⁷⁸

A helyi nacionalizmusokat figyelő SZER-elemzők azonnal regisztrálták, hogy 1968-ban Kelet-Szlovákiában újjáéledt a görög katolikus egyház, amelyet a második világháború után mind a csehszlovák, mind a szovjet hatóságok betiltottak. A figyelem nem volt véletlen: Münchenben is tudták, hogy a görög katolikus mozgalom az ukrán nacionalizmus melegágya.⁵⁷⁹ 1968-ban a

⁵⁷⁶ Skultéty Csaba: *Vasfüggönyön át. A Szabad Európa mikrofonjánál...* 2006, pp. 96–97.

⁵⁷⁷ Weiner, Amir: *Foreign Media, the Soviet Western Frontier, and the Hungarian and Czechoslovak Crises*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, p. 299–301., 311–312., 305.

⁵⁷⁸ Jankovský-Drážďanský, Karel: *Svobodná Evropa... a nyní se už hlásí o slovo Karel Jankovský-Drážďanský*. Papyrus, 1995, p. 14.

⁵⁷⁹ Hurkina, Svitlana: *The Role of Soviet State Security Organs in the Liquidation of the Ukrainian Greek Catholic Church in Halychyna...* In:

hívók a vallásszabadság jelszava alatt szinte azonnal a független Ukrajna gondolatát is fölvetették, és ellenezték az orosz ortodox egyház örve alatt zajló agresszív ruszifikációt. Amikor 1968-ban a reformfolyamatok csúcán Csehszlovákia egy rövid időre leállította a SZER zavarását, a hatás kétségbeesett reakciókat váltott ki Ukrajnában. Jurij Ilyickij, a kárpátaljai régió párttitkára arról panaszkodott a csehszlovák elvtársaknak, hogy a görög katolikusok szlovákiai központjában, Eperjesen megjelenő vallásos újságban (Nove Zhyttia) „elfogadhatalan nacionalista nézetek kaptak szárnyra”, és hogy „a technikai zavarás megszűnte súlyosan károsítja Ukrajnát”.⁵⁸⁰

A Szovjetunió integritását érintő ukrajnai nacionalizmus és a hozzá hasonló ügyek mellett a csehszlovákiai magyarok szinte jelentéktelennek tündek. A SZER regisztrálta a Csallóközti süjtő 1965-ös nyári dunai árvizet, de az elemzők ennél fontosabb társadalmi jelenséggként értékelték a Csehszlovákiában tartósan érzékelhető fiatalokú bűnözést:

„A csehszlovák társadalmat meghatározó jelenlegi események között említendők a nagyobb belső szabadság, a kommunista párt belső liberalizációja, [...] a javuló életszínvonal, [...], a nemzetet süjtő természeti csapás [...], illetve a fiatalokúak növekvő bűnözése. [...] A huliganizmus a CSSZSZK speciális jelensége, amely ellen Prága speciális lépéseket helyezett hatályba.”⁵⁸¹

Nem szívesen tették, de a SZER és az RL egyszerűen nem hagyhatták figyelmen kívül a kelet-európai térség nemzeti érzelmeit.

Fiamová, Martina–Jakubčín, Pavol (eds): *Prenasledovanie cirkví v komunistických štátoch strednej a východnej Európy*. Ústav pamäti národa, Bratislava, 2010, p. 63.; továbbá Hornáček, Jozef: *Právne aspekty zrušenia Gréckokatolíckej cirkvi v ČSR*. In: Fiamová, Martina–Jakubčín, Pavol (eds): *Prenasledovanie cirkví v komunistických štátoch strednej a východnej Európy*. Ústav pamäti národa, Bratislava, 2010, p. 221.

⁵⁸⁰ Weiner, Amir: *Foreign Media, the Soviet Western Frontier, and the Hungarian and Czechoslovak Crises*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, pp. 313–315.

⁵⁸¹ November 25, 1966: HU-OSA-300-30-30 Miscellaneous Records, container no. 8, Folder: Correspondence 1966 September–December.

A meghirdetett kommunista tételekkel ellentétben („köztünk, kommunisták között az államhatár nem lényeges kérdés, mivel a kommunizmus győzelme után az etnikai határok elmosódnak, és feloldódnak az ideológiai különbségek is” – Hruscsov, 1959) a SZER elemzői tudták, hogy mind magát a Szovjetuniót, mind csatlósait folyamatos nacionalista kihívások érik vagy a második világháborúból következőn, vagy korábbi történelmi okok miatt. A kutatóosztály munkatársai előtt pl. ismert volt, hogy az 1960-as évek elején a román kommunista állam egy rádió-adótoronyot kezdett üzemeltetni Jasiban, a történelmi Moldova központjában a Moldovai Szovjet Szocialista Köztársaság román lakosai számára, a szovjet tagköztársaság határától pár kilométerre, azt jelezve a túloldali románoknak, hogy nem felejtették el őket.⁵⁸² Érdekes, hogy ugyanekkor létezett bizonyos magyar állami érdeklődés is a határon túli magyarok iránt. Az MTI gödöllői, ún. monitorozó osztálya számára kiadott szabályzat 4. pontja szerint: „a szomszédos országokban élő magyar kisebbségek életére vonatkozó információk megfigyelése” volt a magyar monitorozás egyik célja.⁵⁸³ (Arról sem a csehszlovákiai magyarok, sem a magyarországi közemberek nem tehettek, hogy a SZER-t 1964 óta nem zavaró Magyarország 1968-ban „baráti alapon” besegített a SZER és a többi nyugati adó zavarásába.)

A csehszlovákiai magyarok „sajtóértéke” a prágai tavasz miatt és annak fényében nőtt meg. 1967–1968 táján a csehszlovák kommunizmus sajátos iránya, reformjainak viszonylagos merészsége és a nyugati megfigyelők számára is meglepő fordulatai nagy figyelmet keltettek nemcsak az európai, hanem az egész világsajtóban. Már az 1968 első hónapjaiban készült SZER-beli csehszlovák sajtószemlékben efféle feltűnő címeket találunk: Politikai foglyok; Politikai letartóztatások; Írók rendőri felgöngyölítése; Loeb! Hogyan tet-

⁵⁸² Weiner, Amir: *Foreign Media, the Soviet Western Frontier, and the Hungarian and Czechoslovak Crises*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, pp. 307–308., 311.

⁵⁸³ Rév István: *Just Noise? Impact of Radio Free Europe in Hungary*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings...* CEU Press, 2010, p. 247.

tem vallomást; Kémkedés; Közkegyelem; Koncepciók perek az ötvenes években; Szovjet részvétel a Slánsky-perben; Club 231; Tervezik Jan Masaryk holttestének kihantolását; Rehabilitációs törvény; A Jan Masaryk-rejtély; A Svázarm bomlásának első jelei és így tovább.⁵⁸⁴

A SZER elemzői 1967-től, a csehszlovákiai reformfolyamatokkal párhuzamosan kezdtek intenzíven figyelni a csehszlovákiai magyarokra. Azonnal észrevették pl. a Csehszlovákiában magyar nyelven kiadott sajtó hangnemének megváltozását. A hatvanas évekre jellemző jellegtelen politikai hírtermés között mind az újszerű témákra (pl. a csehszlovákiai magyarok önrendelkezési igényei), mind a nemzeti színezetű nyelvezetre felfigyeltek. Szűkebb értelemben elsősorban a közösség 1968-ban erőteljessé váló nemzeti emancipációs törekvéseit figyelték, amit – erősen leegyszerűsítve – Münchenben nacionalizmusnak értékelték. 1968. május 17-én a SZER-ben angolra fordították azt a Szlovákiából érkező hírt, hogy „provokációk és lázadások sorozata ütötte fel a fejét délen”, valamint hogy a pozsonyi rádió szerint „a szlovákok elmagyarosítása történik délen”. 1968. június 5-én egy, a Szlovák Írószövetség Magyar Szekciója vezetőségének állásfoglalását boncolgató belső elemzés a következőkre mutatott rá:

„Az alábbiakban a nemzetiségi kérdés rendezésének olyan szempontjait emeljük ki, amelyek a kulturális problémákra vonatkoznak, s az öngazgatás szellemében átszerveződő kulturális nemzetiségi életünk alapjait képezik. [...] Javasoljuk az öngazgatás elvének megfelelő művelődéspolitikai kialakítását és érvényesítését.”⁵⁸⁵

Az említett állásfoglalás többek között önálló magyar iskolaügyi központot, a nyitrai mezőgazdasági főiskolán, a pozsonyi vagy a kassai orvosi fakultáson magyar tagozatot követelt; ezenkívül javasolta a középiskolai történelemoktatás felülvizsgálatát, egy Országos Magyar Könyvtárat, és az Új Szón kívül egy további

⁵⁸⁴ HU-OSA-300-7-7, Czechoslovak Subject Files 1950–1973, container no. 2.

⁵⁸⁵ June 5, 1968: HU-OSA-300-40-1, Hungarian Unit, Subject Files, container no. 1068. Hungarian minority problems in Slovakia feliratú dokumentum.

magyar napilapot.

A korábbi időszakhoz képest 1968-ban sokkal nagyobb mennyiségben készültek a SZER-ben csehszlovákiai magyar vonatkozású hírek és elemzések, főleg a szlovák, a szlovákiai magyar és a magyarországi sajtó alapján úgy, hogy azokat teljes terjedelmükben angolra fordították, ami által az események így a többi célország szerkesztősegei számára is hozzáférhetővé váltak. Az alábbi válogatás a SZER 1967 novembere és 1968 májusa közötti kiemelt, azaz teljes terjedelmükben angolra is lefordított híreiből származik; a listán meghagytuk a nevek és a címek eredeti SZER-beli írásmódját: Balázs Béla: Situation report on Hungarian literature in Slovakia (Jelentés a szlovákiai magyar irodalomról); A Magyar Hírek népszámlálási adatai „A szomszédság magyarjai”-ról; Szabó Rezső: With renewed hopes (Megújult reménnyel); Gyönyör József: What will become of us Hungarians? (Mi lesz velünk, magyarokkal?); News about the Cultural Assotiation of the Hungarian Workers in Czechoslovakia, Csemadok (Hírek a Csemadokról) (1968. február 1.)⁵⁸⁶; Pathó Károly: Socialist democracy and the nationality question (A szocialista demokrácia és a nemzetiségi kérdés); Standpoint of the leadership of the Hungarian sector of the Slovak Union of Writers (A Szlovák Írószövetség Magyar Szekciója vezetőségének állásfoglalása)⁵⁸⁷; Balázs Béla: Instead of a speech (Egy beszéd helyett); Zsilka L.: Maturity Test for Hungarians (Érettségi teszt a magyaroknak)⁵⁸⁸; Vilček Géza: Misunderstood parallels (Félreértett párhuzamok)⁵⁸⁹; Szűcs Béla: I have confidence in the Strength of Democracy (Hiszek a de-

⁵⁸⁶ February 1, 1968, HU-OSA-300-40-2, Hungarian Unit, Subject Files, container no. 5, The coverage of the Czechoslovak events in the Hungarian mass media feliratú dokumentum, p. 4.

⁵⁸⁷ A Szlovák Írószövetség magyar szekciója vezetőségének álláspontját közölte az Irodalmi Szemle 1968. áprilisi száma a 289–291. oldalon.

⁵⁸⁸ 1968. május 30. Czechoslovak Press Survey No. 2080, p. 130, 132.

⁵⁸⁹ Az Ústav pamäti národa, Registračné protokoly agentúrnych a operatívnych zväzkov Státnej bezpečnosti www.upn.sk szerint az 1930. július 17-i születésű Vilček Gejza 9683-as regisztrációs szám és Gejza fedőnév alatt az ŠtB bizalmija (dóverník) volt 1975. augusztus 8-tól 1979. április 6-ig.

mokrácia erejében); Janics Kálmán: Review of Zvara's Book (Zvara könyvéről); Sklabinsky Samo: Slovak Reaction to the Demands of the Hungarian Minority (Szlovák reakció a magyar kisebbség követeléseire); Gustáv Husák a Csemadok vezetőivel tárgyal „a Csehszlovákiában élő kisebbségekről szóló törvényről” (1968. december 10.) stb.

A korábbiakhoz képest a csehszlovákiai magyarokra vonatkozó 1967/68-as utalások mennyisége valóban igen jelentősnek mondható, ugyanakkor nem csak mennyiségi változás történt. Jelentős újdonságként értékelhető, hogy 1967 után a csehszlovákiai magyarok négy-öt különböző szempontból jelentek meg a SZER elemzéseiben, mégpedig: a cseh/szlovák, a szlovákiai magyar, a magyarországi és a nyugati sajtó alapján. A SZER képes volt egy nagyon széles kontextusban figyelni a csehszlovákiai magyarok politikai lépéseit éppúgy, mint a rájuk vonatkozó cseh, szlovák, szlovákiai magyar, magyarországi és nyugati reakciókat.⁵⁹⁰ Így a kelet-európai összehasonlító vizsgálatokra képes SZER-kutatóosztály belső anyagaiban a csehszlovákiai magyar kisebbség minden korábbinál plasztikusabban jelent meg.

A hírekhez, információkhoz fűzött SZER-elemzések alapján az állítható, hogy a csehszlovákiai magyarokkal kapcsolatban a SZER előszeretettel emelte ki – akár explicit, akár implicit módon – a „nemzeti kérdést” és a „nacionalizmust” mint vezérmotívumot.

1968. április 4-én a SZER ezt emelte ki híreiben:

„A Csehszlovákiában élő magyar kisebbség azt követeli, hogy iktassák alkotmányba a nemzetiségek egyenlőségét [az angol szövegben: equality of nationalities]. A Magyar Dolgozók Kulturális Szövetsége a kelet-szlovákiai Kassán azt javasolta, állítsanak fel egy nemzetiségi titkárságot [secretariat for nationality] egy ál-

⁵⁹⁰ February 1, 1968: Cultural Assotiation of the Hungarian Workers in Czechoslovakia (Csemadok) (HU-OSA-300-40-2, Hungarian Unit, Subject Files, container no. 5, The coverage of the Czechoslovak events in the Hungarian mass media feliratú dokumentum, p. 4.

⁵⁹¹ April 4, 1968: HU-OSA-300-40-1 Hungarian Unit, Subject Files, container no. 1068, Hungarian Minority aks equality in CSSR constitution feliratú dokumentum.

lamtitkárral az élén. Azt is követelték, hogy a műszaki és az orvosi egyetemen alakuljon olyan tanszék, ahol magyarul oktatnak.”⁵⁹¹

A Csemadok hivatalos állásfoglalásaira reagáló Samo Sklabinsky, az Újvidéki Rádió szlovák szerkesztője kommentárjából a SZER elemzője ezt emelte ki:

„A Csemadok KB-nak az a véleménye, hogy az egyetlen valóban méltó megoldás az ország föderatív alapokon történő átrendezése volna, s ennek megfelelően rendezni kell a csehszlovákiai magyar és a többi nemzetiség államjogi helyzetét az öngazgatás elvei alapján.”⁵⁹²

Egy 1968. május 2-i SZER-hírben szinte tapintható volt a nacionalista feszültség: „A Matica slovenská barátainak köre (Club of Friends of Matica slovenska) követeli Lőrincz Gyula elmozdítását a SZKP KB posztjáról”, mivel Lőrincz „nemzeti sovíniszta szét húzásra uszít a szlovák-magyar együttélésben”.⁵⁹³

1968. június 11-én a SZER angol fordításban közölte a Népszabadság 1968. június 9-i interjúját Ludvík Svoboda köztársasági elnökkel. Ebben Svoboda olyan „többnemzetiségű ország”-ról beszélt („multinational state”), amelyben „az egyes kisebbségek érdekei összhangban állnak a társadalom érdekeivel”. Az interjúban Svoboda részleteket osztott meg kárpátaljai éveiről, valamint az első csehszlovák hadtest vezetőjeként a magyar antifasisztákkal való kapcsolatairól a második világháború alatt.⁵⁹⁴ Arra a kér-

⁵⁹² May 28, 1968: HU-OSA-300-40-2, Hungarian Unit, Subject Files, container no. 44, Hungarian press survey No. 1926 feliratú dokumentum, p. 1.

⁵⁹³ May 2, 1968: HU-OSA-300-40-1, Hungarian Unit, Subject Files, container no. 1068, Slovak group demands Loerincz dismissal feliratú dokumentum.

⁵⁹⁴ Ludvík Svoboda (1895–1979) 1923. május 1-je és 1931. szeptember 14-e között a Kárpátalján, Ungváron teljesített katonatiszti szolgálatot, ott élt feleségével és két gyermekével. Ungváron megtanult magyarul, saját bevallása szerint azért, hogy a magyar nemzetiségű katonákkal tudjon anyanyelvükön beszélni. 1930 környékén a pozsonyi egyetemen államvizsgát tett magyar nyelvből és irodalomból, s ennek alapján 1931. szeptember 15-e és 1934. július 14-e között Hranice na Moravě-ben az ottani katonai akadémián a magyar nyelv professzora lett. Vö. Zoe Klusáková-Svobodová: *Ludvík Svoboda – Životospis*. Praha, é. n., p. 221.

désre, hogy a tervezett föderalizáció hogyan fogja érinteni a csehszlovákiai nemzeti kisebbségeket, Svoboda így válaszolt:

„A jelenlegi demokratizálódás keretein belül igyekszünk jog-egyenlőséget [sense of equality] biztosítani a köztársaság minden állampolgára számára, és igyekszünk lehetővé tenni mindannyiuk számára az ország életében való teljes részvételt a szocializmus keretei között.”⁵⁹⁵

A SZER-hírek csehszlovákiai magyarokat érintő megbízhatósága és részletessége számos példán érzékeltethető. A Kutatási és Értékelési Osztály (RES) 1968. február 24-én továbbította az olasz Il Messaggero egyik hírét: „Jugoszlávia és Bulgária között bizonyos feszültség van Macedónia tekintetében. [...] Hűszévnnyi kommunista uralom után azt látjuk Kelet-Európában, hogy visszatérnek a régi akut kérdések, illetve olyanok, amelyekről joggal gondolhattuk, hogy halottak és el vannak temetve. [...] Magyarország, melynek függetlenség iránti vágya oly példásan megmutatkozott 1956-ban, jogot formál a kisebbségekre a romániai Erdélyben (Transylvania) és a kárpátaljai Csehszlovákiában (in subcarpathian Czechoslovakia).” A SZER elemzőinek figyelmét dicséri, hogy az Il Messaggero írását két lényeges megjegyzéssel adták tovább. Az egyik annak a ténynek a rögzítése volt, hogy 1968-ban Jugoszláviában kb. 1 millió, Bulgáriában pedig kb. 200 ezer macedón élt; a másik pedig, hogy Kárpátalja 1945 óta nem Csehszlovákia, hanem a Szovjetunió része volt.⁵⁹⁶ 1968. június 11-én a hírelemzők regisztrálták a szlovák fiatalok 1968. május 9–11-i dél-szlovákiai provokatív vonulását és a dél-szlovákiai szlovákok ez ellen való tiltakozását is.⁵⁹⁷ Egy másik helyzetelemzés Fock Jenő miniszterelnök 1968. szeptember 20-i rádióbeszédét elemmezve arra mutatott rá, hogy miközben Fock megdicsérte a meg-

⁵⁹⁵ June 11, 1968: HU-OSA-300-40-2, Hungarian Unit, Subject Files, container no. 5, Svoboda calls for equal rights for nationalities feliratú dokumentum, p. 2.

⁵⁹⁶ February 22, 1968: HU-OSA-300-40-1, Hungarian Unit, Subject Files, container no. 1068, Warns danger from Macedonia feliratú dokumentum, p. 1.

⁵⁹⁷ June 11, 1968: HU-OSA-300-40-1, Hungarian Unit, Subject Files, container no. 1068.

szálló magyar csapatok viselkedését, nem említette a csapatkivonás dátumát. 1968. október 17-én az elemzők arra figyeltek föl, hogy „a magyar csapatok kantineiben csak magyarországi áru vásárolható”, meg arra is, hogy Čestmír Císař (a prágai tavasz egyik legnépszerűbb vezetője, 1968. áprilistól a CSKP KB tudományért és kultúráért felelős tagja) október 14-i rádióbeszédéből idézve a budapesti rádió tendenciózusan kihagyott több mondatot.⁵⁹⁸

1968. június 21-én a New York Times egész oldalas riportot közölt David Binder tollából a csehszlovákiai magyarokról. A riport, amely kezdettől összefüggésbe állította a csehszlovákiai magyarokat a romániai magyarság helyzetével, a történelmi és az aktuálpolitikai helyzet mellett a kisebbségi dimenziókra is kitért. Binder leírta pl. egy név nélkül nyilatkozó hölgy pozsonyi érettségi találkozójának viszontagságait, valamint a szlovák szélsőségesek tevékenységét. „Gyula Lőrincz” olyan „sztálinistának” nevezte, akit személyesen „Rákosi Mátyás magyar miniszterelnök tett meg 1946-ban a kisebbség vezetőjének”. Megszólalt továbbá a „kisebbségi író”, „Zoltan Funod” (Fónod Zoltán 1960-tól az Új Szó kulturális rovatának szerkesztője volt), aki szerint „a magyarság helyzete napról napra elviselhetetlenebb”.⁵⁹⁹ 1968. június 25-én a SZER elemzője regisztrálta a Magyar Nemzet (MN) 1968. június 25-i számát, amelyben a lap a csehszlovákiai nemzetiségi kérdés megoldását elemezte: „A CSKP politikájának sikere a nemzetiségi kérdés megoldásától függ.” Ugyanitt Josef Špaček egyik gondolatára építve az MN ezt írta:

„Politikai szempontból nem elégséges, hogy a csehek és a szlovákok politikai objektumokból politikai szubjektumokká válnak, hanem ugyanez szükséges a magyarok, morvák, ukránok, azaz csehszlovákia összes etnikai csoportjainak vonatkozásában is.”⁶⁰⁰

⁵⁹⁸ October 17, 1968: HU-OSA-300-40-2, Hungarian Unit, Subject Files, container no. 5, Situation report.

⁵⁹⁹ June 21, 1968: HU-OSA-300-40-14, 1968, Hungarian minority tensions in Slovakia worry Budapest feliratú dokumentum.

⁶⁰⁰ June 25, 1968: HU-OSA-300-40-1, Hungarian Unit, Subject Files, container no. 1068, Magyar Nemzet comments on CSSR nationality question feliratú dokumentum.

1968. június 15-én a SZER-ben felfigyeltek arra, hogy a Csehszlovák Írószövetség lapja, a Literárni listy aktuális számában Nagy Imrének szentelt egy írást, amelyben Oswald Machatka Nagy Imre kivégzését „a szocialista világ szégyenének” nevezve kifejtette: „Nagy [Imre] eszméit nem szabadna figyelmen kívül hagyni. Nagy Imre ráébredt, hogy a szovjet minta üres másolásával a népi demokráciák elveszítik saját népszerű és demokratikus jellegüket.”⁶⁰¹ Aztán persze regisztrálták azt is, hogy június 27-én a Népszabadság rárontott Machatka írására, ellenséges propagandának nevezve a Literárni listy-beli írást.

A SZER elemzői Alexander Dubček magyarországi látogatásakor, 1968. június 14-én mondott egyik beszédéből ezt idézték:

„Szocialista körülményeink között megteremtjük a nemzeti kisebbségek [national minorities] számára a lehetőséget, hogy saját nemzeti életüket éljék, s ebből következően alkalmazni fogjuk a szocialista internacionalizmus elvét, amely szerint a más nemzeti kisebbségek tagjai egyben a szocialista köztársaság egyenjogú állampolgárai is.”⁶⁰²

Az 1968-as SZER-beli híryanagyokból és elemzésekből Csehszlovákiára nézve megállapítható egy bizonyos fontossági sorrend. Eszerint a hírek élén mindvégig Csehszlovákia és a benne zajló politikai reformfolyamatok álltak. Az elemzők figyelme alapvetően a csehszlovákiai demokratizálódási folyamatra, különösen Josef Smrkovský CSKP KB-tagra irányult. Az országban élő magyarok ebben a demokratizálódási kontextusban jelentek meg, és amíg a reformfolyamatok tartottak, addig több figyelem irányult rájuk, mint a Magyar Népköztársaságra. 1968-ban a csehszlovákiai magyarok a SZER elemzéseiben mint komoly belpolitikai tényező szerepelnek, míg a kádári Magyarország által a teljesebb nemzetközi összkép árnyalódott.⁶⁰³

⁶⁰¹ June 15, 1968: HU-OSA-300-40-2, Hungarian Unit, Subject Files, container no. 5, Prague tribute to Imre Nagy feliratú dokumentum.

⁶⁰² June 14, 1968: HU-OSA-300-40-2, Hungarian Unit, Subject Files, container no. 44, Dubček outlines domestic, foreign problems feliratú dokumentum, p. 1.

⁶⁰³ Magyarország pozícióját a csehszlovákiai SZER-hírekben az alábbi példák jelzik: „Kovács Imre prágai magyar nagykövet nyugat-csehországi

A Szabad Európa Rádió 1968-as csehszlovákiai hírei és háttér-elemzése alapján arra a megállapításra juthatunk, hogy a SZER-ben 1967/68 folyamán különös érzékenységgel figyeltek a nemzeti konfliktusokra. A szerkesztők tudatosan keresték a bármely irányból (Csehszlovákián belülről vagy a belső nemzeti csoportok irányából, vagy Magyarországról mint esetleges ellenérdekelt blokkországból) jelentkező viszályok legkisebb jeleit is. Miután az is megállapítható, hogy a SZER 1968 előtt csak igen ritkán szentelt figyelmet a kisebbségeknek, kettős konklúziót lehet levonni. Egyrészt azt, hogy a csehszlovákiai magyarok az 1968-as csehszlovákiai reformmozgalom során nemzetközi értelemben felértékelődtek, másrészt viszont hogy 1968-ban a csehszlovákiai magyarságot a SZER-ben a viszály és a konfliktus szinonimájaként értékelték.

A csehszlovákiai magyarokra vonatkozó elemzéseket a jelek szerint főleg a magyar szerkesztőség elemzői készítették, akik közül kiemelkedik Reisch Alfréd. Reisch egy ideig a New York-i elemzőosztály vezető munkatársa, illetve a müncheni Hungarian Research and Evaluation Section vezetője volt. Az ő elemzése és helyzetjelentése több alkalommal érintették a csehszlovákiai magyarokat. Részben Reisch nevéhez fűződik még a J. F. Kennedy elnök alatt kezdődött újszerű SZER-kampány, a Kelet-Európába irányuló könyvcsempészet.⁶⁰⁴ Ennek az 1993-ig tartó – ugyan titkos, de kifinomultabb eszközökkel végrehajtott – könyvprojektnek, amelyet a George Minden vezetett International Literary Centre bonyolított, az volt a célja, hogy a könyvek révén kritikai szemléletű értelmiségi csoportokat tartsanak életben vagy neveljenek föl Kelet-Európában. A projekt irányítói sze-

látogatása” (1968. február 7–10.); „Csehszlovák kulturális delegáció látogatása Budapesten” (1968. március 13.); „Az Eduard Goldstuecker vezette Csehszlovák Írószövetség viszontlátogatása Magyarországon” (1968. május 18.); „A Magyar Írószövetség vitát rendez a szomszédos országok magyar irodalmáról” (1968. június 7.); „Az Alexander Dubček vezette csehszlovák pártvezetés budapesti látogatása” (1968. június 13.) stb.

⁶⁰⁴ Puddington, Arch: *Broadcasting Freedom*. The University Press of Kentucky, 2000, p. 131.

rint a legsikeresebb év 1968 volt: ekkor 300 000 könyv jutott el mintegy 70 000 emberhez és intézményhez.⁶⁰⁵

A hírelemzésekből kitűnik, hogy az elemzők számára kiemelt szempont volt a nacionalizmus, azaz az 1968-as csehszlovákiai híreket nagyon tudatosan ebből a szempontból is figyelték. A le-
gapróbb részletekig nyomon követték pl. Dubček és Kádár megszólalásait, de még a szépirodalmi lapokban elejtett utalásokat is. Mindez immár 1956 tanulságai alapján történt,⁶⁰⁶ és ebből az következett, hogy a bipoláris világ nagyhatalmi játszmáiban a csehszlovákiai magyarokat „a kommunizmus falán keletkező apró repedés”-ként értelmezték. A magyar szerkesztőség közvetítésével a SZER részletesen figyelte mind a csehszlovákiai magyarok viszonyait, mind a magyar-csehszlovák viszonyt. A csehszlovákiai magyarok ügye azonban még 1968-ban sem érte el azt a kritikus fokot, ami miatt az adó kiemelt jelentőséget tulajdonított volna nekik.

A csehszlovákiai magyarok ügye a prágai tavasz elfojtásával gyorsan lekerült a SZER napirendjéről. A kelet-európai kisebbségek, benne a csehszlovákiai magyarok ügye a nyolcvanas évekre kapott a SZER-ben újra szabad utat, ami egybevág azzal, hogy az USA vezetése 1980-tól kezdte előírányozni a kelet-európai országok differenciált vagy individuális nemzeti megközelítését.⁶⁰⁷ 1980 után a nemzeti vagy kisebbségi kérdés teljes terjedelmében tematizálódott, és úgy merült fel a SZER-ben, mint az ortodox kommunista országok elleni támadás, a „repedések” kihasználása.

⁶⁰⁵ Reisch, Alfred: *The West's Secret Plan for the Mind: Book Distribution to East Europe during the Cold War*. Event Summar from the Woodrow Wilson International Center for Scholars, Washington, 6 February 2008. A. Reisch 2008-ban *The West's Secret Plan for the Mind: Book Distribution to East Europe during the Cold War* munkacímével a Kelet-Európába 1956–1973 között csempészett könyvek történetét kutatja. A projekt kimeneteléről 2011 közepéig nem tudni további részleteket.

⁶⁰⁶ Puddington, Arch: *Broadcasting Freedom*. The University Press of Kentucky, 2000, p. 146.

⁶⁰⁷ Baev, Jordan: *Bulgarian Regime Countermeasures against Radio Free Europe*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings...* CEU Press, 2010, p. 272.

lása, többek között az álszent csehszlovák és a román kisebbségpolitika ellen. Ekkorra már nem volt akadálya, hogy pl. Kemény István szociológus a Szabad Európa Rádió-beli jegyzeteiben élesen szóvá tegye a Duray Miklós elleni támadásokat, a felvidéki, kárpátaljai, erdélyi, vajdasági magyarok kiszolgáltatott helyzetét („magyarok mindazok, akik magyarnak vallják magukat”), hogy ugyanő rámutasson a bős-nagymarosi vízi erőmű történeti gyökereire vagy a kárpátaljai katolikus egyház sanyarú sorsára.⁶⁰⁸

⁶⁰⁸ Kemény István jegyzetei a Szabad Európa Rádióban 1980–1990. Osiris, 2010, p. 73., 118., 133., 273.

A nacionalizmus problémája a SZER-ben és az amerikai külpolitikában

A hidegháború első felében mind a hivatalos USA, mind a SZER abból indult ki, hogy „a Szovjetunió barbár invázió alá vette Európát”,⁶⁰⁹ és mindketten kezdettől hangsúlyozták sajnálatukat, hogy Kelet-Európa népei kényszerrel a vörös birodalom hatalma alá kerültek. A SZER megalapítását kísérő CFF éppúgy, mint a rádióhoz lazán kapcsolódó későbbi, ún. rab országok mozgalom hangsúlyosan „a kelet-európai nemzetek [nations] szovjet-kommunista uralom alóli felszabadítása” mellett kampányoltak. A kelet-európai nemzetekbe vetett hitet mint örökséget a SZER tudatosan felvállalta, aminek a legerőteljesebb jeleként az adó kezdettől anyanyelvükön szólt a célországbeli hallgatókhoz. A magyar, lengyel, cseh, szlovák, román és bolgár SZER-szerkesztőségek nyelvi sokszínűségét tovább árnyalta, hogy a Szovjetunió népcsoportjai számára az RL még további 19 nyelven közvetített.⁶¹⁰

A felszabadítási doktrína konkrét megvalósítását természetesen számos ellenvélemény kísérte; G. F. Kennan – aki a hidegháború formálódásakor Averell Harriman moszkvai nagykövet helyettese volt – pl. egyenesen „ostobának” nevezte a rab országok mozgalmat.⁶¹¹ Azzal azonban még ő is egyetértett, hogy ha valami, akkor

⁶⁰⁹ A. Harriman: „Európa Szovjetunió általi barbár inváziója.” Idézi Kovrig Bence: *Az Egyesült Államok és az európai békerendezés*. Rubicon, 2002/9–10, p. 17.

⁶¹⁰ Kasza László: *A SZER a rendszerváltás idején*. Referátum a Történelemtanárok Egylete konferenciáján. Elhangzott 2009. október 10-én Budapesten a Kossuth Klubban.

⁶¹¹ „Az az ostoba Rab Országok mozgalom.” Lukacs, John (szerk.): *A történelem eleven valósága. George F. Kennan és John Lukacs levelezése*. Ford. M. Nagy Miklós. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2010, p. 229.

a nacionalizmus képes lehet padlóra vinni a Szovjetuniót: „Az oroszok hagyományos birodalma felbomlik – ez az utolsó ilyen nagy soknemzetiségű, soknyelvű birodalom – a modern nacionalizmusok nyomása alatt.”⁶¹²

Kasza László szerint az egyes müncheni nemzeti szerkesztőségek tartották magukat ahhoz az elvhez, hogy „minden osztály csak a maga területén élők dolgaival foglalkozik”, mivel az amerikai menedzsment fölfogta, hogy az egymással szembeni nacionalista gyűlölködés könnyen alááshatná a szerkesztőségek morálját.⁶¹³ A vezetés rögtön az elején keserű ízelítőt kapott a kelet-európai viszonyokból, amikor eldönt, hogy a rádiót Münchenben fogják megszervezni. A csehszlovák állandó műsor miatt ugyanis szinte azonnal a nemtetszésüket fejezték ki a kitélepített szudétánémetek, akik a SZER cseh és szlovák munkatársai között olyanokat is fölfedezni véltek, akik szerintük felelősek voltak az őket ért atrocitásokért.⁶¹⁴ A szudétánémeteket annyira nem lehetett leállítani, hogy egyes visszaemlékezők szerint komoly villongásokra is sor került, ami miatt a SZER cseh és szlovák munkatársai nem érezték jól magukat a német személyzet jelenlétében. A cseh szerkesztők elleni támadások főleg német és amerikai jobboldali körökből indultak, és elsősorban Edvard Beneš egykori munkatársaira irányultak: Peter Zenklre és Hubert Ripkára (akik miniszterek voltak Beneš nemzetiszocialista kormányában), valamint Ferdinand Peroutkára és Julius Firtre mint balos-nemzeti elkötelezettségű emberekre. A kritikus hangok időnként az amerikai sajtóban pl. olvasói levelek formájában is megjelentek:

⁶¹² Lukacs, John (szerk.): *A történelem eleven valósága. George F. Kennan és John Lukacs levelezése.* Ford. M. Nagy Miklós. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2010, p. 223.

⁶¹³ Kasza László: *A SZER a rendszerváltás idején.* Referátum a Történelemtanárok Egylete konferenciáján. Elhangzott 2009. október 10-én Budapesten a Kossuth Klubban.

⁶¹⁴ Henze, Paul B.: *RFE's Early Years: Evolution of Broadcast Policy and Evidence of Broadcast Impact.* In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe.* CEU Press, 2010, p. 7.

„Miért hagyják, hogy a SZER-ben [...] a csehszlovák nemzeti front baloldali képviselői [...] papoljanak a saját gazdasági nézeteikről, amelyek nem nagyon különböznek a kommunista papolástól? B. A. Prince Massachusettsból.”⁶¹⁵

A csehszlovák adás főszerkesztőjével kapcsolatban sokakat bántott, hogy Peroutka T. G. Masaryk és Beneš közeli barátja volt, ráadásul közismertek voltak németellenes nézetei egyfelől, szocialista és pro-szovjet hajlamai másfelől. A szudétanémet egyesületek sem az egyiket, sem a másikat nem nézték el neki; miatta állítólag folyamatosan monitorozták a csehszlovák SZER-adásokat, figyelve, milyen érveket tudnak összegyűjteni a csehszlovákok Münchenből való kitiltására.⁶¹⁶ A SZER-ben tapasztalható csehellenességben a nemzeti gyűlölet kommunistaellenességgel kombinálódott, amit jól lehetett látni, amikor 1954-ben a szudétanémetek Joseph McCarthyékkal fogtak össze, hogy vizsgálóbizottság elé állítsák a „SZER-ben megbúvó Beneš-bérenceket”.⁶¹⁷ Nem csoda, ha a cseh Jankovský-Drážďanský több évtized múltán is úgy gondolta, hogy München mint a SZER helyszíne nem volt jó ötlet.⁶¹⁸

A müncheni szerkesztőségben ezenkívül létezett egy csehszlovák konfliktus is. Nem lehet pontosan megmondani, hogy ezek a viszályok mennyiben eredtek egyszerű munkahelyi konfliktusokból vagy mennyiben függték össze a különböző időszakokban érkezett szerkesztők politikai nézeteivel, vagy mennyiben fakadtak valóban a szerkesztők eltérő nemzeti érzéseiből. A feszültség azonban bizonyosan létezett, mert az amerikai menedzsment rendszeresen „cseh és szlovák problémáról”

⁶¹⁵ The News and Courier, February 15, 1964, p. 4.

⁶¹⁶ Puddington, Arch: *Broadcasting Freedom*. The University Press of Kentucky, 2000, pp. 3-5., 57-58., 74-77., 82-86., 115.; Henze, Paul B.: *RFE's Early Years: Evolution of Broadcast Policy and Evidence of Broadcast Impact*. In: Johnson, A. Ross - Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings - Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, p. 8.

⁶¹⁷ Puddington, Arch: *Broadcasting Freedom*. The University Press of Kentucky, 2000, p. 76., 77., 82-86.

⁶¹⁸ Jankovský-Drážďanský, Karel: *Svobodná Evropa...* Papyrus, 1995, p. 13.

beszél. ⁶¹⁹ A cseh és a szlovák szerkesztők torzsalkodásai hol egyes munkatársak előrejutása körül bukkantak felszínre, hol abban ütköztek ki, hogy pl. a Svetový kongres Slovákov (tkp. Szlovákok Világtanácsa) a SZER-en belül egy külön szlovák szekció létrehozását kezdeményezte, amit viszont az amerikai menedzser szeparatizmusnak bélyegzett. Más alkalmakkor a szerkesztők a kommunistákkal való kollaborációval vádolták egymást, mint pl. Karel Kryl egyik-másik afférja esetében. ⁶²⁰ A visszaemlékező amerikaiak időnként „csehszlovák lázadásról” írnak, ⁶²¹ és a konfliktusokon még az sem változtatott, hogy mind a cseheknek, mind a szlovákoknak Münchenben közös konfliktusuk volt a szudétanémetekkel. ⁶²² Egyik-másik belső „nemzeti” személyi döntés majdnem szétzilálta a szerkesztőséget, miként az az 1982-es döntés, melynek értelmében a csehszlovák osztály vezetését 1982 tavaszától ideiglenesen J. Schneider vette át, helyettese pedig K. Belák lett. A keletkező konfliktusban szerepe volt a nemzeti tényezőnek éppúgy, mint előmeneteli és fegyelmi ügyeknek. ⁶²³ A vezetés számára inkább előbb, mint később kiderült, hogy a cseh–szlovák nemzeti problémákat könnyebb a tízmilliós országnak szánt rádióműsorokban kezelni, mint a néhány tucat müncheni cseh és szlovák szerkesztő között.

A kommunista vezetők szempontjából minden müncheni belső nemzeti torzsalkodás jó hírnek számított, illetve a másik oldalon bármit, ami országaik belügyeiben a nemzeti kategóriát érintette, kiemelt veszélyként értelmeztek. Pl. ha a SZER Románia kapcsán a

⁶¹⁹ Puddington, Arch: *Broadcasting Freedom*. The University Press of Kentucky, 2000, p. 128.

⁶²⁰ Ld. Tomek, Prokop: *Československé bezpečnostní složky proti Rádiu Svobodná Evropa – „Objekt ALFA”*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinu komunismu, Sešity 14., 2006, p. 309., 312.

⁶²¹ Puddington, Arch: *Broadcasting Freedom*. The University Press of Kentucky, 2000, p. 129.

⁶²² Puddington, Arch: *Broadcasting Freedom*. The University Press of Kentucky, 2000, p. 73.

⁶²³ Ld. Tomek, Prokop: *Československé bezpečnostní složky proti Rádiu Svobodná Evropa – „Objekt ALFA”*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinu komunismu, Sešity 14., 2006, p. 309. Puddington, Arch: *Broadcasting Freedom*. The University Press of Kentucky, 2000, p. 353.

magyarokat vagy a németeket emlegette, az ott azonnal az irredentizmus bélyegét kapta, és nemcsak a politikai műsorok, hanem sokszor az irodalmi és a vallási hírek is.⁶²⁴ A SZER-ellenes nemzetközi operatív titkosszolgálati találkozókön elsősorban a nyugati ideológiai diverzió ügyét tárgyalták meg, emellett azonban közös ellenség volt a nacionalizmus is, amelynek bomlasztó veszélyei nyilvánvalóak voltak a kommunista rezsimek számára.⁶²⁵ Azonban e diktatórikus rendszerek ideológiai elfogultságát jól jelzi, hogy amikor a titkosszolgálatok villongásokat érzékelték a nemzeti „desk”-eken belül vagy között, a jelentések hajlamosak voltak „a szerkesztőségek cionizációjáról” beszélni, arra terelve a figyelmet, hogy a munkatársak egyike-másika zsidó.⁶²⁶

Összességében a szerkesztőségeken belüli nemzeti torzsalkodásokat az amerikai menedzsment korlátozni tudta, vagy legalábbis sikeresen a szőnyeg alá söpörte. A tompításnak több útja és eszköze volt. A legfontosabb közülük, hogy a SZER autonóm nemzeti szerkesztőségek hálózatát hozta létre a szigorúan központosított hírirányítás helyett. A nemzeti érzelmeket „kezelte” az a nyelvi lelemény, ahogy a menedzsment megnevezte a szerkesztőségeket. A kezdeti években, amikor a felszabadítás doktrínája élt, az egyes nemzeti szerkesztőségeket a „Szabad Csehszlovákia Hangja”, a „Szabad Magyarország Hangja” névvel illették.⁶²⁷ 1956 után új neveket vezettek be: a „SZER Csehszlovák/Magyar/Len-

⁶²⁴ Nagat, Germina: *Ceausescu's War against Our Ears*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, pp. 233–234.

⁶²⁵ SZER-ellenes operatív találkozók voltak Magyarországon, Ljubjanában, Bécsben, Kölnben. Ld. Tomek, Prokop: *Československé bezpečnostní složky proti Rádiu Svobodná Evropa – „Objekt ALFA”*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinu komunismu, Sešity 14., 2006, p. 149., 153.

⁶²⁶ Document No. 21: 1976. Block Intelligence Organs Take Joint Countermeasures against RFE and RL. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, p. 444.

⁶²⁷ Voice of Free Czechoslovakia, Voice of Free Hungary stb. Tomek, Prokop: *Československé bezpečnostní složky proti Rádiu Svobodná Evropa – „Objekt ALFA”*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinu komunismu, Sešity 14., 2006, p. 8.

gyel stb. Szolgálata”.⁶²⁸ Az új megnevezések arra voltak hivatva, hogy mederbe tereljék, mintegy helyreigazítsák a nemzeti szerkesztőségeknek a rádió egészében betöltendő szerepét, egyben kifejezzék az irányítás és a hang(nem) egységét.

Az amerikai menedzsment többé-kevésé tisztában volt a kelet-európai nacionalizmusok veszélyességével, kétélűségével. Ezért bár a „nemzet”, a „nemzeti szabadság” stb. nagyon gyakori kifejezések voltak a korai SZER műsoraiban és kampányaiban, a menedzsment kerülte, hogy az adó kelet-európai határ- és/vagy kisebbségi ügyekbe bonyolódjon. Tette ezt azon az elvi alapon, hogy a szovjet blokkállamokat és határaikat az USA kormánya de facto elfogadta ugyan, de csak azzal a kimondatlan feltétellel, hogy ezek az országok majdan szabadon, kölcsönös tárgyalások alapján fogják rendezni határ- és kisebbségi ügyeiket.⁶²⁹ A nemzeti szerkesztőségeket arra utasították, hogy lehetőleg ne csak a háború előtti politikai konfliktusokat, valamint az exulánsok 1945 utáni veszekedéseit kerüljék, hanem a kommunista országokon belül előforduló nacionalista torzsalkodásokat is. Ezt az elvet azonban nem lehetett következetesen alkalmazni. Egyfelől nem lehetett elkerülni, hogy a SZER szóvá ne tegyen bizonyos államközi nacionalista konfliktusokat (pl. felfigyeltek arra, hogy Románia a hatvanas évek közepén leállította a kötelező orosznyelv-tanítást), máskor viszont ugyanezt korlátozták, mint pl. a lengyelek számára az Odera–Neisse-határ „feszégetését”.

Közvetlen szerkesztőségi célként a nacionalizmust nem irányozhatták elő, inkább azt, hogy a szerkesztőségek a kommunizmus problémáival, ellentmondásaival, konfliktusaival stb. foglalkozzanak, ezáltal inkább az emberek demokratikus érzékét tartsák ébren, mintsem nemzeti érzelmeiket.⁶³⁰ Ezt akarták kifejezni, amikor

⁶²⁸ Czechoslovak/Hungarian/Polish etcímű Service of the RFE. Puddington, Arch: *Broadcasting Freedom*. The University Press of Kentucky, 2000, p. 120.

⁶²⁹ Henze, Paul B.: *RFE's Early Years: Evolution of Broadcast Policy and Evidence of Broadcast Impact*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings...* CEU Press, 2010, p. 8.

⁶³⁰ Henze, Paul B.: *RFE's Early Years: Evolution of Broadcast Policy and Evidence of Broadcast Impact*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings...* CEU Press, 2010, p. 6.

az amerikai menedzsment időről íróre leszögezte: „Célunk az, hogy segítsünk a kelet-európai rab nemzeteknek szabadságuk visszaszerzésében, hogy vissza tudjanak térni a szabad népek közösségébe.”⁶³¹ A nemzeti jellegű konfliktusok kezelésének további útja volt, hogy a menedzsment javaslatára a műsorokban sok pozitív példát mutattak fel pl. Nagy-Britannia, Kanada vagy Belgium multietnikus viszonyairól.⁶³²

A hatvanas évek végére történt némi irányváltás a SZER-ben a nacionalizmus kérdésében. A New York-i és a müncheni SZER-irodák közti kommunikációban már a hatvanas évek közepén megjelent a „kommunista országok közti hasadás” előidézésének gondolata, konkrétabban az a remény, hogy SZER-műsorok révén pl. „Románia a Szovjetuniótól való nagyobb függetlenségre fog törekedni”.⁶³³ Ez a műsorpolitika kéz a kézben járt az ún. alattatási politikával, vagyis azzal, hogy a Nyugat a kommunista táborral szemben differenciált megközelítést kezdett alkalmazni. Legkésőbb 1968-tól ez az individuális hozzáállás érvényesült, ha másban nem, a kereskedelmi és a gazdasági kapcsolatokban bizonyosan. A differenciált vagy individuális megközelítést mint szándékot és célt nemcsak az amerikai külügy kezdte közvetíteni (pl. a saját nagykövetségei és a sajtó felé⁶³⁴), hanem a SZER is. Az USA differenciált kelet-európai politikájának talaján állva pl. a müncheni kutatóosztályon a Csehszlovákiával kapcsolatos elemzést készítő William F. Robinson az alábbi következtetésre jutott 1968 márciusában:

„A kommunista válasz [a csehszlovák refromokra] minden, csak nem egységes. Ha a csehszlovák vezetés hirtelen nem tér vissza a korábbi politikai gyakorlathoz, akkor Jugoszlávián kívül nem nagyon várhat egységes és nyilvános támogatást a többi szo-

⁶³¹ The Vancouver Sun, February 21, 1956, p. 4.

⁶³² Puddington, Arch: *Broadcasting Freedom*. The University Press of Kentucky, 2000, p. 78., 128.

⁶³³ Document No. 7: 1964. Securitate Reports on RFE's Encouragement of Romanian Independence from USSR. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings...* CEU Press, 2010, p. 391.

⁶³⁴ Michálek, Slavomír: *Rok 1968 a Československo - postoj USA, Západu a OSN*. Historický ústav SAV, Bratislava 2008, pp. 57-58.

cialista országtól. Számos ok miatt jelenleg egyetlen ország sem képes vagy hajandó efféle támogatást nyújtani számára.”⁶³⁵

A kívülről szított nacionalizmus a nyolcvanas évektől vált programmá. J. F. Brown SZER-igazgató 1981-ben még nagyon mérsékelten fogalmazott:

„Végső célunk, hogy előmozdítsuk egy új helyzet kifejlődését a keleti blokkban. Egy olyan helyzetét, amely lehetővé teszi ezen országok lakosainak [...], hogy maguk válasszák meg a legmegfelelőbb kormányformát saját maguk számára: egy olyan politikai berendezkedést, amelyet a kormány is támogat, és amely megfelel a saját életformájuknak.”⁶³⁶

Ezután a SZER (ismét a külügyminisztériummal összhangban) egyre erőteljesebben kezdte sugallni, hogy az egyes kommunista országok különféle előnyökkel elcsalogathatók a Szovjetunió mellől. Ekkorra viszont a Szovjetunió is kénytelen volt rájönni, hogy figyelembe kell vennie a nemzeti sajátosságokat. Ahogy Sz. Bíró Zoltán fogalmaz: „Már a Gorbacsov-korszak viszonylag korai korszakában lehetett találkozni olyan vezető szovjet politikusi megnyilatkozásokkal – bár még nem nyilvánosan –, amelyek az egyes kommunista pártok önállóságát, a »nemzeti adottságok sajátos természetének« figyelembevételét hangsúlyozták.”⁶³⁷

* * *

Az USA 1945 utáni Kelet-Európa-politikája több korszakból állt. A világháború alatti nagyhatalmi együttműködést előbb egy bizonytalan időszak követte, melynek során a nagyhatalmi politizálás európai változatában tapasztalatlan amerikai külpolitikának nem volt pontos elképzelése Európa keleti térségeiről. Az

⁶³⁵ March 19, 1968: HU-OSA-300-8-47, Records of RFE/RL Research Institute, container no. 11, Radio Free Europe Research East Europe, East European reaction to Czechoslovak events, p. 2., 6.

⁶³⁶ Nagat, Germina: Ceausescu's War against Our Ears. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe. CEU Press, 2010, p. 231.

⁶³⁷ Sz. Bíró Zoltán: A szovjet csapatok kivonása Magyarországról. História, 2009/5-6. sz., pp. 3-10., 5.

1946/1947 folyamán megfogalmazott feltartóztatási doktrína szemléletváltást jelzett e téren, amit azután az 1948-as csehszlovákiai kommunista puccs meg a berlini blokád brutális módon alá is támasztott.⁶³⁸ 1952 után a csak szavakban harcias felszabadítás (Eisenhower, Dulles), majd a korlátozott együttműködés (Kennedy, Johnson) időszaka következett, amit a hatvanas évek végétől az enyhülés korszaka (Nixon), végül a „kis hidegháború” (Carter, Reagan) kora követett. A változó átfogó külpolitikai stratégiák közepette Kelet-Európa tekintetében az Egyesült Államok nagyjából változatlan irányt követett, ezért az ő oldaláról lehetséges az 1948–1989-es korszakot egy egységnek tekinteni.

Ha a nacionalizmus kérdését egy konkrét időszakra, a hatvanas évekre szűkítve vizsgáljuk, az időszak érdekességét az amerikai külpolitika nevezett korszakban folytatott kétarcúsága adja.⁶³⁹ Mit jelent a kétkulacsos politizálás, és miért lehet a SZER belső elemzése alapján a kérdést vizsgálni? Miközben a kubai válság utáni elnökök és a State Department a status quo fenntartására, sőt bizonyos korlátozott együttműködésre törekedtek – ami miatt a szakirodalom az első kooperatív konfrontáció névvel jelöli az 1962–1969-es időszakot⁶⁴⁰ –, aközben Washington a kommunista tábor egységének megbontásával, fellazításával is kísérletezett. Lyndon B. Johnson 1963–1969 közti elnöksége kezdetben aktív Európa-politikát ígért, ami azonban nagyon rövid idő alatt megtorpant. Bár már Kennedy elnöksége alatt is érezhető volt a külpolitikáról a belügyekre való hangsúlyeltolódás (Eisenhowerhez, és még inkább Trumanhoz képest), arra kevesen számítottak, hogy Johnson 1964. novemberi megválasztása után korábban soha

⁶³⁸ A magam részéről egyetértek Mezei Géza véleményével, aki a csehszlovák puccs korszakhatár volta mellett érvel. Mezei Géza: *Európa kettészakítása és a kétpólusú nemzetközi rend születése. Új Mandátum Könyvkiadó, 2001, p. 16.*

⁶³⁹ Washingtonnak a Kelet-Európa felszabadítása kérdésében mutatott „Janus-arcúságáról” ld. Borhi, László: *Containment, Rollback, Liberation or Inaction? The US and Hungary in the 1950s. Journal of Cold War Studies, Volume 1, Issue 3, 1999, pp. 67-69.*

⁶⁴⁰ Fischer Ferenc alapvető korszakolását ld. Fischer Ferenc: *A kétpólusú világ 1945-1989. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2005.*

nem látott turbulenciájú belpolitikai ügyek (polgárjogi közdelmek, szociális feszültségek) és az amerikai külpolitika elé tornyosuló kilátástalan vietnami konfliktus (majd háború) teljesen háttérbe fogja szorítani Európa kérdését az új adminisztráció számára.

Johnson 1964 elején egy szakértői csoportra, egy maréknyi „ideaman”-re bízta a feladatot, hogy az USA közép-kelet-európai politikáját összehangolja, és e téren tanácsot adjon neki.⁶⁴¹ Vezetőjük (1966-ig) Erich F. Goldman történészprofesszor volt, tagjai pedig Frederick Barghoorn, Philip E. Mosely és George Fischer, tapasztalt Kelet-Európa-specialisták. Barghoorn pl. több alkalommal járt a Szovjetunióban, sőt 1963 őszén tizenhat napot töltött egy moszkvai börtönben, amíg kémkedés vádjával (Kennedy elnök személyes közbenjárásra) ki nem utasították az országból. Alapállásában mind a négy keleti parti egyetemi tanár⁶⁴² a térség országainak differenciált megközelítését szorgalmazta. Az USA kormányának – jelentették ki a szenátus európai ügyekkel foglalkozó albizottsága előtt – „rugalmasabban” kell kezelnie Kelet-Európát, és ki kellene használnia az európai kommunista országok politikai helyzetei közti különbségeket, kimondatlanul is a Szovjetunió rovására. A rugalmasság alól kivételt csak Kelet-Németország esetében javasoltak, mivel az NDK – Mosely szavai szerint – „merő bábállam”, ezért vele „teljes ridegséggel és kiközösítően” kell eljárni.

Nem sokkal a Goldman-bizottság felállítása után, 1964 márciusában egy cselekvési program került a Külügyi Bizottság európai ügyekkel foglalkozó albizottsága elé, amely projekt Averell Harriman külügyminiszter-helyettes kezdeményezésére született, és kizárólag Kelet-Európával foglalkozott.⁶⁴³ A cselekvési program koncepcionálisan a következőkből indult ki:

⁶⁴¹ HU-OSA-300-2-1, Subject Files relating to the Bloc, 1962–1982, container no. 14, Ideas on Eastern Europe for the President, February 11, 1964 feliratú, valamint Want more U.S. flexibility in dealing with Bloc, March 5, 1964 feliratú dokumentumok.

⁶⁴² Goldman a Princetonon, Barghoorn a Yale-en, Mosely a Columbián, Fischer a Cornellén tanított.

⁶⁴³ March 10, 1964: HU-OSA-300-2-1, Subject Files relating to the Bloc, 1962–1982, container no. 14, Harriman statement before House Foreign Affairs Committee feliratú dokumentum.

„A blokkországok továbbra is a szovjet katonai szféra befolyása alá tartoznak. [...] Kormányai a Szovjetunió szövetségesei maradnak, és élvezik annak támogatását. Ez a szövetség és támogatás azonban nem elég ahhoz, hogy megakadályozza a természetes és nemzeti különféleségek felszínre kerülését.” Ezért az USA irányvonalát úgy kell igazítani – fejtette ki óvatosan Harriman –, hogy „ha Kelet-Európa függetlensége nem nő is, de legalább csökkenjen a Nyugattól való izoláltsága”.

A minden egyes kommunista országot végigelemző program kiemelte Jugoszláviát és Lengyelországot, mindkettőt mint „függetlenségüket óvó államot”. A lengyelek esetében nagyon hangsúlyosan fölmerült még a katolikus egyház kérdése, Magyarországról pedig megállapította, hogy itt „a reformok mérsékelt irányt vettek, és erőfeszítések történtek a nemzeti megbékélés és az emberek életkörülményeinek javítása érdekében. [...] Tavaly [1963-ban] több mint 80 000 magyart engedtek ki ausztriai és más nyugati országok meglátogatására”.

A külügyminiszter-helyettes ezután egy, az USA Kelet-Európa-politikájára vonatkozó kilencpontos programot terjesztett a szenátusi albizottság elé. Az első pont szerint:

„Alapvető célunk Kelet-Európa tekintetében, hogy lakosait teljesen függetlennek és gyarapodónak lássuk, s hogy visszaálljon a természetes kapcsolatuk Európa többi részével és a szabad világgal. [...] Az USA és a kelet-európai népek között régi vérségi és barátsági kötelékek állnak fenn. De még ennél is fontosabb az a meggyőződésünk, hogy az igazságos és biztonságos világ eléréséhez feltétel nélküli önrendelkezésre van szükség a kelet-európai országokban éppúgy, mint mindenütt máshol.”

Az első pont keménységén némileg lazított a második:

„Szeretnénk látni és igyekszünk támogatni a külső hatalom progresszív lazulását a kelet-európai államok fölött, valamint [igyekszünk támogatni] a nemzeti önállóság és különféleség viszszerzését. Hisszük, hogy az efféle fejlődés lassú, de biztos út a szabadság és a nemzeti függetlenség irányába.”

A harmadik pont lényegében megismételte a jaltai nyilatkozat V. pontjának megállapítását, amennyiben:

„Azt akarjuk, hogy a kelet-európai népek képesek legyenek szabadon dönteni saját kormányformájukról, és képesek legyenek olyan függetlenség kialakítására, amely stabil és természetes kapcsolatot alakít ki szomszédaikkal, beleértve a Szovjetuniót is.”

Az USA hosszú távú céljai tekintetében „a helyzet legfontosabb aspektusa Kelet-Európában a változások által előidézett növekvő ingatagság [increasing fluidity of change]. Ennek következménye a kelet-európai kormányoknak az a növekvő tendenciája, hogy jobban figyelembe vegyék lakosaik nemzeti érdekeit és emberi igényeit [national interests and human needs]”.

Ezért – folytatta Harriman – „az USA a lehető legnagyobb rugalmasságot fogja alkalmazni avégett, hogy befolyásolja a fejlődés kívánatos irányát”, és arra fog törekedni, hogy „minden gyakorlati úton felhasználja befolyását e cél érdekében. [...] Ezen erőfeszítések során észben fogjuk tartani, hogy a sztálini múlttól való elszakadás útján sem a tempót, sem a módszert illetően nincs két egyforma ország”.

Mindeközben – mondja az állásfoglalás ötödik pontja – „Az USA politikája nem marad passzív. Azt az irányvonalat követjük, hogy minden rendelkezésünkre álló békés kapcsolat útján serkentsük a már megkezdődött lassú fejlődést. Erre egyre több lehetőség adódik, mivel a kelet-európai kormányok egyre többször fordulnak a Nyugat felé kereskedelmi és egyéb kapcsolat céljából, egyúttal lassan leépítve a nyugatellenes akadályokat. A kelet-európai népek a maguk részéről üdvözlnek mindent, ami enyhíti elszigeteltségüket, és kapcsolatba hozza őket a mi világgal. A Nyugatról való nagyobb tudás és a vele való gyakoribb kapcsolat arra ösztönzi őket [ti. a lakosokat], hogy még inkább előtérbe helyezték saját nemzeti identitásukat és a hazai állapotok javulása iránti vágyukat.”

Az izoláció lazításának eszközeül Harriman a gazdasági kapcsolatok fejlesztése mellett („részt veszünk ipari vásárokon Lengyelországában, Csehszlovákiában és Bulgáriában”) az Amerika Hangja rádiót említette mint „a fejlődésről nyújtott információk biztos áramát”, majd a koncepció hetedik pontját teljes egészében a gazdasági kapcsolatoknak szentelte:

„A kereskedelem mindkét fél számára előnyös, és szerepet fog játszani a fejlődésben. Ha kereskednek velünk, a kelet-európai államok kapcsolatba kerülnek a mi szabad gazdaságunkkal, mind politikai képviselőiknek, mind a lakosaiknak megmutatva rendszerünk dinamizmusát és gyakorlati hatékonyságát. Miközben fenn kívánjuk tartani az ellenőrzést a Kelet-Európába tartó stratégiai áruk felett, úgy véljük, hogy a civil kereskedelem [trade in peaceful goods] fejlesztése hasznos és kívánatos eszköz ahhoz, hogy ezeket az államokat kapcsolatba vonjuk a szabad világgal.”

Néhány nappal ezután William R. Tyler, Johnson elnök európai ügyekben illetékes külügyi tanácsadója egy nyilvános rendezvényen „új és változó kapcsolatokról” beszélt:

„Kelet-Európa és a Szovjetunió látszólag monolitikus blokkja töredezni kezdett Sztálin utolsó éveiben. [...] Csehszlovákia tekintetében elmondható, hogy az ország könnyített az utazási korlátozásokon, és javuló kapcsolatokat keres a Nyugattal, benne az USA-val.”, majd beszédét azzal az „absztrakt erőkre” apelláló vízióval zárta, hogy „ha a történelem, a geográfia és a változás erői afelé tendálnának, hogy az egyik vagy a másik kelet-európai államot a kommunista ellenőrzés ellenére vissza lehetne húzni a normális európai életbe, akkor a mi érdekünk az, hogy ebben segítsünk, ahogyan tudunk”.⁶⁴⁴

Johnson elnök egy 1964. május 23-i beszédében foglalkozott bővebben Kelet-Európával. Megnyilatkozása apropójául stílusosan a George CÍMŰ Marshall Emlékkönyvtár felavatását választotta; azét a Marshallét, aki az Európai Újjáépítési Programot (Marshall-terv) bizonyos politikai feltételek mellett hajlandó lett volna Kelet-Európára is kiterjeszteni. Mint ismert, a Marshall tábornok, később külügyminiszter nevéhez fűződő gazdasági segítyből Csehszlovákia szovjet nyomásra kimaradt, ugyanúgy, mint a többi kelet-európai ország.

„Azon dolgozunk - kezdte beszédét Johnson -, hogy továbbvigyük a Marshall-terv vízióját. [...] Hirtelen fordulatok vagy drá-

⁶⁴⁴ March 18, 1964: HU-OSA-300-2-1, Subject Files relating to the Bloc, 1962-1982, container no. 14, U.S. changing relations with East Europe feliratú dokumentum, p. 2.

mai események nélkül, de azért úgy, hogy a kelet-európai népek elkezdjék visszaszerezni saját identitásukat. [...] Folytatni fogjuk a hidak építését az öblön keresztül, amely elválaszt minket Kelet-Európától. A gazdaság, a szellemi kapcsolatok, a látogatások és a humanitárius segély lesznek ezek a hidak” – jelentette ki, nem riadva vissza bizonyos hangzatos szlogenektől sem, amikor a közép-kelet-európai kapcsolatok bővítésének okairól beszélt: „Az első [ok], hogy új kapcsolatokat alakítsunk ki azon országokkal, amelyek fokozott függetlenségre törekszenek [...] Másodszor, hogy felnyissuk egy új generáció értelmét a nyugati civilizációnak azon értékei és céljai iránt, amelyekből [az új kelet-európai generációk] származnak és amelyekhez tartoznak. A harmadik, hogy szabadabb mozgásteret biztosítsunk a jogos nemzeti büszkeség hatalmas erőinek, mivel ez a legerősebb gátja annak, hogy bármely állam uralkodjon egy másik fölött. Negyedszer, annak a demonstrálása, hogy Kelet-Európa számára az érdekek és a fejlődés ígérete a Nyugattal folytatott szélesebb kapcsolatokon nyugszik.”⁶⁴⁵

A néhai Marshall tábornok szimbolikus árnyékában elmondott magabiztos beszédnek („A kapcsolatok Amerika és Nyugat-Európa között olyan erőssé és magabiztossá váltak, hogy ma már inkább a remény, mint az ellenségeskedés irányába teszünk lépéseket, a félelmet pedig felváltották a mutatkozó lehetőségek”) több eleme is arra utal, hogy L. B. Johnson nemcsak hogy folytatni akarta régebbi elődei (Truman, Eisenhower) Európa-politikáját, hanem Kennedyhez híven fokozott figyelemmel és átgondoltan kívánta folytatni azt. Határozottan erre mutatnak 1964 első felében tett intézkedései: az Európa-politikáért felelős tudóscsoport felállítása (1964. február), külügyminiszter-helyettesének kilencpontos Kelet-Európa-programja és a Tyler-nyilatkozat (mindkettő 1964 márciusában). Ezenkívül nagy jelentőséget kell tulajdonítanunk annak a ténynek, hogy ez a Kelet-Európa-beszéd éppen 1964. május 23-án hangzott el – egyetlen nappal

⁶⁴⁵ May 23, 1964: HU-OSA-300-2-1, Subject Files relating to the Bloc, 1962–1982, container no. 14, LBJ: Seek increased ties with bloc feliratú dokumentum, 1. és 2. fólió.

azután, hogy Johnson a Michigani Egyetemen elmondta az ún. Great Society című beszédét, elnökségének legemlékezetesebb és legambíciózusabb belügyi politikai programját.

Amint a fenti forrásokban is olvasható, a „nemzet” és annak különféle szerkezetei⁶⁴⁶ kitüntetett szereppel bírtak az amerikai legfelső külügyi irányítás szótárában. A „nacionalizmus látható éledésének” gondolata⁶⁴⁷ az összes vonatkozó SZER-elemzésben megelőzi a romló gazdasági helyzetre, a fiatalok szemléletbeli változásaira vagy a vallásüldözésre tett utalásokat. Összességében a Johnson-adminisztráció 1963–1964-ben ugyanolyan bátorsággal tekintett Kelet-Európára, amilyen bátorsággal egy ugyanebben a témában írt kongresszusi jelentés fogalmazott:

„Hruscsov elfogadó magatartása a szocializmushoz vezető »nemzeti utak« lehetőségéről ajtókat nyitott a nacionalizmus látható éledése előtt a szovjet blokkban. A nacionalizmus erősödő hatása tükröződik: a különféle gazdaságpolitikákban, amelyeket a kelet-európai országok követnek; abban, ahogy a kelet-európai rezsimek szuverén egyenlőséget igényelnek; a blokkon belüli rivalizáció növekvő számában; továbbá a sokáig elnyomott helyi viszályok és ellenségeskedések újjáéledésében. A nacionalizmus tovább mélyítette a repedéseket a kommunista tömb falán.”⁶⁴⁸

Időnként még ennél is bátrabb volt a retorika. Walt Rostow, a külügyminisztérium vezető politikai tervezője 1964 júniusában arról beszélt, hogy az USA-nak a térségben „konstruktívan együtt kell működnie a nacionalizmus és a liberalizmus feltörekvő erőivel”, egyben arra hívott fel elhamarkodottan, hogy „segítsünk bevégezni

⁶⁴⁶ A. Harrimannál: *national diversity, national conciliation, national autonomy, national independence, national identity, national interests*; LBJ-nál: *powerful forces of legitimate national pride*.

⁶⁴⁷ „Visible resurgence of nationalism.” June 1, 1964: HU-OSA-300-2-1, Subject Files relating to the Bloc, 1962–1982, container no. 14, Excerpts – Congressional report on East Europe, felíratú dokumentum, p. 1.

⁶⁴⁸ June 1, 1964: HU-OSA-300-2-1, Subject Files relating to the Bloc, 1962–1982, container no. 14, Excerpts – Congressional report on East Europe, felíratú dokumentum, p. 1.

- békés eszközökkel és ha lehetséges - azt a kommunizmust, amelyet eddig ismertünk”⁶⁴⁹

A SZER belső elemzéseiből ítélve a johnsoni külpolitika több szempontból is rosszul értékelte a kelet-európai nacionalizmusok jelentőségét. Alapvetően nem világos, hogyan képzelték el a nemzeti identitás viszonyát az internacionalista kommunizmus kontextusában. Hogy e bonyolult problémából csupán két kérdést emeljünk ki: Vajon érzékelték-e Washingtonban a kelet-európai nacionalizmusok létezését a kommunizmuson belül, amiként erre több kommunista rendszer, köztük éppen Csehszlovákiaé volt a jellemző példa, vagy azt feltételezték, hogy a nacionalizmus eleve csak antikommunista lehet?

A SZER elemzőosztályának forrásai alapján a Johnson-adminisztráció Kelet-Európát illető doktrínája a G. F. Kennan által a hidegháború legelején megfogalmazott elveken alapult, amit változó mértékben ugyan, de 1989-ig az összes elnök elfogadott. Főleg Kennannak arra az alaptételére lehet gondolni, hogy a hidegháborút lehetőleg békés eszközökkel kell megvívni, s hogy ezek között is kiemelt szerepe van a nyugati életmód, életforma és fogyasztás mint kívánatos példák hangsúlyozásának a kelet-európai lakosok felé. A Harriman-tervezet hetedik pontja pontosan azt a jellegzetes containment-ideát fogalmazta meg, amelyet Kennan egyik legtartósabbnak bizonyult „ötlete”, a SZER is évtizedeken keresztül sugallt: ti. a nyugati gazdaság csábító példáját a hiánygazdaságot naponta megtapasztaló tömegeknek.

Azonban sem Johnson elnök tanácsadói, sem a SZER elemzői nem számoltak azzal, hogy a kennani elképzelés időközben sokat veszített erejéből. Nem bizonyult teljes tévedésnek, de hiányzott belőle egy fontos tényező, nevezetesen a kommunista országokon belüli belső pozitív változás mint szempont. Sem Kennan, sem Johnson nem látta a kommunista társadalmakban kifejlődött ilyen-olyan modus vivendiket, és ebből eredően Kennan a „rab népek” nyugati jólét iránti vágyát, Johnson pedig a na-

⁶⁴⁹ June 5, 1964: HU-OSA-300-2-1, Subject Files relating to the Bloc, 1962-1982, container no. 14, Rostow on communism, feliratú dokumentum, p. 1.

cionalizmus szerepét értékelte túl. A blokkországok által felmutatott relatív fejlődés nem kevésbé az önkényuralmi eszközök által kikényszerített társadalmi apátia miatt az 1960-as évekre a kommunista országokban tényleg kialakult egy *modus vivendi*, amelynek figyelmen kívül hagyása hibás konklúziókhhoz vezetett. Egy 1964. júniusi kongresszusi jelentés egyenesen így áltatta az amerikai politikusokat:

„A változás folyamata fokozatosan átalakítja az életmódot és a politikai kapcsolatok struktúráját a szovjet blokkban. A változások látható megnyilvánulásai megtalálhatók a térség irodalmában, művészetében, a gazdasági, politikai és ideológiai ügyek hivatalos megközelítésében. Sok szempontból a változások romboló hatása miatt a kommunista rendszer ma a zűrzavar, valamint az egység és konfliktus egymáshoz feszülő erői színterének látszik.”⁶⁵⁰

Néha viszont rossz kiindulási alaptól is lehetséges helyes következtetést levonni. A Johnson elnök környezetében működő stratégiának, Walt Rostownak ez sikerült, amikor megjósolta az 1989 után újjáalakuló kelet-európai demokráciák minőségét:

„Nem várom, hogy a kifejlődő demokráciák ugyanolyanok legyenek, mint az USA-é vagy a nyugat-európai államoké. De azt várom, hogy az emberek modern társadalmat alkotnak, amelyek megfelelnek az ő saját demokratikus normáiknak.”⁶⁵¹

A SZER által feldolgozott tanácsadói vélemények tükrében Johnson elnök kettős politikát folytatott Kelet-Európa irányában. Egyfelől belátta, hogy a kubai válság után parancsoló törvénnyé vált a szovjet-amerikai kapcsolatok kiegyensúlyozottságának a fontossága, az európai status quo betartására való törekvés. Másfelől deklaráltan a trumani feltartóztatáson alapuló lassú, foko-

⁶⁵⁰ June 1, 1964: HU-OSA-300-2-1, Subject Files relating to the Bloc, 1962–1982, container no. 14, Excerpts – Congressional report on East Europe, feliratú dokumentum, p. 1.

⁶⁵¹ June 5, 1964: HU-OSA-300-2-1, Subject Files relating to the Bloc, 1962–1982, container no. 14, Rostow on communism, feliratú dokumentum, p. 3. Eugen V. Rostow egyes csehszlovák kapcsolatairól ld. Michálek, Slavomír: *Rok 1968 a Československo – postoj USA, Západu a OSN*. Historický ústav SAV, Bratislav 2008, főleg p. 61.

zatos, csalogató és feltétlenül békés átalakulást szorgalmazta, ami viszont nyilvánvalóan a status quo megbontására irányult. Ezt az ellentmondásosságot (kétkulacsosságot?) mi sem tükrözi jobban, mint hogy Kennan eredeti koncepciója szerint a feltartóztatás passzív külpolitikát igényelt az USA oldaláról. A jelek szerint Johnson eltökélte, hogy változtat ezen: „Az USA politikája nem marad passzív” – szögezte le állásfoglalásának ötödik pontjában Harriman külügyminiszter-helyettes, s ez már önmagában el-
lentmondott a containmentnek.

A felismerés, hogy a nemzetközi kommunista mozgalom nem alkot egységes tömböt, természetesen nem az 1960-as években született; a „repedések” stratégiai felhasználóságáról már 1948-ban küldött jelentéseket a CIA, illetve a Policy Planning Staff és a Nemzetbiztonsági Tanács is fogalmazott meg állásfoglalásokat.⁶⁵² Le kell szögezni azonban, hogy ennek gyakorlati megvalósítása mindig is következtelenül és inkább csak tessék-lássék folyt. Ebben az értelemben a Johnson-adminisztráció progresszívnek mutatkozott, mert a kelet-európai országok irányában javasolt „rugalmasság”, valamint „természetes és nemzeti különféleségek” hangsúlyozásával mind a Goldman-bizottság, mind a Harriman-program épp arra tettek kísérletet, hogy a differenciáló külpolitika tényleges gyakorlattá váljon az USA számára a kommunista országok tekintetében. Annak a meghatározásnak, ahogy Ernst Kux értelmezte a détente-t, ti. a konfrontáció Európában való megszüntetésének eszközeként,⁶⁵³ Johnson külpolitikája csak részben felelt meg. Az ő esetében amerikai oldalról a détente-nak egy korai és sajátos értelmezéséről van szó, amely megengedte a konfrontáció egy speciális fajtáját, a kelet-európai országok különbségeinek nyilvánvalóan a Szovjetunió kárára való kiaknázását. A „békés feltartóztatáshoz” szervesen kapcsolódó „békés ékverés” doktrínája Johnson után kódolódott be a containmentbe, s maradt ott tartósan. Akár a Kelet-Erőpában ti-

⁶⁵² Mezei Géza: *Európa kettészakítása és a kétpólusú nemzetközi rend születése*. Új Mandátum Könyvkiadó, 2001, pp. 357–359.

⁶⁵³ Kux, Ernst: *Growing Tension in Eastern Europe. Problems of Communism*. March–April 1980, p. 21.

tokban terjesztett nyugati könyveket,⁶⁵⁴ akár az 1975-ös helsinki folyamat összeurópai dimenzióit nézzük, a „békés ékverés” egyes állomásait láthatjuk.

Hogyan alakult volna az USA Kelet-Európa-politikája, ha 1964 második felétől nem történnek világtörténelmi jelentőségű változások az USA-ban? Amilyen értelemben és amilyen magas politikai szinteken foglalkozott Kelet-Európával elnökségének első hét hónapja alatt, az kétségtelenné teszi, hogy Johnson 1963–1964-ben folytatni akarta elődei külpolitikai irányvonalát. 1964 augusztusában azonban a vietnami háború előcsatározásának számító Tonkin-incidens, 1965-től az egyre szélesedő vietnami háború, 1967 júniusában a hatnapos közel-keleti háború kötötte le a figyelmet. De a johnsoni éra belpolitikai szempontból sem tekinthető unalmasnak: elnöksége alatt legalább három exponált politikai merénylet történt az országban (Malcom X, Martin Luther King, Robert F. Kennedy). A johnsoni adminisztráció figyelme 1964 közepén elterelődött Kelet-Európáról, és az elnök figyelme az 1964 őszi elnökválasztás után már soha nem tért vissza oda: az eszkalálódó események teljesen háttérbe szorították Európát általában, pláne annak keleti felét.

Washington intenzívebb figyelme Kelet-Európára legközelebb az 1968-as csehszlovák eseményekkor tért vissza. 1968-ban egyfelől igazolódni látszott a statégáknak a nacionalizmus hatásairól korábban leírt véleménye (mind csehszlovák–szovjet, mind csehszlovák–magyar relációban), másfelől a külügyminisztérium beavatkozás elleni lanyha tilakozása már a fokozatosan kiteljesedő nagyhatalmi détente szellemében fogalmazódott. Ez a (szovjet részről már korábban is érzékelt) határozatlanság az egyik magyarázata a szovjet vezetők korabeli túlradó magabiztosságának, amit Kovács Imre prágai magyar nagykövet Kádár Jánosnak 1968. augusztus 31-én írt szigorúan bizalmas jelentéséből is kiolvashatunk: „[Bohumil] Šimon [a prágai kommunista pártbizottság első titkára] szerint Brezsnyev a letartóztatott csehszlovák vezetők [Ol-

⁶⁵⁴ Alfred Reisch: *The West's Secret Plan for the Mind: Book Distribution to East Europe during the Cold War*. Woodrow Wilson International History Project, February 06, 2008.

dřich Černík, Alexander Dubček, Jozef Smrkovský, František Kriegel] mindegyikével hasonló stílusban és módszerekkel beszélt. Külön beszéltek velük PB-tagok s magas rangú katonai vezetők. Ezen beszélgetések során kategorikusan leszögezték, hogy a szovjet vezetés kész a legvégsőig elmenni, nem riad vissza semmitől, kész fegyverrel letörni mindenfajta csehszlovák ellenállást, még akkor is, ha utána úgy kell betelepíteni az országot. Leszögezték, hogy ehhez a térséghez nekik stratégiai érdekük fűződik, éppen ezért soha nem fogják feladni. Tudomásukra hozták, hogy a csehszlovák vezetők nem várhatnak semmiféle hatékony segítséget a nemzetközi munkásmozgalomtól, mert sokkal nagyobb térről van szó, mintsem hogy azt a szovjet vezetés figyelembe vegye. Tudomásukra hozták azt is, hogy a Szovjetunió Csehszlovákiával kapcsolatos lépéséről tájékoztatta az Egyesült Államokat is, s hallgatólagos megegyezés jött létre, hogy az amerikaiak nem fognak ebbe beleavatkozni, tiszteletben tartják a Szovjetunió érdekeit ebben a térségben.”⁶⁵⁵

1956-tal ellentétben Csehszlovákiában szó sem volt sem előzetes nyugati provokációról, sem utólagos nyugati beavatkozásról. Az ENSZ- és a biztonsági tanácsbeli tiltakozások is sokkal hamarabb elhaltak, mint a magyar forradalom esetében. Johnson elnök ugyan lemondta találkozóját Brezsnyevvel, de a nagyhatalmi kapcsolatok – pl. a fegyverkorlátozási megállapodások terén – néhány éven belül rendeződtek. Sőt, mivel amerikai felfogás szerint a Varsói Szerződés országainak Szovjetunió által vezetett beavatkozását koncepcionálisan nem területszerzésnek, hanem *területvédelemnek* fogták fel, Csehszlovákia 1968-as sorsa még érvet is szolgáltatott a hadi kiadások csökkentéséhez. A kooperatív szembenállást felváltotta a legklasszikusabb dētente, vagy (Kelet-Európa szempontjából) a nagyhatalmak magukévé tették a békés egymás mellett élés legcicnikusabb értelmezését.

* * *

⁶⁵⁵ T. Varga György: „*Nemkvánatos nemzeti egység.*” *Források a Csehszlovákia 1968. évi megszállását követő napok eseményeiről.* www.archiv-net.hu [2007. 12. 2.].

Mivel a nacionalizmust a SZER műsoraiban (befelé és kifelé is) kezelni kellett, ennek a legbejáratottabb útja az volt, hogy a kelet-európaiak nemzeti érzéseit a műsorokban nem önmagában és önmagáért tálalták, hanem valamilyen egyéb emberi alapértékhez kötötték. A nemzeti/nemzetiségi kérdés, a bármely nemzethez való tartozás a SZER amerikai menedzsmentje szerint egyébként is alapvető emberi jog volt, ezért ők mint ilyenre figyeltek. Ennek a gondolatmenetnek és értékrendnek megfelelően voltak hallhatók olyan műsorok a SZER-ben, amelyekben a „nemzeti szabadság” elvont fogalma a „munkahelyi demokráciában”, a „szólásszabadságban” vagy éppen a „vallásszabadságban” öltött konkrét testet.

A külügyminisztériummal karöltve a SZER viszonylag következetesen különbséget tett a kommunista országok kormánya és lakosai között (government – peoples), és bizonyos földrajzi határproblémákat folyamatosan kritikával illetett. Ez utóbbi érdekében pl. az NCFE és a SZER kiadványai rendszeresen olyan Kelet-Európa-térképeket közöltek, amelyek nem voltak teljes összhangban a térség politikai és geográfiai valóságával. Az egyik ilyen példa a News from behind the Iron Curtain című SZER-kiadvány, amelynek ötvenes évekbeli példányaiban a térképeken úgy voltak bejelölve a balti államok, mintha önálló politikai területek lettek volna; Lengyelország második világháború előtti határai; Kárpátalja körvonala mintha még mindig Csehszlovákiához tartozott volna; a Romániától Szovjetunióhoz csatolt keleti területek; sőt egy időben Ausztriának a Vörös Hadsereg által 1955-ig megszállt keleti területei is. A hatvanas évekre a térkép némileg változott ugyan (pl. Ausztria egyszínűvé vált), ám bizonyos jelenségek képi megjelenítéséhez, pl. ahhoz, hogy a térképen nem lehetett „GDR”, csak „Germany” felirat, a SZER-kiadvány mindvégig ragaszkodott. Hasonlóképpen a SZER belső elemzései Csehszlovákia vonatkozásában következetesen megkülönböztették és alkalmazták az ország történelmi régióit: Csehországot (Bohemia), Morvaországot (Moravia) és Szlovákiát.⁶⁵⁶

⁶⁵⁶ September 1965: HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Audience Research, container no. 1. Audience mail feliratú irat, pp. 3–4.; ill. August 1979: HU-OSA-300-6-2 RFE/RL East European Area Audience and Opinion Research, container no. 4. Listening to western radio in East Europe feliratú irat, p. 4.

A Nemzetbiztonsági Tanács NSC 174 jelzetű 1953-as irányelve szerint az USA-nak azért kellett támogatnia a „nemzeti érzelme-
ket” (national sentiment) a térségben, mert ezek a szovjet típusú
nagyhatalmi szándékok ellentézisei. Ebben az értelemben az
USA kormánya „nemzeti” fogalmon az „állami függetlenséget”
(national independence) értette.⁶⁵⁷ Minden látványos külsőség el-
lenére a SZER elemzéseiben is a „nemzeti” egy generális jelen-
tésű, vagyis a helyi árnyalatokat csak kismértékben észlelő
fogalom volt, amely nagyjából mindent jelentett, ami nem volt
azonos a szovjet típusú vagy kommunista identitással. Ez azon-
ban nem meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy a rádió háttér-
ben álló amerikai külügyminisztérium önmaga is roppant
bizonytalan volt a „nemzet” megítélésében. Az USA ugyanis el-
mulasztott felvetni bizonyos alapvető kérdéseket ahhoz, hogy a
nacionalizmust valóban saját Kelet-Európa-politikájának funda-
mentumává tehesse. Képes-e a nacionalizmus automatikusan el-
őidézni a kommunista rezsimok bukását? Van-e különbség az
egyes nemzetek nacionalizmusa, annak fejlődési szintje vagy jel-
lege között? Továbbá: A nacionalizmus csupán átmeneti taktikai
eszköz-e a kommunizmus megbuktatásában, vagy tartós tényez-
őként a későbbiekben is működni fog? Mi lesz vele a kommu-
nizmus bukása után? A konszolidációt vagy a feszültségeket
fogja-e erősíteni? stb.

Az USA külpolitikája minden hangzatos retorika ellenére mind-
végig adós maradt a válasszal, hogy mit értettek Washingtonban
„kelet-európai nemzeti identitás”-on, miért kötötték össze a „nem-
zeti érdekek és emberi szükségletek” fogalompárt, és hogy ké-
szek voltak-e fölládozni egyiket a másikért. Bizonyos szinten nem
lehet kárhoztatni a washingtoni stratégiákat, hiszen számos kér-
désre csak Kelet-Európa 1989-es változásai adtak választ, és ezek
egyike-másika valóban váratlan fordulatokat hozott. Az pedig,
hogy az USA-ban nem modellezték a fenti kérdéseket, abból is
tudható, hogy amikor 1989-től a nacionalizmus reális problémává

⁶⁵⁷ Borhi, László: *Containment, Rollback, Liberation or Inaction? The US and Hungary in the 1950s*. *Journal of Cold War Studies*, Volume 1, Issue 3, 1999, p. 73., 81., 99.

vált, az egyetlen szuperhatalomnak nem voltak rá adekvát válsza. Így az az egyetlen út maradt, hogy az USA külügyminisztériumának felfogásában a nacionalizmus mint külpolitikai irány aszerint változott, hogy a nagyhatalom a mindenkori helyzetek válságában vagy stabilizálásában volt-e érdekelt. Ez a haszonelvű politika komplex módon a détente-politika mintaszerű dokumentumában, a helsinki záróokmányban testesült meg s hatott vissza a rádió műsoraira is. A nacionalizmus egyébként végül fontos tényezőnek bizonyult az 1989 körüli rendszerváltásokban. Ahogy Jean-Christophe Romer fogalmaz:

„Közép-Európában a nemzeti érzés kifejeződése lényegesen hozzájárult a kommunista rendszerek bukásához. [...] A nemzet-hez tartozás tudata döntő mértékben hozzájárult a közép-európai gazdasági, politikai és társadalmi reformok sikeréhez. [...] Létezett egy mindenki által osztott politikai projekt: az Európához való visszatérés.”⁶⁵⁸

⁶⁵⁸ Romer, Jean-Christophe: *Oroszország – állam és nemzeti identitás*. Rubicon, 2002, pp. 9–10., 74.

Hallgatói telefonok a SZER csehszlovák szerkesztőségébe 1985–1986-ban

„Az élet a létező szocializmusban annyit sem ér, mint egy leszakadt gomb.”

A Szabad Európa Rádió csehszlovák anyagai között érdekes helyet foglalnak el azok a telefonhívások, amelyek a csehszlovák szerkesztőség müncheni üzenetrögzítőjére érkeztek 1985 és 1989 között.⁶⁵⁹

A Vytočili jste číslo Svobodné Evropy (Ön a Szabad Európa számát hívta, You Dialled the RFE Number) című program 1985. augusztus közepén indult, és hármast ért célba. Először is illeszkedett a SZER műsorszolgáltatói stratégiájához, melynek értelmében mint egy a nyugati rádiós piacon működő sok adó közül, a SZER is igényelte a hallgatói visszajelzéseket. Másodsorban a telefonszolgálat és a ráépülő műsorok: kívánságteljesítések, kérdések megválaszolása, hangüzenetek közvetítése stb. egészen konkrétan megtestesítették a mediális hidegháborút. A rádió ugyanis addig egyirányúan, nyugatról keletre segített leküzdeni az ideológia korlátokat, vagyis azt, hogy Csehszlovákia állampolgárai nem utazhattak szabadon Nyugatra, nem olvashattak nyugati lapokat, nem nézhettek nyugati tévéket stb. A gyors és modern kommunikációs eszköznek számító telefon immár visszafelé, Csehszlovákia irányából törte meg a kommuni-

⁶⁵⁹ A fejezet az Open Society Archives alábbi fondjai alapján készült: HU OSA 300-30-29, Fond 300: Records of RFE/RL Research Institute, Subfond 30: Czechoslovak Unit. Series 29: Telephone Calls to the Czechoslovak Desk 1985–1989, container no. 1., ill. HU OSA 300-30-20, RFE/RL Research Institute, Telephone Calls to the Czechoslovak Desk 1985–1989, container no. 1. Mivel a hívások, a hallgatói reakciók különösen a műsor indulásakor tűntek újdonságnak és érdekesnek, ezért a jelen tanulmány a program első fél évére, az 1985. augusztus és 1986. február közti hívásokra koncentrál. Az itt feldolgozott levéltári anyagokban a legelső szövegátírat dátuma 1985. augusztus 19., az utolsóé 1986. február 11.

kációs izoláltságot, s tett lehetővé egy másik irányú és más tartalmú kommunikációt. A szolgáltatásban harmadsorban bizonyos politikai bomlasztási szándék is megnyilvánult.

A Vytočili jste číslo Svobodné Evropy nem előzmények nélküli műsor volt. 1977 márciusában a súlyos romániai földrengés során a SZER egyszer már bevezette a telefonos üzenetek lehetőségét, amit Romániából lehetett hívni. Másodszor az 1981 végi lengyelországi szükségállapot alatt hagyhattak (főleg a nyugat-európai hallgatók) üzeneteket a 49-89-21-020-as számon, amelyeket a rádió hullámhosszai továbbítottak a telefon- és telex-szolgáltatások terén megbénult Lengyelországba. Az 1985-ös csehszlovák telefonszolgálat azonban mindkét korábbinál interaktívabb volt, mert a romániai földrengéshez képest 1985-re sokkal több embernek volt lehetősége Münchenbe telefonálni, a szükségállapot alatt pedig Lengyelországból nem is lehetett hívni.⁶⁶⁰

A telefonszolgálat része volt annak a technikai modernizációnak, amely az 1981-es Carlos-féle robbantás után s még inkább az 1983-as költségvetési évvel kezdődött. A megemelt költségvetés összefüggött a reagani új időkkel, illetve a kormány SZER-rel kapcsolatos álláspontjának átértékelésével. Jellemző, hogy az 1981-es robbantásos merényletet a rádió amerikai menedzsmenete újabb költségvetési növekmény igénylésére használta, s az így szerzett pénz nagy részben a müncheni épület modernizációjába, sok addig halogatott korszerűsítés megvalósításába fektette. Négy adótorony felújítása mellett ekkor újították fel a stúdiókat, és több technikai újdonságot is beszereltek, amelyek főleg ahhoz kellettek, hogy a SZER sikerrel vegye fel a harcot az erősen zavart rövidhullámú közegben. W. A. Buell szerint – aki az 1980-as években volt az RFE/RL US Operations igazgatóhelyettese – a munkatársak hangulata szempontjából sokat jelentett, hogy ekkoriban újrafestették a belső tereket, és újrabútorozták a teljes müncheni épületet. A technikai modernizáció részeként 1986 végétől (előbb próbaidőben, majd rendszereszerűen) működni kezdett a szerkesztőségek számítógépes rendszere, amihez kapcsolódva 1985

⁶⁶⁰ St Petersburg Times, December 26, 1981, p. 7.

októberétől mintegy kétszáz új állás létesült a müncheni stúdióban. Becslések szerint ez alatt a három-négy év alatt kb. 100 millió dollár pluszpénzt költöttek a felújításokra,⁶⁶¹ ami megfelelt a két adó égvéyes teljes költségvetésének.

A csehszlovák telefonos műsor e kívül-belül megújult körülmények között indult. A szerkesztőség 1985 nyarán szervezte meg Zdeněk Šedivý főnöksége alatt, hogy Csehszlovákiából hívni lehessen a 49 előhívószám után a 89-2102-659-es müncheni telefonszámot. A szám, illetve az üzenetrögzítő éjjel-nappal hívható volt, az elhangzottakat kazetta rögzítette. A hallgatók a sípszó után kb. két perc terjedelemben mondhatták el kommentárjaikat és/vagy kérdezhettek.

Minden egyes hívást eredeti nyelven, többé-kevésbé szó szerint gépelték. Az átírók a szerkesztőség cseh és szlovák gépírónői voltak, akik mindent következetesen leírtak, amit hallottak a szalagokról: azt is, amikor csak valaki belekiáltott vagy szuszogott a kagylóba, de a legocsmányabb káromkodásokat is szó szerint. A gépelt változat fejlécén szerepelt a program címe (Vytočili jste číslo Svobodné Evropy), a felvétel dátuma, a margón pedig megjelölték a magnószalag számát. A gépíró(nő)k anyanyelvére utal, hogy sokszor részben csehül írtak át teljesen nyilvánvalóan szlovák hallgatótól érkezett telefonokat is. A gépelők háromféle kiegészítő jelzéssel látták el a szöveget. A nem vagy nem tisztán értett szavakat kérdőjellel jelölték meg, mint pl. „Az énekes Freddie Mercury utolsó slágere (?)”. Szavakkal leírták a rögzített hanganyag nem verbális részeit, mint pl. „nevetés”, továbbá rögzítették a telefonkapcsolat zavaró momentumait, mint pl. „megszakadt” vagy „érthetetlen”. Ezenkívül följegyezték, ha a hang alapján következtetni lehetett a hívók kiletére vagy számára: pl. „Néhány lány, valószínűleg fiatalok”; „másik hang”; vagy ha a hívás többször megismétlődött, mint pl. „Ez a hívás még kétszer megismétlődött.” A gépelők végül aláhúzták azokat a szövegrészeket, amire szerintük a szerkesztőségnek reagálnia kellett. Ezek között az első olvasatkor

⁶⁶¹ Short, Kenneth R. M. (ed.): *Western Broadcasting over the Iron Curtain*. Croom Helm, London & Sydney, 1986, pp. 71–72.

aláhúzott szavak és mondatok között a szerkesztőségnek szánt köszönetet éppúgy találunk, mint politikailag érzékeny dolgokat.

Ha sok hívás érkezett, azokat naponta többször is átgépezték, és ilyenkor följegyezték a legépelés pontos óráját. Az elhangzó anyagot és a betűhű átíratot a SZER magas beosztású tagjai, mint pl. George R. Urban igazgató és Zdeněk Šedivý, a csehszlovák szerkesztőség főnöke automatikusan megkapták, a többieknek kérésre kiadták. A teljes legépezt szöveget először a felelős szerkesztők olvasták, akik a lényegesnek ítélt részeket pirossal megjelölték. E kiemelt cseh és szlovák szövegekből angol nyelvű rövidített kivonat készült.

Tartalmi-tematikai értelemben a telefonok meglehetősen egyes képet mutatnak. A hívások között alapvetően hallgatói reflexiókat találunk a SZER műsoraira, valamint kéréseket és kérdéseket a kül- és belpolitikáról, a Csehszlovákián kívüli életről, az emigrációról stb. Viszonylag nagyszámú hívás vonatkozik a fiatalok életére, ellenben ritka a vallási tematika.

A telefonoknak nemcsak a tartalmuk, hanem a hangnemük is tanulságos. Érdekes megfigyelni az írásban rögzített szövegek beszélő szándéka szerinti modalitását, pontosabban a téma és a hangmen közötti összefüggést. Ez azt jelenti, hogy amíg a politikai témákhoz a hallgatók hozzászólni szerettek, tehát kommentárt fűztek hozzájuk, addig a sportra és popzenére vonatkozólag inkább kérdéseket tettek föl és kértek. Mosolyt fakasztóak a bekibálások: „Life is life!”, „Csak kipróbáltam, tényleg működik-e”, a kétségbeesett sóhajok és figyelmeztetések: „Nagy sz..ban vagyunk, segítség!”, „Védekezzetek a mocskos, szörnyű és masszív szovjet propaganda ellen!”, sőt konkrét pénzkérések. Nagyon lehangolóak az átíratokban olvasható frusztrált, nem ritkán ocsmány káromkodások, valamint egyes nyilvánvalóan mentálisan zavart emberek üzenetei. Ez utóbbira példa annak a szlovák embernek a többszöri telefonja, aki egy szuszra szidta a SZER-t, propagálta a Slovenská ľudová strana nevű pártot, ócsárolta a magyarokat, valamint ontotta magából a képtelenségeket:

„Itt a Szlovák Néppárt, az illegálisban lévő szlovák nemzet pártja, amely az idegen hatalom ellen harcol Szlovákiában. [...] A történelemben csak hat évünk volt, amikor a szlovák nemzet ha-

misíatlan történelmét tanulhattuk. A magyarok semmit sem engedtek, és a magyar irredenta a Szabad Európában sértegeti a szlovák nemzetet.”

„Azt kérdezem maguktól, milyen szerepet játszott Edvard Beneš ötven évvel ezelőtt az angol király londoni koronázásakor, amikor igaztalanul megvádolta Tuchacsevszkij marsallt, hogy az együttműködik az orosz emigrációval.”

A betelefonálóknak voltak vissza-visszatérő témáik, de értelemszerűen leginkább az éppen aktuális eseményekre reagáltak. Az állandó politikai témák élén 1968 állt. Ide sorolhatók a reformer Alexander Dubčekre és a normalizátor Gustáv Husákra vonatkozó megjegyzések és kérdések: „Szeretném megkérdezni, mi van Dubčekkel. Nálunk nem hallani róla semmit.”; „Szeretnék Husák életéről hallani, mit csinál, hogyan él.” A SZER megemlékező műsoraira reagálva sokakat foglalkoztatott – 1985 augusztusában vagyunk – 1968 emlékezete, köztük olyanokat is, akik nem voltak közvetlen résztvevők: „Én a 68-as eseményeket csak mint kisfiú éltem meg, és ezért most a 21-e körüli napokban különösen intenzíven hallgattam a rádiójukat.”; „Szeretném önöket biztosítani, hogy számomra 1968 nem csupán halott múlt.”

A másik rendszeresen ismétlődő nagy téma a helsinki konferencia és a Charta 77, annak nyilvánvaló jeleként, hogy a rádió tudatosan tematizálta és napirenden tartotta az EBESZ-zárónyilatkozat 1975-ös aláírásának 10. évfordulóját:

„Javaslom, hogy rendszeresen közöljenek információkat a Chartáról. Nagyon hasznos volna egy rovat a botrányokról, valamint arról, hogyan élnek vissza hatalmukkal a pártfunkcionáriusok, és hogy milyen erkölcstelen életet élnek.”

A nyugati hallgatók egészen konkrét kérésekkel jelentkeztek: „Uraim, az a kérésem volna, el tudná-e küldeni nekem Václav Havelnek azt a levelét, amit júliusban az amszterdami békekongresszusra küldött. A címem: Karel Horský, Obach 5, 8712 Stafa, Svájcímű” A cseh és szlovák hallgatók inkább reflexiókat közöltek ugyanezekre a hírekre: „Javaslom, hogy rendszeresen közöljenek információkat a Chartáról.”; „Szorítunk a chartásoknak, ők ennek a földnek a sója.”; „Nem láthatom a [disszidens] testvéreimet, mert az az országunk védelmével, biztonságával és belső rendjé-

vel ütközne. Ez egy konkrét bizonyíték arra, hogy nálunk több mint tíz éve hogyan valósul meg a helsinki konferencia.”

Az 1968-ra és a helsinki zárónyilatkozatra tett megjegyzések után következnek a különféle egyéb politikai eseményekre tett utalások. A csehszlovákiai hallgatók roppant változatosan reflektáltak a rádió híreire. A gazdaságra: „Meg lehet-e ítélni államunk gazdasági teljesítménye alapján, hogy ez a rezsím még meddig lehet hatalmon, vagy esetleg mikor bukik meg?”; „Van-e fagyálló a csehszlovák bokrokban?” Vallási témákra: „Szeretnék részleteket megtudni Velehradról.”⁶⁶²; „A [bécsi] Szent István-dómból közvetített miséket szeretem a legjobban.”; „Szeretnék köszönetet mondani a buzdító prédikációért [...], hogy imádkozik minden vasárnap. [...] Ma kilenckor Dubnicán temetés lesz, meghalt Čakának páter.” A közbiztonságra: „A legforróbb üdvözlés a zólyomi lakosoktól, olyan emberektől, akik rosszabb helyzetben vannak, mint a koncentrációs táborok lakói voltak Hitler alatt.” Ritkán a környezetszennyezésre: „A hír az észak-csehországi Ústí nad Labemben történt környezetszennyezésről szól.” A külpolitikai témák között fölbukkan a fekete emberjogi mozgalom: „Igaz-e, hogy a feketéket terrorizálják és lőnek rájuk, ahogy itt mondják?” Az USA külpolitikája: „Miért nem csatlakozik az USA a szovjet atomkísérlet-moratóriumhoz?” A terrorizmus: „Tudnának-e mondani valamit az olaszországi Vörös Brigádokról?”, valamint a munkanélküliség, úrhajózás stb.: „Munkanélküliség Nyugaton. Információk az úrhajózásról, és különféle rakétamotorokról.”

A beérkező telefonokat a belpolitikai témák uralták, tartalmuk politikai értelemben vett legjellemzőbb rétege pedig a kommunista rendszer burkolt vagy nyílt kritikája volt. Sokan azzal a kéréssel fordultak a müncheni rádióhoz, segítsen nekik elhagyni az országot, vagy ahogy akkoriban mondták, disszidálhassanak:

„Azzal a kéréssel fordulok önökhöz mint utolsó lehetőséghez, lehetőségük szerint segítsenek, hogy emigrálni tudjak a Csehszlovák Szocialista Köztársaságból. A rezsím folyamatosan üldöz engem és a feleségemet, mivel nem értünk egyet a kommunizmussal. Az

⁶⁶² Velehrad: falu Csehországban Uherské Hradiště mellett; ismert kegy- és zarándokhely volt a kommunizmus alatt is.

önök bármely feltételét elfogadjuk. Válaszukat ma, augusztus 20-án fogom várni 21 és 22 óra között, amikor az adás viszonylag jól hallható, Rozmárín jeligré.”

„Két fiú vagyunk, nem tetszik nekünk itt, és szeretnénk elmenni innen lehetőség szerint minél hamarabb.”

„Szeretném megtudni, hogy mehet Nyugatra, akinek nincs ott rokona vagy ismerőse. [...] 40 év körül vagyok, és részben ismerem a nyelvet.”

Mások nyíltan hírforrásul ajánlkoztak: „Lehetséges volna-e, hogy az önök valamelyik munkatársával találkozom?”; „Szívesen találkoznék az önök valamelyik munkatársával nálunk, hogy elmagyarázzam neki, hogyan működnek a dolgok a színházban.” Nagyon sokan mondtak a magnóra hangulatjelentésnek vagy hírnek beillő hozzászólásokat. Az általános hangulatjelentéseknél („Azt mondhatom, rettenetes nagy kupi van itt.”; „Semmit nem ér az egész, egyáltalán semmi nem történik itt.”; „Közép-hatótávolságú rakéták már 1978 óta vannak a környékünkön.” stb.) azonban érdekesebbek azok a konkrét hírek, megfigyelések és jelentések, melyeknek a spektruma a naiv kérdésektől a munkahelyi megfigyelésekig, helyi pletykákig terjedt:

„Itt a Két amerikai lány [jelige]. Nálunk a Nimburki járás tele van oroszokkal, akik úgy viselkednek, mintha otthon volnának. Mindenhol körülöttünk orosz támaszpontok vannak. Meg tudnák mondani nekünk, miért?”

„Duda úr egy besúgó, aki lelőtte a saját feleségét.”

„A középiskolákban általános [...] a protekció és a lefizetés. [...] Nem azért tanítanak, hogy valamit megtanítsanak, hanem csak azért, hogy a tanulók igazolást kapjanak a személyi igazolványukba.”

„Úgy döntöttem, hogy elmondok önöknek pár lényeges tényt, ami a késmárki középiskolára, gimnáziumra vonatkozik. [...] Ami az alkoholizmust illeti, az igazgató elvtárs már többször volt elvonókúrán. Itt Késmárkon ő közismert, kiérdemesült alkoholista.”

A beszámolók között jelentős helyet foglalt el a gazdasági rendszer kritikája:

„Az egészséges földműves-szövetkezetünkben hétfőn az emberek 23%-a jött munkába. Kedden 27%, szerdán 33%, csütörtökön 36%

és pénteken 47% ember nem jött munkába. Ez azt jelenti, hogy nálunk a munkások kb. egyharmada dolgozik. [...] Ennek ellenére jól megvagyunk, és építjük a szocializmust.”

„Azt kérem, hogy adják le a műsorban a panaszainkat, amit a vágbesztercei ČSAD [autóbusz-közlekedési vállalat] vezetése ellen mondunk.”

Egyesek aprólékos adatokat szolgáltatottak helyi közösségek egészségi állapotáról:

„Azt látjuk, hogy az emberek 69%-a [...] tüdő- és légcsőrákban hal meg. Itt a pelhřimovi kórházban 1949 óta 711 ember halt meg rákban.”

„A Krásné Lípa-i pszichiátriai intézetben már két éve nincs szaképzett pszichiáter.”

Érdekes színfoltot jelentettek az üzenetrögzítőre mondott politikai viccek. A vicceknek a SZER különös jelentőséget tulajdonított, mert közkedveltségük és a bennük rejlő gúny miatt a politikai viccek alkalmasnak tűntek a célszágokba való nyilvános visszasugárzásra, tehát a rádiós pszichológiai hadviselés céljaira. A viccek Kelet-Európába való visszasugárzásának technikáját első ízben a RIAS használta, amikor az első berlini blokád alatt elkezdte sugározni a *The Islanders* (tkp. szigetlakók) című kabaréműsort.⁶⁶³ Annak tudatában, hogy a kommunista országokban a politikai viccek büntetést vonhattak maguk után,⁶⁶⁴ a SZER-nél már az ötvenes években szakembereket képeztek ki, akik a nyugat-európai menekülteket – egyebek mellett – a legnépszerűbb viccek felől is kérdezték. Ez alapján a PR osztály időről időre közzétette a legfrissebb politikai viccek gyűjteményét, amelyből íme egy válogatás:⁶⁶⁵

⁶⁶³ Nelson, Michael: *War of the Black Heavens: The Battles of Western Broadcasting in the Cold War*. Syracuse University Press, 1997, pp. 112–113.

⁶⁶⁴ A romániai viccterjesztés veszélyeiről ld. Nagat, Germina: *Ceausescu's War against Our Ears*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, p. 237.

⁶⁶⁵ December 30, 1966: „PR Dep is preparing a press release on latest jokes circulated in EE” HU-OSA-300-30-30 Miscellaneous Records, container no. 8, Folder: Correspondence 1966 September–December. January 3, 1967: HU-OSA-300-30-30 Miscellaneous Records, container no. 8, Folder: Correspondence 1967 January–March.

„Tudtad, hogy már nincs munkás köztársasági elnökünk? Nem, hogy lehet az? Antonín Novotný most fejezte be az általános iskolát távúton.”

„Egy női hang felhívja a csehszlovák köztársasági elnök, Antonín Novotný lakását. A telefont a felesége veszi fel. – Nem, nincs itthon, elnézést, ki hívja? Egy egykori iskolatársa? Kérem, kisaszszony, ne hazudjon. Nagyon jól tudom, hogy a férjem soha nem járt iskolába.”

„Indiába látogat a csehszlovák köztársasági elnök, Antonín Novotný és a felesége. Az asszony azt javasolja férjének, ő is fessen a homlokára pöttyöt. Novotný tudni akarja, miért. A nő azt feleli: – A pártban egyszer hallottam, hogy rólad beszélnek. Azt mondták, hogy minden rendben van veled, csak a homlokukra mutattak, hogy innen hiányzik valami.”

„A csehszlovák nyúl kétségbeesetten átrohan a nyugatnémet oldalra. – Hová, hová? – kérdezi egy ottani nyúl. – Csehszlovákiában kiherélik a nyúlbakokat. – De hát te nem vagy bak! – kiált fel csodálkozva a nyugatnémet nyúl. – Na igen, de sokszor hibáznak.”

Egy hatvanas évek közepéről származó interjú SZER-felmérés szerint a csehszlovák adás műsorai között a szatirikus programok 18%-os kedveltséggel közvetlenül a hírműsorok után álltak, kissé megelőzve a dzsesszműsorok 12%-os kedveltségét.⁶⁶⁶ A szatirikus műsorok kedveltségére utaltak azok az információk is, miszerint „egy fiatal lengyel hölgy szerint sok ember rendszeresen hangszalagra rögzíti a SZER politika kabaréműsorait”.⁶⁶⁷ A telefonra mondott viccek 1985-ben annyiban jelentettek újdonságot, hogy frissebbek voltak, és általuk észlelhető lett, hogy a legjelentősebb politikai hírek milyen gyorsan képesek viccformát öltetni:

⁶⁶⁶ September 1964: HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Audience Research, container no. 1. The audience of western broadcasters in Czechoslovakia feliratú irat, p. 12.

⁶⁶⁷ March 1962: HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Research Institute, Media and Opinion Research Department, EE Area and Opinion Research, container no. 1, Folder: from July 1962 to December 1969. The element of personal risk involved in listening to RFE in Czechoslovakia... feliratú irat, p. 5.

„Találkozik az orosz, az amerikai és a cseh. Megkérdezik egymástól, ki milyen házban lakik. A cseh azt mondja: Na, nekem kettő plusz egyem van. Az mi? Tudjátok, két szoba és egy konyha. Az amerikai azt mondja: Nekem kettő plusz kettőm van. És az mi? Két villa és két garázs. Jelentkezik az orosz: Na, nekem nyolc plusz hármam van. Hát az meg mi? Három méter mély veremlak nyolc méterre a főúttól.” [1985. 9. 6.]

„Tudják, mi lesz, ha a gorilla kereszteződik a bacsával? (Bacsa: hagyományos szlovák pásztor.) Gorbacsov.” [1985. 9. 4.]

A Csehszlovákiából küldött belső-helyi információk – amelyek természetesen nem feltétlenül voltak mindig igazak vagy pontosak – két dologra mindenképpen jók voltak. Egyfelől mint kiváló propagandaeszközök önmagukban, igazságtartalmuktól függetlenül is kifejezték a hallgatók rendszerrel szembeni ellenállását, de minimális esetben is az azzal való egyet nem értést. Másfelől ismerve a SZER alapos adatfeldolgozó rendszerét az elemzőosztályon belül, ötletként és értékes pluszinformációként is szolgálhattak a hírügynökségnek. Ugyanakkor viszont ez a vasfüggöny mögötti „fogadatlan hírügynökségi tevékenység” Csehszlovákián belül nem volt veszélytelen vállalkozás. Mindazok, akik e híreket szolgáltatták, nem egyszerűen kritizáltak egy rendszert, hanem rájuk mint belső ágensekre, ellenséges ügynökökre tekintettek hazájukban. Közülük is a disszidálni szándékozók és a személyesen följánlkozók voltak az a két jól körülhatárolható csoport, amelyek lényegében és a törvény betűje szerint is a hazaárulás büntetést kockáztattak. Összességében ezek a nagyon vegyes, időnként egyenesen kétes tartalmú telefonok hűen tükrözik az 1980-as évek Csehszlovákiájának husáki pangását, el- és bezártágát a kor krónikus és félelmekkel teli szabadsághiányát, amit az alábbi kétségsbeesett üzenet is kifejez:

„A legszívélyesebb üdvözllet a zólyomi lakosoktól, akik rosszabbul élnek, mint ahogy a koncentrációs táborok foglyai éltek Hitler alatt. [...] Az élet a létező szocializmusban annyit sem ér, mint egy leszakadt gomb.”

Szót kell ejteni az ingerült és provokatív telefonhívásokról, amelyek egy része minősíthetetlen hangnemben ócsárolta a SZER-t:

„Nekem úgy tűnik, maguk túlságosan is annak az amerikai

kongresszusnak a hatása alatt állnak, amely fizeti magukat. [...] A személyes véleményüket szeretném hallani, nem azt, amit az amerikai kongresszus diktál maguknak.”

A kritikus megjegyzések mellett viszonylag nagy számban fordulnak elő dehonesztáló vagy egyenesen trágár káromkodások: „Ti, kapitalizmus zsoldosai, háborús uszítók”; „Szemetek, gazemberek, uszító k....ák”; „Ti f...ok”; „Menjete a p....ba, ti k....ák”; „Ti rohadt k....ák, remélem, ezt le is adjátok”; „K....ák, idióták, kretének, sz...ok.” Akik az elégedetlenségüket bővebben is kifejtették, ilyesmit mondtak rendszerint cseh nyelven és némi vulgármarxista beütéssel:

„Itt az ideje, hogy eltűnjenek az éterből, és másból éljenek meg. Karl Jezdinský urat, aki az USA-ból jelentkezik, ismerjük. [...] Egy cionista ügynök és világcsavargó.”

„Hát, önök nem éppen szabadok. Ez csak egy pompázatos cím. Önök azok közé a menekültek közé tartoznak, akiknek nem teszük a mi gazdag életünk, amit jó munkával alakítottunk ki, és amihez önök kétbalkezesek. Önök nem akartak dolgozni. Ezért választották a menekülést saját hazájukból, amelyet most különféle eszközökkel mocskolnak. Szégyellhetik magukat azokért a kitalációkért, amiket nyilvánvalóan az önök kenyéradó gazdáik jól megfizetnek. Sem a becsületes emberek, sem mások sem hisznek maguknak. Még egyszer mondom, szégyelljék magukat a rémhírek terjesztése miatt. [...] Remélem, meghallgathatom az önök hullámhosszán, amit mondtam. Köszönöm.”

„Na szóval, figyeljenek jól. Fejezzék be a nemzet mérgezését, rendben?, és kezdjenek valami mást csinálni. A világon sok dolog van, amit meg kéne csinálni, és nem a levegőt mérgezni a mi köz társaságunkban. Vizontlátásra.”

Az ingerült üzenetek között egy-egy robbantásra utaló megjegyzés, sőt fenyegetés is akadt: „Hallgassatok, mert ti is a levegőbe repültök. Lumpok, rágalmazók!”

A csehszlovák szolgálat telefonos üzenetrögzítőjén hallható legkonstruktívabb hozzászólások két témakörben: a sportot és a könnyűzenét illetően hangzottak el. A politikai kommentárok mellett ez a két témakör kitűnik nagy mennyiségével, ezenkívül erre a két területre vonatkoztak a legkonkrétabb kérdések és kérések.

A SZER zenei műsorai között (a nép- és műdalok, operettek stb. mellett) generációs rétegműsornak számítottak a könnyűzenei műsorok. A hatvanas évek viszonyai között a dzsessz (mint a mai popzene elődje) volt az ifjúság kedvenc zenei műfaja. A SZER-nek a hatvanas évek elejétől differenciált képe volt a könnyűzenei műsorok hallgatói összetételéről. Az interjús visszajelzések alapján tudták, hogy „a dzsesszprogramokat a 18 év alattiak szeretik a legjobban, viszont az egyetemi végzettségűek sem a szatirikus programokat, sem a dzsesszműsorokat nem kedvelik”.⁶⁶⁸ A kutatók számon tartották a dzsessz politikai megítélését is, abból kiindulva, hogy az az ideológiailag zárt országokban társadalmi „bomlasztó vagy fellazító erőként” szolgálhat. Feltételezték róla, hogy már középtávon érzékelhető ideológiai vonzerővé tehető a nyugati kultúra többi termékével egyetemben. Ebből a megfontolásból a kutatóosztály megbízásából felmérés készült (a hallgatói interjúk és a blokkországbeli sajtó felhasználásával) a dzsessz társadalmpolitikai megítéléséről. A kutatók többek között azt firtatták, tettek-e az állami vezetők utalásokat a dzsesszre, illetve hogy milyen a dzsessz megítélése a beathez vagy a rock and rollhoz képest. Az elemzők rámutattak, Csehszlovákiában az államnak a zenei együttesek alapításában is monopoljoga volt: Csehországban csakis a Hudební a divadelní agentúra Praha, Szlovákiában pedig a Koncertná a divadelná kancelária Bratislava nevű állami ügynökségeknek volt kizárólagos joguk a professzionális zenekarok engedélyezésére és bejegyzésére. Az amatőr zenekarok engedélyezése alacsonyabb szinten történt: erre az egyes járások nemzeti bizottságai kaptak jogot, azon belül is az iskolai és kulturális osztályának volt joga, hogy előzetesen engedélyezze, mely amatőr zenekarok működhetnek legálisan.⁶⁶⁹

A könnyűzene minden SZER-célországban nagy közkedveltségnek örvendett. Pl. a román szolgálatnál Cornel Chirac vezetett 1975-

⁶⁶⁸ September 1964: HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Audience Research, container no. 1. The audience of western broadcasters in Czechoslovakia felirató irat, p. 14.

⁶⁶⁹ January 16, 1967 előtt: CNR is preparing a story on dzsessz. HU-OSA-300-30-30 Miscellaneous Records, container no. 8, Folder: Correspondence 1967 January-March.

ős haláláig egy rendkívül hallgatott könnyűzenei műsort, az Amerika Hangján pedig Willis Conover tette ugyanezt az orosz és lengyel hallgatók számára.⁶⁷⁰ Az összes könnyűzenei műsor közül a legnépszerűbb a magyar Cseke László (valódi nevén Ekecs Géza) volt, akinek legendás önfelkonferálással indított műsora („A mikrofonnál és a lemezejátszónál Cseke László”), a Teenager party 1959. május 31-én indult. Borbándi Gyula szerint a Teenager party „az 1956-os trauma feledtetését”⁶⁷¹ volt hivatott szolgálni, ezért kapott kiemelt helyet és műsoridőt 1962 tavaszától a hétköznaponként két órában közvetített Délutáni randevúval együtt.⁶⁷² Cseke László műsora rekordokat döntögetett, mert a SZER-be érkező összes magyar postának a 68%-a a Teenager partyba tartott.⁶⁷³

A sport- és a könnyűzenei témák iránti nagyfokú érdeklődést alapvetően a kommunista Csehszlovákia kapitalista világtól való elzártsága indokolta. A legtöbbre azért került sor, mert a zárt csehszlovák piacon bizonyos zenék egyszerűen nem voltak hozzáférhetőek, vagy hozzáférhetőek voltak, de valaki kedveskedni akart a rádióban való lejátszása által valakinek. A hallgatók egyszerűen nem fértek hozzá olyan sporttal és könnyűzenével kapcsolatos információkhoz, amelyekre kíváncsiak voltak, de amelyekről saját hazájukban különböző okok miatt nem kaptak elég információt. A könnyűzenei kérések jellemzően fiataloktól érkeztek. Pl. míg a teljes csehszlovák SZER-hallgatósnak kb. a 10-12%-a kedvelte a rádióban a dzsesszt,⁶⁷⁴ a

⁶⁷⁰ Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War International Broadcastings and the Road to Democracy*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, p. 348.

⁶⁷¹ Borbándi Gyula: *Magyarok az Angol Kertben*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1996, p. 310.

⁶⁷² Murányi Gábor: *A múlt szövedéke. Históriak a megbicsaklott 20. századból*. Noran Kiadó 2004. Éteri csábítás, p. 325.

⁶⁷³ November 1965: HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Research Institute, Media and Opinion Research Department, EE Area and Opinion Research, container no. 1, Folder: from July 1962 to December 1969. Audience mail in Sept and Oct 1965 feliratú irat, p. 5.

⁶⁷⁴ September 1964: A dzsessz 1964-ben 12%-os kedveltségen állt. HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Audience Research, container no. 1. The audience of western broadcasters in Czechoslovakia feliratú irat, p. 12.

legfiatalabb hallgatói korosztálynak, a 15-25 év közöttieknek a 33%-a hallgatta a SZER dzsesszműsorait.⁶⁷⁵ A hetvenes-nyolcvanas évekre jelentősen megváltozott a hallgatók könnyűzenei ízlése, de a zene vonzereje megmaradtak:

„Itt Daniel Prágából. Szeretem a modern zenét, főleg a mostani számokat, amiket a nyugatnémet slágerlistákon játszanak. [...] Szeretnék kérni pár számot Evának és Miladának Prágába Freddie Mercury énekes utolsó slágerét.”

Vége-hossza nincs az ilyen és hasonló kéréseknek:

„Szeretném, ha lejátszanának valamit az Acept [helyesen: Accept] együttestől. És ha lehetséges volna kicsit közelebből megismerkedni a Beatles repertoárjával.”; „Kérnék egy számot az ACDC-től.”; „Szeretném hallani Michael Jackson legújabb felvételét.”; „A Rolling Stones Lady Jane című számát szeretném hallani.”; „Szeretném hallani a The Purple-t [helyesen: Deep Purple], és szeretnék előfizetni a Pop Rock vagy a Bravo folyóiratokra.”; „Egy számot szeretnék kérni a Led Zeppelintől.”; „Valamilyen számot a Twister [helyesen: Twisted] Sisters legújabb lemezéről.”; „Két szakmunkásképzős Léváról Falco Jenny című számát kéri lejátszani.” – És így tovább.

A legnépszerűbb nyugati slágerek, az angol és amerikai sikerlisták számainak közvetítése mint stratégia összhangban voltak a SZER-nek azzal a küldetésével, hogy a rádió tudatosan a jövő generációk érdekében is fellépett. A levélírók és zenekérők társasága túlnyomóan fiatalokból tevődött össze, bár a csehszlovák zenekérők a telefonüzenetek tartalma alapján kissé idősebbnek tűnnek.⁶⁷⁶

⁶⁷⁵ March 1965: A SZER dzsesszprogramjait a 15-25 éves korosztály 33%-a kedvelte. HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Research Institute, Media and Opinion Research Department, EE Area and Opinion Research, container no. 1, Folder: from July 1962 to December 1969. The audience of western broadcasters in Czechoslovakia feliratú irat, p. 12.

⁶⁷⁶ Magyarország viszonylatában Cseke László „túlnyomórészt csitrik, kamaszok írásairól” beszél. Cseke László (szerk.): *Itt a Szabad Európa Rádió a 19, 25, 31, 41 és 49 méteres rövidhullámon. A mikrofonnál és a lemezjátszónál Cseke László. A Teenager party és a Délutáni randevű postaládájából.* Szabad Tér Kiadó, é. n. <http://beatpoprock.freeweb.hu/konyvek/cseke/cseke1.htm> [2010. 12. 10]

A könnyűzenei kérések feladói érdekes kettősséget mutatnak. A telefonhívások átiratai alaján a hívók két nagy csoportra oszthatók aszerint, hogy mennyire, milyen mértékben voltak tudatában saját „rendszerellenes tevékenységüknek”. Az első csoporthoz tartozók, akik a zenei kérések feladóinak legalább a felét alkották, bizonyosan nem voltak tudatában, hogy zenei kéréseik Csehszlovákiában ideológiai veszélyeket rejtenek magukban. Erre az utal, hogy bár rengetegen kérték a Kiss, a Black Sabbath, a Scorpions stb. zenéit, mégis – éles ellentétben a politikai és sportkéresekkal – ezek a hallgatók csak a legkritikább esetben jeleztek, miért kérik a kéréseiket, és még a leghosszabb indoklások sem mutatják a politikai tudatosság jeleit, sőt ellenkezőleg, inkább naivnak hatnak:

„A punkra vonatkozólag szeretnék valamit kérdezni. [...] A körülöttem lévő emberek, nevelők és így tovább azt mondják, hogy a punk valójában a fasizmus propagálása, de én ezt nem hiszem el. [...] Mikor keletkezett, hol keletkezett, és bocsánat, valójában ki alapította, melyik országban keletkezett?”

A zeneszámokat kérők másik, némileg kisebb csoportja viszont egyértelműen tudatában volt annak, hogy a kommunista diktatúra ellenséges területnek tekintette, ezért Csehszlovákiában tiltott, sőt üldözött műfajnak nyilvánította a hard rock, a heavy metal, a punk és más típusú korabeli zenéket. E csoport tagjai nemcsak hogy helyi, tehát csehszlovák zenéket és együtteseket kértek, de rendszerint bele is mondták a telefonba, hogy ezek „betiltott együttesek”:

„Az utóbbi időben nálunk főleg a fiatalabbak között megnőtt Karel Kryl népszerűsége.” (Az ellenzéki énekes-gitáros Karel Kryl ebben az időben a müncheni SZER sportosztályán dolgozott.)

„Szeretném, ha beszélne egy csehszl. énekesnőről, Jana Kratochvílováról és a CSSZSZK-ban elnyomott rockzenéről.”

„Hogy megy a sora legjobb dobosunknak, Jiří Hrubešnek, a híres Pražský výběr együttesnek, akik nemrég megszöktek?”

„A fiatalok itt nálunk akadályoztatva vannak, és kérem, játsszanak valamit az Opus együttestől. [...] Érdekelne minket, hogy az Opus tényleg emigráns csehszlovák állampolgárokból áll-e.”

A zenekérők csoportjai – a politikai tudatosságon túl – a műveltségi szint és a zenei ízlés terén is elkülöníthetők egymástól. Míg a politikailag tájékozatlan zenekérők szakmunkásképzős tanulók voltak és jellemzően külföldi számokat kértek, addig a politikailag tudatosnak nevezhető telefonálók a tanultabb réteghez tartoztak, és igen jellemzően saját hazai, de betiltott előadókat akarták hallani Münchenből. Mindazonáltal közös a két csoportban, hogy mindketten – az egyik akarva, a másik akaratlanul – ideológiai kihívást, azaz politikai veszélyt jelentett belföldön azáltal, hogy nonkonformitásuk könnyen megtörhette a mondvacsinált marxi-lenini homogén ideológiát, amit csak súlyosbított, hogy a fiatalok kéréseiben gyakran felbukkantak a pangó husákiizmus kulcsszavai: „zaklatás”, „korrupció”, „értelmségi munkanélküliség” stb. Mindkét csoportot jellemzi a nyugatos kapcsolat, a korabeli nyugati mintájú modernitás iránti vágy, vagy más oldalról nézve: a nyugati könnyűzenei kultúrával való egyidejűség vágya. Semmi sem beszédesebb az egyidejűsége és a zenék újdonság voltára, hogy milyen nagy gondot okozott a gépirónóknak helyesen leírni az együttesek nevét: „Zahrát skupinu *Alfavil*.”; „Kdybyste nám mohli zahrát něco z posledního elpíčka od skupiny *Aeron Maden*.”; „Nahrávok skupiny *Six Pistols* alebo inakšie punkerské skupiny”; „Či by ste mi mohli pustit skupinu *Akcept*.”

A SZER telefonján keresztül kért könnyűzene minden esetben alternatívát, kihívást jelentett a monokultúrára berendezett kommunista Csehszlovákiában. A betelefonálók tudták, hogy kedvenc zenéjüket belföldön nem vagy csak nagy nehézségek árán szerezhetik be: „Kérem szépen, az angol Beatles eredeti lemezét a brünni feketepiacon 500 Kčs-ért árulják.”⁶⁷⁷ Sokaknak viszont nem volt fogalmuk a legújabb lemezek korabeli hiányának okairól. Erre a tudatlanságra utal, hogy a fiatalok a popzene ügyét csak ritkán kötötték össze (legalábbis explicit módon) a lázadásal vagy politikai szabadsággal. A ritka ellenpéldák egyike ez:

⁶⁷⁷ January 10, 1966: „Prosím vás, originální nahrávky anglického Beatlu se v Brně na černém trhu prodávaly za Kčs 500” HU-OSA-300-30-30 Miscellaneous Records, container no. 8, Folder: Correspondence 1967 January-March.

„Halló, a kroměříži undergroundok üdvözlik megszállásunk 17. évfordulóját.” Bármilyen okból került is sor a fenti kívánságtelefonokra, az efféle zenei kéréseket minden magára adó, a hallgatóit kiszolgálni igyekvő rádióadó teljesítette volna, ahogy a SZER is igyekezett őket teljesíteni. Az pedig végképp elgondolkodtató, hogy az erős technikai zavarás, vagyis a nagyon rossz hangminőség dacára mégis milyen sokan kértek zenéket a SZER-től.

A hallgatói sportkommentárok legnagyobb része egyszerű és őszinte érdeklődés volt olyan sporthírek, -személyiségek és -események iránt, amelyekről Csehszlovákiában nem vagy csak keveset hallhattak:

„Szeretnék több sporthírt hallani.”; „Híradást szeretnék Flashing Meadowból, mert a mieink ezt nem közvetítik.”; „O Borgovi, Björnovi Borgovi.”; „Szeretném megismerni a kanadai-amerikai NHL játérendszerét.”

Ide tartoztak egyes hallgatók természetes rajongói kapcsolatteremtési kísérletei is:

„A fiam, Marek nevében beszélek, aki most fejezte be a michalovcei Pavol Hora Gimnázium harmadik osztályát. [...] Arra kéri önöket, adják meg neki olyan teniszsztárok címét, mint [Jimmy] Connors, [John] McEnroe vagy [Ivan] Lendl. Esetleg teniszklubokét az NSZK-ban vagy az USA-ban.”

A telefonokból egyértelműen kiderül, a Csehszlovákiában hallható sporthírek nem kielégítő vagy hiányos volta belpolitikai-ideológiai eredetű, amennyiben tabuizált ügyeket, konkrétan a Nyugatra szökött sportolók problémáját érintette:

„Hallhatnánk valamit azoknak az ismert személyiségeknek az életéről, akik Csehszlovákiából Nyugatra mentek? Például színészek vagy sportolók?”; „Hol van Klíma, a jégkorongozó Klíma?”

Mit mondott a teniszező Martina Navratilová, és hogyan él a teniszező Ivan Lendl, akik mindketten disszidensként jutottak az USA-ba? Milyen ingatlanjaik vannak? Milyen eredménnyel játszanak a disszidens cseh hokisták? - Effélék voltak a leggyakoribb kérdések, amelyekre a csehszlovák sportszerkesztőség tagjai szívesen és gyorsan választ adtak. Ezt már csak azért is meg tudták tenni, mert a szerkesztőség az egyik legerősebb személyi összetétellel rendelkezett. Jelentős munkatársai közé tartozott elsősorban az osztály ak-

kori vezetője, Karel Jankovský-Drážďanský, továbbá itt dolgozott Drážďanský helyettese, Jiří Malášek, valamint Pavel Pecháček, és az egyébként zenész Karel Kryl. A további munkatársak között volt a nyolcvanas évek közepén Vlasta Lorenc, dr. Jan Michal, Vojtěch Vogel és Richard Belcredi. Pecháček az 1970-es évek elején volt a sportosztály munkatársa, később átköltözött az USA-ba, ahol az Amerika Hangja ottani főnöke lett, majd visszatért Európába, és 1989. július 1-jétől Münchenben a SZER csehszlovák részlegének igazgatója lett. Kryl az 1980-as évek kezdetéig szabadúszó munkatárs volt, és épp 1985-ben vált a SZER belső munkatársává. Belcredi 1995-től Csehország berni nagykövete lett. A sport iránti óriási érdeklődésre és a sportpropaganda erejére való tekintettel – miként a fenti telefonüzenetekből is kiolvasható – a csehszlovák szerkesztőség sportosztályának nagy befolyása volt a szerkesztőségen belül, sőt időnként azon kívül is. Nem véletlen, hogy az egyik leg-hallgatottabb műsor az volt, amikor a hallgatói telefonokra a sportosztály nevében Karel Jankovský-Drážďanský válaszolt: válaszai a Sportovní zápisníkben voltak hallhatók minden csütörtökön 22.20-tól, később 22.30-tól; a műsort másnap kétszer megismételték 8.15-kor és 13.30-kor.⁶⁷⁸

Téved azonban, aki a szórakoztató (zenei vagy sport-) műsorok SZER-beli népszerűségét automatikusként tekinti. A kelet-európai összehasonlító adatokból ugyanis a SZER-ben tudták, hogy pl. Bulgáriában olyannyira kedveltek a hazai rádió népzenei, sport- és tudományos programjai, hogy velük a SZER is nehezen vette föl a versenyt. Ez azt jelentette, hogy az ideológiamentes programokkal, s főleg bizonyos népszerű szórakoztató műsorokkal egyáltalán nem volt könnyű vetekednie, és egyáltalán nem volt magától értetődő, hogy a SZER-nek nemcsak a politikai, hanem a szórakoztató műsorai is kedveltek voltak. Más szóval a SZER-nek nemcsak a kelet-európai politikai médiapiacért, hanem annak szórakoztató szeletéért is meg kellett küzdenie.⁶⁷⁹

⁶⁷⁸ Jankovský-Drážďanský, Karel: *Svobodná Evropa... a nyní se už hlásí o slovo Karel Jankovský-Drážďanský*. Papyrus, 1995, pp. 8-9., 14., 47.

⁶⁷⁹ November 1964: HÚ-OSA-300-6-2 RFE/RL Audience Research, container no. 1. RFE s part in the erosion of communist unity feliratú irat, p. 10.

A telefonátiratok alapján kísérletet lehet tenni annak megválaszolására, kik hívták 1985–1986-ban a SZER telefonszolgálatát. A SZER-t a nyugati emigrációból hallgatókkal ellentétben, akik rendszeresen megadták teljes nevüket és pontos lakhelyüket, időnként a telefonszámukat is (pl. „Rudolf Drega, Montreal”; „Aleš Březina z Kanady”; „Jiří Kebrle, Rakousko” stb.), a Csehszlovákiából telefonálók a legritkább esetben mutatkoztak be. Ha mégis, akkor keresztnevüket (pl. „Karel”, „Váš Karel”) és tágabb lakóhelyüket (pl. Střední Čechy, Podolie z okresu Trenčín) adták meg, de nagyon sokan ezt sem. A teljes névvel és címmel jelentkezők száma elenyésző (ritka kivétel pl. „volám z Olomouce, číslo 33841, inženýr Silav”), de róluk is gyanítható, hogy nem mindig a valódi nevüket és címüket mondták a telefonba. A Csehszlovákiából hívók óvatosak voltak, féltek, hogy a Nyugatra irányuló telefonhívásból az állambiztonságnál bajuk lehet, és ebbéli aggályukat sokan bele is mondták a telefonba.

A név titokban tartása vagy a jeligés hívás azért is indokolt volt, mivel a telefonok egy részét közzétették a SZER következő napi műsoraiban, illetve mivel egyes kérdésekre-kérésekre a szerkesztőség konkrét választ küldött. Ezért használt nagyon sok betelefonáló jeligét. A választott jelige (csehül és szlovákul is „značka”) legtöbbször a lakóhely („BR, Kysúc; „Prešov”; „Turčiansky Martin”; „Jagr-Brno”), néha szám („2063”; „volá římska dvě” [itt a római kettes]), máskor utalás a vallási felekezetre („Luterán”) vagy a politikai nézetre („Súduhovia” [elvtársak]). Az esetek kisebb részében a jeligét a fantázia szülte: „značka Černá puma” [fekete puma]; „Rachel”; „Xaver”; „Smetana”; „Hodoňák”; „Rozmarýn”; „Haló, tu je Palo Žehran” stb. Jeligének kell tartanunk a formailag nem, de tartalmilag nyilvánvaló álneveket is, mint pl. „Jarda, Ucho Východu” [Jarda, a Kelet füle]; „Tady Jirka Anténka” [Itt Jirka antennácska]; „manžele Antihusákovi” [Huszákellenes házaspár, tkp. Antihuszákék]) stb.

A hívók életkorát, lakhelyét, társadalmi státusát stb. csak közvetett adatok alapján lehet azonosítani. Mivel azonban a jelek, amelyek a hívók kilétére utalnak, meglehetősen egyértelműek, meg lehet rajzolni a tipikus betelefonáló profilját. Földrajzi értelemben általában elmondható, hogy sokkal többen hívták a SZER müncheni telefonját Csehországból, mint Szlovákiából, és a hívók jellemzően inkább városból hívtak, mint faluról. A tipikus bete-

lefónáló ennek alapján: nagyobb cseh városban élő és legalább középfokú műveltséggel rendelkező fiatalabb férfi (18-40 között), aki a politika mellett érdeklődik a szórakozás valamilyen fajtája (zene, sport) iránt is.

A források adatgazdagsága ellenére a hívók földrajzi identitását az átírt szövegek alapján több ok miatt problematikus pontosan megítélni. Először is azért, mivel a gépírónők a szövegekben rendszeresen keverték a cseh és a szlovák nyelvet. Más szóval nem feltétlenül egy nyelven írták le az elhangzottakat, illetve hajlamosak voltak belekeverni saját anyanyelvüket, ami az esetek többségében a cseh volt. A cseh és a szlovák nyelv egy szövegen belül való következtelen keveredése igen gyakori jelenség az átíratokban (pl. „Zdraví vás východní Slovensko”). A helyzetet bonyolítja, hogy a korabeli Csehszlovákia belső etnikai viszonyai közepette a szlovák országrészből nyugodtan érkezhettek cseh nyelvű hívások, s ez fordítva, Csehországból szlovákul is megtörténhetett. Mindez fokozottan igaz volt, ha a hívás városi közezből érkezett, márpedig, mint láttuk, a hívók jellemzően városlakók voltak. Végül a cseh és a szlovák nyelv közti helyesírási különbségek, pontosabban a helyesírási szabályok gépelt szövegekben való következtelen alkalmazásából is azt lehet leszűrni, hogy a hívások tartalmának nagyobb jelentőséget tulajdonítottak, mint a hívók földrajzi hovatarozásának. Mégis érdekes módon azokba a rövidített összefoglaló jelentésekbe, amelyeket angol fordításban megküldtek a többi szerkesztőségnek is, kimondottan és hangsúlyosan fontosnak tartották beleírni, hogy a hívások kb. egyharmada érkezett a szlovák országrészből. A telefonhívások között semmiféle utalást nem találtunk arra, hogy a müncheni számot szlovákiai magyarok hívták volna; erre semmilyen nyelvi, földrajzi vagy tematikai jel nem utal.

Az egyes telefonálók pontos életkorát a szövegátíratok alapján lehetetlen megállapítani, az azonban bizonyos, hogy a vizsgált időszak telefonálóinak kb. 15-20%-a 18 és 25 év közti fiatal volt. Tőlük származott a sport- és a könnyűzenei osztályokhoz érkező kérések java, és érdekes módon épp ők voltak az a réteg, akik rá is mondták életkorukat a hangszalagra:

„En a 68-as eseményeket csak mint kisfiú éltem meg.”; „Most

nyáron fejeztem be a főiskolát.”; „16 éves vagyok.”; „Érettségi után vagyok.”; „A fiatalok itt akadályoztatva vannak.” stb.

A hívók túlnyomó többségükben, kb. 90%-ban férfiak voltak, és erre nemcsak a nagyon kevés női keresztnév utal („Zdraví vás Viki”). A pontos nemi azonosítást hangszalag lehallgatása nélkül is egyértelműen lehetővé teszik a cseh és szlovák írott szövegben található nyelvi jelek, főleg az, hogy mindkét nyelvben az igék toldaléka (pl. a bol ill. bola létige) jelzi a beszélő nemét. A foglalkozásra nagyon kevés utalás található, mint pl.:

„Egy orvos Ústí [nad Laběm]-ből.”; „Blažkovič mérnök Pozsonyból.”; „Legdrágább barátaink. Fogadjátok a zólyomi erdészeti és faipari főiskola munkatársainak szívélyes üdvözetét!”

Sokat elárul a hívók műveltségi szintjéről az alkalmazott nyelv stilisztikája. A nyelvi szerkezetek és fordulatok, a megszólalás illemtana s egyáltalán a témafölvetés módja alapján állítható, hogy inkább tanult réteg tárcsázta a müncheni számot.

Az 1985-ben bevezetett csehszlovák telefonszolgáltatás értékelése szempontjából nem elhanyagolható, mit kezdett a SZER a telefonokkal, azaz mit olvastak, mit hangsúlyoztak belőlük a csehszlovák szerkesztőségben. A kiértékelés első jeleként a gépírók aláhúztak, kiemelték egyes szavakat, mondatokat. A második hullámban a szerkesztők tették ugyanezt, kijelölve (aláhúzva vagy a hosszabb szövegegységeket jól láthatóan bekeretezve) azokat a jelenségeket, gondolatokat stb., amivel foglalkozni kellett. Az aláhúzásokból úgy látszik, a szerkesztőség leginkább az őszinte és közvetlen hallgatói reakciókat s természetesen elsősorban a konkrét műsorvezetőknél, műsoroknak címzett köszöneteket látta szívesen. Ezt annál könnyebben meg lehetett tenni, hogy a hálás csehszlovák hallgatók szinte minden műsorra reflektáltak. Noha egyértelműen domináltak a belpolitikai témák, nem hagyták szó nélkül a sport-, a zenei, a hír-, a kulturális, az irodalmi stb. műsorokat sem, egészen a legkülönösebb hírekig:

Pl. „Franz Kafka művei”; „Vers”; „Engem az érdekelne, hogy a Challenger úrhajósai be voltak-e biztosítva”⁶⁸⁰ stb.

⁶⁸⁰ A Challenger úrsikló 1986. január 28-án szenvedett végzetes katasztrófát.

Ez a viszonylag gazdag és közvetlen hallgatói visszajelzés fontos volt a rádiós szerkesztők számára. Mivel azonban minden szentnek maga felé hajlik a keze, a telefonok esetében is érezhető némi elfogultság. Miközben a megdicsért szerkesztők-műsorvezetők nevét majdnem mindig kiemelték, addig a lapokon aláhúzott kritikai megjegyzés alig található. Bizonyos műsor javaslatokra viszont rendszeresen felfigyeltek:

„Jó volna beilleszteni a SZER programjába a rendszeres tanácsadást a csehszlovák hadseregről és hadseregnek.”

A szerkesztőség világlátására és talán szándékaira is utal, hogy a sport- és zenekéréseket már a gépelők aláhúzták. Ezenkívül rendszerint figyelem kísérte az emberjogi és vallási jellegű panaszokat, megjegyzéseket. Megjelölték a valakitől valakinek szánt üzeneteket is, hiszen ezeket továbbítani kellett:

„Azt kérném, megkaphatnám-e valamelyik külföldi tudósítójuk vagy az intézmény címét, aki vagy amely az országunk területén legálisan működik, és akihez konkrétumokkal fordulhatnék az emberi jogok és szabadságok megsértése ügyében.”

Az efféle érzékenyebb ügyekre, pl. a disszidálásra vonatkozó kérésekre nem reagáltak. Általában minden üzenetre a belpolitikai szerkesztőség kb. 10 percen belül reagált, de ez az idő nagyon kevés volt, hogy mindenkit kielégítsen. A szerkesztőség reakciói a hallgatói kommentárookra szorosan összefügg azzal a kérdéssel, mi volt a telefonszolgálat jelentősége, pl. rövid és középtávú hatása, tehát valódi szerepe a SZER és csehszlovákiai hallgatói kapcsolatában. Vélhető, hogy a szerkesztőségben megfogalmazott három cél (kapcsolat a műsorszolgáltató és a hallgató között; a vasfüggöny akadályainak leküzdése; politikai bomlasztási szándék) közül a második volt végeredményben a leghangsúlyosabb, azaz a telefon mint a vasfüggöny leküzdésének bár részleges, de tényleges lehetősége. A telefonszolgáltatásnak vajmi kevés hatása volt a csehszlovák belpolitikára. Noha valóban megtörte a kommunista média egyeduralmát (ezt már az 50-es évektől megtette), a SZER viszonylag szűk körben tudott hatni, és természetesen nem tudott közvetlenül hatni. A direkt hatásnál azonban jelentősebb, hogy a SZER a telefonok által erkölcsi segítséget, hitet, reményt és buzdítást nyújtott a hinni akaróknak egy végtelennek

tűnő rémálomban. Rengeteg nyoma van a telefonokban, milyen nagyra s milyen szép szavakkal értékelték a hallgatók a SZER feljűk sugárzott szolidaritását. Rengeteg a köszöntő szó:

„Szeretnék köszönetet mondani. Igazán színvonalasan sugároznak. Köszönöm önöknek, és folytassák a munkát.”; „Nagyra értékelem az önök objektív hírműsorait.”; „Kedves barátaim, ödvözlöm önöket Csehszlovákiából, az ún. létező szocializmus hazájából. Szeretném megköszönni az önök aktuális és igaz híreit, amelyek a mi sajtónkban ritkán fordulnak elő.”; „Önök nélkül alighanem elvesznénk és megbolondulnánk.”; „Forró üdvözet a szerkesztőség minden tagjának!” stb.

Különösen az adó mellett kitartó régi hallgatók szavai meghatóak, akik kimondottan kérték és igényelték a kölcsönös szolidaritás minden nap való kimutatását:

„Szeretjük önöket már több, mint három évtizede.”; „Egy hallgató, aki az önök rádióállomásának keletkezésétől hallgatja a műsorokat.”; „Önökkel vagyunk, önök is legyenek velünk!”

Talán vitatható, hogy valóban objektív híradást nyújtott-e a SZER. Annak lélektani jelentőségét azonban, hogy 1985-ben a csehszlovákiai hallgatók a közvetlen telefonvonal által jelentősen korlátozva bár, de mégis részesültek a szólásszabadság gyakorlatában, nem érdemes kétségbe vonni. Érkezhetett nagyon sok panaszüzenet a SZER saját korában is közismerten rossz vételi lehetőségei miatt – sokaknak azonban már az is óriási dolognak tűnt, és megelégedtek vele, hogy kipanaszzkodhatták magukat, hogy volt, aki meghallgassa őket. Sokan hálásak voltak, hogy üzeneteikre gyorsan reagáltak, mondván, hogy olyan rendszerben élnek, ahol nem szokás az emberek kérésére vagy véleményére reagálni:

„Nagyon jó érzés tudni, hogy önök foglalkoznak a problémáinkkal.”; „Jó, hogy van valaki a szabad világban, aki meghallgat. [...] Itt a létező szocializmusban üvölthetsz, ahogy akarsz. [...] Köszönöm, hogy lehetővé tették ezt a telefonos kapcsolatot, amely megnyugvást hoz az embereknek.”

A SZER bármiféle telefonokkal kapcsolatos propagandaszándéka csak ez után következik. Természetesen nem érdemes kételkedni, hogy a telefonok belpolitikai propagandacélok is

szolgáltak. Erre a szándékra főleg azok a nagyszámú szerkesztői aláhúzások és visszasugárzott üzenetek utalnak, amelyek a bezártságot, a rossz közérzetet, a rendszerrel szembeni elégedetlenséget fejezték ki. És ugyanerre a propagandaszándékra utal, ezt magyarázza a sportra és a popzenére irányuló intenzív odafigyelés. Ezeknek nemcsak az volt az előnyük, hogy konkrét és népszerű kívánságok voltak, hanem látszólag ezek voltak a legkevésbé érzékeny területek. A valóságban mindkét terület rejtett módon alkalmas volt a kommunista rendszer bezártságának és elmaradottságának szemléltetésére, a rejtett politikai agenda napirenden tartására. Visszaemlékező szerkesztők megírták, hogy a SZER tudatosan törekedett erre. A hallgatók által kért témákat természetesen nem a SZER, hanem az élet generálta, viszont azáltal, hogy a rádió igyekezett frissen és bőven reagálni mind a vasfüggöny mögötti hiánytémákra, mind az ezekkel kapcsolatos hallgatói reakciókra, ezáltal a rejtett politikai napirend létezni és hatni tudott.⁶⁸¹

⁶⁸¹ Módszertani értelemben aggályos – ahogy korabeli romániai olvasói levelek kapcsán D. Lőrincz József fölveti – hogy „nem biztos, hogy az olvasói levelek releváns információkat szolgáltatnak a lakosság egy résznek értékeiről, céljairól”. D. Lőrincz József: *Az átmenet közéleti értékei a mindennapi életben*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2004, p. 94. Mindazonáltal be kell látnunk, hogy a SZER csehszlovákiai műsorpercepciójára vonatkozó tudásunk mindaddig nem lehet teljes, amíg további levéltári vizsgálatok nem tárják fel a csehszlovák belügy és titkosszolgálatok reakcióit a SZER 1985 nyarán bevezetett telefonszolgálatlal kapcsolatban.

Mérlegvonalás

A SZER története elsősorban a hidegháború politikatörténetét gazdagítja. Létezik azonban olyan olvasat is, amely szerint a SZER hűen leképezi a hidegháború kulturális összecsapásait is.

Amíg Sztálin mint személy, illetve a sztálinizmus mint domináns politikakoncepció élt, a Nyugat kulturális hatásai gyakorlatilag teljesen kiszorultak a térségből. Ez a folyamat legjobban a nyugati civilizáció nyelveinek, könyveinek, folyóiratainak, színházainak stb. kiszorulásával írható le, de tágabb értelemben ide tartozik a nemzetközi segélyszervezetek vagy éppen a legkorszerűbb termelési és munkaszervezési kultúrák kiszorulása is a sztálinista Kelet-Európából. A kiszorulás ténye túlnyomóan a kommunizmusból mint szélsőségesen magába zárkózó ideológiából fakadt, ám részben okozója volt maga az USA is, legalábbis amennyiben a hidegháború első évtizedében az USA is az agresszív, militáns megoldásokat helyezte előtérbe. Ebből a szempontból a hidegháború két korai adminisztrációját, Truman és Eisenhower ún. fegyőngyöltési próbálkozásait egységes megítélés alá lehet venni, amennyiben a kettejük részéről Kelet-Európa irányában kinyilvánított célok és eszközök idővel finomodtak ugyan, de a stratégiai folyamatosságot fenntartották. Az 1951 áprilisában létrehozott Lélektani Stratégiai Tanácsot pl. Truman hozta létre, és bár Eisenhower kissé változtatott rajta, de nem szüntette meg.

Legkésőbb 1953-ban azonban Eisenhower idejében elnöki szintre kerültek és megfogalmazódtak bizonyos együttműködést serkentő szándékok (mint pl. az NSC 135/3 vagy az NSC 174), amelyek többek közt arról rendelkeztek, hogy nem a gazdasági embargó fog szakadáshoz vezetni a kommunista tömbön belül, hanem ellenkezőleg, a gazdasági kapcsolatok fokozatos bővítése.⁶⁸² Az ötvenes évek végére mindenképpen megváltozott

⁶⁸² Borhi, László: *Containment, Rollback, Liberation or Inaction? The US and Hungary in the 1950s*. *Journal of Cold War Studies*, Volume 1, Issue 3, 1999, p. 73.,81., 99.

a helyzet, és az ötvenes évekre jellemző militáns hangulatot legyőzte a tág értelemben vett kulturális (sportbeli, technikai stb.) vetekedés. Walter Hixson szerint az áttörés 1958-ban történt, amikor előbb egy átfogó kulturális megállapodásra került sor az USA és a Szovjetunió között, majd egy évvel ezután egy nagyméretű amerikai kiállítás (American Cultural Exhibition 1959) valósult meg Moszkvában.⁶⁸³ Ekkor, illetve ez után került előtérbe az a propaganda és kulturális ráhatás, összefoglalóan amerikai *kulturális infiltráció*, amely mint hidegháborús fegyver egyértelműen és következetesen azt a célt tűzte maga elé, hogy a szabad sajtó eszközeivel aláassa a kommunista pártok helyi autoritását. Ebben az értelemben a SZER kulcsszerepet játszott, mivel benne és rajta keresztül az USA a katonai és a gazdasági siker, a segítség, a prosperitás, a jólét és mindenekelőtt a *szabadság* színinonimájává vált. A nyugati életforma éltetése, e lassú, kitartó kulturális infiltráció közben a SZER sok kelet-európai számára maga is e pozitív kicsengésű emberi vágyak hallható, elképzelhető és személyes szimbólumává vált.

A rádiózás a hidegháború alatti nagypolitika négy meghatározó taktikai elemének egyike volt. A nemzetközi diplomácia, a gazdasági nyomásgyakorlás és a hadászati versengés mellett a rádiózás volt a pszichológiai hadviselés leghatékonyabb eszköze. Nemcsak egy bizonyos „alternatív diplomáciai csatornát” jelentett az USA kormánya számára (Borhi László kifejezése), hanem egyben tudatosan befolyásolni akarta a hallgatók külpolitikai gondolkodását is.⁶⁸⁴ E doktrína szellemében a SZER igyekezett eleget tenni eszmei vállalásának, amikor *informálni* és *befolyásolni* akart,⁶⁸⁵ ehhez pedig nyíltan politizálnia kellett. Szóba sem jött, hogy ideológiamentes rádió legyen. Ellenkezőleg, az ötte-

⁶⁸³ Hixson, Walter L.: *Parting the Curtain. Propaganda, culture and the Cold War 1945/1961*. St. Martin's Press, New York, 1997, p. xiv.

⁶⁸⁴ Borhi, László: *Containment, Rollback, Liberation or Inaction? The US and Hungary in the 1950s*. Journal of Cold War Studies, Volume 1, Issue 3, 1999, p. 108., 94.

⁶⁸⁵ Woodard, George W.: *Cold War Radio Jamming*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, p. 62.

nes évek ballonos-szórólapos-rádiós kampányai után a rádióbeli politizálás a hetvenes-nyolcvanas években új lendületet vett, sőt a SZER egyenesen a különféle kelet-európai ellenzékek szócsövévé vált.

A SZER iránti kelet-európai érdeklődés legfőbb oka a kommunista államrendszerek információs monopóliuma volt. A szigorú ideológiai ellenőrzés alatt tartott Kelet-Európában az egy párt által kontrollált rádió és sajtó, valamint a szelektív híradások és a tendenciózus politikai magyarázatok világában a hallgatók csak a félreinformáltság vagy az információnélküliség közül választhattak. Másfelől a hallgatottságot a korszak hallatlanul színes és mozgalmas politikai eseményei generálták. A kelet-európaiaknak a világ más térségeire, különösen az Amerikai Egyesült Államokra irányuló természetes érdeklődése akkor is magas lett volna, ha

Kelet-Európa-szerre nemcsak a kommunisták által befolyásolt sajtó létezett volna. A politikai elnyomás a média terén elképesztő paradoxonnal került szembe: a kommunista rezsimek jól iskolázott generációk sorát képezték, ugyanakkor a sajtószabadságot nem kívánták számukra lehetővé tenni. Az ideológiai bezártság pedig fokozta a kíváncsiságot és éltette a politikai rádióműsorokat. „A legutóbbi nemzetközi politikai események – állapította meg egy SZER-elemzés 1964 őszén –, amelyekben az USA meghatározó szerepet játszik, kétségtelenül a rádiónk felé terelték a hallgatói érdeklődést.”⁶⁸⁶

A SZER indulása után sokáig, mintegy hat-hét évig alig tudta, hogy hallgatják-e, s ha igen, kik és hogyan. De miután megbizonyosodtak felőle (zavarás, interjúk, levelek stb. alapján), ez az alapkérdés akkor sem került le a napirendről. Egy 1964. őszi hallgatói kérdőívben arra keresték a választ, hallgatják-e a SZER műsorait a célországokban. Emellett megkérdezték, ha hallgatják, akkor mennyire tartják fontosnak a SZER-hallgatását, hogyan viszonyul szerintük a SZER a helyi rádiókhoz és alakítja-e a SZER

⁶⁸⁶ September 1964: HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Audience Research, container no. 1. The audience of western broadcasters in Czechoslovakia feliratú irat, p. 8.

a hallgatók jövőjét.⁶⁸⁷ Kiderült: a szavahihetőség tekintetében a BBC mögött a SZER 7-es értékelést kapott (10 pontból) mind az öt célországban, míg a hazai rádiók csupán 5 pont körüli értékelést. A „hazai és külföldi rádiók viszonya” tekintetében az tűnt ki, hogy azokban az országokban, ahol a SZER szabadon működhetett, a hazai rádiók és a SZER értékelése közelített egymáshoz, míg viszont a SZER adásait zavaró országokban a két értékelés eltért, noha különböző mértékben, de mindig a SZER javára; az 1964-ben Csehszlovákiára vonatkozó érték 7,6 (SZER) ill. 5 (Prágai Rádió) volt.⁶⁸⁸

Annak a ténynek, hogy a kelet-európai hallgatók jobban hittek a SZER szavainak, mint saját otthoni rádiójuknak, voltak következményei. Egyfelől általános ideológiai problémát jelentett a kommunista rendszereknek, mivel ez az információ önmagában kellemetlen hangulatjelentésnek számított, amivel a célországokban szembesülni kellett. Másfelől biztató visszaigazolást és perspektívát nyújtott a SZER-nek, minden országra, sőt a széles kitekintésű felmérések miatt az egész kelet-európai térségre vonatkozólag. Egy következő szempontból a SZER megbízhatósága konkrét kihívásként jelentkezett a kommunista rezsimek médiái számára. A SZER a kezdetektől a rab népek tudtára adta, mintegy az éterbe szórta a kommunista manipulációs technikákat. A későbbi időszakokban a vasfüggöny keleti oldalán az ideológiai irányításnak is tudnia kellett, és tudta is, hogy a visszatartott információk előbb-utóbb *ki fognak szivárogni*, a SZER azokat közzé fogja tenni, és hogy mindennek tetejébe a kiszivárogtatókat a lakosság el is fogja hinni. A SZER-nek ezt a kitartó nyomását a helyi médiák rendszerint ingerült SZER-ellenességgel leplezték, ritkábban fölvették a kesztyűt, és bekapcsolódtak a versengésbe. Ez utóbbira példa, hogy Magyarországon Komjáthy Györgyöt megpróbálták egy könnyűzenei kívánságműsorral Cseke László vetélytársává növeszteni, vagy hogy Csehszlovákiá-

⁶⁸⁷ November 1964: HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Audience Research, container no. 1. RFE s part in the erosion of communist unity feliratú irat, p. 1.

⁶⁸⁸ May 1980: HU-OSA-300-6-2 RFE/RL East European Area Audience and Opinion Research, container no. 4. Assessment of the information value feliratú irat, p. 3., 10.

ban a SZER irodalmi műsorát, a Magnetet a prágai rádió azonos cím alatt kezdte utánozni.

1965-ben arra a kérdésre, hogy Mit tart ön a SZER legfontosabb feladatának?,⁶⁸⁹ a csehszlovákiai mintában az általános iskolai műveltségűek 40%-a, az egyetemi végzettségűeknek pedig a 77%-a az eseményekről való „informálást” nevezte meg első helyen. Ezzel szemben a „SZER feladata a buzdítás és a reményadás” kategóriában fordított volt a helyzet: az alacsonyabb iskolázottságúak 16%-a, az egyetemi végzettségűeknek viszont csak a 3%-a várta el a SZER-től, hogy „buzdítson” és „reményt adjon”. Az adatokból az elemzők ezt a következtetést vonták le:

„Csehszlovákiában a SZER-re elsősorban mint megbízható és valós információforrásra tekintenek, és sokkal kevésbé érdeklődnek az adó szórakoztató vagy nevelő adásai iránt. [...] A SZER csehszlovákiai hallgatóit, főleg a tanult elit többségét szinte csak és kizárólag a hírek érdeklik.”⁶⁹⁰

Egy 1978-as belső elemzés a rádió szavahihetőségét, ill. a hallgatók politikai elvárásait értékelte:

„A cseh és a szlovák hallgatók saját magukat 4%-ban baloldalinak, 72%-ban centristának, 23%-ban pedig jobboldali orientációjú embernek vallják. [...] Ugyanők a SZER-t túlnyomó többségben, 66%-ban a politikai középre, azaz centrista pozícióba helyezik. A maradék hallgató 4%-a a szélsőbalra, 23%-a pedig a szélsőjobbra pozicionálja a SZER-t.”⁶⁹¹

A SZER folyamatosan olyan visszajelzéseket kapott, hogy a hallgatók mérsékelt és kiegyensúlyozott adónak tartják; hogy minél

⁶⁸⁹ HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Research Institute, Media and Opinion Research Department, EE Area and Opinion Research, container no. 1, Folder: from July 1962 to December 1969. The audience of western broadcasters in Czechoslovakia feliratú irat, p. 13.

⁶⁹⁰ March 1965: HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Research Institute, Media and Opinion Research Department, EE Area and Opinion Research, container no. 1, Folder: from July 1962 to December 1969. The audience of western broadcasters in Czechoslovakia feliratú irat, p. 13.

⁶⁹¹ October 1978: HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Research Institute, Media and Opinion Research Department, EE Area and Opinion Research, container no. 4. RFE's political position feliratú irat, p. 5., 7-8.

idősebbek a cseh és a szlovák hallgatók, annál jobban igénylik az adó jobboldali irányultságát; illetve hogy a rádió megítélése lényegében megegyezik a hallgatók saját politikai önbesorolásával. Mindebből a kutatók nemcsak azt a következtetést vonták le, hogy a térségben fokozatosan politikai értelemben megalkuvóbb generációk nevelődnek ki, hanem azt a médifenomént is, hogy a hallgatók egy bizonyos mértékig hajlamosak azt hallani a műsorokban és -ból, amit hallani akarnak.

Ahhoz, hogy a hidegháborúra jellemző politikával átítatott újságírás frontján és vég nélkülinek látszó éveiben a SZER valóban fel tudja venni a harcot, mind műszaki-infrastrukturálisan, mind műsортartalmilag fel kellett készülnie. A hidegháború minimálisan két évtizeddel meghosszabbította a rövidhullámú rádiózást ahhoz képest, hogy mi lett volna, ha a rádiózásnak nem lett volna szerepe a háború utáni nagyhatalmi rivalizálásban. A rádió lehetséges hatásaival az újdonsült kelet-európai kommunista rezsimék kezdettől tisztában voltak. Pl. amikor 1951 tavaszán a legfelső szlovák egyházi vezetőket a csehszlovák állam iránti nyilvános hűségesküre kényszerítették, az állami egyházügyi hivatal ragaszkodott hozzá, hogy Jozef Čársky római katolikus püspök az eskü szövegét a rádióban is felolvassa.⁶⁹²

A „külföldről ellenséges területre” irányuló hatékony rádiózás igen jelentős sugárzási kapacitást feltételezett, amit az USA kormánya végig hajlandó volt biztosítani. Az adókról és kapacitásukról tudható, hogy 1951-ben a csehszlovák adást kezdetben a Münchentől 25 kilométerre délkeletre található Holzkirchenből, később a Frankfurt melletti második SZER-adóból is sugározták. 1952-ben a SZER műsorait már hét adó sugározta, köztük a lisszaboni ún. ismétlő adó. Az adóállomások száma 1961-ben 28-ra, 1967-ben 31-re, 1970-ben pedig 32-re emelkedett, Németországon kívül Portugália irányából ekkorra már majdnem két és fél millió

⁶⁹² Mulík, Peter: *Metódy a formy proticirkevnej politiky komunistických štátov strednej a juhovýchodnej Európy a ich zmeny v rokoch 1945–1989*. In: Fiamová, Martina – Jakubčín, Pavol (eds): *Prenasledovanie cirkví v komunistických štátoch strednej a východnej Európy*. Ústav pamäti národa, Bratislava, 2010, 259.

watt teljesítménnyel. Ráadásul a SZER ebben a versengésben nem volt egyedül. Ha csak a Vatikáni Rádiót nézzük, kimutatható, hogy ott a Kelet-Európa felé való sugárzásra fordított költségek 1950 és 1989 között megharmincszorozódtak.⁶⁹³

A technikai kihívás azonban eltörpült a rádiót érő szakmai-tartalmi kihívások, elsősorban az öt különböző célországba tartó adások koordinálásának nehézségei mellett. A SZER ezt úgy oldotta meg, hogy fokozatosan autonóm nemzeti szerkesztőségek laza hálózatát hozta létre a szigorúan központosított hírirányítás helyett. Az egyes nemzeti szerkesztőségek a központi hírekből válogattak, de a SZER belső ajánlásai szerint ezt rugalmasan teheték. A direktívák úgy határolták be a nemzeti/nyelvi hírszerkesztők lehetőségeit, hogy azok ne változtassanak a központi hírek lényegén, de nem is kellett szó szerinti szövegeket alkotniuk. Bár a fő hírek a központi hírszerkesztőségben keletkeztek, mind a hírjellegű, mind a nem hírjellegű műsorokban igen nagy szerkesztőségi autonómia érvényesült. Ha nem ütközött a külügyminisztériumi fővonallal, akkor az amerikaiak elfogadták a(z egykori) helyi emberek döntéseit abból indulva, hogy az ott születettek jobban ismerik a helyzetet a célországban, jobban tudják, mit akarnak ott hallani és azt milyen formában akarják hallani. Ezért nemhogy centralizálták volna a híreket, hanem ellenkezőleg: a központi hírszerkesztők kértek rendszeresen háttéranyagokat az egyes nemzeti szerkesztőségektől.

A menedzsment filozófiája a decentralizáción alapult. Fölfogásukban „az amerikaiak voltak a kiadók, az exulánsok a főszerkesztők”.⁶⁹⁴ A gyorsasággal, pontossággal és a tartalmi rugalmassággal együtt ez tette lehetővé, hogy a központi híreket az egyes nemzeti szerkesztőségek igényeihez igazítsák. Így nyilvánvalóan bizonyos különbségek keletkeztek az egyes kelet-európai szerkesztőségek hírei között, de ezt mind az amerikai vezetés, mind

⁶⁹³ Nelson, Michael: *War of the Black Heavens: The Battles of Western Broadcasting in the Cold War*. Syracuse University Press, 1997, p. 108.

⁶⁹⁴ *Radio Free Europe and Radio Liberty: The CIA Years and Beyond*. Book launch by A. Ross Johnson. Woodrow Wilson International Centre for Scholars, Washington D.C.ÍMŰ, January 20, 2011.

a nemzeti szerkesztőségek elfogadták és természetesnek tartották. Az óránkénti tízperces fő hírek után fennmaradó további 50 perc egyértelműen a nemzeti szerkesztőségek főnökeinek belátására volt bízva. A nem hírjellegű műsorok: a bel- és külpolitikai kommentárok, a vallási és női műsorok, a katonák, a gyári és mezőgazdasági munkások számára készített programok, a könnyűzenei összeállítások, kabarék stb. igen nagy részben a szerkesztőktől indultak ki, akiknek ezekben a műsorokban nagy önállóságuk volt. Bizonyos területeken nem is tehettek volna másként, mert pl. a vallással kapcsolatos belügyi intézkedések terén olyan nagy méretű eltérések mutatkoztak az egyes országokban, hogy ezt csak külön-külön lehetett kezelni.

Nagyjából a hatvanas évek második felétől tapasztalható, hogy a SZER egyre következetesebb különbséget tett csehek és szlovákok között. Az első interjú felmérés, amely egyáltalán regisztrálta a két nemzet hallgatói közti eltérés tényeit, 1964/1965-ben készült. Ez a felmérés a csehek és a szlovákok programpreferenciái között nem mutatott eltérést: a jelentés mindkettő esetében megállapítja, hogy „legkedveltebb programjuk a hírek”.⁶⁹⁵ Voltak viszont apróbb eltérések:

„A szlovákok kissé többet hallgatják a SZER-t, mint a csehek. A szlovákiai hallgatók többsége (73%) olyan hallgató, akiknek csak alapfokú végzettsége van, más tekintetben viszont nem fedezünk föl különbséget a két nemzet hallgatói között.”

A folyamatos interjú felmérések révén egyre árnyalódott a kép a hallgatók összetételéről. Az 1964-es értékelés szerint „a szlovákok a kevésbé szofisztikált programokat kedvelik”, 1980 májusában már azt is megállapították, hogy „a csehek jobban szeretik a sportprogramokat, a szlovákok meg a vallási jellegűeket”.

A korabeli háttér- és helyzetelemzése alapján a SZER prognózisok felállítására is törekedett. Ezen belül kiemelt figyelmet szenteltek a kelet-európai ifjúság életének. Egy 1978 végi jelentés a

⁶⁹⁵ March 1965: HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Research Institute, Media and Opinion Research Department, EE Area and Opinion Research, container no. 1, Folder: from July 1962 to December 1969. The audience of western broadcasters in Czechoslovakia feliratú irat, p. 1., 13.

kelet-európai fiatalok politikai értékorientációját elemezte 1964 és 1977 között az egész térségre vonatkozóan. Az interjúalanyokat arra kérték, hogy három politikai kategória: „keleti szocializmus”, „nyugati demokrácia” és „demokratikus szocializmus” kapcsán jelöljék meg azok elfogadottságát. A „keleti szocializmus” megítélése a „nagyon negatív” és a „negatív” között mozgott; a nyugati demokrácia elfogadottsága a „pozitív” és a „nagyon pozitív” között; a „demokratikus szocializmusé” pedig a „mésékeltlen pozitív” és a „nagyon pozitív” között.⁶⁹⁶

A fenti felmérés nagyjából a várt eredményt hozta, máskor viszont csalódást okozott. 1979 közepén a SZER kutatóosztálya az ún. helsinki megbékélési folyamat kelet-európai értékelése felől érdeklődött. Az 1977–78 fordulóján mért interjúk nem mutattak Kelet-Európában lényeges változást, egy évvel később viszont a kutatók meglepetésére egyes országokban romló megítélésről számoltak be. A négy ország közül csakis Csehszlovákiában mértek másodsorra negatív adatokat. Ez azt jelenti, hogy míg a helsinki folyamatot Csehszlovákiában az első megkérdezéskor „plusz 10”-re értékelték, másodsorra már „mínusz 2” lett itt az eredmény, miközben a többi célországban Helsinki igen jó értékelést kapott.

„A cseheknek és a szlovákoknak ez a viszonylagos elutasítása – fogalmazott az elemző – minden bizonnyal az 1968-as traumához, az abból fakadó politikai apátiából és mélyen gyökerező szkepticizmusból fakad. Vagyis abból, hogy Csehszlovákiában nem hisznek semmilyen nemzetközi szerződésben, amelynek a Szovjetunió is részese.”⁶⁹⁷

A SZER-nek időről időre szembesülnie kellett saját tényleges hatásának a kérdésével. Hiszen hogyan tudott eleget tenni a küldetésnyilatkozatának, s hogyan tudta bizonyíthatóan alakítani

⁶⁹⁶ December 1978: HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Research Institute, Media and Opinion Research Department, EE Area and Opinion Research, container no. 4. East European youth and various value systems feliratú irat, p. 2.

⁶⁹⁷ July 1979: HU-OSA-300-6-2 RFE/RL East European Area Audience and Opinion Research, container no. 4. Three measurements of EE attitudes feliratú irat.

hallgatóinak véleményét és attitűdjét, ha hatására a kelet-európaiak nem tettek semmi láthatót vagy gyakorlatit? Ezért nem csoda, ha a SZER nem volt szégyenlős mindig hangsúlyozni a saját szerepét a kommunizmus lebontásában. Egy 1964. novemberi elemzésben, amely a kommunista kormányzatok gazdasági liberalizációját és relatív utazási könnyítéseit elemezte, az elemző bátran kijentette:

„Úgy véljük, hogy a SZER ebben a folyamatban fontos szerepet játszott, és továbbra is értékes tényező abban, hogy a célországokban változások történjenek.”⁶⁹⁸

⁶⁹⁸ November 1964: HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Audience Research, container no. 1. RFE s part in the erosion of communist unity feliratú irat, p. 2.

A SZER kivonulása Kelet-Európából 1989 után

A SZER az 1988/1989-es összeomlásszerű kelet-európai rendszerváltozásokban is megbízható hírforrást jelentett a kommunizmusból kilábalni akaró országok közvéleménye számára. Az amerikai külpolitika Reagan alatt kimondottan ráerősített a SZER hatásaira. Az ő elnöksége alatt pl. a rádióban elkezdték kiemelten kezelni a három balti országot, ezzel is jelezve, hogy az USA számára ezek az országok nagyobb súllyal esnek latba, mint a többi tizenkét szovjet tagköztársaság. Ráadásul a körülmények is időről időre a kezükre játszottak, mint pl. az 1986. április 26-i csernobili szerencsétlenség során, amelyre a SZER sok adásórát szánt, miközben a robbanást a szovjet hatóságok május 6-áig eltitkolták.

A különféle ellenzéki csoportok közvetlen támogatása 1989-et megelőzően tovább fokozódott. Finomabb eszközökkel bár, de lényegében visszatért az 1950-es évekbeli szócső-szerep, amennyiben a rádió sorra közölte pl. az ellenzékiek politikai nyilatkozatait, ill. azok támogatóinak névsorát. Az eisenhoweri időszakhoz képest azonban radikális változást jelentett, hogy a rádió immár a *helyszínekről* tudósított. 1988 után már lehettek akkreditált tudósítók pl. Magyarországon (Kasza Levente), de ahol ez nem volt, ott is egyre többen mertek nyilatkozni a rádióknak, főleg Magyarországon és Lengyelországban. A bezárt Romániát is Magyarországról érte el a szerkesztő, Roland Eggleston, aminek köszönhetően 1989 telén a SZER kicsempészett hangszalagokról tudta közvetíteni a Tőkés László-féle temesvári megmozdulásokat. (A rádió egyúttal műsorokat készített a román titkosrendőröknek, arra hívta fel őket, hogy ne lőjenek.) A berlini fal leomlása utáni napokban kapott engedélyt a SZER csehszlovák főnöke, hogy hivatalosan beutazzon Csehszlovákiába. Pavel Pecháčeket állítólag egy szerencsés félreértés miatt engedték be az országba, de miután bejutott, élőben közvetítette a bársonyos forradalom eseményeit.

Hozzá, ill. a rádióhoz kapcsolódik Martin Šmid halálhíre; a mai napig nem tisztázott, miként kapott szárnyra a hír, hogy a fiatal embert agyonverték, ami szerencsére nem volt igaz, viszont megmozgatta a prágai közvéleményt, és a hír hallatán sokan megmozdultak a tüntető diákok mellett.

Annak ellenére, hogy Lengyelországban a SZER 1989 tavaszán már közvetíthetett a kerekasztal-tárgyalásokról, majd az azt követő választások előtt propagálhatta a nem kommunista jelölteket, helyi irodát itt is, Csehszlovákiában is csak 1990-ben nyithatott. A rendszerváltások után több szerkesztő, pl. Pavel Pecháček, Jan Bednář, Maciej Wierzynski, Andrej Mietkowski és mások visszatértek hazájukba. Általuk nemcsak a szabad média világában jártas szakemberekkel gazdagodott a rendszerváltást végrehajtó kelet-európai elit, pl. a sorra-másra beinduló tévékben és egyéb médiumokban, hanem jó páran diplomáciai szolgálatba álltak, kihasználva nyelvtudásukat és jártasságukat a nemzetközi élet különböző területein.

A rendszerváltó elitek tagjai Václav Haveltól Antall Józsefen át Lech Walesáig egyértelműen dicsérték a SZER rendszerváltás előtti tevékenységét. Nyilvánvalóan egyfajta hálát éreztek iránta, ám ez az érzés viszonylag gyorsan kikopott a közép-európai közéletből. Alapvetően arról van szó, hogy a szabad médiumok beindulásával általános volt a vélekedés, hogy a SZER külső ellenzéki szerepe egyszer s mindenkorra megszűnt. Így nem okozott nagy meglepetést, hogy Bill Clinton elnök csökkentette az RFE/RL költségvetését, egyben a United States Information Agency felügyeletébe utalva őket.

1990 után a SZER pozíciója Kelet-Európa egyes országaiban szoros összefüggésben állt azzal, hogy milyen mértékben volt szabad a helyi sajtó. Magyarországon már az 1980-as években meglehetősen szabad sajtó épült ki, amely különösen a nemzetközi élet hírei tekintetében számított jó színvonalúnak, mint pl. a 168 óra című műsor a Kossuth rádióban. Legelsőként tehát Magyarországon szűnt meg a rádió: az utolsó magyar nyelvű SZER-adásnap 1993. október 31-én volt. A gyorsaság, ahogy megszűnt, nemcsak azt okozta, hogy Magyarországon nem jött létre szakmai kapcsolat az országos médiumok és a SZER között, hanem

azt is, hogy a SZER mint konkurencia villámgyorsan kiiktatódott a megpezdülő magyar médiapiacról. A SZER-től való búcsú azonban nem volt mindenütt ilyen gyors. Lengyelországban 1997-ben, Csehországban 2000-ben szűnt meg, majd egy nagyobb hullámban 2004-ben Észtország, Litvánia, Szlovákia, Horvátország, Montenegró, Bulgária és Románia számára szüntette be adásait. Néhány országban, pl. Lengyelországban megpróbálták magánadó formájában életben tartani; Csehországban pedig becsatornázták egy állami adóba, ahol egy ideig RFE/CRO6 néven élt tovább, de nemsokára az RFE név elmaradt a vállalkozásból.

* * *

A SZER 1995-ben Münchenből Prágába költözött. Egy ideig a városközpontban, a Vencel tér felső végén székel, majd onnan biztonsági okokból 2001. szeptember 11-e után elköltözve egy modern prágai épületben állapodott meg, amely a mai napig a SZER európai központja. 2011-ben a SZER huszonegy országba sugároz huszonnyolc különböző nyelven. Közülük 18 országban engedéllyel működik, háromban viszont illegálisan (Irán, Türkmenisztán, Üzbegisztán), miként egykor Kelet-Európában. A vezetők, akárcsak 1989-ig, jelenleg is többségükben amerikaiak (mint pl. Jeffrey Gedmin). A hidegháború utáni új technikai lehetőségek között a rádió a mai célországok felé nemcsak a rövid- és az ultrarövidhullámokat használja, hanem immár az internetet, valamint a szatellit- és a tévéhálózatokat is. A műsorok többségét Prágában szerkesztik, ami által a város egy jelentős menzeterközi újságíró-közösség székhelye.

Köszönhetően a rádió rugalmasságának és a helyi tudósítók kiterjedt hálózatának, a SZER az egyes régiókban eltérő céllal, jelleggel és programmal működik, de – miként az egykori kommunista országok számára – jelenleg is mindenütt a politikai hírek dominálnak. A Nyugat-Balkánon, ahol 1994-től van jelen, a rádió sokat profitált abból, hogy az egyik kizárólagos információforrás volt a balkáni háborúk alatt; a térségben a SZER jelenleg bosnyák, szerb és horvát nyelvű műsorokat ad. Az egykori Szovjetunióban, ill. az

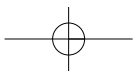
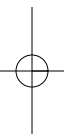
Orosz Föderáció területén a SZER 1991-től van jelen. Borisz Jelcin jóvoltából működhet legálisan, miután az 1991-es puccsban Jelcinnek a rádió sokat segített a külvilággal való kommunikációban, és ezután az elnök állandó irodát adott nekik. Oroszországban Radio Szvoboda név alatt a SZER egyike a sok nemzetközi rádióadónak; napi 24 órán át sugároz műsort, és kb. 80 munkatárssal és számos helyi tudósítóval működik. Több volt szovjet tagköztársaságban a rádió már 1953 ót jelen van, mégis a 21. század viszonyai között is megtalálja a saját mediális küldetését, mint pl. Georgiában (Grúziában), ahol a SZER szinte az egyetlen független hírforrás, vagy Kirgizisztánban, ahol a modernizáció élharcosa; az utóbbi országban egy magántévé is közvetíti a rádió műsorait, amely gazdag honlappal és élénk Facebook-közönséggel is rendelkezik. A 2002-től létező észak-kaukázusi adás ellenben, a maga avar és csecsen nyelvű műsoraival, új térségnek számít.

A SZER-nek páratlanul gazdag, immár több mint 60 éves tapasztalata van abban, miként kell gyors és magas hitelértékű hírrádiózást folytatni egy földrajzilag, gazdaságilag, nyelvileg, etnikailag, vallásilag stb. igen változatos hallgatóközönség számára. És akkor számos specialitást még nem is vettünk figyelembe, mint pl. hogy az ázsiai területeken a hallgatók 90%-a muzulmán. Irán és Afganisztán katonai-politikai okok miatt speciális területe a rádióknak. Az afganisztáni SZER, a *Radio Azadi* ötlete még jócskán a hidegháború alatt, a Szovjetunió 1979-es katonai bevonulása után vetődött fel. 1985 óta folyamatosan sugároz pastu és dari nyelven, igaz, 2002 után a célját és küldetését újra kellett fogalmazni. Az Azadi jelenleg kb. 100 fős afgán szerkesztőséggel bír, és a rádió egyik akciójaként 2010 őszén 20 000 napelemes rádiót osztott szét a vidéki lakosság között. Az Iránba sugárzó *Radio Farda* 2002 óta napi huszonnégy órán át sugároz, természetesen külföldről; az iráni műsorokat nemcsak Prágából, hanem Washingtonból is szerkesztik, talán ezért is hívják a Fardát Iránban máig CIA-rádióknak.

A rövidhullámú rádiózás a legújabb technikai lelemények mellett is tovább él: máig alkalmas eszköze a nagy távolságra való rádiózásnak, máskor pedig egyenesen nélkülözhetetlen, mint pl. a nehezen elérhető helyeken, a hajózásban, a repülősök számára,

vagy vészhelyzetekben villanyáram hiányában. Furcsa, de tény, hogy a rövidhullámú rádiózás pl. az internettel szemben gyakorlatilag megakadályozhatatlan.

Az észak-afrikai és közel-keleti tömegdemonstrációk hatása alatt 2011 nyarán a Barack Obama-adminisztráció bejelentette, hogy az USA kormánya lépéseket tesz, hogy „árnyék” internet-hozzáférést és mobiltelefon-hálózatot állítson föl világszerte a különféle politikai disszidensek számára. A hivatalos indoklás szerint erre azért van szükség, mert a modern technológiák világa nagyon sérülékeny, amint az látszott pl. Mubarak egyiptomi elnök esetében, aki az internetszolgáltatók kikapcsolásával képes volt időlegesen megbénítani az ellenzéki mozgalmakat. Az USA külügyminisztériuma és a Pentagon 2002-től kb. 50 millió dollárt költött Afganisztánban „alternatív” mobilhálózat fölállítására, amelynek alapjául amerikai katonai bázisok szolgálnak. Szíriában, Iránban és Líbiában vezeték nélküli hálózatokat állítottak föl; máshol kisméretű, könnyen elrejtendő, ún. bőrdöndinternetet juttattak kiszemelt személyeknek; megint máshol mobiltelefonokat ásnak el a határ mentén, mint pl. Észak-Koreában. Obama elnök külügyminisztere, Hillary R. Clinton – aki 2009. április 8-án meglátogatta és megdicsérte a prágai SZER-t –, mindezeket az akciókat lelkesen támogatja. Ami nem bizonyít mást, mint hogy a világméretű ideológiai hadviselés a hidegháború elmúltával sem szűnt meg, csak némileg új formákat öltött.

Summary

This book pays attention to two major issues. The first is the general story of the Radio Free Europe, an American radio station that started its East European career with Czechoslovak broadcast commencing on May 1, 1951. This anniversary gives us unique opportunity to look back and summarize some aspects of our historical knowledge on RFE, an important peaceful means of the Cold War rivalry, from East European perspective.

Certainly, this book would not have been possible without previous works written on this topic. Including the memoirs by ex-RFE American top managers, key editors, and security officers, like Robert T. Holt, Sig Mickelson, Arch Puddington, Glenn Ferguson, Kenneth R. M. Short, A. Ross Johnson, R. Eugene Parta, George R. Urban, and also

responsible managers and journalists of the national desks, like the Czech Karel Sedláček, and Karel Jankovský-Drážďanský; the Hungarian Gyula Borbándi, László Cseke, László Kasza, and Csaba Skultéty; the Polish Jan Nowak-Jezioranski; the Bulgarian Stepane Groueff and others.

RFE has attracted the attention of several historians, like Richard H. Cummings, Alan A. Michie, Herbert A. Friedman, Martin J. Medhurs, Christopher Simpson, Gerhard Wettig, Donald R. Browne, B. Dante Fascell, David M. Abshire, Leonard R. Sussman, Barry Rubin, Sean Kelly, Burton Paulu, Gary D. Rawnsley – just to name a few experts of the Cold War media, psychological warfare, mediadiplomacy, post-Helsinki era etc. It also has to be said that in comparison with the English language literature, the Hungarian, Czech and Slovak literature on the topic is rather weak, with some exception of the works of Prokop Tomek from the Czech Republic, Miroslav Michálek from Slovakia, Békés Csaba, Borhi László, Frank Tibor, Magyarics Tamás, Maruzsa Zoltán, and Révész Béla from Hungary.

Most of the books on RFE have been published in English. Unfortunately, for too many years East European listeners could

only hear about a RFE which was blamed by their governments for its 'inflammatory and hostile' voice. This bad, or rather fake image of RFE is unfortunately still true because neither pre-1989 nor post-1989 authentic and balanced evaluations on RFE and its activities are accessible for non-English readers. So this book gives a substantial overview about the issue as well as some insight into the newest historical research and some conclusions in this field.

The second main intention of this book is to publish and evaluate some selected archival materials on the history of the RFE, particularly some materials regarding RFE's East European Research Department. As the Cold War ended, and RFE had gradually withdrawn itself from East Europe, part of the RFE archives were filed away in the Open Society Archives (OSA) Budapest. By making research into these pre-1989 inner documents, incl. background reports, press surveys, analysis, interviews, correspondence, evaluations etcímű, it is possible to make some fresh judgements on the RFE, regarding its broadcast policy, political activities, inner life, and mainly its impact on the East European region. Based on the literature as well as on primary documents, it is possible to shade the picture of this special radio station, RFE, a surrogate domestic radio which was meant to replace the futile domestic radios throughout East Europe. When doing this, it is inevitable to handle a key term, propaganda, i.e. those medial attempts that had been mobilizing and persuading some 80 million inhabitants of East Europe who were denied free access to the Western life.

A fresh wave of opening new archives (institutional as well as private ones) was an important driving force behind the fact that the RFE research gained a new stimulus after year 2000. Among others, some documents from communist archives were published too, and this shed some light on the anti-RFE counter-espionage activities of the East European state apparatuses. And yet, researchers should be careful with these documents, or at best the papers produced by East European secret services have to be treated with high level of cautiousness. One of the most interesting discoveries is how biased these documents are. This

bias becomes rather evident when we discover that the obedient agents of the secret services firmly and to the very last set off from the preconception that RFE has always been, is and will always be 'a tool for American ideological diversion which aims to overthrowing East European communist governments'. This bias is so tangible that practically every source serves this deeply ideological purpose. Just one example which undermines the reliability of East European secret service documents: in their official reports from the mid-1980s, services still vividly refer to and commonly carry on with the argumentations that 'the RFE has a secret relationship with the CIA' - despite the fact that the influence of the CIA had ceased some fifteen years earlier.

Documents of the OSA Budapest RFE's East European Research Department were my primary research sources. As I see it now, these materials, news, commentaries etcímű contain the history of the Cold War in a condense form, including the radio in the hands of the American policy making, the fluxus of the East-West relations, their ups and downs, etcímű On the other hand it is clear from the sources that RFE was able to provide hope for those who needed it. The type of highly professional news production and programming in RFE's practice served as a highly competitive alternative source of news against the one sided and strictly controlled communist mass media. And the documents produced by the menedzsment and the employees of the radio mean unique sources for analysing and understanding political news-making during the Cold War in general, and regarding communist East Europe in particular. Even within this geographical area, I focused my attention on former Czechoslovakia, and Hungary, and to lesser extent to Hungarians living in Czechoslovakia.

RFE was an American national security enterprise, too. It was a relatively cheap but a rather effective and practically unstoppable machine in the hands of the USA government. Just to indicate the scale of this adventure: at its top, RFE was able to produce some 1060 hours of programmes weekly in 21 different East European languages. Plus the RFE was able to produce radio programmes in a way that they were not only firmly countering communist news but they were also able to be much more reliable and much

more professional than most communist media programmes at any timepoint of the Cold War.

The history of the RFE is part of the political history of the Cold War. There is however an opinion saying that RFE was a part of a high-scale cultural struggle. Until Stalin as a person, and Stalinism as a social system was alive in East Europe, Western political and cultural conceptions (incl. western books, theatre, newspapers, later on western type of work organisation and economical methods, as well as western aid organisations) were totally marginalised in the geographical region between East Germany and Moscow. During the first decade of the Cold War, the USA itself preferred more militant and aggressive forms of political infiltration, incl. CIA balloon campaigns, psychological warfare projects and the RFE itself. Nevertheless, after a decade or so the USA refined its policy towards East Europe, and thus cultural infiltration began to prevail in these relations. The USA got down to undermine the legitimacy of communist elites by means of peaceful propaganda, massive cultural influence and media warfare. RFE had had a key role in this process, for it was an attractive representative of the economical and cultural superiority of the USA. RFE simply served as a symbol of the Western lifestyle and freedom; listening to it was risky and therefore very personal, and the listeners could imagine something that did not exist in their social reality. Slowly and only gradually, but persistently the cultural infiltration made its impact.

Radio broadcasting was one of the four determinate tactical elements of the Cold War. Along with international diplomacy, economic pressure and military rivalry, it was the most important psychological weapon of an ideological battle on world scale. In the one hand, it meant a 'responsibility-free' diplomatic channel for the USA government. On the other, it was designed to directly influence listeners' thinking, especially as far as international relations were concerned. RFE wanted to inform and influence, and to do so it had to get massively engaged in everyday politics. This intention had never ceased, on the contrary, it gained a new upturn in the 1980s when RFE became the mouthpiece of illegal East European oppositions of several kind.

What was the enormous interest of East European people toward the RFE's programmes caused by? One of the main reasons was the informational monopoly of the communist parties. In East Europe - kept under a tight control of national communist parties offering ideologically selected news only - any listener could only chose whether to be misinformed or uninformed. RFE's history covers a period of time when listeners throughout East Europe were incredibly keen on hearing news from the world political events. This genuine interest toward balanced news was so natural that it would have been very high even if the East European press was free. And this is one of the many paradoxes of the communist system: they intentionally created masses of educated youth, but at the same time they denied them access to free thinking and press. This forced ideological fasting fuelled hunger for reliable news. In return, RFE was popular in East Europe, and its popularity could have been undermined only if and when the communists gave up their monopoly in press. But this was highly improbable.

For some half a decade after its launching, RFE had hardly knew if it was listened to or if yes who its listeners were. When finally the managers received limited feedback from the interviews and listeners' mails, the radio was very much interested in to find out who its listeners were, when, how, and under what circumstances they listened to the radio. RFE had to compete with nearly half-a-dozen major Western broadcasters on the media market whose target area was also East Europe. And yet, RFE managed to succeed despite several difficulties (incl. massive jamming) it had to face while its competitors did not have to.

East European people listened to RFE, and they were willing to trust it too. From communist perspective, this was already a serious provocation. RFE had not only disclosed communist propaganda tricks, and not only made clear that any hidden act could be soon published by RFE's news, but communists could also be sure that RFE news will be trusted. This was the radio's permanent challenge for local tyrans. In 1965, the Research Department asked in a interview what do listeners consider the

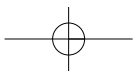
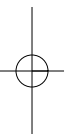
most important mission of the RFE. Some 77% of the university educated listeners in Czechoslovakia answered it was 'to provide free access to information from the world'. No doubt that in a region struggling with political deficits, and painful lack of freedom, RFE was regarded as an open window to the free world.

RFE had been engaged in a battle for the minds and hearts of East Europeans. In order to win this battle in the seemingly endless decades of the Cold War, the radio had to be technically well prepared. Simply, bipolar world system made the use of classical medium wave broadcasting at the best with two decades longer, and it was clear for both sides that radio news gained an extraordinary importance. But technical difficulties dwarfed in comparison with the political challenges that RFE had to face. The radio's American management created a loose net of national desks (rather than a centralised news direction) which were rather free until they obeyed overall RFE directives and policy guidances. If they kept in line with main guidelines of the CIA, the NCFE, the State Department, later the BIB, there was no reason to intervene. According to RFE's general inner policy, 'Americans were the publishers, while exiles at the national desks were the chief editors'. Good organization, speed, punctuality, and flexible content meant success.

I was keen to examine through the OSA sources how did the USA government under president Johnson reacted upon East European nationalism. According to the documents, the management started to make a clear difference between Czechs and Slovaks roughly from mid-1960s. The first substantial survey among travellers which made difference between listeners' habits of these two nations was prepared in 1964/1965. From this point on, State Department as well as RFE devoted more and more attention to national differences as important indicators of 'gaps in the Iron Curtain'. 'Moravians', or 'Slovaks', or 'Hungarians living in Slovakia' became interesting mostly when national tension was high, like in 1968.

From time to time, RFE was forced to face its real impact on East European societies. As reflected in the OSA Research Department documents, the radio was not shy when asked about

the extent of its own role. It unambiguously stated that it regarded itself as a major factor which will sooner or later lead to the rebirth of freedom in East Europe. Indeed, RFE made a very significant effort to fulfill its mission statement engraved on the Freedom Bell: That this World under God shall have a new birth of Freedom.

Források és szakirodalom

Levéltári források

A könyvben az Open Society Archives Budapest alábbi fondjaira és alfondjaira hivatkozom:

HU-OSA-300-2 East European Research and Analysis Department 1951–1982.

HU-OSA-300-2-1 East European Research and Analysis Department, 1951–1982, Subject Files relating to the Bloc, 1962–1982, container no. 14.

HU-OSA-300-2-1 Subject Files relating to the Bloc 1962–1982, container no. 14.

HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Research Institute, Media and Opinion Research Department, East European Area and Opinion Research, containers no. 1 and 4.

HU-OSA-300-6-2 RFE/RL Audience Research, container no. 1.

HU-OSA-300-7 US Office 1945–1973.

HU-OSA-300-7-7 US Office 1945–1973: Czechoslovak Subject Files 1950–1973, container no. 2.

HU-OSA-300-8-24 News from behind the Iron Curtain, 1954–1962.

HU-OSA-300-30-20 RFE/RL Research Institute, Telephone Calls to the Czechoslovak Desk 1985–1989, container no. 1.

HU-OSA-300-30-29 Fond 300: Records of RFE/RL Research Institute, Subfond 30: Czechoslovak Unit. Series 29: Telephone Calls to the Czechoslovak Desk 1985–1989, container no. 1.

HU-OSA-300-30-30 Miscellaneous Records, container no. 8, Folder: Correspondence 1967 January–March.

HU-OSA-300-40-2 Hungarian Unit, Subject Files, container no. 5, 44, 1068.

Publikált források

Friedman, Herbert A.: *Free Europe Press Cold War Leaflets*. <http://www.psywarrior.com/RadioFreeEurope.html> [2010. 12. 14.]

- Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds.): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, Budapest-New York, 2010.
- Mezei Géza: *Európa kettészakítása és a kétpólusú nemzetközi rend születése*. Új Mandátum Könyvkiadó, 2001.
- Ostermann, Christian F. (ed.): *Uprising in East Germany 1953*. CEU Press, 2001.
- Pleikys, Rimantas: *Jamming*. Kiadó és évszám nélkül (1998). <http://www.radiojamming.info> [2010. 12. 31.]
- Tomek, Prokop: *Československé bezpečnostní složky proti Rádiu Svobodná Evropa – „Objekt ALFA”*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinu komunismu, Sešity 14., 2006.
- Tomek, Prokop: *Rušení zahraničního rozhlasového vysílání pro Československo*. In: Sborník Securitas Imperii 9, ÚDV, Praha, 2002, 334–367.
- United Nations General Assembly, Eleventh Session, Official Records*. Plenary meeting 663rd, Thursday, 28 February 1957 at 10.30 a. m. New York, pp. 1239–1246. With the compliments of the Head of the UN Library in Geneva User Services Section, Ms Christina Giordano.
- United Nations Yearbook 1956*. Department of Public Information of the UN, New York.

Korabeli sajtó- és egyéb kiadványok

A korabeli USA-beli, angol, cseh, szlovák, magyar és egyéb sajtóirányításokat és hivatkozásokat ld. a konkrét lábjegyzetekben.

Emlékiratok, levelezések

- Borbándi Gyula: *Magyarok az Angol Kertben*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1996.
- Critchlow, James: *Radio Hole-in-the-Head/Radio Liberty*. American University Press, 1995.
- Cseke László (szerk.): *Itt a Szabad Európa Rádió a 19, 25, 31, 41 és 49 méteres rövidhullámon. A mikrofonnál és a lemezjátszóknál Cseke László. A Teenager party és a Délutáni randevű poszt*

- taladájából*. Szabad Tér Kiadó, é. n. <http://beatpoprock.free-web.hu/konyvek/cseke/cseke1.htm> [2010. 12. 10]
- Groueff, Stepane: *My Odyssey*. iUniverse, 2003.
http://books.google.com/books?id=hHVCJi5tI4cC&printsec=frontcover&dq=Groueff,+Stepane:+My+Odyssey.+iUniverse&source=bl&ots=fXeFKKaDy2&sig=o3bsvzdU7asZlfjNwp-u0lFYH68&hl=hu&ei=49eyTN3pH8XLsWaM-PDNDQ&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=1&ved=0CBQQQ6AEwAA#v=onepage&q&f=false [2010. 1. 1.]
- Henze, Paul B.: *RFE's Early Years: Evolution of Broadcast Policy and Evidence of Broadcast Impact*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, 3–16.
- Holt, Robert T.: *Radio Free Europe*. University of Minnesota Press, Minneapolis, 1958.
- Jankovský-Drážďanský, Karel: *Svobodná Evropa... a nyní se už hlásí o slovo Karel Jankovský-Drážďanský*. Papyrus, 1995.
- Kasza László: *A SZER a rendszerváltás idején. Referátum a Történelemtanárok Egylete konferenciáján*. Elhangzott 2009. október 10-én Budapesten a Kossuth Klubban.
- Kasza László: *Mókusok az angolkertben. Ügynökök a Szabad Európa Rádiónál*. Noran Libro, Budapest, é. n.
- Kemény István jegyzetei a Szabad Európa Rádióban 1980–1990*. Osiris Kiadó, Budapest, 2010.
- Lukacs, John (szerk.): *A történelem eleven valósága. George F. Kennan és John Lukacs levelezése*. Ford. M. Nagy Miklós. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2010.
- Michie, Alan Andrew: *Voices through the Iron Curtain. The Radio Free Europe Story*. Dodd, Mead & Company, New York, 1963.
- Mickelson, Sig: *America's Other Voice: The Story of Radio Free Europe & Radio Liberty*. Prager Special Studies, Prager Scientific, 1983.
- Nowak-Jezioranski, Jan: *Wojna w eterze. Wspomnienia. Tom I. 1948–1956*. London, Odnova, 1986.
- Puddington, Arch: *Broadcasting Freedom*. The University Press of Kentucky, 2000.
- Sedláček, Karel: *Volá Svobodná Evropa*. Praha, 1993.

- Short, Kenneth R. M. (ed.): *Western Broadcasting over the Iron Curtain*. Croom Helm, London & Sydney, 1986.
- Skultéty Csaba: *Vasfüggönyön át. A Szabad Európa mikrofonjánál – előtte és utána*. Madách-Posonium, Pozsony, 2006.
- Sosin, Gene: *Sparks of Liberty*. Penn State Press, 1999.
- Urban, George R: *Radio Free Europe and the Pursuit of Democracy*. Yale University Press, New Haven & London, 1997.
- Woodard, George W.: *Cold War Radio Jamming*. In: *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, Budapest-New York, 2010, 51–63.

Szakirodalom

Monográfiák, tanulmányok

- Aspaturian, Vernon – Jiri Valenta – David P. Burke: *Eurocommunism Between East and West*. Indiana University Press, 1980.
- Baev, Jordan: *Bulgarian Regime Countermeasures against Radio Free Europe*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, 259–274.
- Bashkirova, Elena I.: *The Foreign Radio Audience in the USSR During the Cold War: An Internal Perspective*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, 103–120.
- Békés Csaba: *Secret Negotiations by the Western Great Powers October 26th-November 4th 1956: British Foreign Office Documents*. Hungarian Quarterly, Spring 2000. <http://www.cold-war.hu/html/en/publications/hungquest.html> [2010. 11. 12.]
- Borhi László: *A nyugati nagyhatalmak és Kelet-közép-Európa 1945 után*. Világtörténet, 2009 ősz-tél, 3–21.
- Borhi László: *Az amerikai külpolitika belső forrásai*. Rubicon, 2002/9–10., 23–27.
- Borhi László: *Az USA és Kelet-Európa*. História, 2006/6–7., 66–68.
- Borhi, László: *Containment, Rollback, Liberation or Inaction? The US and Hungary in the 1950s*. Journal of Cold War Studies, Volume 1, Issue 3, 1999, 67–108.
- Browne, Donald R.: *International Radio Broadcasting. The Limits of the Limitless Medium*. Praeger Special Studies-Praeger Scientific, 1982.
- Cummings, Richard H.: *Cold War Radio. The dangerous history of American broadcasting in Europe, 1950–1989*. McFarland&Company, Incímű, Jefferson, North Caroline, 2009.
- Cummings, Richard H.: *An Urgent Whisper: Radio Free Europe Begins Broadcasting*.

- <http://coldwarradios.blogspot.com/2010/11/urgent-whisper-radio-free-europe-begins.html> [2010. 12. 29.]
- Cummings, Richard H.: *Special Feature: The 1981 Bombing of RFE/RL*.
- <http://www.rferl.org/content/article/1080043.html> [2010. 7. 24.]
- Cummings, Richard H.: *The Last Tango in Munich*.
<http://www.historytimes.com/fresh-perspectives-in-history/20th-century-history/cold-war/428> [2010. 7. 24.]
- Curry, Jane Leftwich: *Radio Free Europe in the Eyes of the Polish Communist Elite*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, 147–168.
- Csillag András: *Amerikai imázs az ezredfordulón*. In: Frank Tibor (szerk.): *Gyarmatból impérium. Magyar kutatók tanulmányai az amerikai történelemről*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2007, 308–343.
- Enderle-Burcel, Gertrude – Franszek, Piotr – Stiefel, Dieter – Teichova, Alice (eds.): *Gaps in the Iron Curtain. Economic relations between neutral and socialist countries in Cold War Europe*. Institute of History, Jagellonian University Press, Kraków, 2009.
- Fascell, B. Dante (ed.): *International News Freedom under Attack*. Ebben David M. Abshire, Leonard R. Sussman, Barry Rubin és Sean Kelly tanulmányai találhatóak, főként az 1975, Helsinki utáni időszakokkal, a hetvenes évekbeli médiadiplomácia-helyzettel, az amerikai befolyással és a televíziózással kapcsolatban. The Center for Strategic and International Studies, Georgetown University, Washington, Publications/Beverly Hills/London, é. n.
- Fehér Zoltán: *George F. Kennan: realista diplomata a hidegháborús amerikai stratégia alakításában*. In: Frank Tibor (szerk.): *Gyarmatokból impérium. Magyar kutatók tanulmányai az amerikai történelemről*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2007.
- Fiamová, Martina – Jakubčín, Pavol (eds): *Prenasledovanie cirkví v komunistických štátoch strednej a východnej Európy*. Ústav pamäti národa, Bratislava, 2010.
- Fischer Ferenc: *A kétpólusú világ 1945–1989*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2005.

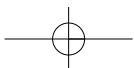
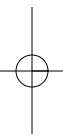
- Fischer Ferenc: *Eurázsia a szuperhatalmak geopolitikai sakk-tábláján az 1950-es évek közepén*. In: Fischer Ferenc – Hege-düs Katalin – Rab Virág (szerk.): *A történelem szálai*. Pécs, 2010, 127–142.
- Frank Tibor (szerk.): *Gyarmatból impérium. Magyar kutatók tanulmányai az amerikai történelemről*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2007.
- Gaddis, John Lewis: *Most már tudjuk*. Európa Könyvkiadó, 2001.
- Gaddis, John Lewis: *Studená vojna*. Slovart, 2006.
- Gati, Charles: *Mit tett (és mit nem tett) Amerika 1956-ban?* História, 2006/4., IV. sz. belső melléklet, 1–4. oldal.
- Gati, Charles: *Failed illusions: Moscow, Washington, Budapest, and the 1956 Hungarian revolt*. Woodrow Wilson Center Press, 2006.
- Gawlikowski, Lechoslaw – Moreno, Yvette Neisser: *The Audience to Western Broadcast to Poland During the Cold War*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, 121–141.
- Gleerup, W. K.: *Broadcasting Across Borders*. Goteborg Studies in Politics 8. 1975.
- Goertz, Gary: *Contexts of International Politics*. Cambridge University Press, 1954.
- Grose, Peter: *America's Secret War Behind the Iron Curtain*. Mariner Books, New York, 2000.
- Grůňová, Alexandra: *KNVD/KGB Activities and its Cooperation with other Secret Services in Central and Eastern Europe 1945–1989*. Nation's Memory Institute, Bratislava, 2008.
- Hahner Péter: *Az Egyesült Államok elnökei*. Átdolgozott, bővített második kiadás. Maecenas, 2006.
- Historická štatistická ročenka ČSSR. FSÚ, Praha, 1985.
- Hixson, Walter L.: *Parting the Curtain. Propaganda, culture and the Cold War 1945/1961*. St. Martin's Press, New York, 1997.
- Hornáček, Jozef: *Právne aspekty zrušenia Gréckokatolíckej cirkvi v ČSR*. In: Fiamová, Martina – Jakubčín, Pavol (eds): *Pre-nasledovanie cirkví v komunistických štátoch strednej*

- a východnej Európy*. Ústav pamäti národa, Bratislava, 2010, 221–232.
- Hurkina, Svitlana: *The Role of Soviet State Security Organs in the Liquidation of the Ukrainian Greek Catholic Church in Halychyna...* In: Fiamová, Martina – Jakubčín, Pavol (eds): *Prenasledovanie cirkví v komunistických štátoch strednej a východnej Európy*. Ústav pamäti národa, Bratislava, 2010, 61–83.
- Isaacson, Walter: *Kissinger-életrajz*. Panem-Grafo, 2001.
- Johnson, A. Ross: *Swiatlo Story „The Inside Story of the Secret Police and the Party”*; *Origins of the Swiatlo Broadcast on RFE*. Expanded text of remarks presented at the conference ‘Radio Wolna Europa w walce z komunizmem’. Warsaw, November 6–7, 2009.
- Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War International Broadcastings and the Road to Democracy*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, 345–350.
- Judt, Tony: *Povojnová Európa – História po roku 1945*. Slovart, 2007.
- Kaplan, Karel: *Kronika komunistického Československa. Doba táni 1948–1956*. Barrister & Principal, 2005.
- Kortunov, Andrej: *Soviet World Standing, Foreign Policy Assessed*. In: Daily Report – Annex. Soviet Union. Foreign Broadcast Information Service. FBIS-SOV-90-200-A, Tuesday, 16 October 1990, pp. 1–6.
- Kovrig Bence: *Az Egyesült Államok és az európai békerendezés. Rubicon, 2002/9–10, 16–18*.
- Kux, Ernst: *Growing Tension in Eastern Europe*. In: Problems of Communism, March–April 1980, 21.
- Londák, Miroslav – Sikora, Stanislav a kol.: *Rok 1968 a jeho miesto v našich dejinách*. Bratislava, Veda, 2009.
- Machcewicz, Pawel: *Polish Regime Countermeasures against Radio Free Europe*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, 169–204.
- Majer, V.: *UNRRA a Československo*. Praha, Orbis, 1946.

- Maruzsa Zoltán: *1968 and its effect on the countries of the Soviet Bloc*. Cold War History research center, Budapest, online publication, October 2010.
- Medhurst, Martin J.: *Eisenhower and the Crusade for Freedom: the rhetorical origins of a Cold War campaign*. <http://www.questia.com/googleScholars.qst?docId=5000546266> [2010. 7. 12.]
- Michálek, Slavomír: *Rok 1968 a Československo – postoj USA, Západu a OSN*. Historický ústav SAV, Bratislava, 2008.
- Michálek, Slavomír: *Ján Papánek, politik, diplomat, humanista*. Bratislava, Veda, 1996.
- Michálek, Slavomír: *Nádeje a vytriezvenia, československo-americké hospodárske vzťahy v rokoch 1945–1951*. Bratislava, Veda, 1995.
- Murányi Gábor: *A múlt szövedéke. Históriak a megbicsaklott 20. századból*. Noran Kiadó, 2004. Ebben főleg két írás: *Egy szittya gall*. 320–324.; *Éteri csábítás*. 324–328.
- Nagat, Germina: *Ceausescu's War against Our Ears*. Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, 229–238.
- Nelson, Michael: *War of the Black Heavens: The Battles of Western Broadcasting in the Cold War*. Syracuse University Press, 1997.
- Németh István: *Európa 1945–2000. A megosztástól az egységig*. Aula Kiadó, 2004.
- Parta, R. Eugene: *The Audience to Western Broadcast to the USSR During the Cold War: An External Perspective*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, 67–102.
- Paulu, Burton: *Radio and Television Broadcasting on the European Continent*. University of Minnesota Press, Minneapolis, 1967.
- Pešek, Jan a kol.: *Aktéri jednej éry na Slovensku 1948:1989. Personifikácia politického vývoja*. Vydavateľstvo Michala Vaška, Prešov, 2003.

- Petruf, Peter: *USA a studená vojna*. Bratislava, Pravda, 1985.
- Ratesh, Nestor: *Radio Free Europe's Impact in Romania During the Cold War*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, 205–228.
- Rawnsley, Gary D.: *Radio Diplomacy and Propaganda*. Szerző és évszám nélkül.
- Reisch, Alfred: *The West's Secret Plan for the Mind: Book Distribution to East Europe during the Cold War*. Event summary from the Woodrow Wilson International Center for Scholars, Washington, 6 February 2008.
- Rév István: *Just Noise? Impact of Radio Free Europe in Hungary*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, 239–258.
- Révész Béla: *Az osztályharc fogalmának politikai és ideológiai aspektusai az 50-es években*. www.mek.oszk.hu
- Révész Béla: *A felszabadítási stratégia csődje – Szabad Európa Rádió*. Rubicon, 1996/8-9., 23-26.
- Révész Béla: *Manipulációs technikák a hidegháború időszakában*. www.mek.oszk.hu [2008. 5. 12.]
- Reynolds, David: *One World Divisible. A Global History since 1945*. Norton, 2000.
- Robert, J. M.: *Twentieth Century – The History of the World 1901 to 2000*. Viking, 2000.
- Romer, Jean-Christophe: *Oroszország – állam és nemzeti identitás*. Rubicon, 2002, 9–10., 74.
- Siefert, Marsha: *Radio Diplomacy and the Cold War*. Journal of Communication, Volume 53, Issue 2, pp. 365–373, June 2003.
- Simpson, Christopher: *Science of Coercion: Communication Research and Psychological Warfare, 1945–1960*. New York-Oxford University Press, 1996.
- Sz. Bíró Zoltán: *A szovjet csapatok kivonása Magyarországról*. História, 2009/5–6. sz., 3–10.
- Tolz, Vladimir – Corwin, Julie: *Soviet Reactions to Foreign Broadcasting in the 1950s*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds):

- Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, 277–298.
- Vajda Barnabás: *A csehszlovákiai magyarok nacionalizmusa – ahogy a Szabad Európa Rádióban látták. Nacionalizmus Maďarov na Slovensku v roku 1968 – ako to videli u Rádiu Slobodná Európa*. Fórum Társadalomtudományi Szemle, 11. évf., 2. szám, 2009/2., 123–129.
- Vajda Barnabás: *Az Egyesült Államok elképzelései Közép-Kelet-Európával kapcsolatban a Szabad Európa Rádió belső elemzései alapján*. Világtörténet, MTA, 2008. ősz-tél, 67–76.
- Vajda Barnabás: *Hallgatói telefonok a SZER csehszlovák szerkesztőségébe 1985–1986-ban*. MTA Világtörténet 2010. ősz-tél, 69–81.
- Vodičková, Stanislava: *Komunistická propaganda jako zbraň v boji proti katolíckej cirkvi*. In: Fiamová, Martina – Jakubčín, Pavol (eds): *Prenasledovanie cirkví v komunistických štátoch strednej a východnej Európy*. Ústav pamäti národa, Bratislava, 2010, 578–593.
- Weiner, Amir: *Foreign Media, the Soviet Western Frontier and the Hungarian and Czechoslovak Crises*. In: Johnson, A. Ross – Parta, R. Eugene (eds): *Cold War Broadcastings – Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. CEU Press, 2010, 299–317.
- Wegs, Robert J. – Ladrech, Robert: *Evropa po roce 1945*. Vyšehrad, 2002.
- Weiner, Tim: *A CIA története*. Gabo, 2009.
- Wettig, Gerhard: *Broadcasting and Détente*. Hurst & Company, London, 1977.
- Wilford, Hugh: *The Mighty Wurlitzer*. Harvard University Press, 2008.

Tulajdonnév-mutató

A

Abshire, David M.
Absolonova elvtársnő
Accept
ACDC
Acheson, Dean
AFCR
Agerpress
Albánia
Alcoa
Aleš, Alois
Alexander, Archibald S.
Állatfarm
Alphaville
Altschul, Frank
American Fund for Czechoslovak Refugees/Relief
Amcomlib
Amnesty International
Ankara
Ankieta fedőnevű akció
Antall József
AP
ARD
ATA
Athén
Auguste, Theodore C.
Ausztria

B

Baader-Meinhof csoport
BAD
Bajorország
Balázs Béla
Balkán (Nyugat-Balkán)

Balloons/Winds of Freedom (A szabadság ballonjai/szele; Balóny svobody)
Balti térség
Bánát
Bárány Zoltán
Barbara adó
Barghoorn, Frederick
Bayerischer Hof Hotel
BBC
Beatles
Bécs
Bednář, Jan
Belák-Berger, Karol
Belay, Emil
Belcredi, Richard
Belgium
Belgrád
Beluš, Samuel
Beňa, Kamil
Beneš, Edvard
Benkei András
Berle Jr., A. A.
Berlin
Bernard, Noel
BIB
Binar, Ivan
Binder, David
Black Sabbath
Blazynski, Zbignew
Bohlen, Charles E.
Bohuslavice
Bohuslav, Jan
Bonn
Borg, Björn
Borsányi Julián
Bős-Nagymaros
Brassó

Brandt, Willy
Bravo
Breguet, Bruno
Brzezinski, Zbigniew
Brezsnyev, L. Iljics
Brit-szigetek
Brown, James F.
Brüsszel
BT, Biztonsági Tanács, ld. ENSZ BT
BTA
Budapest
Buell, W. A.
Bukarest
Bulgária
Bulgarian National Committee (Bulgár Nemzeti Tanács)
Bundeswehr
Buršík, V.

C, Ch, Cz, Cs

Čakánek páter
Captive Nations Week (Leigázott Népek Mozgalom, Zhromaždenie európskych ujaremených národov)
Carlos (alias Sakál - Iljich Ramirez Sanchez)
Čársky, Jozef
Carter, James E.
Case, Clifford P.
CBS
Ceausescu, Nicolae
CNR, Central News Division
Centro Studi e Ricerche
Cep, Jan
Černík, Oldřich
Čerych, Oldřich
České slovo
Československý šport
CFE/FEC/NCFE
CFF

Challenger
Charta 77
Chirac, Cornel
Churchill, Winston S.
Chvaletice
CIA
Cikl, Ivan
CIS New York
Císař, Čestmír
Cismarescu, Mihail
Citizens Foreign Relations Committee
Clay, Lucius D.
Clayton, William L.
Clifford, Clark M.
Clifford, P. Case
Clinton, Bill
Clinton, Hillary R.
Clinton Poole, DeWitt
Club 231
Club of Friends of Matica slovenska
CoCom-lista
Colorado
Committee of Free Czechoslovakia (Szabad Csehszlovákia Tanácsa)
Communication and Opinion Research
Communism in Europe
Condon, Richard
Connors, Jimmy
Conover, Willis
Conrad, Clyde Lee
Convery Eagan, W. J.
Cook, R.
ČSAD
ČTK
Czechoslovak Information Service New York
Csehszlovákia:
– Csehország (Bohemia);

– Morvaország (Moravia);
– Szlovákia
Czechowicz, Andrzej
Csehszlovákia Kommunista Pártja
Csehszlovák Írószövetség
– Szlovák Írószövetség
– Szlovák Írószövetség Magyar Szekciója (Hungarian sector of
the Slovak Union of Writers)
Csehszlovák Nemzetgyűlés
Csemadok (Cultural Assotiation of the Hungarian Workers in
Czechoslovakia)
Csendes-óceán
Csernobil

D

Dánia
David, Václav
Deep Purple
Demetz, Peter
Demokracie v exilu
Demokrata Párt (szlovák)
Denver
DeMille, Cecil B.
Dessewffy Gyula
Deutsche Welle
Deutschlandfunk
Dimitrov, Botcho
Dimitrov, Georgi Mohov
Divadelné noviny
Dobrá Niva (Dobronya)
Dolbeare, Frederic R.
Donovan, William J.
Dostál, Jiří
Douglas DC-3
Drega, Rudolf
Dreler, Jaroslav
Drienov (Somos)

Dubček, Alexander
Dubnica
Dulles, Allen W.
Dunaj akció
Duray Miklós
Dzsingisz kán

E

EBESZ
EEF
EERA
Eidlin, Fred
Eisenhower, Dwight D.
Eisenhower, Milton S.
Eggleston, Roland
Ekecs Géza (alias Cseke László)
Ekonomická revue
Eliáš, Zdeněk
Ellender, Allen J.
Emnid Institut
Empire State Building
Endrsta, Jaroslav
Englischer Garten No 1.
ENSZ
– ENSZ Biztonsági Tanács
Eperjes (Prešov)
Erdély (Transsylvania)
Északi-sark
Ethridge, Mark
Európa
– Kelet-Európa
– Nyugat-Európa
European Recovery Program (Marshall-segély)
Evdokimov, Evdokim
Executive Secretary of the National Security Council (Nemzet-
biztonsági Tanács titkársága)
Exxon

F

Falco

FAO

Fekete-tenger

Felvidék

FEC, ld. CFE

FEF

FEP

Ferguson, Glenn W.

Filmové a televízne noviny

Fischer, George

First Wisconsin National Bank

Firt, Julius

Flushing Meadows

Fleischmann, Julius

Fock Jenő

Focus

Fónod Zoltán

Ford, Henry II.

Ford Motor Company

Foreign Affairs

Fortune

Franciaország

Frankfurt

Frank, Ján

The Free Bulgarian (Szabad Bulgária)

Freedom Bell/Liberty Bell (Szabadsággharang)

Freedom Scroll (Szabadságtekercs)

Freedom Train (Szabadságvonat)

Freyung

Fronau

Fulbright, J. William

Fulton

G, Gy

Gable, Clark

Gacki, Stefan

Gallup
Garmisch-Partenkirchen
GATT
Gedmin, Jeffrey
General Mills Inc.
General Motors
Genf
Georgescu, Vlad
Georgia (Grúzia)
Gheorghiu-Dej, Gheorghe
Giebelstadt
Gillet & Johnston
Gloria adóállomás
Gráf, Ota
Granec, Vlado
Grew, Joseph C.
Griffith, William (Bill) E.
Griffiths, Barry
Goldman, Erich F.
Gomulka, Wladyslaw
Gorbacsov, Mihail
Gottwald, Klement
Gödöllő
Great Society
Gromiko, Andrej Andrejevics
Grozier, D. F.
Groueff, Stepane
Gruber, Lev
Gulf Oil
Gymnázium Pavla Hora
Gyönyör József

H

Haider, Michael L.
Hajek, Hanus
Hájek, Jan
Hajíček, Leopold

Hakel, Ivan
Hallstein, Walter
Hammarskjöld, Dag
Harriman, Averell
Harvard
Havanna
Havel, Václav
Hazelhoff, Erik
Heider, Alexander
Heinz, H. J.
Helms, Richard
Helsinki
Henze, Paul B.
Hesik, F. X. (alias F. X. Havlicek)
Hessen
Hitler, Adolf
Hlas ľudu
Hohenhard
Hollandia
Hollyer, David L.
Holzkirchen
Hongkong
Horský, Karel
Hostovský, Egon
Hradec Králové
Hrubeš, Jiří
Hruscsov, Ny. Szergejevics
Hudební a divadelní agentura Praha
Hughes, Harold
Hungarian Daily News Bulletin
Husák, Gustáv

I

Ignatov, Asen
Il Messaggero
Ilnyickij, Jurij
Impuls

Inkiöv, Dimiter
Innsbruck
International Literary Centre
International Organization Division
Institut d'Opinion Publique
Institute for Research in Communications
Institut für Markt-und-Socialforschung
Intora
IOD
Ionesco, George
Irán
Iron Maiden
Isztambul

J

Jackson, C. D.
Jackson, Michael
James Bond 007 Club
Janics Kálmán
Jankovský-Drážďanský, Karel
Jaruzelski, Wojciech
Jasi
Jefferson, Thomas
Jelcin, Borisz
Jereván
Jersey sziget
Jezdinský, Karel
Jihočeská pravda
Johnson, Lyndon B.
JPJ Co.
Jugoszlávia
Jurčík, Ladislav

K

Kádár János
Kafka, Franz
Kalabinski, Jacek

Kalugin, Oleg D.
Kanada
Karasz, Leonyid
Kárpátalja
Kasal, Karel
Kašparek, Florian
Kašparek, Pavel
Kašpárek, Karel
Kassa
Kasza László
Kasza Levente
Katyn
Katzenbach, Nicholas B.
Kavur, Kemal N.
Kazahsztán
Kebrle, Jiří
Kellstadt, Charles H.
Kemény István
Kennan, George F.
Kennedy, J. F.
Kennedy, Robert F.
Keri, Tom
Kersten f. alkotmánymódosítás
Késmárk
Kesten, Paul
KGB
Killanin, Lord
Kína
King, Martin Luther
Kirgizisztán
Kirvnová, Alena
Kiss
Kissinger, Henry
Klíma, jégkorongozó
Kodlička, Josef
Koevesh, Gilda
Kohák, Miloslav

Kohout, Jára
Kol Israel
Komintern
Komjáthy György
Koncertná a divadelná kancelária Bratislava
Konvalinka, Jaroslav
Kopecká, Olga
Kopf, Magdalena
Korea
Kossuth rádió
Kostrba-Skalický, Osvald
Kosztov, Vladimír
Koukola, Ing.
Kovács, Juraj
Kozodej, Karel
Közép-Ázsia
Krásná Lípa
Kratch, William
Kratochvíl, A.
Kratochvílová, Jana
Kreml
Kriegel, František
Krumm, Philip O.
Kryl, Karel
Kulhána, Vladimír
Kusin, V.
Kusý, Jaroslav
Kux, Ernst
Kuznyecov, V. V.
Külügyi Bizottság (USA)
külügyminisztérium, ld. USA Külügyminisztérium
Kvetko, Martin

L

Lach, Mieczyslaw
Lagdan, Michal
Lampertheim

Lang, Robert
Lánsky, Egon
László István
Lednár, František
Led Zeppelin
Leigázott Népek Mozgalom, ld. Captive Nations Week
Leitner, Juraj (alias Jurka)
Lengyelország
Lendl, Ivan
Lenin
Lettrich, Jozef
Léva
Lewis, Fulton
Lexington
Líbia
Library of the Congress (Kongresszusi Könyvtár)
Lidová demokrace
Lidová strana
Lidové noviny
Lincoln, Abraham
Linczenyi, Ludek
Listy
Lisszabon
Literární listy
Litvánia
Loebl, Eugen
Lodge, Henry Cabot
London
Lonovič, Alois
Lorenc, Vlasta
Losonc
Losonský, Michal
Lócse
Lőrincz Gyula
Luce, Henry
Eud
L'Umanit'

Lupino, Ida
Lyons, Eugene

M

Macedónia
Macháčová-Dostálová, Božena
Machatka, Oswald
Maddox, Webb
Madrid
Magyar Hírek
Magyar Nemzet
Magyarország (Magyar Népköztársaság)
Maixner, Jozef
Majszkij (memorandum)
Malasáková, Nadežda
Malášek, Jiří
Malcom X
Mansfield, Mike
Markedsanalyse
Márkos (Oltay) Edit
Markov, Georgi
Marshall, George C.
Masaryk, Jan
Masaryk, T. G.
Massachusetts Institute of Technology
Mater, Gene
Matica slovenská
Matzankiev, D.
McCarthy, Joseph
McEnroe, John
Medhurst, M.J.
Medzinárodné vzťahy
Meinings und Marktforschungsinstitut
Meloun, František
Mengusovce (Menguszfalva)
Mercury, Freddie
Meyer, Cord

Michal, Jan
Michigani Egyetem
Mietkowski, Andrej
Mikes Imre (alias Gallicus)
Miller, H. B.
Miller, J. Clayton
Millikan, Robert
Minařík, Pavel (alias Pley)
Minden, George
Minneapolis
Mitrokin-archívum
Mladá fronta
Moldova (Moldovai Szovjet Szocialista Köztársaság)
Molling, Matthew J.
Montreal
Morgenthau, Hans
Mosely, Philip E.
Moszkva
MTI
Mubarak, Hoszni
Múdry, Michal
Münchenben
Mundt, Karl, ld. Smith-Mundt Act
Mutual Security Act

N, Ny

Nagy Imre
Nagy-Britannia
Nagymegyer
National Endowment for Democracy
National Student Association
Nahicsevân
Najder, Zdzislaw
Nancy
National Steel
NATO
Navratilova, Martina

NCFE, ld. CFE
Nemec, Jaroslav
NDK, Német Demokratikus Köztársaság
Németországi Szövetségi Köztársaság (NSZK, Nyugat-Németország)
Nemzetbiztonsági Tanács
Nemzetközi Olimpiai Bizottság
Neoveský, Miroslav
Népszabadság
Netík, Jaromír
Nevada
News from behind the Iron Curtain (Hírek a vasfüggöny mögül)
New York
New York Times
NHL
Nicaragua
Nixon, Richard M.
Nižňanský, L.
Noskovič, Peter
Nová svoboda
Nove Zhyttia
Novinár
Novotný, Antonín
Nowak-Jezioranski, Jan
NSC
Nyitra

O

Obama, Barack H.
Obrana lidu
Odera-Neisse
Office of Policy Coordination
Okolicsányi Károly
Olaszország
Olomouc
OPC
Opus

Orientace
Országos Magyar Könyvtár
Orwell, George
OSS
Ostpolitik
Ostrava
Ott, Chester W.
ONV
OWI

P

Pacepa, Ion Mihail
Page, Arthur W.
Pakisztán
PAP
Papánek, Ján
Paris Match
Párizs
Pataki Judit
Pathó Károly
Pecháček, Jaroslav
Pecháček, Pavel
Pejskar, Josef (alias Jožko Pero)
Pelhřimov
Pen Club
Pentagon
Peroutka, Ferdinand
Pesavar
Peška, Vladimír
Peyer, Jordan
PFSZ
Phoenix, Spencer
Pick, Otto
Pochoděn
Podolie
Podovinský, Miroslav
Policy Board Meeting

Policy Planning Staff (Politikai Tervezőcsoport)
Poole, DeWitt C.
Poprád
Pop Rock
Portugália
Possartstrasse 9.
POQ
Pozsony
– Pozsonyivánka
Práce/Práca
Prága
– Praha-Jinonice
Pravda
Pražský výběr
Pribik, Petr (alias Petr Langer)
Prima Linea
Prince, B. A.
Problems of Communism
Prospero
Proxmire, William
Pruboj
Psychological Operations Coordinating Committee
Pszurtcev, N. D.
Puddington, Arch

R

Radio Azadi (Afganisztán)
Radio Farda (Irán)
Radio Free Asia
Radio Free Europe Fund (SZER Alap)
Radio Liberty
Radio of Free Czechoslovakia (Szabad Csehszlovákia Rádió)
Radio Marti (Kuba)
Radio Roma
Radio Szvoboda (Oroszország)
Radio Swan
Radio Vatikan

Rafael, Bill
Rákosi Mátyás
Ramparts
Rare Inc.
RCI
Reader's Digest
Reagan, Ronald W.
Reed, Herbert E.
RFE/SZER
– RFE/RL Inc.
– RFE's Czechoslovak Broadcasting Department (Csehszlovák Szerkesztőség)
– RFE/CRo6
Regensberg
Rehor, Miloš
Reisch Alfréd
Reporter
Research, azaz kutatás, SZER kutatóosztály
– Audience and Opinion Reseach Department
– Audience Research Department
– Broadcast Analysis Department/Division
– Czechoslovak Section of the RFE Evaluation and Analysis Department
– Czechoslovak Unit of the Evaluation and Research Section
– Czechoslovak Unit part of RFE East European Research and Analysis Department
– Czechoslovak Unit part of RFE Target Area Research and Analysis Department
– EERA (Kelet-európai Kutatóosztály)
– Polish Section of the Research and Analysis Department
– Research and Analysis Department; Research and Evaluation Section (RES, Kutatási és Értékelési Osztály)
– Research Departments of Radio Free Europe, a division of Free Europe
– Research East Europe
– RFE/RL Research Institute (SZER Kutatóintézete)
Reston, James

Reuters
Revue svetovej literatúry
Reyman, Karl
RIAS
RL
Richardson, John
Ripka, Hubert
Robinson, William F.
Roche, James M.
Roček, Tomáš
Rolling Stones
Roľnícke noviny
Róma
Románia
Rostow, Walt
Rozsnyó
Rovnost
Rub a líc
Rudé Právo
Rusk, Dean

S, Š

Šafář, Ivo (alias Dior)
Šalgovič, Ján
Salzburg
Scandinavian Bureau
Schneider, Josef
Schrabal, Josef
Schultz, Milan
Skorpions
Sears Roebuck and Co.
Seaton, Fred A.
Šebesta, Ludovít (alias Ludo Dvorský)
Šedivý, Zdeněk
Sedláček, Karel
Seibt, Richard
Separat Stasi

Service, szolgálat (Czechoslovak / Hungarian / Polish Service of
the RFE; SZER Csehszlovák / Magyar / Lengyel Szolgálat)

Seaton, Fred A.

Seton-Watson, Hugh

Sevečka, Jozef

Sex Pistols

Shepardson, Whitney H.

Signal

Šimon, Bohumil

Simpson, Joseph W.

Škarecký, Zdeněk

Sklabinsky, Samo

Skultéty Csaba (alias Ambrus Márton)

Slánsky, Rudolf

Slavov, Atanasz

Slobodné slovo

Slovak Newyorsky Denník

Slovenská ľudová strana (Szlovák Néppárt)

Smejkal, Stanislav

Smena

Šmid, Martin

Smith, G. Rodney

Smith, H. Alexander, ld. Smith-Mundt Act

Smith-Mundt Act

Smrkovský, Josef

Sorbonne

Sociologický časopis

Sofres-Metra

Sorensen, Robert C.

Špaček, Josef

Spanyolország

SPD

Spofford, Charles M.

Spotlight

Sportgemeinschaft (a SZER sportközössége)

Športovní redakce ČS oddělení Svobodné Evropy (csehszlovák
sportszerkesztőség)

Srámek, Jozef
Standard Oil
Stanton, Frank
Stasi
Stassen, Harold E.
State Department, ld. USA Külügyminisztérium
ŠtB
Štedrý, Vladimír
Steele, Robert
Stern, Sol
Stichting voor Statistiek
Stockholm
Stolička, Luboš
Stránský, Ján
Strasbourg
Studák (ügynök)
Študent
Šturm, Rudolf
Suda, Zdeněk L.
Svazarm (cseh), ill. Zväzarm (szlo.)
Svédország
Svetový kongres Slovákov (Szlovákok Világtanácsa)
Svoboda
Svoboda, Ludvík
Svobodné slovo
Swiato, Józef
Symington, Stuart

Sz

Szabad Európa Kollégium (Evropské koleje)
Szabó Rezső
SZCST
Szent István-dóm, Bécs
SZER Sajtó és Rádió Bizottság
Szibéria
Szíria
Szlovák Demokrata Párt

Szlovák Nemzeti Tanács
Szlovák Tudományos Akadémia
SZKP
SZNT
Szovjet Tudományos Akadémia
Szófia
Sztirov, Dianko
Szovjetunió (Oroszország, Orosz Föderáció)
Sztálin
szudétanémet
Szűcs Béla

T

Taft, Charles
Tanjug
TASS
Tátra
Teenager party
Thomas, H. Gregory
Tigríd, Pavel (alias Petr Zvon)
Tirana
Tirschenreuth
Tonkin
Torysky (Tarcafő)
Tőkés László
Törökország
Truman, Harry S.
Truxa, Karel
Tuchacsevszkij
Tumlír, Jan
Turócszentmárton
Tuthill, Erwin
Türkmenisztán
Twisted Sisters
Tyler, William R.

U, Ű

Új Szó

Újvidéki Rádió

Ukrajna

Ullrich, Josef

UNRRA

Urban, George R.

USA

– USIA

– US Kongresszus, Képviselőház

– US House of Representatives Committee on Foreign Affairs (a Képviselőház Külügyi Bizottsága)

– US Kongresszus, Szenátus

– US Senate Appropriations Committee (a Szenátus Költségvetési Bizottsága)

– US Senate Foreign Relations Committee (a Szenátus Külügyi Bizottsága)

– USOWI

– US Republikánus Párt

– US State Department (Külügyminisztérium)

US Steel

Ústí nad Labem

U2 kémrepülőgép

Üzbegisztán

V

Vajdaság

Valuška, Andrej

Vanek, Miloš (alias Pravdomil bašta)

Varsó

Varsói Szerződés

Večerník

Večerní Praha

Velehrad

Vermont

Veto

Vietnam

Vilcsek Géza
Virginia
Vlčej, V.
VoA
Voice of Free (Czechoslovakia / Hungary / Poland; Szabad
Csehszlovákia / Magyarország / Lengyelország Hangja)
Vogel, Vojtěch
Volný, Sláva
Vörös Brigádok
Východoslovenské noviny

W

Walesa, Lech
Wallace, DeWitt
Walter, Ralph
Washington
Washington Post
Webb, James E.
Weinrich, Johannes
Westinghouse
Wierzbianski, Boleslaw
Wierzynski, Maciej
Wiesner, Frank
Wiggin, John
Winter, S.
Wolna Europa Biuletyn informacyjny
Woodard, George
Würzburg
Wyszynski, Stefan

Y

Yale

Z, Zs

Zahraniční obchod
Zamorski, Kazimierz
Zemědělské noviny

Zítrek
Zanuck, Daryl
Zenkl, Peter
Žižka, Dennis
Zólyom
Zorin, V. A.
Zvara, Juraj
Zsilka L.

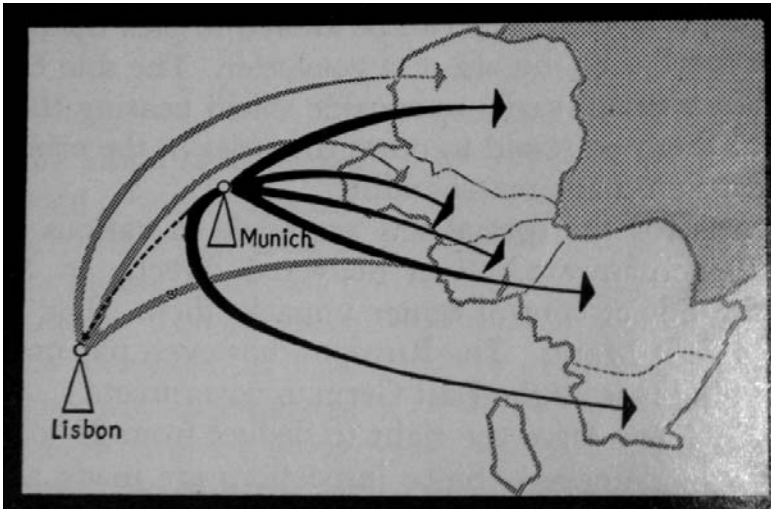
Képmelléklet

A pozsonyi Pravda napilap címlapja Sztálin és Gottwald képével azokból a napokból, amikor a SZER megkezdte csehszlovák adását

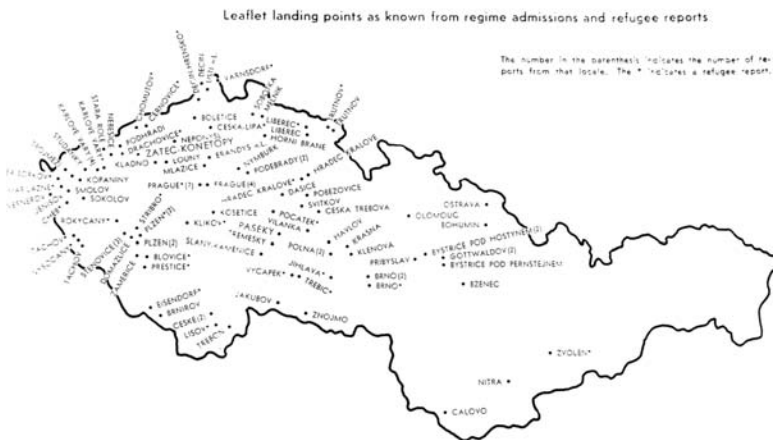
*Egy 1954-es SZER-kiadványban közölt térkép, amelyen provokatívan be-
rajzoltak egyes 1945 előtti kelet-európai államhatárokat is*

Egy 1954-es SZER-kiadványban közölt térkép, amely azt mutatja, hogy a három legfontosabb célországba a lisszaboni visszasugárzás megsokszorozza München teljesítményét; ez a térkép még Albániát is célországgént tüntette föl

A SZER első logója, a Szabadságharang és felirata: „Hogy e világban Isten hatalma alatt újjászülessen a szabadság”

Egy 1955-ös SZER-kiadványban közölt Csehszlovákia-térkép. A kép egy belső elemzés melléklete, s rajta a SZER elemzői bejelölték azokat a településeket, ahonnan a meginterjúvolt menekültek propagandaballonok vagy szórólapok észlelését jelentették. Mint látható, Szlovákiában csupán három helyről, köztük a csallóközi Nagymegyerről (akkori nevén Čalovo) érkezett jelentés SZER-szórólapokról

*SZER-ellenes karikatúra a pozsonyi Pravda 1956. február 3-i számából; a gúnyrajz aláírása az adó hazug jellegére, a kép pedig a SZER-léggal-
lonok által okozott balesetekre utal, ld. a ballonokra erősített koporsókat*

Jaj, krivda veľká, prevslica!
Za rovnakú prácu, ľudia milí,
ja som ledva stovku, on berie tisíc!
Ublížili mi, och, ublížili!

Vystavali nový dom.
Šťastní ľudia žijú v ňom.
Dobrej práci do vena,
zaslúžená odmena!

SZER-ellenes propaganda a pozsonyi Pravda 1956. február 4-i számában; a képek és a versike a nyugati és a keleti munkások különböző életkörülményeit hasonlítja össze, valamint a csehszlovák sajtó megbízhatóságát sugallja

6
for
file
cs

X/11 E/W: EXCERPTS- CONGRESSIONAL REPORT ON EAST EUROPE F 15

NEW YORK JUNE 1 (RFE SPECIAL/LOFAS)

N1] AFTER LENGTHY HEARINGS INVOLVING SCHOLARS AND EXPERTS ON CURRENT SOVIET-BLOC DEVELOPMENTS IN LITERATURE, THE ARTS AND OTHER FIELDS OF CULTURE THE HOUSE FOREIGN AFFAIRS SUBCOMMITTEE ISSUED A REPORT JUNE 1 ENTITLED:

"RECENT DEVELOPMENTS IN THE SOVIET BLOC."

THE FOLLOWING ARE EXCERPTS FROM THE REPORT:

"THE PROCESS OF CHANGE IS GRADUALLY TRANSFORMING THE MODE OF LIFE AND THE STRUCTURE OF POLITICAL RELATIONSHIPS IN THE SOVIET BLOC. OUTWARD MANIFESTATIONS OF CHANGE CAN BE FOUND IN THE LITERATURE OF THAT AREA, IN ITS ARTS, AND IN THE OFFICIAL APPROACH TO ECONOMIC, POLITICAL, AND IDEOLOGICAL ISSUES. IN MANY RESPECTS, BECAUSE OF THE DISRUPTIVE EFFECTS OF CHANGE, THE COMMUNIST SYSTEM TODAY PRESENTS A SCENE OF CONFUSION AND OF CONTENDING FORCES OF UNITY AND CONFLICT.

"CHANGES TAKING PLACE WITHIN THE SOVIET BLOC ARE GENERATED LARGELY BY INTERNAL FACTORS. AMONG THESE ARE POLICY CHANGES INITIATED IN THE SOVIET UNION AFTER STALIN'S DEATH, THE VISIBLE RESURGENCE OF NATIONALISM, THE WORSENING ECONOMIC CRISIS, THE ATTITUDE OF THE YOUNGER GENERATION, AND THE GROWING DEMAND FOR A BETTER LIFE.

EXTERNAL FACTORS HAVE AIDED AND ENCOURAGED THIS PROCESS OF CHANGE. THE LATTER INCLUDE THE EXTENSIVE IMPACT OF THE SINO-SOVIET RIFT, TITO'S DIVERGENCE, AND THE POLICIES OF THE UNITED STATES AND HER ALLIES.

"THE DIRECTION OF CHANGE, AND ITS PACE, VARY IN EACH FIELD OF ACTIVITY AND IN EACH COUNTRY OF THE SOVIET BLOC.

TENDENCIES TOWARD LIBERALIZATION IN SOME AREAS ARE OFFSET IN OTHERS BY A RETURN TO REPRESSIVE MEASURES AND POLICIES.

"THE DECLINE OF THE POWER OF COMMUNIST IDEOLOGY-- BROUGHT ABOUT BY SOME OF KHRUSHCHEV'S POLICIES AND AGGRAATED BY THE SINO-SOVIET SPLIT--WEAKENED THE STRUCTURE OF LOYALTY BETWEEN CITIZEN AND STATE IN THE SOVIET BLOC, DIMINISHED THE POLITICAL AUTHORITY OF THE SOVIET UNION OVER THE EASTERN EUROPEAN COUNTRIES, AND STRAINED THE FABRIC OF INTERNATIONAL COMMUNIST SOLIDARITY.

"KHRUSHCHEV'S ACCEPTANCE OF THE POSSIBILITY OF "NATIONAL ROADS TO SOCIALISM" OPENED THE DOORS TO A VISIBLE RESURGENCE OF NATIONALISM IN THE SOVIET BLOC. THE RISING INFLUENCE OF NATIONALISM IS REFLECTED IN THE VARIETY OF ECONOMIC POLICIES PURSUED IN EASTERN EUROPE; IN THE ASSERTION BY THE EASTERN EUROPEAN REGIMES OF CLAIMS TO SOVEREIGN EQUALITY; IN THE GROWING NUMBER OF INTRABLOC RIVALRIES; AND IN THE REVIVAL OF LONGSUPPRESSED LOCAL FEUDS AND ANIMOSITIES. NATIONALISM HAS FURTHER WIDENED THE CRACKS IN THE COMMUNIST MONOLITH. -MORE-

Egy SZER-központi hírszerkeztőségbe érkezett jelentés az USA kongresszusának kelet-európai politikáját illetően 1964-ből

/12 CURT (1)

KENNAN TESTIMONY ON CHANGES IN EAST EUROPE

F - 7

THE SOVIET UNION WAS APPROACHING A POINT OF DECISION. THE NATURE OF THE DECISION WOULD DEPEND IN PART ON "HOW WE HANDLE OUR AFFAIRS AND HOW WE TREAT THEM." THE UNITED STATES COULD "AFFECT THESE CHANGES BY OUR POLICIES." HE THEN SAID ONE MUST NOT ACCEPT THE THESIS OF THE INEVITABILITY OF WAR. HE SAW NOTHING IN THE WORLD SITUATION "THAT REQUIRES WAR TO CLEAR IT UP."

IN SOVIET-AMERICAN RELATIONS, THERE WERE "UNNECESSARY IRRITANTS" ON BOTH SIDES, HE SAID. THE UNITED STATES

SHOULD DEMONSTRATE TO THE RUSSIANS "THAT THEY CAN HAVE A SATISFACTORY RELATIONSHIP WITH US, BUT THAT IT DEPENDS ON WHAT SENSE OF RESPONSIBILITY THEY SHOW, PARTICULARLY FOR PEACE, ON HOW THEY BEHAVE RATHER THAN ON WHAT BELIEFS THEY PROFESS."

DEMOCRATIC SENATOR STUART SYMINGTON OF MISSOURI ASKED THE FOLLOWING QUESTIONS: ASSUMING THAT VIET NAM IT BECAME NECESSARY TO ESCALATE OUR RETALIATION TO A POINT WHERE THE CHINESE DECIDE TO HAVE A MORE DIRECT INTEREST IN IT, PARTICULARLY WITH TROOPS AND/OR PLANES, TO THE POINT WHERE WE FELT IT NECESSARY TO BOMB WITH CONVENTIONAL WEAPONS THE ISLAND OF HAINAN OR THE CHINESE MAINLAND, WOULD THE SOVIET OBJECTIONS BE THEORETICAL OR PRACTICAL?

MR. KENNAN THOUGHT THE RUSSIANS WOULD FEEL IMPELLED TO GIVE MILITARY AID, PROBABLY

SHORT OF A NUCLEAR EXCHANGE WITH THE UNITED STATES, BUT IN THE PROCESS, SOVIET-AMERICAN RELATIONS WOULD BE BADLY DAMAGED.

AMERICA'S PROBLEM WITH THE CHINESE COMMUNIST REGIME WOULD BE VERY DIFFICULT IN THE YEARS TO COME, MUCH MORE THAN IT HAD EVER BEEN WITH THE RUSSIANS. IF THIS PROBLEM WERE TO BE FACED SUCCESSFULLY, "WE WILL NEED ALL THE HELP WE CAN GET, INCLUDING THE PRESENCE OF ACCEPTABLE RELATIONS WITH THE SOVIET UNION. WE SHOULD NOT ADOPT POLICIES WHICH WOULD FORCE THE RUSSIANS TO COME DOWN ON THE CHINESE SIDE. "THE VERY FACT THAT THE UNITED STATES HAD PUT THE RUSSIANS IN A POSITION WHERE THEY WERE FORCED TO COME DOWN FORMALLY ON THE CHINESE SIDE WOULD BE VERY DAMAGING TO SOVIET-AMERICAN RELATIONS."

RE/0530/65

Egy SZER-jelentés G. F. Kennan 1965. február 26-i kongresszusi meghallgatásáról

B. 6, Fact 9, J.S. R.C. --

LBJ: SEEK INCREASED TIES WITH BLOC (W/F - 6)
(EMBARGOED FOR AUTOMATIC RELEASE AT 1130 MT TODAY.)

LEXINGTON, VIRGINIA, MAY 23, REUTER - PRESIDENT JOHNSON SAID TODAY THE UNITED STATES WOULD CONTINUE TO SEEK INCREASED TRADE AND OTHER RELATIONS WITH EASTERN EUROPE.

IN REMARKS PREPARED FOR DELIVERY AT THE DEDICATION OF A MEMORIAL LIBRARY TO GENERAL GEORGE C. MARSHALL, HE SAID THE "WISE AND SKILFULL DEVELOPMENT OF RELATIONSHIPS" WITH EASTERN EUROPE BY AMERICA AND WESTERN EUROPE COULD HASTEN GERMAN REUNIFICATION.

THE PRESIDENT SAID "WE WORK TO CARRY ON THE VISION OF THE MARSHALL PLAN." THIS INVOLVED STRENGTHENING THE ABILITY OF EVERY EUROPEAN PEOPLE TO SHAPE ITS OWN SOCIETY AND BRINGING "EVERY EUROPEAN NATION CLOSER TO ITS NEIGHBOURS."

THIS WOULD NOT RPT NOT COME ABOUT "BY SUDDEN SETTLEMENT OR DRAMATIC DEED" BUT THAT EASTERN EUROPEAN NATIONS WERE "BEGINNING TO REASSERT THEIR OWN IDENTITY," MR. JOHNSON ADDED.

"WE WILL CONTINUE TO BUILD BRIDGES ACROSS THE GULF WHICH HAS DIVIDED US FROM EASTERN EUROPE. THEY WILL BE BRIDGES OF INCREASED TRADE, OF IDEAS, OF VISITORS AND OF HUMANITARIAN AID."

THE REASONS FOR INCREASING CONTACTS WITH EASTERN EUROPE, HE SAID, WERE:

"FIRST, TO OPEN NEW RELATIONSHIP TO COUNTRIES SEEKING INCREASED INDEPENDENCE YET UNABLE TO RISK ISOLATION.

"SECOND, TO OPEN THE MINDS OF A NEW GENERATION TO THE VALUES AND VISIONS OF THE WESTERN CIVILISATION FROM WHICH THEY COME AND TO WHICH THEY BELONG.

(EMBARGOED 1130 MT TODAY) (MORE) ASB/F 0300/64

L. B. Johnson elnök 1964. május 23-i kelet-európát érintő beszédének szövege a SZER hírarchívumából

Hungarian Minority Tensions In Slovakia Worry Budapest

By DAVID BINDER

Special to The New York Times

BUDAPEST, June 21—Tension between the Hungarian minority in Slovakia and the Slovaks has caused worry here this month.

Hungarians also complain about discrimination against the Hungarian minority in Rumania.

It is understood that both Alexander Dubcek, the new Czechoslovak Communist party chief, and Janos Kadar, the Hungarian leader, have intervened personally to calm tensions between Hungarians and Slovaks.

They conferred on the matter at a meeting in Budapest last week and agreed to continue working closely together to resolve the nationalist conflicts.

In May and early June, Hungarians returning from visits to Bratislava, the Slovak capital, and other Slovak communities reported that the minority had come under intense pressure from Slovak chauvinists.

A recent visitor to Slovakia said that "in some villages the Hungarians feel it is better not to go out at night," and then went on to speak of beatings and scuffles.

Reunion Avoided

A woman who went to Bratislava to attend an alumni reunion of her Hungarian school there, said many of her former classmates stayed away from the festivities because they feared trouble with their Slovak neighbors.

There are believed to be almost one million of Hungarian origin in Slovakia, although fewer than 700,000 openly declare themselves to be members of the minority. Under the Austro-Hungarian Empire, which was dissolved in 1918, all Slovakia belonged to the Hungarian crown.

Between the wars, Bratislava was officially a trilingual and bilingual city—with Austrians, Hungarians and Slovaks enjoying equal rights.

Czechs, though a tiny minority in Bratislava, soon took over most of the leading political and economic posts, acting as agents of the Prague Government. From the Slovak viewpoint, this exchange of Hungarian-Austrian masters for Czech masters served to their nationalism all the more during the period between the wars.

Meanwhile, some of the Hungarians of Slovakia, remembering the days when Bratislava was Pozsony—and the capital of a truncated Hungary—still hold it to be "theirs" and they have occasionally provoked the Slovak majority. After World War II about 120,000 Hungarians were resettled from Slovakia to Hungary.

Since 1945, Bratislava has become an almost exclusively Slovak city and has lost virtually all its cosmopolitan aura.

The recent outbursts of Slovak nationalism have attended the political reform undertaken by the Czechoslovak Communist party. Slovak extremists apparently have seized on the freer atmosphere to express their resentment against both the republic's Czech majority

and its Hungarian minority. But the Hungarians were closer at hand.

According to reliable information available here, groups of Slovak nationalists marched in May through villages where the Hungarian minority predominates, shouting: "Hungarians to the Danube." The Danube forms part of the border between Hungary and Slovakia.

Gyula Lőrincz, a Stalinist who was appointed chief of the minority in 1949 by the Hungarian premier, Matyas Rakosi, inflamed Slovak resentment further last month by declaring that Hungarians "had not asked" to be included in Czechoslovakia in 1918.

Retorting to this sally, a Slovak cultural official, Ondrej Kulik, told the Hungarian minority newspaper in Bratislava, Uj Szó: "If the Hungarians want to destroy our state then nothing remains for us but to drive them out with weapons."

On May 17, a day later, the minority writer, Zoltan Funod, said that the situation of the Hungarians was becoming more intolerable day by day.

The Hungarians of Slovakia are also reported to be bitter that their future is to be determined in part by Gustav Husak, the new Czechoslovak vice premier, who, in 1945, pursued a zealous anti-Hungarian policy.

The hope in political and intellectual circles here is that the Czechoslovak democratization process will eventually make Slovak nationalist demands for federal rights and then will permit the Hungarian minority to gain greater group liberties.

The Hungarians in Slovakia are hoping to obtain more schools and higher educational institutions as well as a theater.

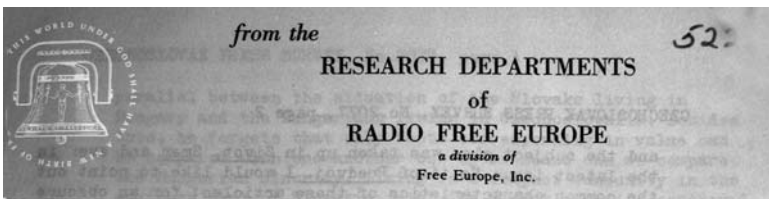
Situation in Rumania

The situation of the Magyar minority of 1,500,000 people in Rumania remains a sharp thorn in the Hungarian side. While Budapest intellectuals acknowledge that there is slightly greater travel freedom and that there have been economic improvements for the Hungarians in Rumania, they complain of other forms of discrimination.

They note that Hungarian textbooks are often printed in editions of under 5,000 copies, which a writer said, "is far too small for a minority that size." Imports of most Hungarian writings are barred by the Bucharest authorities. The intellectuals also exorcise the resentment measures that have driven thousands of Hungarians out of their traditional homes in the Transylvania region of Rumania.

Earlier this year, the Rumanian regime abolished the Transylvanian territory known as the Magyar Autonomous Region, redrawing the administrative lines along the prewar county system. The reaction here was a shrug of the shoulders. "That region soon became neither Magyar nor autonomous," said an intellectual "so what is the difference? What counts are personal liberties and equality."

Újságkivágás a SZER sajtószemléjéből; a New York Times 1968. június 23-i számában David Binder tudósító a csehszlovákiai magyarok 1968-as viszonyairól számol be, megemlítve Lőrincz Gyula és Fónod Zoltán nevét is

Material was prepared for the use of the
 and policy staff of Radio Free Europe.

27 May 1968

CZECHOSLOVAK PRESS SURVEY

No. 2077

Uj Szo 18.4.68

VILCSEK G.: Misunderstood Parallels

Uj Szo 19.4.68

SZUCS B.: I Have Confidence in the Strength of Democracy

Het 21.4.68

JANICS K.: Review of Zvara's Book

Uj Szo 18.4.68

Geza VILCSEK: MISUNDERSTOOD PARALLELS

No information is available on the author. The article was published in the Hungarian-language Bratislava daily Uj Szo; the full text follows.

In its issue of 11 April 1968, the political, cultural and economic weekly of the Slovak CP CC, Predvoj, published our correspondent's reply to Ivan Hargas article: Slovaks in Hungary. Here is this dissenting opinion, as published in Predvoj:

Recently an increasing number of articles have been published in our paper concerning the position of Slovaks living in Hungary. The question was first discussed, in Rolnicke Noviny,

Egy 1968. május 27-re datált Csehszlovák Sajtószemle, amelyben az Új Szó és a Hét című csehszlovákiai magyar újságok egyes írásait foglalták össze angol nyelven

Number of Interviews
(Approximate Totals)

1957	310
1958	650
1959	1000
1960	2170
1961	2550
1962	4000
1963	4000
1964	4000 4700

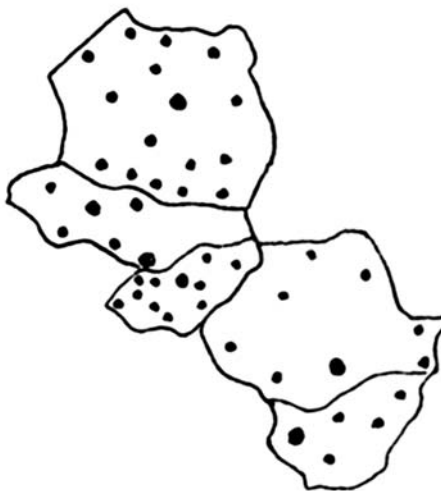
A SZER kutatói 1957-től Gallup-típusú közvélemény-kutatásokat hajtottak végre; a lista az 1957–1964 között Nyugaton meginterjúvolt menekültek, látogatók, utazók stb. számát összegzi

"Here are three pictures -- which of them comes nearest to your picture of Radio Free Europe?"

A SZER-kutatók egyik módszere a képes interjúkészítés volt; ezzel az 1980 júliusából származó képpel kapcsolatban, amelyen egy rádióbelemző a SZER három lehetséges „arcát” jeleníti meg, azt tudakolták, melyik képet azonosítja a megkérdezett a SZER-rel

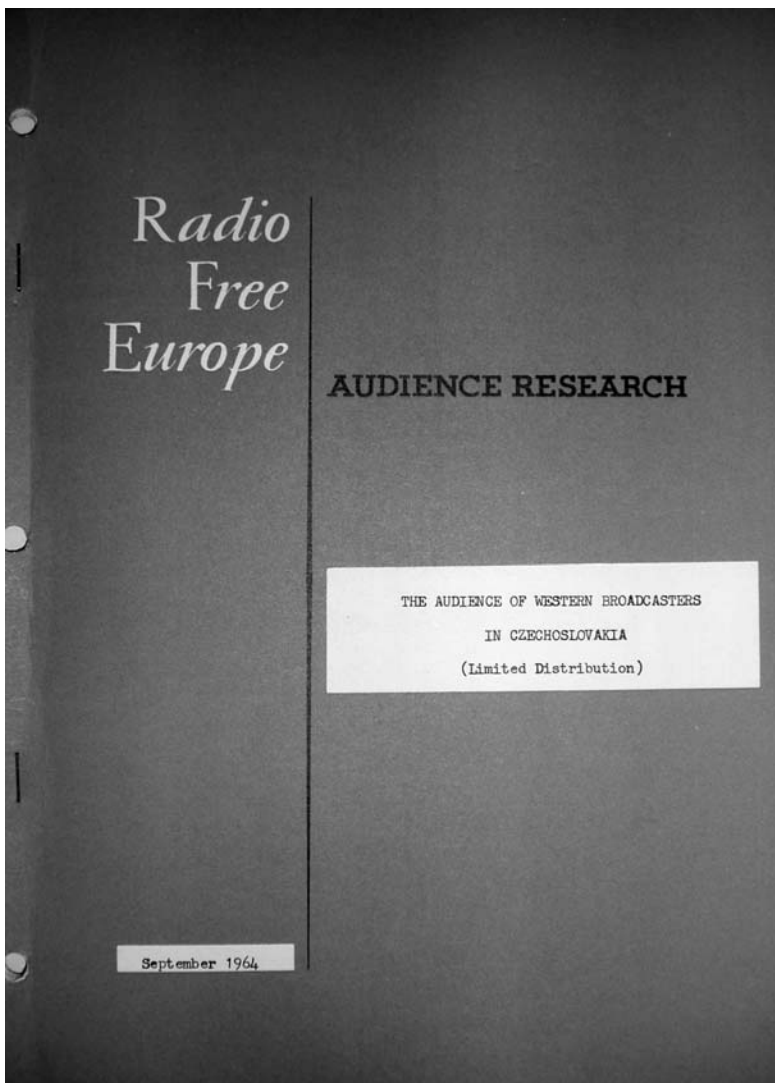
Place of Residence of Respondents

A SZER-kutatók által meginterjúváltak földrajzi eloszlása lakóhely szerint az öt célországban 1963-ban; látható, hogy a szlovák országrészt csak Pozsony képviseli a mintában

Egy SZER-kutatók által összeállított részletes térkép 1965 szeptemberéből; a feliratok a Münchenbe érkező levelek származási helyét tüntetik fel, valamint azt, hogy az adott régió az országból érkező levelek hány százalékát adja

A SZER kutatóinak egyik 1964. szeptemberi anyaga, amely a nyugati rádiók csehszlovákiai hallgatottságát mérték föl és elemezték

Strictly Confidential

DATE: 15 Nov 1966

TO: Mr. HAJEK, Chief Evaluator

FROM: Matthew J. MOLLING
Asst. Security Officer Ext.: 304/323

I would appreciate getting
any information you have on

LEDNAR of the Slovak Academy
of Science in BRATISLAVA.

If you have anything perhaps
you could let me know and I
will come to your office and
make some notes on it.

Strictly Confidential

: Mr. M.J. MOLLINGDATE: 16 Nov 1966OM : Hanus HAJEK,
chief EERA - CS Unit
D - 3 ; ext. 259

/// STRICTLY CONFIDENTIAL

SUBJ.: Your Memo of yesterday

The man is most probably identical with Frantisek LEDNAR who, in 1960, was chief of the Cabinet for the Study of Development of Agriculture, associated to the Slovak Academy of Agricultural Sciences (the latter has been later fused with the Academy of Sciences). The seat of LEDNAR's Cabinet was then in Ivanka on the Danube (near Bratislava).

No other info on the man is available. He is not listed in the official publications on the CS and Slovak Academies of Sciences (which only means that he was not employed there in a leading position).

Szigorúan bizalmas levelezés a SZER egyik vezető csehszlovák kutatója, Hanus Hajek és a CIA egyik rezidense, M. J. Molling között; ebben Molling František Lednárról kért és kapott információtak 1966 novemberében

RADIO FREE EUROPE-SCANDINAVIAN BUREAU

MEMORANDUM

TO: Nathan Kingsley SUBJECT: Vera Valentova
CC: Mr. Cooke
FROM: Scott Aiken SA REFERENCE:
DATE: 23 March 67

STRICTLY CONFIDENTIAL

Dear Nat:

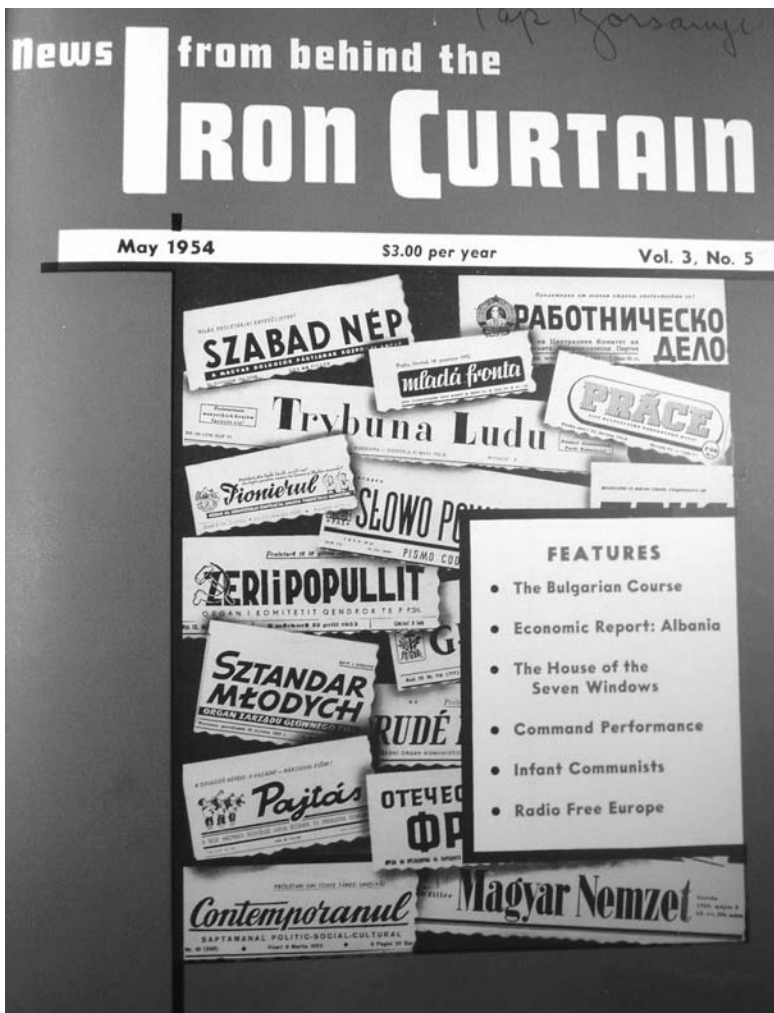
In case my memory fails me and I haven't previously told you the result of the investigation into the Czechoslovak defector Vera Valentova, formerly an employee of Radio Prague, let me say that Helen Purre contacted her early in February.

Mrs. Valentova refused to consider any form of cooperation with RFE. The request put to her was that she come by the office and talk with Mrs. Purre about what she had done in Prague on the possibility that the information could be useful to RFE. She reacted with something akin to fright.

We have consequently dropped her on the grounds that if she was not willing to give information, she would not be willing eventually to consider employment even if Munich were itself interested.

Regards.

A SZER skandináv fiókirodájának szigorúan bizalmas információi Vera Valentovával kapcsolatban; a Prágai Rádió korábbi munkatársát a SZER sikertelenül próbálta magához csábítani 1967 márciusában

A SZER által kiadott News from behind the Iron Curtain című havilap 1954. májusi címlapja; a folyóirat áttekintő és mélysegi elemzések egész sorát közölte számos kelet-európai politikai, társadalmi és kulturális jelenségről

TAPE
A76506

VTŮČILI JSTE ČÍSLO SVOBODNÉ EVROPY - AUGUST 28.1985 /1600 h/

Moc vás zdravíme z jižních Čech, jste moc fajn všichni...
Předem vás zdravím a děkuji za písničky Rozíně a Karlovi.
Bylo by dobře, kdybyste nedělní pořady mohli opakovat, protože
když nahráváme, tak je to hodně rušený v tuhle dobu a ty.....
samozřejmě a posílám současně dopis, snad dojde, nebudu mluvit,
mi není nijak možné a jinak vám přeji mnoho úspěchů a zatím
se loučím. Elán,konec.

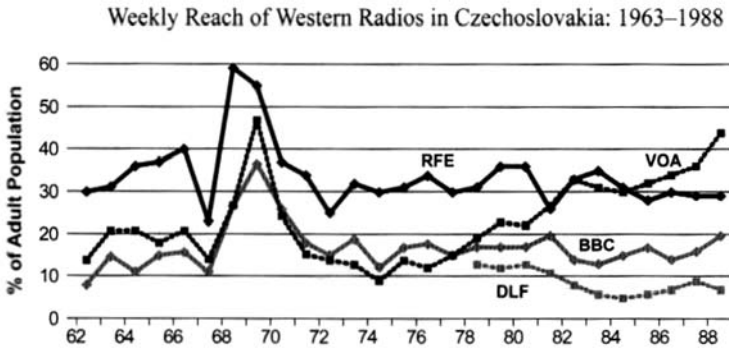
Vážení přátelé, pozdravuji vás z Československa, země
tzv. reálného socialismu. Chtěl bych vám poděkovat za vaše
aktuální a pravdivé zprávy, které se v našem tisku málokdy
objeví. Prosím vás pokračujte v této činnosti a pomáhejte nám
abychom zde vůbec mohli žít. A povězte mi některé z vašich
příštích pořadů na značku "Jagr- Brno."

Pořadkač prakticky od zrodu vaší stanice. Prosil bych
o zvýšení výkonosti vysílačky, zejména v pásmu 13 m. I když
Sláva Volný v posledním pořadu v odpovědích na telefonáty
to sváděl na roční dobu a změny v ionosféře, v loňském roce
však ve večerních hodinách byl příjem v tomto pásmu kvalitní.
Letos ne. V novém vysílacím schématu by bylo dobré zachovat
pravidelné cyklické opakování zásadních relací Události a
názory a Svět 85, tak jak tomu bylo před poslední změnou
vysílacího programu. Konec.

Prosím vás, byl bych rád kdybyste mluvili o čsl.
zpěvačce Janě Kratochvílové a o potlačovaném rocku v ČSSR.
Děkuji.

Vy kurvy hovadačké, doufám, že aj to odvysíláte.

Egy lap a SZER 1985 augusztusában indított telefonos üzenetrögzítőjének szó szerinti gépiratai közül

A. R. Johnson és R. E. Parta grafikonja a Csehszlovákiában fogható négy legjelentősebb nyugati rádióadó átlagos heti hallgatottságáról a felnőtt lakosság körében 1962–1988 között; a grafikon szerint a SZER 1962 után folyamatosan a többi konkurens adó előtt járt a hallgatottság terén

Afgán pásztor rádióval; a SZER afgán adása 2010 nyarán 20 000 rövidhullámú adás vételére alkalmas rádiókészüléket juttatott el az országba